

OSMANLI ASKERİ TARİHİ

Aralık 2002 - Şubat 2010

Sunum Yapanlar

Gabor Agoston

Salim Aydüz

Günhan Börekçi

Yusuf Alperen Aydın

Kahraman Şakul

Fatih Yeşil

Mert Sunar

Fatma Sel Turhan

Hazırlayan

Serhat Aslaner

Hatice Çolak Yentürk

Redaksiyon

Serhat Aslaner

BİLİM VE SANAT VAKFI
Türkiye Araştırmalar Merkezi 12

NOTLAR 23

Osmanlı Askeri Tarihi

Aralık 2011

Baskı Cilt Kurtiş Matbaacılık
Sertifika no:12992
Tel: 0212 613 68 95
Fatih Sanayi Sitesi No: 12/75 Topkapı İstanbul

Vefa Cad. No. 56 34134 Vefa İstanbul

Tel 0212. 528 22 22 pbx

Faks 0212. 513 32 20

e-mail bisav@bisav.org.tr

www.bisav.org.tr

Türkiye Araştırmaları Merkezi

e-mail tam@bisav.org.tr

Sunuş

Genelde Osmanlı tarihi çalışmalarının özelde ise Osmanlı modernleşmesini ele alan literatürün önemi mesabesinde üzerinde durmadığı konuların en önemlilerinden birisi hiç kuşku yok ki Osmanlı askeri tarihidir. Son zamanlara dek ağırlıklı olarak savaş tarihi ile eş anlamlı görülen ve konunun pek çok boyutunu ihmal eden araştırmaların yerini daha analitik ve kapsamlı çalışmalara bırakması ile birlikte bu alandaki boşlukların kısmen dolmaya başladığını ve böylece Osmanlı klasik devrinin daha sağlıklı bir zeminde ele alınma, Osmanlı modernleşmesinin ise daha anlaşılabilir bir zemine oturma imkânına kavuşmaya başladığını sevindirici bir gelişme olarak kaydedebiliriz. Bu çerçevede Bilim ve Sanat Vakfı Türkiye Araştırmaları Merkezi olarak Osmanlı tarihinin ve modernleşmesinin bu, öncelikli ve önemli ayağına dair düzenlediğimiz sunumların metinlerini ihtiva eden elinizdeki *Notlar* literatürde yeterince ele alınmayan bu konuyu efradını cami ayyarını mani bir şekilde olmamakla birlikte etrafıca ortaya koyarak; konuya dair önemli ve yeni bulguları, bakış açılarını, kaynakları ve hakeza konuyu ele almanın problemleri, yanlarını, yapılması gerekenleri tartışmaya açıyor. Ezcümle, bu metinlerin ilkinde Osmanlı askeri tarihinin en önemli isimlerinden Gabor Agoston'un Osmanlı silah teknolojisini muasırı devletlerle karşılaştırmalı olarak ele aldığı ve Avrupa tarih yazımını sorguladığı kitabına dair sunumu ve tartışmalar yer alıyor. Osmanlı silah teknolojisinin omurgalarından birisini oluşturan Tophane-i Amire ve mezkur kurum üzerinden Osmanlı topçuluğunun, safhaları, teşkilatı, gelişim ve yayılım alanları ve daha pek çok hususu Salim Aydüz ile bu konuları ele aldığı doktora tezi çerçevesinde yaptığımız tartışmaları ikinci metinde bulabilirsiniz. Günhan Börekçi'nin bir savaş taktiği olarak yayılım ateşini ve bu taktiğin Osmanlı'da ve dünyada ne zaman kullanılmaya başlandığını irdelediği sunumu ise bir yandan askeri tarihimizin detaylarını açıklığa kavuştururken diğer yandan da Osmanlı'dan bağımsız bir dünya tarihi yazmanın mümkün olmayacağını da açık bir şekilde gösteriyor. Yusuf Alperen Aydın ise Osmanlı askeri tarihinin deniz

ayağına dair önemli bir konuyu, kadırgadan kalyona geçiş ve bir kadırganın ortaya çıkış sürecini tafsilatlı bir şekilde anlatarak 18. yy. Osmanlı askeri teknolojisine önemli bir katkı sağlıyor. Müteakip metinde ise Kahraman Şakul'un 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl başlarında Fransa'ya karşı Osmanlı-Rusya ittifakı başta olmak üzere konu ile ilgisi itibari ile Osmanlı askeri tarihinin önemli bir kesitine dair tartışması yer alıyor. *Notlar*'da yer alan son üç konuşma/metin ise Osmanlı modernleşmesinin kilometre taşlarından birisine, yeniçerilik, yeniçeriliğin kaldırılma süreci ve bu sürecin taşradaki yansımaları, söz konusu sürecin meşruiyet zemini sağlamaya yönelik faaliyetlere yoğunlaşıyor. Ezcümle; Fatih Yeşil'in sunumunda yeniçeriliğe ve yeniçerilere alternatif olarak kurulan Nizam-ı Cedit birlikleri, Mert Sunar'ın sunumunda Osmanlı sisteminde siyasal/sosyal muhalefet/denge unsuru olarak yeniçerilik hakkında dikkate değer tespitler bulacak, Fatma Sel Turhan'ın sunumunda ise yeniçeriliğin kaldırılması sonrasında taşrada meydana gelen toplumsal hadiseleri pek çok boyutu ile ele alma imkânı bulacaksınız.*

Osmanlı askeri tarihini çeşitli açılardan ele aldığımız bu *Notlar*'ın yeni çalışmalara ve sorulara kapı aralayacağı ümidiyle... Yeni *Notlar*'da görüşmek üzere...

* *Notlar*'da yer vermek istediğimiz bir diğer metin de Gültekin Yıldız'ın 27 Nisan 2009 tarihinde "Osmanlı Kara Ordusunda Yeniden Yapılanma (1826-1839)" başlıklı sunumuna ait olacaktı. Ancak bir takım teknik aksaklıklar nedeni ile bu tartışmaya yer veremedik. Gültekin Yıldız'ın bu programda tartıştığımız doktora tezi daha sonra *Neferin Adı Yok - Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Siyaset, Ordu ve Toplum (1826-1839)* – adıyla (İstanbul: Kitabevi-2009) kitaplaşmıştır.

Osmanlılarda Askeri Güç ve Silah Endüstrisi

Gabor AGOSTON

Doç. Dr., Georgetown Üniversitesi Tarih Bölümü

Türkiye Araştırmaları Merkezinin aylık olarak düzenlediği "Bir kitap/ Bir yazar" adlı toplantıya hoş geldiniz. Bildiğiniz üzere bu programda her ay bir kitabı yazarıyla beraber tartışıyoruz. Bu ayki kitap Osmanlı askeri tarihi ve silah endüstrisiyle ilgili. Cambridge Üniversitesi Yayınları'ndan çıkan Guns For The Sultan Military Power And The Weapons Industry Of The Ottoman Empire' kitabı. Kitabın Türkçesi sonbaharda çıkacak gibi görünüyor". Bugün Georgetown Üniversitesi'nde hoca olan Prof. Gabor Bey'den önce kitabın içeriğiyle ilgili bir sunum dinleyeceğiz. Arkasından da sorularınızla, katılımlarınızla konuyu tartışacağız. Hocamız kısa bir ziyaret için burada. Öncelikle davetimizi kabul ettiğiniz ve fırsat bulup geldiğiniz için çok teşekkür ederiz.

Davetiniz için ben teşekkür ederim, dün hangi dilde konuşacağım hususunda çok tereddüt ettim. Arkadaşlar sizin Türkçeniz yeter diyorlar; fakat...

Siz Macarca mı sunmak isterdiniz?

Macarca da olur; ama en iyisi herhalde İngilizce olacaktı. Elimde yazılı bir metin var, izninizle bunu okuyacağım; çünkü bu şekilde konunun daha derli toplu olacağını, daha rahat anlaşılacağını zannediyorum. Şunu söyleyeyim, son Türkçe tebliğimi 1985 ve 87'de Mevleviler ve Budin medreseleri hakkında verdim. Son sekiz sene içerisinde yalnız Macarca ve daha çok İngilizce olarak tebliğler ver-mekteyim. İlk önce ana sorun ve ilgili literatür hakkında birkaç söz söylemek

* Newyork: Cambridge University Press, 2005

** Gabor Agoston, *Barut Top ve Tüfek Osmanlı İmparatorluğunun Askeri Gücü ve Silah Sanayi*, Tanju Akad (çev.) İstanbul: Kitap Yayınları-2006

istiyorum. Osmanlı askeri tarihiyle ilgili ilk çalışmam 1985'te hocamın bana verdiği Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi'nin bir yazmasıyla oldu. Hocam bana asıl Viyana nüshasını verdi ve üzerinde çalışıp bir seminer yazısı yazmamı istedi. O zaman başladım ve gördüm ki, zaten Uzunçarşılı'dan da biliyorduk, Abdülkadir Efendi, Osmanlı sefer lojistiği üzerine çok zengin bir kaynak teşkil ediyor. Ama daha sonra erken yeniçağ Macar tarihi kürsüsünde görevli olduğum için başka bir sahaya girdim. Macaristan'daki Müslüman kültürü, medreseler, tarikatlar vs. üzerinde çalıştım. Ama Arapçam yeterince iyi olmadığı için onu da bıraktım. Bir de 1988'de başka bir konu üzerinde burada çalışırken başbakanlık arşivinde olumlu değişimler oldu. Mesela DBŞM'yi açtılar. Yeni kataloglar, yeni tasnifler çıktı ve gördüm ki, Osmanlı sefer lojistiği, Osmanlı harp endüstrisi, tophaneler, değişik baruthaneler, Gelibolu, Selanik ve daha pek çok ilgili mesele hakkında seri halinde çok güzel hiç kimsenin kullanmadığı kaynaklar var, ki bu kaynaklar batı savaş tarihi hakkında çalışan batılı tarihçilerin sorularına da cevap vermekte.

Bu arada yeni bir şey ortaya koymak için iki yol mevcut: Ya şimdiye kadar hiç kullanılmamış kaynaklar üzerinde durup da çalışma yapacaksınız veyahut da şimdiye kadar sorulmamış sorularınız olacak ve mevcut olan, başkaları tarafından daha önce de kullanılmış fakat bu bakış açısından incelenmemiş malzemede yeni sorulara yeni cevaplar bulmaya çalışacaksınız. Tabii en optimali bunları birleştirmektir. Hem problematik olacak, yani sorularınız olacak, hem de mevcut literatüre katkıda bulunacaksınız ve bu katkınızı şimdiye kadar kullanılmamış ve mümkün olduğu kadar sağlam bir kaynağa istinaden yapacaksınız. İşte bu kitap öyle, yani 85'te başladım ama kitap daha çok on seneye yakın bir çalışmanın ürünü.

Kitabımızın ana sorunları 1980'li ve 1990'lı yılların en nüfuzlu paradigmalardan olan asker veya barut devrimi teorisiyle yakından ilgili. Aynı zamanda Osmanlı tarih yazıcılığıyla yeni askeri tarih yazımı arasındaki mevcut kopukluğun kaldırılması ve Avrupa merkezli yahut oryantalist görüşlere meydan okumak da hedeflerimden idi. Dolayısıyla kitabı yazarken birden fazla ve birbirlerinden oldukça değişik okuyucu kitlesini, okuyucu gruplarını gözde alarak çalıştım. Özellikle Ortadoğu ve Osmanlı İmparatorluğu tarihi, erken yeniçağ savaş tarihi, orta ve doğu Avrupa, bir de Akdeniz tarihiyle ilgilenen meslektaş ve okuyularım hedef kitlemdi. Yani kitabı yazarken bu üç ana okuyucu grubunu göz önünde tuttum, onların mevcut bazı problemleri, bazı soruları var, onları da cevaplandırmaya çalıştım.

Teorik ve metodolojik bir bakış açısından bakarsak yeni askeri tarih yazımını izlemekteyim. Bu yaklaşım sefer ve kuşatmaların dar bir bakış açısından incelenmesiyle kısıtlı kalmamaktadır. Bu tarih yazımına göre modern devletler, savaşları ve örgütlü şiddeti toplumsal ve ekonomik yapıları için temel bir mey-

dan okuma olarak ele almaktadır. Bu alanda çalışan çoğu araştırmacı, barut teknolojisinin Avrupa silah üretimindeki rolünü ve silah ticaretinin yayılmasını incelemiştir. Bu çalışmalar, araştırmam sırasında değerli birer rehber olmuşsa da, iş Osmanlılara geldiği zaman cevaptan çok sorular üretmiştir. İşte kitapta barut teknolojisi, askeri devrim tezi ve Osmanlılar gibi meseleler var. Çoğu Avrupalı tarihçi, barutun ve matbaanın keşfini Ortaçağın son dönemlerinde meydana gelen en önemli buluşlar olarak görmüştür.

20. yüzyılın sonlarının en büyük etki yaratan tarih tezlerinden birisi ise Jeffrey Parker'ın askeri devrim teorisi. Buna göre ateşli silahlar; devletlerin oluşumu, devletler ve uygarlıklar arasındaki güç dengeleriyle ilgili çok önemli sonuçlar doğurmuştur. Parker'a göre top ateşine dayanıklı kalelere yatırım yapacak, tahkimatları başarılı bir şekilde kuşatacak büyüklükteki topçu birliklerini kuracak ve idame ettirecek yeterli mali ve örgütsel olanaklara sadece ve sadece hükümdarlar sahip idi. Bunun sonucunda reis İtalyan tipindeki yeni tip kaleler, devletin feodal ordular karşısında güçlenmesine neden olmuş ve merkezi devletlerin kurulması hızlanmıştır. Aynı şekilde üstün ateş gücü ve okyanus denizciliği teknolojisi, askeri dengeyi kesin bir şekilde Avrupa lehine bozmuş ve bu hususlar Avrupa'nın, sonunda Avrupa dışı uygarlıklar üzerinde hegemonya kurmasına neden olmuşlardır, ki bu süreç çoğu tarihçiler tarafından gururla batının yükselişi, "The Rise Of The West" tabiriyle anılmaktadır. Parker'ın bu alana katkısı oldukça fazladır. Askeri tarihçilik eskiden çok aşağılandı, bu hiç doğru bir tarihçilik düşüncesi değil. Fakat Parker, devletlerin kurulması bakımından Avrupa ve Avrupa dışı uygarlıkların dengesinin nasıl değiştiğini, askeri tarih yapıp da bu sorulara nasıl cevap verebileceğimizi göstererek bu yeni askeri tarihi tekrar gerçek tarihçiliğin seviyesine yükseltti.

Malum olduğu üzere ateşli silahların ortaya çıkışı ve bunların muhabere-lerde, kuşatmalarda ve donanmalarda kütleli kullanımı, devletlerin ve imparatorlukların bütün savaşma biçimlerini ciddi bir şekilde değiştirdi. Barut çağında devletlerin askeri rekabet gücünü sürdürebilmeleri için, toplara dayanıklı tahkimatlara ve taşınabilir ateşli silahlarla donatılmış kayda değer büyüklükte piyade gücüyle ve toprakla donatılmış yeni donanmalara ihtiyacı vardı. Devletler ve imparatorluklar arasındaki rekabet, coğrafi keşifler ve deniz aşırı yayılmalar daha önce eşi görülmemiş bir silahlanma yarışına yol açtı. Bu yarışın yol açtığı devletlerarası rekabete etkili şekilde katılabilmek için hükümdarların yerli silah sanayisini geliştirmeleri veyahut gerekli silah ve cephaneyi başka bir şekilde temin etmeleri gerekmekteydi. Uzun vadede silah ve askeri malzemenin yeterli miktarda ve istikrarlı bir şekilde sağlanmasının teknolojik ve taktik üstünlüklerden daha önemli olduğunu düşünmekteyim. Yani teknoloji bakımından ileride olan bir devlet, savaşlarda belki başarılı olabilir ama uzun vadede başarılı ola-

bilmek için bu yeterli değildir. Yani bir harp endüstrisi gerekmektedir. Organizasyon yapılmalı ve finansman sağlanmalıdır. Askeri devrim veya barut devrimi olarak adlandırılan olgunun doğası ve etkileri üzerinde görüş ayrılıkları olup bunlar o yıllardan beri hararetli tartışmalara konu olmaktadır.

Ne yazık ki bu tartışmalarda Osmanlı imparatorluğu ve genellikle İslam devletleriyle ilgili gerek Parker, gerekse batılı tarihçilerin öne sürdüğü yanlış ve bazen de maksatlı görüşler, şu zamana kadar ciddi bir araştırmaya tabi tutulmadı. İşte kitabın ana hedeflerinden biri de bu tür Avrupa merkezli ve oryantalist görüşlerin sorgulanmasıydı. Caneth Cathin, Eric Johns, Paul Kennedy gibi yazarlar İslami uygarlıkların batı askeri teknolojisine ayak uyduramamasının nedenini İslam'ın aşırı muhafazakârlığına, yerli yenilikçilere karşı militan bir tutum takınan askeri despotizme veya alıntı kültürü ve teknolojik muhafazakârlık gibi hususlara bağlamışlardır. Kennedy ve diğerlerini okursanız görürsünüz ki İslam devletleri ve Osmanlı geri kalmıştı. Bu konu hakkında değişik tarihler veriyorlar. 15. yüzyıl ortasında, 16. yüzyılın sonunda, 17. yüzyılın sonunda... İslam muhafazakârlığı yani din onlar için çok önemli. Carlo Cipolla ve Victor David Hantson gibi diğer yazarlar ise 15. yüzyıl ortaları veya 16. yüzyıl sonlarından itibaren doğuyla batı arasında teknolojik farklılaşmanın ve batının teknolojik üstünlüğünün başladığını savunmuşlardır. Ortadoğu üzerine çalışan bazı tarihçiler ise Osmanlı'nın çöküşü görüşüne paralel olarak 17. yüzyılın sonları gibi erken bir tarihten itibaren Osmanlıların silah ve muharebe teknikleri açısından batının gerisinde kaldıklarını iddia etmektedirler. Batı ne demektir? Batıda bir Fransa var, bir Venedik var; ama hem batıdan konuşuluyor, hem de İslam'dan konuşuluyor. İslam da çok değişik; yani Osmanlı başka, Safevi başka, Moğollar başka vs. Ama işte Müslümanların cahillikleri, batı karşısındaki teknik gerilikleri ve yabancı teknoloji vs. alanında süregelen bağımlılıklarına dair görüşler tekrarlanmaktadır. Bernard Lewis'i okuyorsanız o da aynı şeyleri tekrarlar. Lewis, İslam dünyasının, ne demekse, batıya uymadaki başarısızlığına dair bir kronoloji vermemekte ve neden göstermemekte. İslam ordularının başarılarını, sürekli gerileyiş, düşüş ve başarısızlıkların hâkim olduğu tablo içerisinde istisna olarak göstermektedir. Yani Osmanlı'yı kabul ediyor. Bu sürekli bir İslami düşüş içinde Osmanlı bir istisnadır. Ama Osmanlı da 200 sene için istisnadır, çünkü 17. yüzyılın sonundan itibaren o da çökmeye başlamıştır. Kitapta bu konularla da ilgilendim. Ama tabii kitabın asıl maksadı Osmanlı harp endüstrisini ve savaş gücünü ortaya koymaktır ve bunu Avrupa savaş güçleriyle mukayese etmektir.

Kitabımın ikinci bölümünde Avrasya'da ateşli silahlar teknolojisinin gelişmesini incelerken İslam toplumlarının ateşli silahlar teknolojisini kabul veya reddetmelerinin İslam ile alakalı olmadığını gösterdim. Bu kabul veya ret daha çok ilgili toplumların siyasi ve askeri ricalinin kararıydı ve sosyal dokular,

ekonomik olanaklar ve jeopolitik gerçekler yanı sıra askeri ve politik hedefler tarafından etkilenmekteydi. Bunu soru-cevap kısmında konuşabiliriz. Safeviler çok güzel bir misaldir. Müslüman oldukları için değil efendim, onların hasımları arasında topçuluğa sahip bir hasım yoktu. Safeviler ancak Osmanlı'yla karşılaştıktan sonra Osmanlı'nın bu sahada çok kuvvetli olduğunu ve bu sahada kendilerinin de kuvvetli olmaları gerektiğini düşünmüştür, ama Avrupalı ülkelerdeki gibi Safeviler'de de büyük kaleler yoktu. Mesela Safevi'ye karşı isyan eden birisinin bu büyük kalelere iltica edip de orada kendisine karşı gelmesi söz konusu değildi. Büyük kalelerin hammaddesi de yok İran'da. Bu hem ekonomik, hem de jeopolitik açıdan çok önemlidir. Yani İslam'la bunun önemli bir alakası yoktur. Başka sebeplerden dolayı bazıları ateşli silahları kullanmaya başlıyor, diğerleri de kullanmayalım diye bir karar alıyorlar.

Osmanlılar geleneksel Avrupa merkezci tarih ekolünün sunduğu şekilde İslam'ın aşırı muhafazakârlığının esiri olmaktan çok uzaktadırlar. Kitapta Osmanlıların yeni fikirlere ve batı askeri teknolojisine sürekli açık olmalarına dair 17. yüzyılın ortalarına kadar uzanan bolca örnek verilmektedir. Aynı zamanda 14. ve 15. yüzyılın Osmanlı yöneticilerinin pragmatizmlerinin ateşli silahlar teknolojisini edinmelerini nispeten kolaylaştırdığını ve bu silahları Osmanlı askeri sistemine dâhil edip kullanmak için gerekli olan örgütlenmeleri yaratabildiklerini de kitabın bu bölümünde göstermekteyim. Bu çok önemlidir. Savaş tarihçileri "ateşli silahlar ne zaman icat edildi, ilk olarak ne zaman kullanıldı?" gibi sorulara tapıyorlar. Bu o kadar da önemli değil. Osmanlı'da silahın ilk defa ne zaman kullanıldığını bilmek, hiç de önemli değil. İlk defa toplu bir şekilde, etkili biçimde ne zaman kullanıldığını bilmek, çok daha önemlidir. Bir de bu silahın mevcut askeri teşkilata nasıl alındığı önemlidir. Osmanlı'ya ateşli silah ne zaman girdi? 1354 tarihi ve Kosova Savaşı vardır. Bunlar önemli değil. 15. yüzyılın birinci kısmında ve ortalarında Osmanlılar her hasımına karşı çok çok daha iyi bir şekilde, çok daha muntazam bir şekilde ateşli silahları kullanmaktadır ve Osmanlı'da topçuluk daimi ordunun önemli bir parçasıdır. Avrupa'da 17. yüzyılın ikinci yarısına kadar topçular orduya dâhil edilmemektedir. Bunlar sanatkâr. Yani bir sefer zamanında imparator "şu kadar top getirin" diyor, sanatkârlar da geliyor. Yani bunlar böyle bir sosyal grup. Sanatkâr ve askerler arasında geçici bir sosyal birleşme. Osmanlı çok daha önceden, 15. yüzyılın ortalarında topçuluğu daimi ordusunun önemli bir parçası olarak kullanmaktadır. Bu çok daha önemli, yani bence ateşli silahların ilk olarak ne zaman kullanıldığından bu çok daha önemli. Ateşli silahlarla donatılmış Avrupa ordularıyla sürekli çatışma halinde olunmasının yanında, Bizans İmparatorluğu, Akdeniz ve Macaristan'da güçlü kalelerin mevcudiyeti, Osmanlıları silah ve teknolojilerini bu çatışma biçimlerine uyarlamaya zorlamıştır. Bu da çok önemli. Yani hasım nedir? Hasım

nasıl bir müdafaa teknolojisine ve yönetime sahiptir, biz ona göre ordularımızı geliştirelim. Osmanlı'da ateşli silahların kullanılması, Avrupa'da ateşli silahların kullanılmasından herhalde bir nesil veyahut bir buçuk nesil sonra gerçekleşiyor. Ama bu esnada Osmanlı tamamen organize bir şekilde topçuluğu ve ateşli silahları kullanmaya devam ediyor ki, Venedik olsun, Macaristan olsun onun hasımları zaten topçuluğu kullanıyorlar. Osmanlı'nın da aynı savaş teknolojisine sahip olması, zaten bir zaruriyettir.

Bir de kaçak ticaret konusu önemli. Yani papa olsun, Osmanlı padişahı olsun, memnu olan eşyanın ihracatını yasaklıyorlardı. Ama komünist rejim esnasında da olduğu gibi, bu kararları yerine getirmek mümkün olmuyordu. Kaçak ticaret çok kazanç sağlıyor ve insanlar her zaman bunu yapıyordu. O zamanın ateşli silahları çok küçüktü, yani en eski silahlar 14-15 kilogram ağırlığında. Bunların kaçakçılığını yapmak çok kolaydı.

Osmanlı'nın teknolojiyi kabul etmeye hazır olması, kütleli üretim olanakları ve çok üstün Osmanlı işe sistemi ile bütünleşince Osmanlı orduları 15. yüzyılın ortalarında, yani başlarındaki Avrupalı hasımları karşısında açık bir ateş gücü üstünlüğü kazandılar. Kitapta sunulan mukayeseli veriler Osmanlıların 17. yüzyılın en sonlarına kadar Avusturya Habsburgları ve Venedikliler karşısında ateş gücü ve lojistik üstünlüğü sağladıklarını ispat etmektedir. Bazı veriler veriyorum, mesela Osmanlı geldiğinde Macaristan'ın kuzey kısmı Habsburglara gidiyor. Osmanlı da orta kısmını işgal ediyor. Habsburglar tabi kendi kalelerini modernize etmeye çalışıyorlar. İtalya'dan o günün en iyi mimarlarını davet ediyorlar ve İtalyan tipindeki kaleleri yapıyorlar. Osmanlı bu kalelerin çoğunu 10, 20 veya 30 gün içinde fethediyor. Yani bu açıkça Osmanlı ateş gücünün ne kadar kuvvetli olduğunu göstermektedir.

İkinci bölüm aynı zamanda Osmanlılar ile Avrupalılar arasındaki askeri melezlenmenin, Cipolla ve diğer tarihçilerin dediğinin aksine 16. yüzyılda sona ermediğini göstermektedir. Bu Avrupa merkezli tarihçiler diyorlar ki, 15. yüzyılda Fatih zamanında Osmanlı çok pragmatik idi, açık bir "culturation" vardı, fakat 16. yüzyılın ikinci yarısında "culturation" devam etmedi. Durum aslında öyle değil. Balkanlara bakarsanız, Macaristan'a bakarsanız, Akdeniz'e bakarsanız bu "culturation" devam ediyor. 17. yüzyılda güzel bir şekilde devam ediyor, 18. yüzyılın sonunda zaten modernleşme ile tekrar başlıyor. 18. yüzyılın sonunda Osmanlı kumandanları, Macaristan cephesinde Avrupalıların, ateşli el silahları kullanımında padişahın askerlerinden daha iyi olduklarının farkına vardılar. Bu nedenle de hem o günün sadrazamı, hem de açık görüşlü bir görgü tanığı ateşli silahların kullanımını savundular ve ordunun yeniden yapılandırılmasıyla ilgili önerileriyle birlikte taktik planda gerekli karşı tedbirlerin alınmasını teşvik ettiler. Yani Osmanlı sorunu görüp ona göre gereken değişiklikleri yapmaya çalıştı. Osmanlılar

tarafından Avrupalı askeri uzmanların kullanımı, bunlar arasında esirler, dönmeler vs. maceracılar da var, 17. yüzyılda da devam etti. 18. yüzyılın en son yıllarına kadar Avrupa ateşli silahlar teknolojisinde devrimci yenilikler olmadığı için, Avrupa teknolojisinin transferi Osmanlı lojistik gücü, Avrupa'ya ayak uydurmak için yeterli idi. Yani Osmanlı geçici olarak değişiklikleri biraz takip etse bile, bu değişikliklerin zaten balistik olsun, taktiksel olsun o kadar önemi yoktu ve Osmanlı, Avrupa'da mevcut olan bu askeri teknolojinin mevcut üstünlüğünü nispeten lojistiğiyle telafi ediyordu. Yani lojistik daha önemli. Ben talebelere hep söylüyorum. Nükleer savaşa kadar, nükleer silahlara kadar quality o kadar da önemli değil. Quantity önemlidir. Yani bir sahaya Habsburglar 20.000 kişi veya 50.000 kişi getirdiler ise Osmanlı'nın bunun iki mislini getirmesi önemli. Osmanlı'nın tüfekleri Habsburg tüfekleri kadar iyi değildi. Önemli değil. Çünkü zaten burada hedef almak maksat değil. Yani Mustafa'yı hedef almak önemli değil, birini öldürmek önemlidir; ancak toplu etki esastır. Anlatabildim mi? Teknoloji tarihçilerinin böyle bir hastalığı var ki onlar qualityye çok fazla önem vermektedirler. Bence nitelik o kadar da önemli değil. Bu, kitabın ikinci bölümü.

Üçüncü bölümde Osmanlıların imal ettikleri ve kullandıkları silahlar incelenmektedir. Benim problemim neydi? Avrupalılar diyorlar ki: "Osmanlıların topları o kadar da iyi seviyede değildir, daha ağırdır, kötüdür." Bu sorunsalın cevabını bulmak için çalıştım. Ama bunu anlayabilmek için mukayese etmemiz gerekiyor. Mukayeseyi nasıl yapıyoruz? Yani bu bacaluşkayı ben nasıl mukayese edeceğim? Bir (kulurini?) İspanya'nın (kulebrina?) Fransa'nın (kuleverina?) nasıl mukayese edeceğim ben? Önce Osmanlı toplarıyla ilgili bu isim karışımını bir tipoloji yapmamız gerekiyor. Onu da kullanılan, atılan güllelerin ağırlığına göre yapıyoruz. Eğer Osmanlı (kulubrını?), bacaluşka olsun, darbzen olsun ve diğer şakaloz olsun, balyemez olsun vs. toplarının gülle ağırlığını tespit edebilirsem, İspanya (kulebrina?), Fransız (kulverin?), Avusturya (karton?) ağırlığını zaten biliyoruz, onları bir cetvel halinde mukayese etmek mümkün olur ve ondan sonra Osmanlı gerçekten geride mi kaldı, durum neydi, görebiliriz. Kitapta havanları mukayese ettiğim bir cetvel var. Osmanlı'da Habsburg havanları mukayesesi, bir kalekop, kale gup, kale güp dedikleri bu dökme topları ve muhasara ve Avusturya muhasara ve İspanyol muhasara toplarını mukayese ettim. Başka bir maksatla hazırladığım kitapta mevcut bir cetvel. Buradan görebilirsiniz ki kullandıkları güllere nazaran Osmanlı'nın havanları, Habsburg havanlarıyla benzerlikler göstermektedir. Burada problem yine kaynaklar. Çünkü Avrupa'yı biliyoruz; bir Marco Minia'yı okuyor, bir Baron de Tott'u okuyor, gidiyor bu müthiş büyük topları görüp onlardan uzun uzadıya konuşuyor ki bu tabii bir şeydir. Seyyahlar zaten kendi ülkelerinde görmedikleri, enteresan buldukları şeylerden bahsediyorlar. Ama Marco'nun, Baron de Tott'un, Monte Cuculi'nin "Osmanlı topları çok ağır-

dır, çok eskimiştir.” demesine nazaran Osmanlı topçuluğu hakkında ayrıntılı bilgi vermek mümkün değildir. Yani siz Tophane-i Amire'nin muhasebe defterlerini bir seri halinde alıp hangi yıllarda kaç tane ve ne tip topların döküldüğüne baktıktan sonra bu sorunun cevabını verebilirsiniz. Ben bunu yaptım. Yani maliyeden müdevver, Kamil Kepeci'de, bir de 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren DBŞM'de mevcut tophane defterleri vardır, muhasebe defterleri. Yıllık hangi cins, hangi tip, hangi ağırlıkta, hangi çaptaki toptan ne kadar ürettiklerini güzel bir şekilde cetveller halinde belirtirler. Kitapta 100 tane cetvel var. Arşiv belgeleri, kuşatma ve dökme topları olarak gösterdiği Osmanlı toplarının büyük çoğunluğunun literatürde varsayılandan daha küçük çaplı parçalar olduğunu göstermektedir. 15-20 kilogram ağırlığında güller atan bu silahlar Avrupa toplarıyla karşılaştırılabilir. Aynı zamanda Osmanlı kalekop ve topları bazı İspanya ve Avusturya kuşatma toplarından daha küçük çaplıydı. Osmanlı'nın dökme topları, darbzenleri arasında en yaygın olanlar sadece 0,15 kilogram ile 2,5 kilogram arasında mermiler atabiliyordu. Osmanlılar, diğer Akdeniz güçlerine benzer şekilde büyük taş güller atan darbzen toplarını sadece gemilerde kullanmışlardır. Fakat kalyonlardaki topların büyük kısmı 3,7 ile 8,6 kilogram arasında mermi atan, nispeten küçük bronz parçalar idi. Osmanlı ince donanma gemilerinin çoğunda bunlardan daha da küçük olan ve genelde 500 gramın altında mermi atan 20 ile 40 kilogram ağırlığında dökme demir toplar bulunurdu. Yani Osmanlı Dicle nehrinde olsun, Tuna nehrinde olsun, yüzlerce böyle demir top kullanıyordu. Kısacası Osmanlı, İspanyol ve Venedik kuşatmasında demir toplarının olduğu gibi, Osmanlı ve Habsburg havanlarının kitapta yapmış olduğum mukayesesi, Osmanlı ve Avrupa silahlarının varsayılandan çok daha benzer yapıda olduğunu göstermektedir. Osmanlı'nın 16. ve 17. yüzyıllarda büyük ve orta çap toplarını bronzdan dökmeye devam etmeleri nedeniyle topları aynı çaptaki Avusturya, İspanyol ve İngiliz toplarından sadece daha hafif değil, aynı zamanda daha emniyetliydi. Yani bronz topları çok daha iyiydi. Avrupa niye 16. ve 17. yüzyılda demir topa gidiyor? Çünkü çok daha ucuz. Osmanlı gerçekten çok zengin bir ülke. Hammaddesi varken bronz top kullanmaya devam ediyor. Sadece küçük topları demirden döküyor. Tabi burada bir soru var, onun cevabını bulamadım. Acaba Osmanlı hammaddesi mevcutken bronz toplar daha kaliteli, daha emniyetli diye mi bu topları kullanmaya devam ediyor; yoksa büyük çapta demir dökememiş, yani o teknolojiye sahip olamamış mı? Onun cevabını veremedim.

Üçüncü, dördüncü, beşinci ve altıncı bölüm ise mühimmat sanayisiyle ilgili. Güherçile, baruthaneler, bir de tophaneye ve toplarıyla ilgili madenler, toplar ve güller ile ilgili. Osmanlı padişah ordusunun ihtiyaçlarını karşılamaya elverişli, yerli bir silah sanayii kurmayı başaramadıklarını öne süren bağımlılık teorisi, “Osmanlı teknoloji ve sanayi bakımından da muhtaç kalmış, kendi sanayisini

oluşturamamış, hep ithal etmiş” görüşünü savunur. Bu hala yazılıyor. Hiç kimse bu çok güzel tophane defterlerini, baruthane defterini görmemiş anlaşılan. Hayır efendim, Osmanlı çağının en kuvvetli mühimmat sanayisine sahip idi. Tophanesi, cephanesi, bir sürü baruthanesi vs. vardı Bu merkezi bir düşünce. Fakat Osmanlı'nın bu mühimmatı lojistik bakımdan ve para bakımından iyi bir şekilde taşınması çok zor. Öyle ki, vilayet merkezlerinde toplar döktürüp oradaki topları seferler esnasında kullandı, serhad vilayet merkezlerinde baruthaneler de vardı. Yani bilhassa barut üretimi bakımından Osmanlı'da bir nevi desentralizasyon var. Baruthaneler nerede kurulur? Tabi ki güherçilenin hazır olduğu yerlerde. Bazı Osmanlı tarihçileri tarafından savunulan “Osmanlılar, mühimmatı ve bazı silahlarını bilhassa 17. yüzyılda İngiltere'den ithal etmeye başlıyorlar. 1660'larda İngiltere'de mevcut olan problemlerden dolayı kanalın kapanması, Osmanlı'nın silah ve mühimmat temini bakımından güçlükler yaratıyor, ki bu güçlüklerin neticesi Viyana bozgunu ve 17. yüzyılın ikinci yarısındaki yenilgiler oluyor” şeklindeki düşüncenin gerçeğe alakasının olmadığı kaynaklardan bellidir.

Güherçile ile ilgili kısım, savaş tarihçileri için değil, ekonomi tarihçileri açısından önemli olacak. Yani güherçile sanayisi olsun, barut sanayisi olsun, top dökümü olsun, bir imparatorluğun ekonomisi bakımından çok önemlidir. Ne yazık ki Halil İnalçık editörlüğünde çıkan ve zaten 17. yüzyılın sonuna kadarki dönemi kapsayan kitapta Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve sosyal tarihi hakkında bu çerçevede çok az bilgi mevcuttur ve Osmanlı sanayisi hakkında, kullanılan teknikler, örgütler vs. hakkında hemen hiçbir şey bulunmamaktadır, ancak ocaklık köylerinin mühimmat temini üretmesi bakımından önemi ortaya konulmaktadır. Çalışma, Osmanlı güherçile sanayisinin barut yapımını, bu en önemli girdisinin Osmanlı barut fabrikalarına teminini genelde başardıklarını, 17. yüzyıla gelindiğinde devletin güherçilenin gerekli miktarlarını tedarik etme yollarında önemli değişiklikler meydana geldiğini ikna edici bir şekilde gösterir. Ocaklık köyleri tarafından temin edilen güherçile miktarı ciddi ölçüde düşmüş ve İstanbul'u iç piyasadan giderek daha fazla güherçileyi piyasa fiyatı üzerinden satın almaya zorlamıştı. Bu bence önemli bir değişiklik. 17. yüzyılın ortalarında bu görülür, ki bu da Osmanlı ekonomisinin giderek artan para savaşıyla karakterize olan genel eğilimiyle pekâlâ uyum halindedir.

Beşinci bölümde Osmanlı barut üretimi incelenmekte ve 16, 17 ve 18. yüzyıllarda barutun Budin'den Basra'ya kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun hemen hemen tüm önemli vilayetlerinde üretildiği gösterilmektedir. Bu durum Osmanlı yönetim kabiliyetiyle ilgili soruların çoğuna yanıt vermenin yanı sıra imparator-

* *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi: 1300-1600* , Halil İnalçık, Donald Quataret (ed.), Halil Berktaş (çev.), İstanbul: Eren Yayıncılık, 2000

lukta üretilen barutun kalitesi konusunda da bilgi vermektedir. Burada benim sorum, yani bir dependency/bağımlılık teorisi varsa eğer, Osmanlı gerçekten yabancı mühimmata mı ihtiyaç duymuş? Bunun cevabını nasıl vereceğiz? İlk önce üretim kapasitesini tespit edeceğiz. Ancak bu tahmini olacak. 17. yüzyıldaki Selanik, İzmir gibi büyük baruthanelerin hepsinin kapasitesini topladım ve fazla bir düşüş olmadığını gördüm. Yani 16. ve 17. asırda bir düşüş yok.

Önemli bir nokta daha var: Bir savaş, bir sefer esnasında seferin ihtiyacı genellikle 10.000 kantar oluyor. 16. ve çöküş dedikleri 17. yüzyılda bu ihtiyaç rahat rahat karşılanabiliyor. Bu durum 18. yüzyılın ortasına kadar gidiyor. 18. yüzyılın ortasında müthiş bir düşüş var. O da bence desentralizasyon ile ilgilidir. Merkez, taşradaki baruthanelerin ve güherçilenin üretimi hakkındaki kontrolünü kaybetti ve ihtiyacı olan güherçileyi ve barutu artık temin edemedi. 18. yüzyılda artık yabancı tüccarlardan satın alıyorlar. Rusya'ya karşı 17. yüzyılın ikinci yarısındaki savaşlarda bazı problemler buradan da kaynaklanıyor. Yani artık Osmanlı'da gereken miktarda silah ve mühimmat üretilmemektedir. Fakat 18. yüzyıldaki reformların sonucu olarak tekrar Azadlı Baruthanesi'nin kurulması ve baruthanelerdeki bazı değişikliklerin ardından, en azından Ahmet Rauf Efendi'nin dediğine göre tekrar ihtiyacı karşılayabilecek kapasitede barut üretiliyor. Ama 18. yüzyıl ortasıyla ikinci yarısı arasında bir problem var.

Bu tabii çok pembe bir tablo, yani Osmanlı hiç geri kalmamış mı diyoruz? Öyle de değil, kitapta Osmanlı'nın hangi alanlarda Avrupa'ya nazaran geride kaldığı da gösterilmektedir, ki bunlardan biri de standardizasyon. Yani standardizasyon hususunda Avusturya ve bilhassa Rusya'ya nispeten geride kalmış. İşte bu bir sefer esnasında hem taktik bakımdan, hem de gülle olsun, mühimmat olsun, ikmal bakımından problem yaratmaktadır. Ben, burada bitiriyorum. Kaynaklar, karşılaştığım problemler, cevap veremediğim sorular vs. hakkında artık soru cevap şeklinde konuşabiliriz. Teşekkürler.

Çok teşekkür ederiz hocam. Gerçi son iki bölüm kaldı. Zannederseniz sonuç bölümü "Silahlar ve İmparatorluk" gibi bir başlıktı. Onu da artık soru cevap bölümünde tartışırız.

İki sorum var. Öncelikle ilk sorum 1680 sonrası Osmanlı bozgunları hakkında, yani 15 senelik periyotta Osmanlılar, Habsburglara karşı 13 mağlubiyet alıyorlar. Bunda halk ordularında yer alan hakikaten deha seviyesindeki askerlerin rolü nedir? Çünkü biz o seviyede adam yetiştiremiyoruz. İkincisi de, Osmanlılar 1550'den sonra sürekli Macaristan'la, kale fethiyle uğraştıkları için, karşılarında Habsburg ordusu görmüyorlar. Kale kuşatmasına, muhasaraya has bir ordu teşkil ediyorlar. O yüzden maliyetlerinde meydan muharebelerinin uzun olmaları etkili mi?

Zaten kitabın sonunda her iki soruyla da ilgileniyorum. Bu kitap, Osmanlı savaş endüstrisi hakkında yazıldı. Bu da Osmanlı ne zaman, hangi safhalarda geride kalmış sorusuna ancak kısmen bir cevaptır. Osmanlı sanayi bakımından geride kalmamış, bozgunların sebebini başka bir yerde aramamız gerekmektedir. Bu determinizm, bu dependence teory, yanlıştır. Kitap bununla ilgilenmektedir. Sonuçta tabi, bu soruya da bir cevap vermek gerekiyordu ki kitabın cevabı daha çok, sizin de dediğiniz gibi, bunun insani bir problem olduğu yönündedir. İnsani taktik problemiyle, talim ve tertip ile ilgilidir, yani sosyal bir problem var. Osmanlı gerçekten kuşatmada bütün hasımlarıyla aynı seviyede, hatta hasımlarından daha iyidir. Macaristan'a girildikten sonra, burada yapılan savaşların çoğu muhasara olduğu için, Avrupa'daki muhasara teknolojisinde yenilik olsa Osmanlı bu yenilikleri hemen takip edebilirdi. Anlatabildim mi? Fakat işte dediğiniz gibi meydan savaşı yoktu. Bir Mohaç Savaşı (1526) var, bir Haçova Savaşı (1596) var. Haçova Savaşı'ndan 1664'te Saint Gotthard Savaşı var. ...

Haçova ile arasında 68 yıl var.

Evet. Yani hemen hemen iki nesil var. Bu arada Avrupa'da ne var? Otuz yıl savaşı var. Avrupa müthiş bir şekilde ilerliyor. Meydan muharebelerinde devamlı birbirleriyle savaşıyorlar ve savaş taktiğini bayağı da ilerletiyorlar. Osmanlı, bundan haberdar değil. Çünkü karşı karşıya kalmıyor kimseyle. Karşı karşıya kaldığı zaman şaşırıp kalıyor orada Osmanlı. Bir de diyorlar ki, ellerinde misket olan gâvurların çoğu bizi öldürüyor, karşı koyamıyoruz. Bir şeyler yapalım artık. Ne yapıyorlar? Osmanlı'da böyle iki örgüt var. Meydan savaşında elinde tüfek olan yeniçeriler, onların sayısını arttırıyorlar. Sayıları az. Kanuni Sultan Süleyman zamanında 12.000. Bunu 1600'lerin başında 35.000'ne, 1660'larda 53.000'e çıkarıyorlar. Tabi bunların hepsi artık bildiğimiz yeniçeri değil. Bir de leventler var. Seferden önce leventleri getiriyor, fakat muharebeden sonra evine gönderiyorlar. Osmanlı cevap veriyor ama verdiği cevap, yeni sorumluluklar, yeni problemler getirmektedir. Bunlar evine gitmeyecek, köyüne gitmeyecek artık, tarım ile uğraşmayacak, gruplar oluşturacak, malum Celali isyanlarının nedenlerinden biri olacaktır. Bir de Osmanlı'nın politikası şöyle, bir vezir-i azam o muharebeyi kaybederse ya azledilir veyahut da öldürölür. Bu müthiş bir harcama. İnsan gücü, tecrübesinin harcanması. Bence kötü bir politika. 17. yüzyılın sonunda, yani bu dediğimiz 150 sene içinde Macaristan serhaddinde Osmanlı'nın bir Mohaç, bir Haçova, bir Saint Gotthard değil mi, üç büyük meydan savaşı var. İkinci Viyana kuşatmasından sonraki 15 yıl içerisinde, çok önemli 15 savaş var ki, Osmanlı bunların çoğunu kaybediyor. Sebeplerini dediğim gibi tam olarak bilemiyorum, Avrupa'daki yeniliklerden, meydan muharebelerinden, getirilen yeniliklerden haberdar olmaması bir sebep. Nasıl haberdar olsun? Tabi

bir askeri istihbarat yapılabileceğini söyleyebilirsiniz. Bu da çok enteresan bir konu. Bu yeni bir projem. Bu sorunun cevabını bulmak için, sistematik bir şekilde Osmanlı istihbarat teşkilatını araştıran bir kitap ortaya koymalısınız. Savaş-taki taktikle ilgili yeniliklerden, ancak savaşırken haberdar olunur. Bunun karşılığını, cevabını da buluruz ama Osmanlı'ya böyle bir imkân tanınmadı. Çünkü savaşların çoğu kuşatma, muhasara ki orada zaten Osmanlı çok iyiydi. Bir de bu "çöküş" ile ilgili bir çıkarımım var. Bence Osmanlı'da kendinden memnun olmak gibi bir zihniyet var.

Üstünlük psikolojisi.

Evet. Bu da gereken cevabı biraz ertelemektedir. İşte bu problem var. Amerika'da da aynı şeyi görüyoruz.

Bu soruyla alakalı olarak dediniz ki insani problem var. O zaman Osmanlı'nın ilk dönem yeniliklerini yaparken ortaya koyduğu teşhis doğru herhalde. Tanzim, askeri düzen, değil mi? Çok eleştirilir bu, çünkü Osmanlılar yanlış teşhis koydular, denir. Sizin dediklerinize göre bu doğru o zaman.

Yani benim dediklerim, sizin dedikleriniz kadar doğrudur. Bu, mevcut düşüncelerden yalnızca birisi. Ama problem bu değilse, problem nerede olabilir diye düşünüyorum.

Lale Devri'nde 3. Ahmet'e sunulan diyalog tarzında yazılmış çok önemli bir layiha vardır. Bir Hıristiyan subayıyla bir Osmanlı subayının diyalogu. Var mı sizde o? Çok kötü, eski bir yayını var, ama eksik. Yeniden yayınlanması lazımdır. O layihayı okuduğunuz zaman Osmanlı subayı Avrupalı subaya soruyor: "Sorun ne, bizde ne görüyorsun?" En sonunda ulaştıkları netice insani sorun: Tertip, tanzim, asker. Bu açıdan söylediğinizle çok paralel bir şey oldu.

Bunu bir de İbrahim Müteferrika yazıyor.

Bu çok yazılıyor kaynaklarda da, bunu bu şekilde bir askeri teknik...

Ama İbrahim Müteferrika'nınki enteresan. 15. yüzyılda bir Rus devlet adamı diyor ki "Biz güçlü değiliz. Asıl güçlü Osmanlı'dır. Osmanlı ne yaptıysa, onu taklit etmemiz gerekir. Bu şekilde çok kuvvetli olabiliriz." 1734'te İbrahim Müteferrika da diyor ki "Biz gerideyiz. Asıl örnek alacağınız ülke Rusya'dır; büyük Petro'dur." Bu çok enteresan.

O birçok kaynakta var. Pek çok siyaset metninde Osmanlı örnek olarak gösterilir.

Ama İbrahim Müteferrika "Rus ordusunda, Avrupa ordusunda mesela bin kişiye şu kadar subay var, bizde yok. Subayların sayısı çok az" şeklinde Os-

manlı ordusundaki eksikliği belirtiyor. Bu çok önemli. Zaten askeri devrimin bir göstergesi de subayların sayısının artması. Bu da daha nüanslı bir taktik, bir formasyon; bu sayede savaş meydanlarında çok daha etkili oluyorlar. Yani ordunun daha küçük bölümleri, daha etkili olabiliyor. Fakat Osmanlı'da bu yok. İbrahim Müteferrika bunu savunuyor.

Mühendishaneler kurulurken bir terim var: Müteferriżabit, aynı şey. Bunu Osmanlılar görüyor. Bir sorum daha var. Bu standartlaştırma meselesi, zannediyorum sorun ölçme sorunu, bunun Avrupa'da gelişen yeni matematikle alakası var mıdır? Çünkü onların kurumsal sayı sistemi, orada özellikle kesir sisteminin uygulanmaya başlaması vs. hiç dikkatinizi çekti mi?

Bunu düşündüm; ama bu çok daha basit bir neden. Matematiğin nerede önemi var? Balistik hakkında yazılan ilk kitaplar 16. yüzyılda yazılır. Fakat bu ateş etme sanatı ilimden değil, tecrübeden kaynaklanıyor. İlim tarihçileri de bu tip şeylere biraz fazla önem veriyorlar. Ama savaş esnasında zaman yok. Dumanndan hiçbir şey de göremiyorsunuz. Anlatılabildim mi? Orada ölçmek vs. gibi matematiksel uğraşlar mümkün değil. Topçu bunu böyle yapmıyor. Ateş ediyor, bakıyor olmadı, biraz daha uzağa atıyor, ondan sonra geriye alıyor vs. Bu şaka değil, bu şekilde yapıyorlar. Yani bu her yerde böyle. Matematiğin kullanıldığı da doğrudur. Bazı ilim adamları var, onlar çiziyorlar, hesabını yapıyorlar ancak bu o dönem için çok kullanışlı bir yöntem değil. Bunun ürününü belki bir yüzyıl sonra ancak görebilirsiniz. Mesela bu da çok önemli. 17. yüzyılda, Fransa'da ve diğer Avrupa ülkelerinde askeri akademiler ve ilim akademileri kurulur. Çok da enteresan çalışmalar yaparlar. Bir adam 1667'de topçuluk hakkında bir eser yazıyor ve çok da beğeniliyor. "Bu eser basılsın mı, basılmasın mı?" diye bir tartışma başlıyor. Basarsak hasımlarımız da bunu öğrenecek, anlatılabildim mi? Bu daha önce de vardı. 15. yüzyılın sonunda Urbino dukasının hizmetinde yine böyle bir topçu var. O da kuşatma ve müdafaa hakkında bir eser yazıyor ve yine kitabın basılıp basılamayacağı konusunda tereddüt ediyorlar.

Benzer şekilde, 1512'de Osmanlılarda da böyle bir eser var.

Bilmiyorum. Nedir o?

Süleymaniye Kütüphanesi'nde bir eser. Bir topçu diyor ki: "Bu teknolojiyi sakın Frenklerin eline vermeyin. Çok dikkat edelim. Onların eline geçerse dünyayı harap ederler". Böyle bir nüsha var Süleymaniye'de.

Çok enteresan, Avrupa'da barut ve matbaa hakkında çok yazışma var ve bu entelektüel çevrelerde çok konuşulur. Bu icat çok önemli değil vs. diye. Osmanlı'da ben bunun izini pek göremedim. Bir Peçevi'de var. Peçevi, baruttan ve matbaadan aynı sayfada bahsediyor ama Peçevi bunu Osmanlı entelektüel

çevrelerinde konuşulduğu için mi, yoksa batı kaynaklarında gördüğü için mi ya-
zıyor, bilmiyoruz. Bu çok enteresan ama gene bu zihniyet, yani "military secrecy"
dedikleri düşünce var ortada. Ama bunu sık yapmak mümkün değil. Çünkü bu
tecrübeden kaynaklanan bir bilgidir. Bir Alman topçusu İtalya'ya gidiyor ve ora-
da bir top döküyor ve kullanıyor. İtalya'dakiler de top kullanmayı öğreniyor. On-
dan sonra Osmanlı'ya giriyor vs vs. Buna ben teknolojik diyalog ya da teknolojik
transfer diyorum. Avrupa'da bu olursa gayet normal karşılanır. Ancak Avrupalı
biris Osmanlı'ya gelirse, "Osmanlı geride kaldı, Avrupa'ya ihtiyacı var" şeklinde
gösterilir. Hâlbuki hiç de öyle değil. Bilim ve tecrübe alışverişi çok doğal. Ancak
bu Osmanlı'ya gelince anormal karşılanıyor. Hâlbuki Avrupa'da bilim, teknik ve
tecrübe alışverişi mevcut. Osmanlı da bu bilgi alışverişinin gayet tabii bir üyesi-
dir. Osmanlı'ya demir perde uygulanmamalıydı. 1950 ve 60'lı yıllarda batı tekno-
lojisinin Avrupa dışına gitmesiyle ilgili bir sürü yayın var. Yani bu gayet normal.

*Modern ulusçu teorilerde de durum aynı. Millet anlayışıyla, ulus anlayışıyla
çok alakalı bu.*

Bir de insanlar Osmanlı'ya çalışmanın ihanet olduğunu zanneder. Hiç de
öyle değil. Bakarsanız bir sürü Hıristiyan, Müslüman olur veyahut da Fatih'e
çalışır. Fatih'e çalışmasıyla da övünür.

*İstanbul kuşatmasında Bizans ordusunun da bir bölümünü komuta eden
Orhan Şehzade gibi.*

Demir perde düşüncesi de bence bu historiyoğrafiyi berbat etti.

*Topçulukla alakalı, bir sohbetle enteresan bir bilgi vardı: Osmanlı, Avrupa'da
demirden topların yapıldığını biliyor, fakat tunçtan çok daha sağlam olma-
sına rağmen ısrarla tuncu kullanmaya devam ediyor. Bunun sebebini ise
tunçla yapılan topların çok daha güvenilir olmasına bağlıyor. Tabii demirden
yapılan toplar, insanların ve askerlerin telef olmasına neden oluyor. Osman-
lı ise kendi askerine ve halkına çok daha fazla değer veriyor, şeklinde bah-
sedilmişti.*

Olabilir, bence hazır hammadde varken ve o hammaddeyle daha kaliteli,
daha emniyetli bir silah yapılabilcekken, niye daha kötüsünü yapalım? Gerçek-
ten Osmanlı çok zengin bir imparatorluk. Hammadde de var. Bir tek 17. yüzyılda
kalay ithali var.

*Bu duruma, takviye teknoloji üretim mekanizmalarının çok pahalı olmaya
başlaması sebep olarak gösterilebilir mi acaba?*

Olabilir, bizim bilmediğimiz, onların düşündükleri başka sebepleri de olabi-
lir. Bu soruların bir tek değil de çok daha fazla cevabı olabilir.

Bu askeri mühimmatın Osmanlı ekonomisine olan maliyetini de hesapladınız mı acaba? Avrupa'daki topların oranlarını ölçümünü yaptınız.

İşte bunu yapmam mümkün değil. Sefer lojistiği konusu son dönemlerde popüler. Fakat "Osmanlı'nın falan seferi kaç akçeye mal oldu?" gibi bir soruya cevap vermek mümkün değil. Çünkü Avrupa ordularının aksine Osmanlı'nın bir sürü mühimmatı ve hizmeti, akçe ve nakit para karşılığında değil de hizmetçi gruplar, geri hizmet kuvvetleri tarafından yapılmaktadır. Mesela baruthanenin tabii bir bütçesi vardır. Ama o ne için sarf edilir? Güherçile de satın alınır ama kullanılan güherçilenin belki ancak yüzde yirmisi satın alınmaktadır. Çünkü güherçilenin gerisi ocaklıktan gelir. Ocaklık köyleri bunu avarız karşılığında getirir. Bunu nasıl hesap edeceğimiz. Oradaki çalışan ırgata gidiyor. Alet alınır, baruthanenin içinde ufak tefek tamirat yapılır. Yani giderlerin çoğu bu tip şeylerdir. "Bir senelik, 2000 kantar barutun maliyeti şu kadardır." gibi bir şey söylemek mümkün değildir. Fakat Avrupa için bunu söyleyebiliriz. Çünkü Habsburglar, barut ve silahlarını belli tüccarlardan alıyorlar.

Bir de ateşli el silahları konusunda kemiyet, keyfiyet üzerine bir şeyler söylemişsiniz. Diyelim ki Habsburg ordusunda 50.000 asker var ve 20.000 tane ateşli el silahı var. Osmanlı'da ise diyelim ki 10.000 tane var veyahut bin tane var. Bu ateş etme gücü, karşısındaki öldürme gücü çok fazla önemli değil dediniz ama...

Hayır, o önemli dedim. Teknoloji önemli değil, quantity önemlidir, dedim.

Asker sayısı mı önemli yoksa?

Tüfek sayısı önemlidir, asker sayısı da önemlidir. Kalite, yani Avusturya askerlerinin elindeki silahın daha iyi kalitede olması o kadar önemli değil.

Ama hedefini vurabilmesi önemli değil mi?

Birisi düşecek, birisini öldüreceksin, önemli olan budur. Anlatabildim mi? Bir yerde 16. ve 17. yüzyıldan kalma müthiş bir tüfek koleksiyonu var. Atış denemeleri yapmışlar. 60 metreden bir hedefi vuruyorlar. Tabii ki buradaki problem barut. Yani bugün kullanılan barut, o günlerde kullanılan barutlardan çok daha temiz. Yine de aynı barutla yapalım. Bugünün barutlarıyla hedef alıyorlar, 60 metreden insan boyunda bir hedefe ateş ediyorlar ve yüzde yetmiş, yüzde seksen hedefi tutuyor. Bunlar çok yakın mesafede hedefi ancak tutturabilirler. Yüz metre olursa yüzde elli mi düşüyor hedef alma oranı, bilmiyorum.

Gülle denemelerinde ise hedef olarak ağaç, hem de çam ağacı kullanmışlar. Gülle 10 veya 15 cm içeri girmiş. O da önemli değil, çünkü gülle giriyor efendim, arkadan bir parmak büyüklüğünde delik açıyor. Onun tedavisi mümkün değil. İnsanlar kalplerinden vurulduğundan değil, oradaki yaradan dolayı ölüyorlar. Ama

bu da abartıldı biraz. Savaşların asıl etkisi savaş esnasında değil, savaştan sonra açığa çıkıyor. Savaştan sonra o bölgede tarım yapılmıyor ve bu durum kıtlığa yol açıyor. Bir de orduların sağlık durumu çok kötü. Onlar, her türlü bulaşıcı hastalığı getiriyor vs. Bunun hakkında o dönemde yazılmış 60-70 eser var. O dönemde Macar hastalığı denen bir bulaşıcı hastalık var, herhalde tifüsün bir çeşidi gibi. Bu bulaşıcı hastalık binlerce kişiyi öldürüyor. Aslında bu yeni ve güzel bir çalışma alanı. Mesela ben oraya da baktım. Acaba Osmanlı ordusunda kaç tane cerrah var? Batılılar, Osmanlıların hijyen konusunda daha dikkatli oldukları için bulaşıcı hastalıklardan daha iyi korunduklarını belirtiyorlar. Bu nokta da çok önemli. Sizin sorunuza dönersek, bu silahların etkisi ne zaman önemli? Toplu bir etki bırakmak önemli. 10.000 tane elinde silah olan yeniçeri önemli. Habsburg'un elindeki silahların daha kaliteli olması hiç de önemli değil. İstatistiklere göre çoğu kez savaşı kazanan, asker sayısının daha fazla olduğu taraftır. Yani demek istediğim silah teknolojisi taktiğinin önemini abartmamak gerekir, quantity daha önemlidir. Bir de zaten kendi silah endüstrisini kuramayan bir ülke kaybolur. Büyük bir üretim gücüne sahip olmak ve bunu devamlı aynı seviyede tutmak gerekiyor.

18. yüzyılda Osmanlı askeri eğitim metotlarını, askeri talimlerini Avrupa'daki diğer ülkelerle mukayese edebilme fırsatınız oldu mu acaba?

Onu ben yapmadım, başka arkadaşlar yapacak. Ben 18. yüzyılın sonuna kadar yalnız harp endüstrisi ve teknolojisi konularında gittim, o ise ayrı bir konu.

Michael Roberts'in askeri devrim teknolojisi hakkında ne düşünüyorsunuz? Çünkü Parker onu bayağı bir eleştiriyor.

1976'da Parker bir yazı yazdı. Orada soru işaretleri vardı. Ama ondan sonra bayağı da savundu. Aslında Roberts eserini yazdığında hiç kimse önemli bir eser olduğunu anlamıyor. 55'te bir konferans veriyor. 56'da da kitap çıkıyor. 56'da uluslararası tarihçiler arasındaki en önemli konu 17. yüzyılın krizi. Herkes bununla uğraşılıyor ki bunlar biraz geri zekâli. Çünkü aslında Roberts'in 17. yüzyılın krizi ile ilgili de bazı cevapları var. "Ordular çok büyük oldu. Orduların iâşesi, maaşı, ulufesi vs. bu ülkeler için çok önemli bir yük oldu. Bunun için bazı ülkeler çok önemli reformlara başladı. Bürokratik reformlara başladı" diyor. Diyorlar ki "Hayır önce merkezi bir devlet var. Merkezi devlet bu orduyu koruyor". Bazıları diyor ki "Hayır bu orduları koruyorlar ve bu orduların iâşesini, maaşını çıkartabilmek için devletler daha çok merkezileştirmeye doğru gidiyorlar". Yani bu tavuk ile yumurta meselesi. Bu hala devam ediyor.

Bir buçuk saati geçtik. Çok da yorduk hocamızı. Başka bir şey yoksa burada bitirelim programı. Çok teşekkür ederiz hocam.

Ben teşekkür ederim misafirperverliğiniz için.

Tophane-i Amire ve Osmanlılarda Top Dökümü

Salim AYDÜZ

Doç. Dr., Fatih Üniversitesi Felsefe Bölümü

1994-1998 yılları arasında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde doktora tezi olarak hazırlanan bu çalışma Prof. Dr. Ekmelettin İhsanoğlu'nun resmî, Prof. İdris Bostan'ın da gayri resmî danışmanlığı ve yönetimi altında tamamlanmıştır. Son 70 kadar sayfası ekler bölümü olmak üzere 514 sayfadan oluşan tez bir giriş, üç ana bölüm, bir netice ve eklerden meydana gelmektedir. Tezin tam ismi ise "15-16. Asırlarda Osmanlı Devleti'nde Tophane-i Amire ve Top Döküm Teknolojisi"dir.

Öncelikle bu tezi niçin yaptığım ve bu tezin temel sorusu üzerinde durmak istiyorum. Bildiğiniz gibi Osmanlılar küçük bir beylikten 1600 yıllarına kadar dünyanın en büyük devletlerinden biri haline geliyor. Devletleri, krallıkları, imparatorlukları birer birer yıka yıka, tabir-i caizse bu İstanbul Belediyesi'nin buldozerlerinin gecekonduları yıkması gibi, kaleleri surları yıkıyor ve bir anda hem doğudan hem batıdan hem güneyden hem kuzeyden yayılıyor. Bu yayılmanın arkasındaki askeri temel sebep nedir? Tabii iktisadi ve sosyal açıdan pek çok sebepleri var; ancak beni ilgilendiren yönüyle askeri açıdan, bilim ve teknoloji tarihi açısından bunun sebebi nedir? Bunun üzerinde durmaya çalıştım.

Osmanlı Devleti'nin ortaya çıkışı 1300'lerin başı ve hemen akabinde, 25 yıl sonra İngiltere'de ve İtalya'da ilk defa ateşli silahlar ortaya çıkıyor ve İngiltere'den Avrupa'nın doğusuna doğru yayılıyor. Osmanlı Devleti de bu esnada yayılma gösteren bir devlet. Osmanlı Devleti ateşli silahları geleneksel savaş taktiği ve savaş stratejisi içerisine çok iyi adapte ediyor. Bu silahları geleneksel silahlarla birlikte bu taktiğin içerisinde öyle güzel kullanıyor ki, bu kullanım Osmanlı Devleti'nin kısa sürede yayılmasına sebebiyet veriyor. Benim aradığım ve bulmaya çalıştığım işte bu ateşli silah teknolojisinin seviyesi ve Avrupa'yla elden

geldiğince kıyas yapıp Osmanlı ateşli silah teknolojisinin, özellikle top teknolojisinin durumunu ortaya koymaktır. Tabi ateşli silahlar deyince hem top hem tüfek hem humbara hem havan, tümü giriyor. Ben tüfek gibi diğer küçük ateşli silahlar ve buna bağlı barut teknolojisi, güherçile yapımı vs. ayrı bir çalışma konusu olduğu için sadece topu ve havanı; Tophane-i Amire merkezli top döküm teknolojisini ele aldım.

Tezin iki yönü var. İlki Tophane-i Amire veya tophane dediğimiz müessese yönü; çünkü Tophane-i Amire olmadan önce de Osmanlıların elinde tophaneler var. İkinci yönü de teknoloji yönü, yani top döküm teknolojisi. Bu silahlar nasıl dökülüyor? Buradaki süreç nedir ve Osmanlıların elinde ne tür bir teknoloji vardır ya da geliştirilmiştir? Bunu bu tezde baştan sona elden geldiğince incelemeye çalıştım. Öncelikle bu sahaya az çok uzaktan ilgisi olanlar bilirler ki Osmanlı askeri tarihi, özellikle silahlar itibarıyla çok büyük çalışmaların olmadığı bir saha olarak görülmektedir. Dolayısıyla ben bu çalışmaya girerken elimde sadece İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın hepinizin bildiği *Kapıkulu Ocakları* adlı iki ciltlik bir eseri vardı. Onun haricinde çoğumuzun adını bile duymadığı İstanbul Üniversitesi'nin kütüphanesinde bulunan bir iki bitirme tezi ve ufak tefek bazı makaleler vardı. Colin Heywood, Turgut Işıksal ve hocamız Gabor Agoston'un bir veya iki makalesi vardı. Bunların hiçbiri doğrudan benim konumla alakalı değildi; ancak konumun ya çok küçük bir kısmını ya da yan konu diyebileceğim baruthanelerle ilgili bazı konuları ele almışlardı. Önümde bir tek kaynak vardı; o da tamamen arşiv kaynaklarıydı. Dolayısıyla ben de hemen hemen mesaimin hepsini arşivde harcamak durumunda kaldım. Ana kaynaklarım yüzde seksendoksan Başbakanlık ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Topkapı Sarayı arşivleri oldu. Tabi arşiv malzemesi kullanmak da çok kolay bir iş değil. Tabir-i caizse arşiv size bu büyük işin sadece noktalarını veriyor. Size kalan, büyük bir maharetle bu noktaları doğru bir şekilde birleştirmek. Doğru şekilde birleştirirseniz doğru resmi çıkartırsınız. Çocuk dergilerinde vardır; eğer noktaları sırayla birleştirmeseydiniz ortaya bir ucube çıkar; hiçbir işinize yaramaz. Tabi noktaların da tam olması lazım ki noktaları doğru birleştirebilesiniz. İşte arşivdeki en büyük sıkıntı budur. Noktalar maalesef sırasıyla elinize geçmiyor veyahut elinize geçen noktaların birden ona kadar ancak biri var üçü var yedisi var beşi var dokuzu var ve bunlar yanlış sırayla elinize geçiyor. Dolayısıyla bunları ahenkli bir şekilde bir araya getirip birleştirmek epey sıkıntılı. Bunu arşivde çalışanlar bilirler. Dolayısıyla benim de maalesef tezimde böyle sıkıntılarım oldu.

Temel kaynağım Tophane-i Amire muhasebe defterleriydi. Muhasebe defterleri nedir? Muhasebe defterleri bir müessesenin geçen bir yıl içerisindeki tüm maliyetlerini en ufak ayrıntısına kadar yazan defterlerdir. Bu defterler her sene tutulmasına rağmen 15. yüzyıl itibarıyla sadece bir defter, Avlonya tophanesinin

defteri var. 16. yüzyıl itibariyle ise 12 kadar defter var. Düşünün 100 yıl için sadece 12 tane nokta var. Gerisini siz tamamlayacaksınız. Dolayısıyla temel kaynağım olan bu arşiv defteri az sayıda olmasına rağmen çok detaylı bilgiler içerdiği için Tophane-i Amire’de neler döndüğünü ve burada nasıl bir teknolojinin söz konusu olduğunu yakalamak, en azından koklamak tabirini kullanmak belki daha doğru, kuvvetli bir şekilde koklamak söz konusu olabilir.

Muhasebe defterlerinden başka ikinci ana kaynağım mühimme defterleriydi. Onlar da bildiğiniz gibi ancak 1540’lardan sonra başlıyor. 1540 yılının öncesine ait mühimme kayıtları yok. O tarihten itibaren tutulmaya başlandığı için 1540’tan sonraki mühimme kayıtları bana faydalı olabildi. Mühimme defterleri, mühimme zeyli türü defterler.

Üçüncü ana kaynağım da arşivde maliyeden müdevver defterler dediğimiz maliye defterleri. Bunlar da gerek Defterhane-i Amire tarafından tutulan genel maliye gerekse İstanbul içine ait maliye olmak üzere doğrudan tophaneyle ilgili maliyeler olduğundan gerek merkezi gerekse merkez dışındaki faaliyetleri takip etme açısından epey faydalı oldu ve benim iz sürmemi kolaylaştırdı. Çünkü benim tezime Tophane-i Amire yönüyle bakarsanız sadece İstanbul’da küçük bir müessese. Devletin büyüklüğü nispet alındığında küçük, fakat esasen burası çok büyük bir askeri merkez. Hocam İdris Bostan’ın yaptığı Tersane-i Amire tezinden sonra bu tez bu sahada yapılmış ikinci bir tezdır. Tersane-i Amire büyük ölçüde müessese tezidir. Bu ise biraz daha teknoloji tarihine kaçan bir tezdır. Tersane-i Amire Osmanlı’nın en büyük askeri tesisidir. Tophane-i Amire ondan sonra gelir ve ikinci büyük askeri tesistir. İçinde yerine göre beş altı bin kişi bir anda çalışabildiği, öylesine büyük bir askeri tesis ve fabrikadır. Sadece İstanbul’la da sınırlı olmayan Tophane-i Amire, Basra’dan Budin’e Belgrad’a, Kahire’den Kırım’a kadar çok geniş bir alanla irtibat içersindedir. İlerleyen dakikalarda anlatacağım gibi burası tek başına bir müessese değildir. Dolayısıyla bu büyük müessesenin faaliyetlerini ve buradaki teknolojik yapıyı anlayabilmek için tüm bu arşiv defterlerine vukûfiyet gerekmekteydi. Dolayısıyla sadece Tophane-i Amire muhasebe defterleri değil, bu büyük genel maliye defterleri de benim konumun ana kaynakları içersindeydi.

Onun haricinde Avrupa’da topçulukla ilgili yazılan muahhar eserler var ki açıkçası onlar benim çok da işime yaramadı. Ancak 1472’de yazılan *De re Militari* var. Bu, topçulukla ilgili bilinen ilk yazılı ve matbu eser; Valturius diye bir İtalyan tarafından yazılmış ve Fatih Sultan Mehmet’e hediye edilmiş. 1472’de basılmış. Ondan sonra 1540’da Vanoccio Bringucciotarafından basılan ikinci bir eser var. Bu eserden başka bir iki tane daha Avrupa’da yazılmış eser var. Bunlar benim o dönemdeki teknolojiyi karşılaştırmam konusunda faydalı olan eserler. İslam dünyasında Osmanlı’da görülen ilk eser ise ancak 1630’lar 1640’larda, IV.

Murat döneminde ortaya çıkıyor. Bu eser de İbrahim Reis el-Endülûsî tarafından batı kaynaklarından tercüme ve kendi tecrübelerinin muhtevi olduğu *Kitâbü'l-İzz ve'l-menâfi li'l-mücâhidîn fi sebîli'l-lah bi'l-menâfi* adlı bir eser. Bu tarihten önce Osmanlı ve İslam dünyasında yazılmış topçulukla ilgili herhangi bir esere rastlamamaktayız. Bu tarihten sonra Osmanlı'da Abdülmennan tarafından yazılan bir eser var. O da hayli geç, 1770- 74'lü yıllarda yazılmış; ondan sonra İshak Hoca'nın *Usûlü's-Siyâga'sı* vs. var. Bunlar geç dönem olduğu için benim konumun dışında. Dolayısıyla benim kaynaklarım özetle tamamen arşive dayalı ve arşiv merkezli idi ve Osmanlı dünyasının içersindeki askeri teknolojiyi ve Tophane-i Amire'nin faaliyetlerini ihtiva etmekteydi.

Bu kaynaklar mevzuu giriş bölümünün ilk konusuydu. İkinci konu ise Osmanlı'nın ateşli silahlarla tanışması bağlamında ilgili Avrupalı ve diğer devletlerle ilişkileri idi. Osmanlı Devleti'nin ilk olarak ne zaman ateşli silah kullandığı tam belli değil. İngiltere'deki 1326-27 yıllarına ait bir yazmada topun kullanıldığına dair bir takım kayıtlar var. Ama Osmanlı öncesine girmek istemiyorum; çünkü ateşli silahların ilk olarak Endülûs'te 1250'li yıllardan itibaren kullanılmaya başlandığı, daha sonra Avrupa'ya geçtiği vs. tartışması var. Tabi bu ayrı bir konu ve ben buna çok fazla girmedim. Sadece 1327'de resmi olarak Avrupa'da bir yazmada ortaya çıkıyor. Daha sonra yavaş yavaş diğer Avrupa devletlerinde ve 1350'den sonra da Osmanlı'da kullanıldığını görmekteyiz. İbn-i Kemal Paşazade 1354'te Gelibolu muhasarasında Osmanlıların top kullandığını ileri sürüyor. Tabi Kemal Paşazade 16.yüzyılın muahhar bir kaynağı olduğu için çok itibar görmüyor. Onun haricinde Karaman tarihini anlatan Şikari tarihinde de Osmanlıların 1364'te Bursa'da bir demir top döktükleri ve bu topu Karamanlılara karşı kullandıkları ileri sürülüyor. Şikari tarihi de geç tarihli olduğu için kabul görmüyor; tenkide uğruyor. 1389 Birinci Kosova Savaşında Osmanlıların elinde kesin olarak top olduğu, Haçlı ordusuna karşı topun kullanıldığı ve Osmanlı topçularının idaresinin de Haydar isimli bir topçuda olduğu kaynaklarda zikredilmektedir. Neşri ve diğer kaynaklar bunu kabul etmektedirler. Bu da ihtiyatla karşılanmakla birlikte, 1402'den önce Osmanlıların kesin olarak top kullandığı İdris hocamızın bulunduğu bir belgeyle arşiv kaynaklarınca teyit edilmektedir.

Bu arada bu dönemdeki tapu tahrir kayıtları da kullandığımız arşiv belgeleri arasında. Önemli kaynaklarımdan bir tanesi de bu tapu tahrir kayıtlarıydı. Bunlarda da topçulukla ilgili çok önemli bilgiler var. Bu kayıtlarda ilk topçulukla ilgili kaydın 1389'dan sonra topçu Ömer isimli birine ait olduğu ve hemen ondan sonra da Avlonya Defteri'nde İnalçık hocamızın kayıt ettiği topçu İsmail isimli birinin olduğunu; dolayısıyla 1389'dan sonra Osmanlıların artık kesin olarak silah kullandığını görmekteyiz. Çelebi Mehmet dönemi karışık bir dönem olduğu için bu dönemde topçulukla ilgili çok ciddi bilgilere ulaşamıyoruz; ama II. Murat dö-

nemi artık Osmanlı'nın topçulukla ilgili önemli çalışmalara başladığı dönemdir. Çünkü bir taraftan normal sabit tophaneler var; diğer taraftan 2. Murat döneminde 1438'de Germehisar muhasarasında Osmanlılar kalelerin önünde sabit tophanelerin yanı sıra bir de seyyar tophane kuruyorlar. Ve burada hayli hacimli toplar döküyorlar ve kaleyi muhasara ediyorlar. Çok erken bir tarih. Öbür taraftan Avrupa'ya baktığımızda 1480-90'larda Fransa İtalya savaşlarında Fransızlar topları taşıyamadıkları için İtalya'ya topları götüremiyorlar ve mağlup olmak durumunda kalıyorlar. Hâlbuki Osmanlılar aynı dönemde seyyar tophanelerle anormal büyüklükte toplar döküp kaleleri muhasara edip ele geçirebiliyorlar.

Çevre ülkelere baktığımızda, Memlûkluların Osmanlılardan daha önce 1340-50'lerde top kullandığı David Ayalon'un *Gunpowder and Firearms in the Mamluk Kingdom: A Challenge to Medieval Society* isimli kitabında kesin olarak ortaya konulmuş. O zaman soru şu: Memlûklular Osmanlılardan çok önce bu silahı elde ettiklerine ve 1350'lerde kesin olarak kullandıklarına göre ateşli silahlar konusunda niye Osmanlılardan üstün değillerdi? Bu sorunun cevabı şu: Az önce Osmanlıların geleneksel savaş taktiklerini ve savaş aletlerini ateşli silahlara çok iyi adapte edebildiklerine dair bir cümle kullanmışım; Memlûklular aynı konumda olmuyorlar. Ateşli silahlara karşı aşırı bir tepki gösteriyorlar. Hatta pek çok komutan ve asker Hz. Peygamber'in pek çok hadis-i şeriflerinde sadece kırılıca ve oka atıfta bulunduğunu, onlarla savaşmanın kutsal olduğunu, oysa ateşli silahla ilgili hadislerde hiçbir şey olmadığını vs. ileri sürüyorlar. "Üstelik ateşli silahlar mertçe de değil; uzaktan atıyorsun vuruyor, bunun neresinde mertlik, erkeklik, yiğitlik?" diyorlar. Onlar at üzerinde kahramanlık yapmaya alışmışlar. Dolayısıyla bu tür bir yaklaşımla ateşli silahlara çok sıcak bakmıyorlar ve ateşli silahları sadece kölelere ve ücretli askerlere kullanıyorlar. Üretim noktasında da herhangi bir harekete geçmiyorlar; Venediklilerden ve bazı Avrupa ülkelerinden ithal ediyorlar. Hatta 1511 yılında Portekizliler bunları zor durumda bırakıp güneyden sıkıştırınca Osmanlılardan ateşli silah istiyorlar. Hem top, tüfek, hem de barut, gülle, usta istiyorlar. II. Beyazıt yardım gönderiyor. Üç beş sene sonra Osmanlılarla karşı karşıya kaldıklarında bu sefer de Venedik'ten yardım istiyorlar. Yavuz Sultan Selim'im malum Mercidabık ve Ridaniye savaşlarında da topları sabit bataryalara yerleştirdiklerinden dolayı Yavuz'a karşı kullanamıyorlar. Çünkü Yavuz topların karşı istikametinde, yandan saldırarak kolayca savaş kazanıyor. Dolayısıyla Memlûkluların durumu böyle. Bu dönemde en güçlü İslam devleti olduğu için Memlûkluları örnek veriyorum.

Bir diğeri de İranlılar. İranlılar bu teknolojiyi daha da geç alıyorlar, önceleri hiç itibar etmiyorlar. Otlukbeli'nde mesela ellerinde hemen hiç ateşli silah yok. Çaldıran'da da olup olmadığı tartışmalı, yani varsa bile çok ciddi miktarda değil, en azından çok zayıf. Ancak Şah Abbas döneminde 1590-83'lerden sonra İranlı-

lar Osmanlıları örnek alarak ciddi bir ateşli silah teşkilatı kurmaya başlıyorlar. Hatta çok ilginçtir; Topçubaşı, barutçubaşı gibi teşkilatta kullandıkları terimler bile Osmanlıların kullandığı terimlerin aynısı. İranlıların durumu da böyle; hayli geç tarihlerden itibaren bu ateşli silahları alabiliyorlar. Çevredeki devletlerin durumu bu...

Birinci bölümde Tophane-i Amire'nin genel durumunu ve Osmanlıların top döküm merkezlerini ele aldım. Öncelikle sabit bir tophanenin ne zaman ve nerede kurulduğu konusunda kesin bir bilgi yok. *Şikâri Tarihi*'nden naklen, İsmail Hami Danişmend şunu söylüyor: Osmanlı 1364'te Bursa'da top yaptı ve bunu kullandı. Buradan "Acaba Bursa'da bir tophane mi vardı?" sorusu ortaya çıkıyor. Hayli erken bir tarih; kabul edilmesi zor bir şey. Bursa'da şu anda da Tophane semti var. Gerçi Tophane tabiri sadece top dökülen yer için kullanılan bir tabir değil. Top güllerinin muhafaza edildiği ya da bizzat topların ve namluların, ateşli silahlarla ilgili malzemenin muhafaza edildiği yerlere de Osmanlılar tophane ismini veriyorlar. Bugün Bursa'daki Tophane semtinin özelliğine dair Ramazan topunun orada olduğu, oradan atış yapıldığı dolayısıyla oraya tophane denildiği iddiası var. Dolayısıyla Tophane semtinin olması orada bir top döküm merkezinin olduğu anlamına gelmiyor. O yüzden Bursa'da Tophane var mı, yok mu bilmiyoruz. Ama seyyar top dökümüyle ilgili ilk kayıtların 1438'de olduğunu biliyoruz.

1421 yılında, II. Murat'ın saltanatının ilk yıllarında bilinen ilk seyyar top dökümü gerçekleşiyor. Daha sonraki dönemlerde 1438'de ve İstanbul muhasarasında Osmanlılar 1422 yılında ateşli silahları kullanıyorlar. İstanbul'un fethinden önce ilk top dökümü merkezinin Edirne olduğunu görüyoruz. Çünkü II. Murat hem seferlerinde hem muhasarada yoğun bir şekilde top kullanıyor. Gerek seyyar, gerekse sabit top dökümünün söz konusu olduğunu biliyoruz. Fatih Sultan Mehmet de İstanbul'un fethinin ateşli silahlar bölümünün hazırlıklarını büyük ölçüde Edirne'de tamamlıyor. Meşhur Urban'ın o döküğü top da Edirne'de dökülüyor ve ilk deneme atışları da orada yapılıyor ve ondan sonra İstanbul'a naklediliyor. İstanbul surlarının önünde top dökümü gerçekleştiriliyor. Seyyar top dökümü İstanbul surlarının önünde de kuruluyor ve orada da top dökülüyor.

Seyyar top dökümü hadisesi çok önemli; çünkü Avrupa'da bu dönem sabit tophanelerin bile az olduğu bir dönemdir. Osmanlı'da sabit dökümhanelerin yanında seyyar dökümhaneler pek çok yerde kuruluyor. Bu da şöyle gerçekleştiriliyor: Kaynakların verdiği bilgilere göre atlarla develerle her bir askere belli bir ağırlıkta bakır ve kalay veriliyor. Gittikleri yerde hemen dökümhane kuruluyor ve bu dökümhanede seri bir şekilde kalıplar hazırlanıp toplar dökülüyor ve orada kullanılıyor. Tabi bu niçin oluyor? Osmanlılar, biliyorsunuz, daha ziyade bu dönemlerde Balkanlar'da bir yayılma politikası gerçekleştiriyorlar. Balkanlar coğrafi yapı itibarıyla çok engebeli bir araziye sahip olduğundan dağlar tepeler

sürekli nakliyata engel oluyor. Dolayısıyla mecburen kalenin önünde döküyorlar. Döktükleri toplar eğer kale muhasara edilip ele geçirilemezse tekrar eritilip yine parçalar halinde başka bir yere götürülüyor. Bu şekilde yapboz şeklinde toplar kullanılabilir; yani seyyar top dökümü çok gelişmiş bir halde.

İstanbul'un haricinde de pek çok tophane vardı; ama onlara geçmeden önce İstanbul'daki tophaneden bahsetmek istiyorum. İstanbul'un fethinden sonra 1470'li yıllarda tophanenin var olduğunu görüyoruz; fakat ne zaman kurulduğunu tam olarak bilemiyoruz. Tophanenin olduğu yer önemli bir tartışma konusu. Agoston'un bir tezine göre Tersane eski bir Bizans top dökümhanesiydi; Osmanlılar bunu devam ettirdiler. Ben buna çok fazla katılmıyorum. Çünkü Bizanslıların savaşta kullandıkları topların sayısı çok sınırlı ve bu topların pek çoğu da dışarıdan yardım olarak geliyor. Bizanslıların bir defa top dökümü çok masraflı bir iş ve komple bir iş; sadece para yeterli değil; hem bakır lazım, hem kalay lazım, hem iyi ustalar lazım, hem iyi ağaç lazım. Pek çok malzemeye ihtiyaç var ve Bizans'ta bunlar yok. Dolayısıyla Bizans'ın böyle bir dökümhaneyi işletecek durumu yok. Benim tezime göre burada muhtemelen Galatalıların, Cenevizlilerin bir top muhafaza veya güller deposu vardı. Dolayısıyla bu bölgedeki o kapının ismi tophane olduğu için Agoston öyle bir şey söylüyor. Orada bir kilise var. Bu kiliseyi muhtemelen Fatih İstanbul'u fethettikten sonra yıkıyor, yerine bir tophane yapıyor ki Boundelmonti'nin 1422 tarihli haritalarında da böyle bir kilisenin veya manastırın olduğu görülüyor. Muhtemelen bu kilise ya da manastır metruk bir haldeydi. Fatih tarafından tophane haline getirildi ve bu tophane II. Beyazıt döneminde genişletildi; daha yeni binalar topçu kışlaları eklenerek geniş bir hale getirildi.

Tophane ihtiyaca cevap verecek şekilde büyütülüyor ve Kanuni Sultan Süleyman döneminde gelindiğinde de tamamen yıkılıp yerine muazzam bir tophane yapılıyor ki Evliya Çelebi'nin tabiriyle "Burası muhasara olursa ele geçirilemeyecek kadar büyük, kale gibi kırk arşın yüksekliğinde büyük duvarları olan bir binaydı." Dolayısıyla Fatih'in yaptığı dökümhane Kanuni dönemine kadar geliyor, orada yıkılıyor. Tabi bugünkü tophaneye de girelim yeri gelmişken. Kanuni Sultan Süleyman tarafından yaptırılan bu tophane 1743 yılına kadar geliyor. Bu tarihte çeşitli yangınlar ve harap olma gibi çeşitli sebeplerden dolayı tamamen yıkılıyor ve bugünkü bina 1743-45 yılında I. Mahmut döneminde yeniden yapılıyor ki kapısındaki kitabede de bu belirtilmektedir.

1543 mü 1743 mü?

1743, I. Mahmut döneminde tekrar yapılıyor. İki bina vardı. Biri beş büyük on küçük toplam on beş kubbeli ana bina. Yanda tek kubbeli ikinci bir bina. Bazıları bu binaların beş kubbeli olanı Kanuni yapısı, tek kubbeli olanı da Fatih yapısı gibi

şeyler söylüyorlar. Hatta geçen NTV’de bir program vardı; orada tartıştılar. Biri diyor Kanuni yapısı, biri diyor Fatih yapısı. Epey bir tartıştılar; sonuca ulaşamadılar. Bilim adamları binanın içinden yayın yapıp binanın tarihini tartışıyorlardı. Birisi Emre Kongar’dı, diğerlerinin ismi lazım değil.

Diğerleri kim?

Diğerleri de adı duyulmamış iki profesör.

Önemli değil mi?

Önemleri o kadar işte; bir binanın ne olduğunu bilmeyecek kadar. Tophane-i Amire çok önemli bir merkez. Tophane-i Amire’nin dışında da Osmanlıların top döküğü pek çok tophane var. Avrupa’da mesela Avlonya, Nova Brdo, Semendire, Belgrad, Budin, İskenderiye yani İşkodra, doğuda da Erzurum, Mısır, Basra, Bilecik ve Van en önemlileri.

Kaç tane oldu? Neredeyse yirmiye yakın değil mi?

Bunlar sadece tespit edebildiklerimiz. Tabi bunlar, özellikle Balkanlardakiler Osmanlıların inşa ettiği tophaneler değil; ele geçirilen tophaneler. Bu tophanelerin Tophane-i Amire gibi sürekli faal olduğunu da söyleyemeyiz. Buralarda ihtiyaç oldukça top dökülüyor. Diyelim ki batıya bir sefer var. Budin tophanesinde top dökülmesi lazım. Hemen İstanbul’dan Tophane-i Amire’den gerekli sayıda top dökümcüsü ve bölükbaşı oraya gönderiliyor. Şu kadar sayıda top döküyor, tekrar geri geliyorlar. Yani Osmanlı bu tophaneleri sürekli faal tutup oraya ekonomik bir şey bağlamıyor. Doğuya bir sefer olduğunda Bircik’te veya Basra’da veyahut Erzurum’da top döküyor ve oradan öbür taraftaki ilgili yerlere top naklini gerçekleştiriyor. Bu şekilde taşrada tophane tutmaktan Osmanlı’nın pek çok faydası var. Bir defa İstanbul’daki topçu ustaları oraya gönderip top dökürerek tüm imparatorluk coğrafyasında aynı türden topların kullanılması sağlanıyor. Bu çok önemli; çünkü gülle çapı ve gülle yapımı çok önemli. Farklı çapta toplar için, farklı büyüklükte gülleler yapmak gerekiyor. Bu da problem oluyor. Mesela 15 vukiyelik bir topa 14 vukiyelik bir gülle koyduğun zaman o gülle gitmez. Dolayısıyla bu gülle problemini çözmek için farklı yerlerde aynı ustalar tarafından aynı türden toplar dökülüyor. Diğer yandan da ekonomik açıdan bir yerde sürekli çalışmayan dökümcüye para vererek parayı israf etmemiş oluyor ve her tarafta aynı zamanda aynı türden toplar dökerek teknolojiyi muhafaza etmiş oluyor. Bir diğer konu da mesela İstanbul’daki topçu dökümcü ustaları taşraya gittiği zaman orada gördüğü farklı türden topların şeklini, dizaynını İstanbul’a getirerek yeni teknolojilerden kısa sürede haberdar olunması sağlanmış oluyor. Taşradaki dökümhanelerin durumu da bu.

Tophane-i Amire'nin binaları ve müstemilatına geldiğimizde ana bina dökümhane binası, yani top dökümünün gerçekleştirildiği bina. Bunun haricinde topçu ustalarının ve dökümcü ustalarının kaldığı kışlalar var. Tabi bu kışlalar hem dökümcü ustalarına hitap ediyor hem de topçu ustalarına. Topçu deyince iki şey akla geliyor. Bir, topu bizzat döken dökümcüler. İki, topu kullanan kişiler. Topu kullanan kişiler ayrı. Bunların dökümhaneyle hiçbir bağlantısı yok. Ancak gerektiğinde mesela dökümhanede çalışan bir usta, topçu ustası olabiliyor. Aralarında bu tür geçişler söz konusu olabiliyor. Diğeri ambar ve mahzenler. Tophane-i Amire'de üretilen güller ve topların muhafaza edildiği yerler ki özellikle Galata surlarının kuleleri bu iş için kullanılıyor. Bunun haricinde yeni dökülen toplar Tophane-i Amire'nin önündeki büyük meydana ya da Bahçe-i Amire dediğimiz Saray Burnu'nun Marmara'ya bakan köşe kısmında muhafaza ediliyor. Pek çok minyatürde, İstanbul haritasında da bu kısım görülebiliyor. Zaten orada o toplar muhafaza edildiğinden dolayı Topkapı Sarayı'nın ismi Topkapı şeklinde konuluyor. Saray, ismini hemen ucunda top ambarı olmasından alıyor. Bunun haricinde tek tük ambarlar var.

Tophane-i Amire'nin personeline gelince, buranın en büyük mülki ve siyasi sorumlusu topçubaşı idi. Topçubaşılara resmi olarak ilk kez II. Murat döneminde rastlıyoruz. Sarıca usta diye bir ustanın varlığını biliyoruz. Daha sonra Fatih döneminde ve diğer dönemlerde de topçubaşılar vazifelerine devam ediyor. Bunlar zaman zaman buraya gelip kendi adına top döküyorlar. Ordu sefere çıktığında, topçuların, topçu erlerin neferlerinin, yani topu kullanacak kişilerin nereye, nasıl yerleştirileceğini, topların savaş alanına nasıl götürüleceğini veya bir muhasarada topların nereye nasıl yerleştirileceğini topçubaşı denilen kişi organize ediyor. Tophanedeki top dökümü süreci de topçubaşı tarafından takip ediliyor. Binanın ana sorumlusu, döküm işinden esas sorumlu kişi ise dökümcübaşı ya da ser-rihtegân-ı hâssa denilen kişiydi. Asıl içerdeki işler onun tarafından takip ediliyordu. 1560'lara veya yüzyılın sonuna kadar topçubaşılar dökümhaneyle çok yakından ilgilenmelerine rağmen, bu tarihlerden sonra artık dökümcübaşılar ilgilenmeye başlamıştır. Dökümcübaşılardan bu tarihe kadar döküdüğü toplara pek rastlayamıyoruz. Hep topçubaşılar ya da serbölükler döküyor. 1600'lerden sonra dökümcübaşılar topları dökmeye başlıyor. Topçubaşılardan daha ziyade ordunun topçu askerlerinin idaresiyle ilgilediğini görüyoruz.

Bunun haricinde "nazır" var. Nazır da sadece belirli bir dönem için topların dökümünden sorumlu olan kişidir. Tabi nazır sadece vezirlerden ya da baş vezirlerden seçiliyor. Mesela diyelim ki Budin seferinin toplarının dökümünden birinci vezir Mehmet Paşa sorumlu. O sefer bittikten sonra onun görevi de bitiyor. Dolayısıyla bu geçici bir görev oluyor.

Diğer görevli emin, ki bu da genel sekreterlik veya muhasebecilik gibi bir vazife. Tophanenin tüm alım satım işlerini, kayıt işlerini bu yürütüyor. Teknik ve parasal sorumlu o. Bunun altında da kâtip ve diğer kâtipler var. Dökümcü-başının altında ise dökücüler ya da demirciler dediğimiz hattatlar, neccarlar, bennalar, eğeciler, kalemkârlar, müceddidler, kefçeciler, şefkârlar, senktraşlar gibi teknik personel var. Bunların sayıları muhasebe defterlerinde net olarak veriliyor. Bunun haricinde tophaneyle ilgili olarak çalışan diğer bir kısım personel daha var. Bunlar da gemici ve peremeciler. Bunlar Tophane-i Amire'ye ya da Tophane-i Amire'den başka yerlere sürekli malzeme taşıyorlar.

Şunu da yeri gelmişken söyleyeyim ki bu gemicilerle ilgili önemli bir noktadır; az önce isimlerini saydığım o tophanelerin hemen hemen hepsi ya deniz kenarındadır ya da bir nehrin kenarındadır. Herhangi bir yere sefer olduğunda burada üretilen topların deniz yoluyla kolayca taşınabilmesini sağlamak amacıyla tophaneler böyle yerlere kurulmuştur. Tophane-i Amire de bildiğiniz gibi hemen deniz kenarındadır. Tophane-i Amire'de üretilen toplar batıya bir sefer olduğunda Tuna üzerinden ta Avrupa'nın içlerine kadar gemiler vasıtasıyla ya da ince donanma dediğimiz donanma vasıtasıyla taşınabilmekteydi.

İnce donanma nedir?

Tuna'da ya da nehirlerde kullanılan donanmanın ismi ince donanmadır. Oraya göre dizayn edilmiş gemiler olduğu için istenilen şey bu donanma ya da bu gemiler vasıtasıyla taşınabiliyor. Mesela Beşiktaş'a gittiğinizde hemen Üsküdar iskelesine girmeden önceki meydanda Yavuz Sultan Selim'e ait olan yedi metre uzunluğunda iki tane top vardır; bunlar demirden yapılmıştır ve bunlardan başka demir top örneği yoktur. Üzerlerinde zaten Yavuz'un ismi yazar. Bu toplar Kaptan Cafer tarafından gemiler vasıtasıyla Mısır seferine götürülüyor. Toplar oraya ulaştığında sefer bitmiş ve zafer kazanılmış olduğu için kullanılmadan tekrar geriye getiriliyor. Dolayısıyla çok büyük ebatlı toplar dahi tabi teknik bir yükleme tertibatı ve özel bir teknik donanımla ya da bojugat dediğimiz sistemle gemilere yüklenebiliyor.

Pereme nedir? Pereme de sadece İstanbul Boğazında çalışan, neredeyse şu masa gibi düz bir gemi. Üzerine malzeme koyup taşımak için kullanılan basitçe bir yük gemisi. Bunlar Tophane-i Amire'nin özellikle tersaneyle ilgili malzemelerini taşıyorlar. Yine diğer personel ırgatlar, hamallar, arabacılar, Tophaneyi bekleyen bekçiler var. Vardıyanlar var; gece nöbetçileri. Duagû imam ve muvakkit var. Belki ilerde zikredebilirdim; ama yeri gelmişken burada zikredeyim. "Tophanede muvakkitin ne işi var?" diyeceksiniz. Muvakkit vakit tayini yapan kişi demektir. Normalde bunlar camilerde, namaz vakitlerini belirlemek için çalışan kişilerdir. Fakat Tophane-i Amire'de çalışan muvakkitin görevi başka. Top dö-

küm süresi içerisinde madenlerin erimesi, olgun ve döküme hazır hale gelmesi gibi belli saatler var. Bu saatleri belirliyor. 24 saat geçince mesela hemen haber veriyor; bir veya yarım saat sonra dökümün başlaması, sonra dökümün bitmesi vs. lazım. Bu tür zaman ayarlamalarını yapan kişi. Duagû ve imam ise bir taraftan tophane camininin imamlığını yapıyor; öbür taraftan da döküm başlamadan önce zaman zaman padişahın veya sadrazamın da katıldığı büyük döküm merasimlerinde dua ediyor ve kurban kesiyor. Bu merasimin organizasyonu da imam ve duagû tarafından yapılıyor.

Sadece çok önemli dökümlerde padişah geliyor, değil mi?

Padişah zaman zaman geliyor. Zaten döküm öyle çok sık olmuyor. Çok büyük bir organizasyon olduğu için, her şey hazırlanıyor; bir anda yüz top dökülüyor mesela. Senede zaten ortalama benim tespitime göre 250- 300 top dökülüyor, ki bu da senede maksimum üç ya da dört defa döküm yapılıyor demektir. Dolayısıyla ya sadrazam ya padişah mutlaka geliyor. Tabi bu 15. ve 16.yüzyıllarda böyle, daha sonraki yüzyıllarda nasıl olduğunu takip etmedim. Top dökümünü önem veriyorlar; çünkü çok büyük bir olay.

Son olarak tophanede çalışan en büyük grup; yaya, müselleme ve piyade gibi askeri gruplar. Bu grup altı aylık periyotlar halinde şöyle bir sistemle çalışıyor: Diyelim Aydın'dan yaya müsellemleri geliyorlar, ocaktan hazırlanana kadar altı ay çalışıyorlar. Altı ay sonra gidiyorlar. Meselenin detaylarına girmeden söyleyeyim; bunların bütün masrafları geldiği yerden karşılanıyor. Tophane-i Amire bunlara beş kuruş harcamıyor. Mesela Aydın'dan bin tane insan geliyor. Bunların bütün masrafları Aydın Sancağı tarafından karşılanıyor. Altı ay sonra başka bir yerden, mesela Balıkesir'den geliyor. İkinci altı ayda başka bir yerden...

Ne yapıyorlar orada?

Bunlar teknik personel değil; kalifiye olmayan vasıfsız elemanlar. Topların taşınması vs. gibi işleri yapıyorlar.

Tezim ikinci bölümünde top dökümü yani döküm ameliyesini ele aldım ki çalışmanın teknolojik kısmı oluyor. Top dökümü çok büyük bir faaliyet. Netice itibarıyla bir top döküyorsunuz. Gerçi basit gibi gözükür; ama her şeyden önce iyi bir organizasyon ve teknik bir yardımlaşma ve bilgi gerektiriyor. Basit bir olay değil; çünkü yanlış bir karışım elde ederseniz, topla beraber etrafındaki pek çok kişiyi patlatıp öldürebilirsiniz. Yani karşı tarafı öldürmek isterken kendi askerlerinizi, hem de topçu gibi önem verdiğiniz insanları öldürebilirsiniz. O açıdan çok önemli bir şey. Toplar ilk dönemlerde çeşitli madenlerden yapılıyor. Ağaçlardan top yapıldığını görüyoruz. Ağaç topu bugün askeri müzede giderseniz görürsünüz büyük bir ağaç top vardır.

Nasıl gülle atıyor; parçalanmıyor mu?

Tabi o gülle atmak için kullanılmıyor; değişik maksatlarla kullanılıyor. Mesela düşman kaleyi muhasara ediyor. Siz burçlara altı yedi metre uzunluğunda toplar koyuyorsunuz. Düşman uzaktan görünce zaten psikolojik olarak morali bozuluyor. Beş yüz tane top gözüküyor; ama bu beş yüz topun sadece kırk tanesi gerçek, gerisi ağaç top. Korkutma maksatlı. Kimisi böyle yapıyor, kimisi de kaleyi muhasara etmek için kapının önüne getirip, orada topu patlatarak kalenin kapısını yıkmak için kullanıyor. Pek çok örneği var. Şimdi oraya girmeyeyim. Çeşitli yüzyıllarda, 1800'lerde bile, Bulgarların ağaç top kullandığını görüyoruz. İçine demir karıştırarak kuvvetlendirip kullanabiliyorlar. Taştan içi oyularak yapılan toplar var. Bugün Çorum müzesinde örneği var. Bunun haricinde bakırdan, saf bakırdan, kurşundan, pirinçten, tunçtan ve demirden olmak üzere çok çeşitli topların yapıldığını tarih boyunca görüyoruz. Avrupa devletleri ucuz olduğu için daha ziyade demir topu tercih ediyorlar. Ama demir toplar daha çabuk aşınıyor; daha çabuk patlaması söz konusu. Kırılganlığı çok fazla olduğu için Osmanlılar çok fazla tercih etmiyorlar. Osmanlıların tercih ettiği toplar ağırlıklı olarak tunç ya da bronz toplar. Bronzun ana maddesi bakır ve kalaydır. İyi bir bronz olması için bronz topun içerisindeki alaşımın yüzde doksan bakır yüzde on kalay olması lazım. Bu \pm beş olabilir. Daha fazla kalay ince ve kırılgan olmasını getirir. Mesela çanlarda kullanılan oran ise % 25'e % 75'tir. O yüzden tınısı çok fazla çıkar.

Topçuluk ilk ortaya çıktığında Avrupa'da çabuk gelişmesinin en önemli sebebi çan dökümcülüğünün öteden beri yapıyor olmasıdır. Çünkü çan aynı şekilde bronzdan yapıldığı için pek çok çan dökümcü ustası var ve Avrupa'da bunlar köy köy, kasaba kasaba, devlet devlet geziyorlar; ihtiyacı olan kişilere çan döküyorlar. Ateşli silahlar ortaya çıkınca bunlara yeni bir sanayi doğmuş oluyor ve bunların sayısı epey artıyor ve bu döküm ustaları din millet gözetmek-sizin para veren herkese top döküyorlar. Osmanlı'nın da, elimizde kaynak olmamakla birlikte, ilk dönemlerde büyük ölçüde bunlardan yararlandığını düşünüyoruz. Mesela Urban, abartılan bir kişilik olarak, bunlardan bir tanesidir. Avrupa'da pek çok çan dökümcüsü iş aramak için devletlerin kapılarını aşındırıyor. Bizans'a geliyor, tabi kendisi Hıristiyan olduğu için öncelikle Bizans'ı tercih ediyor. Yani milliyetçilikten dolayı değil. Bizans'a giriyor. Bizans'ın kendine parası yok, ona nasıl para versin? Urban bakıyor para yok, Fatih'in tarafına geçiyor ve Fatih'in yanında top döküyor. Şunu da söyleyeyim, Fatih'in yanında Urban gibi onlarca top döküm ustası var. Mimar Muslihittin usta, Sarıca usta ve daha sonra Ahmet Ağa vs. pek çok usta var; Urban bunlardan bir tanesi. Yoksa sadece Urban'la topları döküp İstanbul'u fethetti gibi bir imaj tamamen yanlış. Top dökümcülüğü bu açıdan çan dökümcülüğünün bir sonraki aşaması olduğu için hayli kolay bir geçişle Avrupa'da yaygın bir sanat oluyor.

İlginç bir geçiş ama ...

Tabi temeli bronz olduğu için. Avrupa'da bu büyük topların gelişmemesinin temel sebebi bakırın çok pahalı, kalayın daha da pahalı ve bulunması çok zor bir madde olması. Avrupalı devletler zaten küçük feodal devletler olduğu için çok fazla bu tür yatırım yapamıyorlar. Osmanlıda bakır çok fazla. Özellikle Fatih Kastamonu Küre madenlerinden bakır getirtebiliyor. Kalay işini ise Venedikli-lerle çeşitli ticari pazarlıklarla yapılan ticaret sonucu elde ediyorlar. Bir kısmını Venedik'ten bir kısmını da İngiltere'den getiriyorlar. Tabi kalay yüzde onluk bir miktarı ihtiva ettiği için çok da önemli bir miktar tutmuyor. Diğer malzeme ise ana malzeme. Bir de mayalık malzeme denilen bir malzeme var. Burada da bir yanlış anlama var. Osmanlılar bakır ve kalayın tutması için eski kırık top parçalarını maya tutsun diye eriyiğin içerine atıyorlar. Tabi gerçekte böyle bir şey yok. Eski bir tuncu atmasanız da, bakırla kalayı karıştırdığımızda her halükarda tunç olur. Dolayısıyla Osmanlıların bunu katmasının temel sebebi eski topları değerlendirmek. Mesela top çatlamış, ne olacak? Değerli bir maden var içerisinde.

Atmak caiz değil.

O eski topları potanın içerisinde eriterek tekrar değerlendirmiş oluyor ki 17.yüzyılın sonlarına doğru, yüzyılın başlarından itibaren kale muhasaralarında kullanılmış çok büyük çaplı toplar hem hantal olduğu için, hem kullanımı zor olduğu için, hem de artık kale muhasara savaşları ortadan kalktığı için bozdu-ruluyor; yerine üç dört tane top yapılıyor. Çünkü büyük topların artık hükmü yok. Eskiden kale muhasarası savaşları çok fazlaydı; ama topların güçlenmesiyle birlikte artık kale muhasara savaşlarının yerini meydan veya istihkâm savaşları alıyor; dolayısıyla bu büyük çaplı toplara ihtiyaç kalmıyor. Onlar bozduruluyor; yerine daha pratik daha kolay olduğu için bu tür küçük çaplı toplar yapılıyor ki bugün müzelerde tespit edebildiğimiz en büyük top beş buçuk kantar ağırlı-ğında gülle atıyor. Hâlbuki 1478'de Fatih'in İşkodra muhasarasında kullandığı topun güllesi 13 kantar gülle atıyordu. Bu da yedi yüz kilo ağırlığındaki anormal bir top. Tabi bugün örneği kalmıyor. Enteresandır bu top seyyar dökümhanede dökülüyor. Merkezi dökümhanede değil seyyar dökümhanede dökülüyor ve bu topun, yine ilginç bir not, bütün masrafları Fatih'in eşi Mükerrreme Hatun tara-fından karşılanıyor. Topun ismi de "Muhammed Topu".

Mayalık malzeme dediğimiz de bu. Diğer malzemeler demir, çelik, kurşun, kükürt, toprak ve kereste. Toprak çok önemli; özellikle kalıplarda kullanılan top-rak Sarıyer'den ve Kâğıthane'den getiriliyor; her toprak olmuyor. Kalıplar için kullanılması gereken malzemeler bunlar. Bu malzemeler muhasebe defterle-rinde detaylı bir şekilde yazılıyor.

Tophane-i Amire'de top dökümünün belli merhaleleri olduğunu söylemiştim. Öncelikle kalıpların hazırlanması gerekiyor; tophanenin içerisinde büyük çukurlar var. Önceden hazırlanan kalıplar ağızları yukarı gelecek şekilde dik olarak çukurun içerisine konuluyor ve etrafı toprakla kapatılarak ağızı açık bir şekilde bırakılıyor. Bu arada potaların içerisine kalay, bakır malzeme konuluyor ve uzun süre bakır eritmek için ateş yakılıyor. Bakırın erimesine ve döküme az bir süre kala kalay konuluyor. Kalay çok çabuk eriyen bir madde olduğu için karışımın içerisine atılıyor ve böylece karışım elde ediliyor. Belli bir müddet sonra, dökümün yapılmasından yarım saat önce bütün devlet büyükleri Tophane-i Amire'ye toplanıyor ve büyük bir merasim yapılarak döküm başlatılıyor.

Döküm, benim tespitime göre, hiçbir yerde verilmemiş, yaklaşık iki ya da dört saat sürüyor. Bir anda mesela yirmi bacaluşka topu dökülebiliyor veya kırk tane darbzen topu veya yüz tane küçük top dökülebiliyor. Toplar döküldükten sonra bir hafta kadar soğutulmaya terk ediliyor. Bir hafta soğutulduktan sonra o günün şartları altında yapılan vinçler vasıtasıyla yukarı çıkarılarak diğer teknik işlemlere geçiliyor. Mesela döküm tam otursun diye namlu ucu biraz fazla dökülüyor. Namlu ucunun fazlalığı kesiliyor. Barutun ateşlenmesi için falya deliği denilen kesim açılıyor ve topların perdahlanması, yani parlatılması, cilalanması denilen işleme geçiliyor. Hem dışı hem içi güllenin iyi kayması için parlatılıyor ve üzerine yazıların yazılması, boyaaların yapılması gibi şeyler yapılıyor.

Bu arada top arabaları, barut üretimi, gülle gibi faaliyetler de yine tophanede yapılıyor; ama asıl olarak gülle üretimi tophanenin dışındaki gülle yapım merkezlerinde yapılıyor. Osmanlının en çok kullandığı gülle türü taş güllelerdi. Demir, bronz ve granitten, mermerden yapıma gülleler de kullanılıyor. Fatih'in kullandığı gülleleri bir ara tartışmışlardı. Fatih demir gülle mi, taş gülle mi attı? Yoğun olarak taş gülle atıyor; çünkü aralarında çok büyük bir fark yok. Barutun yanma gücü belli olduğu için, attığı gülle ne kadar hafif olursa o kadar etkili oluyor. Yani demir atarsa daha etkili olur diye bir şey yok; çünkü barut o dönem itibarıyla çok kuvvetli değil. Dolayısıyla Osmanlılar hepsini deniyorlar, kullanıyorlar. Tophane-i Amire'de yapılan faaliyetler de bunlardı.

Son bölümde Osmanlıların kullandığı taş toplar, ağaç toplar gibi top çeşitlerini ele aldım. Buraya geçmeden önce bu dökümhaneye ilgili kısa bir notu söylemek istiyorum. Fatih döneminde hem esirler hem de parayla çalışan yabancı ustalar var; bunlardan bir tanesi Almanya'dan esir olarak gelen Jörg isimli bir döküm ustası. Bu usta uzun süre Fatih'in emrinde çalışıyor. Daha sonra Avrupa'ya, Frankfurt'a kaçıyor ve oraya Joseph Needham'ın tespitiyle Türklerin ilk defa geliştirdiği bir döküm teknolojisini taşıyor. Buna göre Fatih'e kadar top döküm işlemi ateşin metale direkt temasıyla oluyordu. Yani demir bir sele gibi bir şeyin içerisine metaller konuluyor ve ateş direkt temas ederek bu metalleri

eritiliyor ve döküm gerçekleşiyor. Fakat Fatih döneminde ilk defa ateşi metale temas ettirmeksizin, bir pota vasıtasıyla döküm gerçekleştiriliyor. İçinde metaller olan bir kap düşünün; ateş dışında yanıyor; bir delik vasıtasıyla metal eriyince dışarıya çıkıyor. Dolayısıyla eriyiği istediğiniz tarafa yönlendirebiliyorsunuz ve istediğiniz topa istediğiniz miktar eriyik akıtılabiliyorsunuz. Dolayısıyla bu döküm sistemi ilk defa Türkler tarafından gerçekleştiriliyor ve Avrupa'ya bu tür döküm-cü ustaları vasıtasıyla taşınmış oluyor.

Top çeşitlerine gelince ağaç ve taş toplardan bahsettim. Osmanlılar bir ara, özellikle 2. Beyazıt ve Yavuz döneminde belki biraz da Kanuni döneminde demir topu yapıyorlar. Saray teşkilatı içersinde Cemaat-i Âhengerân adıyla anılan, içinde Yahudi ve Rusların da bulunduğu 15-16 kişilik bir grup top döküm ustası var. Bunlar uzun bir süre demir top yapıyorlar. Fakat bunların daha sonraki dönemlerde olmadığını görüyoruz. Öyle anlaşılıyor ki bu demir toplardan gereken, istenilen randıman alınmadığı için Osmanlılar demir top dökümüne son verdiler ve yapmadılar. Bugün elimizde sadece az önce bahsettiğim iki demir top örneği var. Onun haricindeki toplar günümüze ulaşmamış. Bunun sebebi de yine tekrar tekrar eritilerek kullanılmaktan kaynaklanmakta. Yine Âhengerân-ı Yahudiyân isimli Yahudi demir top ustaları grubu vardı. Keza bunlar da diğer grupla beraber çalışıyor. Bunlar da bir miktar demir top dökmüşler. Ancak bu grubun Kanuni dönemi ikinci yarısından itibaren teşkilat içerisinde olmadığını görmekteyiz. Bunlar da herhalde bu demir top yapımına son verdiler. Bakır toplarla ilgili bir iki örnek var. Yavuz Sultan Selim'in topçubasisi Ayaz Ağa saf bakırdan döküm yapıyor. Tabi saf bakırdan yapılan top ısınma süresi sürekli genleşeceği, yani çapları sürekli değişeceği için çok kullanışlı bir şey değildir. Muhtemelen bakır top yapımına da devam edilmiyor. Deneme için belki birkaç tane döküldü; daha sonra yapılmadı. Kurşundan da birkaç tane topun yapıldığını yine arşiv kayıtlarında görmekteyiz. Osmanlıların yoğun olarak döktüğü toplar tunç toplar. Bunların bir kısım avantajları ve dezavantajları var. Dezavantajları çok pahalıya mal oluyor ve demir gülle atmalarından dolayı zaman zaman gülle yolu içersinde gözenekler oluşuyor. Bu gözenekler bir zaman sonra topun çatlamasına ya da patlamasına sebebiyet verebiliyor. Avantajı ise çok daha fazla. Çok sağlam ve kullanışlı toplar. Genleşmeleri çok fazla olduğu için çapları çok fazla değişmiyor ve iyi netice alındığından dolayı bu toplar uzun süre kullanılabilir. Pirinç toplar da keza Osmanlılar'da az da olsa kullanılıyor; ancak biraz daha pahalı toplar olduğu için çok yaygın değil. Gördüğüm kadarıyla pirinç toplar sadece küçük ebatlı toplarda kullanılıyor. Diğer iki tür top ise vidalı toplar ki bugün vidalı topların bir tane örneği var. 1464 yılında Fatih döneminde Ali isimli bir usta tarafından yapılmış bu top bugün maalesef İngiltere'de London Tower Müzesinde muhafaza edilmektedir. Bu top beş buçuk metre uzunluğunda ve ortadan viday-

la birbirine ilave edilebilmekte ve ayrılabilmekte. Bu vida kısmı bazılarına göre sonradan eğelenerek açılmış; fakat uzmanların yaptığı incelemeğe göre bu vida ve somun kısmı dediğimiz karşı kısım dökümde bizzat yapılmış ki ters döküm yapma o günün teknolojisine göre neredeyse imkânsız bir şey ve Osmanlılar bu döküm teknolojisini geliştirerek gerçekten o dönemin yüksek teknolojisini buraya da yansıtmış oluyor.

Ters döküm nedir?

Ters Döküm; vidanın ve somunun dişlerini ters kalıp hazırlayıp dökmektir. Bunun o dönemde örneği yok. Dolayısıyla o dönemin teknolojisini bilen kişiler bunu teknoloji harikası olarak değerlendiriyor ve 1464'te yapılmış bu top enteresandır 1807 yılında Çanakkale'de Kilibahir Kalesi'nde kullanılıyor ve İngiliz donanmasının Çanakkale'ye girmesine mani oluyor. 1807, düşünün yani çok geç bir tarih. Baron de Tott gidiyor o topu kullanıyor; hayran kalıyor. "Böyle bir top nasıl çalışır?" diyor; dolayısıyla o topu da kullanıyorlar. İngilizler o esnada bu topu görüyorlar ve bu topun alınması için devlete yazı yazıyorlar. Tabi devlet vermiyor; onun yerine başka bir top veriyorlar. O top da şimdi orada. Tabi İngilizler peşini bırakmıyorlar. Epey yüksek bir miktar para teklif ediyorlar. Siyasi yolları deniyorlar. Büyükelçilerini araya sokuyorlar. 1856'ya kadar alamıyorlar. 1856'da biliyorsunuz Kırım savaşında onlarla ittifakımız var. O dönemde epey bir sıkıştırıyorlar, padişahlar geçiştiriyorlar; vermiyor. Fakat Abdülaziz ne zamanki Kraliçe Queen Victoria'yı ziyaret ediyor, dönüşünde o topu hediye ediyor. Hiçbir maddi karşılık almadan; belki siyasi bir karşılık verilmiştir; bilemiyoruz. Tek örneği olan bir top. Tabi topun örneği tek; ama arşiv kayıtlarında bu toptan hem çok farklı ebatlarda, hem daha büyük ebatlarda onlarca dökülmüş olduğunu görüyoruz.

Bugüne örneği gelmiyor ama çift parçalı toplar çok sayıda dökülüyor; çünkü çok pratik. Engebeli araziye gidip orada top dökmektense, burada döküp iki parça halinde gidip orada birleştirmek çok daha pratik. Dolayısıyla çok güzel bir şey ve Osmanlılar bunu çok yoğun kullanıyorlar. Özellikle Kanuni döneminde çok kullanılıyor.

Son olarak deri top dediğimiz toplar. Bunlar da...

Deri mi?

Yani ismi deri top. "Leather Guns" deniliyor; üzeri deriyle kaplanarak dört tane demir top yan yana konuluyor.

Tek top gibi mi?

Yok, dört tane ayrı top. Bir anda ateşliyorsun; dört tane gülle birden gidi-

yor. Yani ilkel bir makineli tüfek diyebiliriz. Makineli top yani. Osmanlılar bunları 1593'ten sonra yapılan Avusturya savaşlarında ilk defa görüyorlar ve hayret ediyorlar. O dönemin sadrazam Mehmed Paşa, öyle okuyorlar ama bilmiyorum.

Mehmed tabii.

Mehmed değil mi?

Fatih'in adı da harekelidir Mehmed diye.

Dolayısıyla getiriyorlar; İstanbul'da inceliyorlar.

Dışarıdan alıyorlar burada inceliyorlar.

Topları ele geçiriyorlar ki taktik odur; yani dışarıdan bir topu alıp hemen getirip burada inceliyorlar; aynısından dökmeye gayret ediyorlar.

İsveç'in asker kralı Gustavus Adolphus (ö. 1632) deri topları, 1618-1648 yılları arasında Almanya'da, Fransız, İsveç ve Habsburg orduları arasında yapılan Otuz Yıl Savaşları'nda kullanmak üzere bir alay topu olarak geliştirmiştir.

Kaç tarihinde başlıyor?

1630'larda başlıyor... Deri topta espri, topların biraz daha küçülüp kullanışlı hale getirilmesi. Ama çok uzun süreli kullanılmıyor bu toplar. Son olarak Tophane-i Amire'de yapılan Osmanlı top çeşitlerine gelmek istiyorum. Benim tespit edebildiğim kadarıyla toplar ağır toplar ve hafif toplar olmak üzere ikiye ayrılıyor. Ağır toplar dört tane: Şayka, balyemez, bacaluşka, kolomborna. Şayka, en büyük çaplı toplar. Ayrıca Şayka gemileri var.

Bu kelime galiba Sırpa, orada Tuna'da işleyen bu gemilere şayka diyorlar.

Gemilerde kullanılan şaykalar da var; onlar küçük toplar. Bu şaykalar çok büyük, en büyük toplar. Fatih'in kullandığı topa da şahî topu diyorlar ama aslında yanlış o top da şayka topudur. Şahî topu ismi nereden geliyor? Biraz sonra bahsedeceğim gerçi. Şahî aslında büyüğün bir küçüğü olan orta topların ortalarından birisidir. Ufak çaplı bir toptur. Fatih'in toplarını yabancılar vasilik topu diye tabir ediyorlar. Vasiliğin bizdeki tam karşılığı hümayun hakani, şahane padişahî. Krala ait anlamında Bizde onu şahîye çeviriyorlar. Bunlar şahî topuydu vs. Hâlbuki teknik terminolojide darbzen topu dediğimiz topların orta büyüklükte olanına şahî türü top diyorlar.

Kendisini başkasının tarihinden okumak.

Aynen, oradaki bir yanlışlıktan dolayı şayka topları maalesef şahî topu olarak adlandırılıyor. Fatih'in o topları ki muhasarada kullanılan topların çapı 11 vukiyeye, 11 kantar gülle atar toplardı, yani İstanbul muhasarasında kullanılan toplar

yaklaşık 600 kilo. İkinci top balyemez. Bunun da isminin nerden geldiğine dair pek çok tartışma var. Hatta Kisling'in bir makalesinde bunu yapan adamın bal yemediğine dair vs. bilgiler var. İtalyanca *ballamezzi* isminden geldiğine dair bilgiler de söz konusu, ki büyük ihtimal gerçek bu şekilde. *Lingua Franca* da buna işaret ediyor. Bir diğeri bacaluşka. Bir başkası kolomborna. Bacaluşka, balyemez ve şayka daha ziyade kale muhasarasında, sur duvarı yıkmada kullanılan büyük gülle atan toplar. Kanuni Sultan Süleyman'ın Viyana muhasarasına bu topları götürmediği için muhasarayı gerçekleştiremediği ve kale duvarlarına karşı etkili bir saldırı yapamadığı söyleniyor. Diğer büyük top çeşidi ise kolomborna. Bugün askeri müzede pek çok örneği var. Bunlar ince uzun toplar; daha ziyade gemilerde kullanılıyor. Gemilerde küçük güllerin yatay yollu düz bir şekilde ilerleyerek mümkün mertebe uzağa gidip uzaktaki bir gemiyi vurması hedeflendiği için kolomborna topları kullanılıyor. Bunlar da "koluvrina", "colubrina" veya "culverin" gibi Avrupalı bir isimden geliyor.

Diğer hafif toplara gelince, sırasıyla en büyüğü darbzen, ikincisi pırangı, üçüncüsü şakaloz ya da çakaloz. Bunlar da küçük tür toplar, hatta pırangı ve çakaloz yer yer tüfek olarak da zikredilmektedir. Tüm bu topları ayırt etmek çok zordur. Çünkü mesela 11 vukiye gülle atan bir top şaykadır diyorsunuz; ama aynı büyüklükte kolomborna topu da yapılmış. Şayka normalde uzun olmaz ama uzun olanı da yapılmış. Bunu nereye koyacaksınız. Askeri müzeye gittiğimde kitabı bilgiyle birçok şey bildiğimi sanıyordum; ama orada dondum kaldım. O kadar farklı toplar var ki. Bir top o sınıfa da giriyor, bu sınıfa da giriyor. Dolayısıyla askeri müzede topların sadece çapları yazar; isimleri yazmaz. Yazmamasının sebebi büyük ölçüde budur. Çünkü net olarak hangi topun ne olduğunu söylemek mümkün değil.

Havan topuna gelince yine Fatih'in havanı keşfettiği gibi bir yanlışlık var. Fatih'ten çok önce de havan kullanılıyor. Ancak Fatih'in yaptığı nedir? Fatih'in yaptığı biraz daha büyük çaplı ve fonksiyonel bir kullanım olan, yani özellikle görülmeyen hedeflere ateş atma özelliğine sahip bir havan topunu geliştirmesidir. Yani o parabol vs. hesapları ondan önce de biliniyor ama rantabl kullanılmıyor. Çünkü henüz iş başa gelmemiş, yani bu tür bir muhasaraya gidilmemiş. Avrupa'da da zaten çok büyük çaplı muhasaralar olmadığından bu teknolojiyi geliştirecek imkân ve fırsat olmamış.

Son çeşit de humbara. Humbara kısa bodur havan toplarının içerisine konulan güllere verilen isimdir. Zaman zaman elle de atılmıştır. "İlk defa Fatih tarafından icat edildi ve geliştirildi" diyebileceğimiz bir toptur. 1478 İşkodra muhasarasında Fatih bu güllerin içersine nef, yün, barut, güherçile vs. koyarak bunları ateşleyip öyle attırılmıştır ve bunlar gittiği yerde yangın çıkarmıştır. İlk yangın bombaları bu şekilde Fatih tarafından veya Fatih'in topçuları tarafından

icat edilmiştir. Humbaracılık Osmanlılar zamanında çok gelişiyor; daha sonraları bir sınıf, bir okul haline geliyor.

Osmanlıların topları nerelerde kullandığı konusuna gelince, savaşlarda, kale muhasaralarında, kalelerin muhafazasında ve sivil tüccar gemilerinde ya da donanma gemilerinde kullandıklarını söyleyebiliriz. Tezimde hangi gemiye kaç tane top, ne kadar gülle verilir gibi hususlar detaylı olarak yazdım.

Son olarak da merasim, şenlik ve iftarlarda kullanılan toplar var. Hepsinin ismi ve özelliği ayrı. Netice itibarıyla Osmanlı top döküm teknolojisini, top çeşitlerini ve ateşli silah sanayini büyük ölçüde ortaya çıkaran bu çalışmayla böyle bir sonuç elde etmiş olduk. Yani Osmanlılar büyük bir teknolojiye, büyük bir silah sanayine sahipler. Bunu özellikle 15 ve 16. yüzyıllarda maksimum seviyede kullanıyorlar ve bu bunun sonucunu geniş bir coğrafyada siyasi ve askeri başarı olarak elde etmiş oluyorlar. Ancak bu başarının 1563 ve 1606 Avusturya savaşlarından sonra aynı şekilde devam edemediğini görüyoruz.

1526'ya ait ilginç bir anekdotta Osmanlı'nın sahra topuyla ateş ederken gülleği düşman kumandanının çadırının arkasına düşürdüğü anlatılır. Aynı 1593- 94'te Haçova Meydan savaşında düşman topçusu tarafından yapılıyor. Bir ateş ediyor, gülle Sultan 3. Mehmet'in otağının arkasına düşüyor ve Osmanlıları korkutuyor. Bu tarihlerden sonra artık Avrupa topçuluğu gelişmeye başlıyor. Osmanlı topçuluğu ise Avrupa'daki kadar hızlı bir şekilde gelişemiyor. Bu gelişemeyi mesela topçular kâtibi Abdülkadir Efendi'nin tarihinde, Akhisari'nin arşivindeki küçük bir mecmuasında da görüyoruz; Osmanlı silahlarının Avrupa'daki silahlara üstünlük sağlayamadığından, Avrupa'da yeni bir takım gelişmeler olduğundan fakat Osmanlıların bu gelişmeleri aynı hızla takip edemediğinden, karşılık veremediğinden acı acı yakınıyorlar. Gerçekten de bu tarihten sonraki savaşların neticelerinde de görüldüğü gibi Avrupa topçuluğu biraz daha hızlı ve biraz daha düzenli bir şekilde gelişiyor; mesela kalibre konusunu, çap konusunu bir düzene alıyorlar. Başta söylemiştim. Çaplarda bir düzensizlik var. Mesela diyelim ki ordu savaşa gidiyor. Oraya her çaptan gülle gönderiyorsun ama bazı gülleler bazı toplara uymuyor, kargaşa söz konusu oluyor. Dolayısıyla bu da aksamalara sebebiyet veriyor. Avrupa'da mesela hem Almanya'da hem Fransa'da çapları standardize ediyorlar. Şu çapların haricinde top dökülmeyecek. Üç beş tane standart çap belirliyorlar ve ona göre döküm yapıyorlar. Tabi başarı da onun arkasından geliyor. 16.yüzyılın sonundan itibaren Avrupa tırmanışa geçerken Osmanlı'nın biraz daha seviyeyi muhafaza etme durumunda kaldığını görüyoruz.

Evet, benim anlatacağım bu kadar soru faslına geçebiliriz. Teknik yönü çok fazla olduğu için belki sıkışmış olabilirim, kusura bakmayın. Dinlediğiniz için teşekkür ederim.

Top dökümünde büyük farklılıklar olmuyor herhalde sonraki yüzyıllarda da?

Evet, çok fazla değişiklik yok. Zaten top döküm olayı bugün de aynıdır; değişmez, standart bir şeydir. Eritirsin, kalıba dökersin, kalıp sistemi değişir, malzemedeki kalite, oran değişir. Yani milimetrik oranlar yapılır vs. Topları analiz ettiğimizde yüzde seksen beş bakır, yüzde on beş kalay çıkabiliyor. Hatta yüzde doksan beş bakır, yüzde dört buçuk kalay çıkabiliyor. Bunun sebebi şu: Top çok büyük; on ton, yirmi ton bakır kalay bir arada kaynatılıyor. Bu döküm olayını çok güzel tarif ediyorlar. Uzun, seren denilen ahşap çubuklar var. Bu çubukla iki üç defa karıştırınca zaten çubuk ahşap olduğu için eriyikte eriyor. Yeni bir çubuk alıyor; ancak eskisi bunun içeriğine gidiyor; dolayısıyla bu kötü bir karışıma yol açıyor. Bazen bir bakıyoruz; topun bir tarafında yüzde doksan dokuz, bir tarafında yüzde seksen bakır var. Dolayısıyla iyi bir karışım yok. Teknoloji değiştikçe kalite artıyor. Bugün askeri müzedeki toplara baktığınız zaman bir kısmı hafif yeşillenmiştir. O kısmında bakır oranı çok fazla olduğu için oksitlenmiştir; bu da karışımın iyi olmadığını gösterir.

İkinci dünya savaşından sonra özellikle Avrupa da teknolojiye karşı bir nevi cephe aldı; modern insan aklının hümanizmayı yok etmede etkisi üzerine eleştiriler geliştirildi. Osmanlı'da da bu tür eleştiriler, top teknolojisine karşı olanlar falan var mı?

Memlukların ateşli silahları reddetmelerindeki en önemli sebeplerden bir tanesi de o. Çok uzaktan ateş ediyorsun ve insanı mahvediyorsun, kötü bir şekilde öldürüyorsun. Hem yiğitçe değil, hem de insânî değil. Tabi o zaman hümanizm vs. yoktu...

Bu bilgiyi edindiğiniz kaynağı çok merak ediyorum; çünkü ben şu anki aklım ile bir devlet mekanizmasının savaş durumunda ölenin uzaktan ya da yakından öldüğünü yada üç ya da beş kişinin öldüğünü vs. hesaplayacağını düşünmüyorum. Başka bir nedeni olmalı.

Bu tenkit 1350'lilerden 1450'lilere kadar geçen bir dönem içerisinde yapıyor; bu dönemde ateşli silahların bugünkü gibi çok fonksiyonel bir silah olduğu düşünülüyor. Ateşli silahların çağ değiştirecek kadar büyük bir silah olduğu ancak 1453'te anlaşılıyor. Yani fonksiyonel bir silah olduğu, savaşlarda etkin bir konumu olduğu bu dönemde anlaşılıyor. Bu dönemden önce o bölgelerde at üzerinde kahramanlık, yiğitlik çok önemli bir olay. İstanbul'un fethinde mesela top sekiz saatte bir ateşlenebiliyor. Sekiz saatte bir ateş edeceksin de gidecek, o da ya duvarı yıkacak ya yıkmayacak; ya bir kişiyi öldürecek ya iki kişiyi öldürecek...

Aslında bir tarih kitabında Mercidabık savaşında Memluk emirlerinden birinin Osmanlı ordusuna hitaben ateşli silahlar hakkında yaptığı bir konuşma geçiyor. Onun Arapçasını okursan...

İbn-i Zünbül anlatıyor, meşhurdur. Konuşmayı yapan da Kurtbay.

Orada gösterilen gerekçe hadis-i şerifler, akıncılık ruhu vs. Esas mesele ise toplumsal askeri sınıf psikolojisi. Yani Memluktular artık olgunlaşmış bir devlet. Sınıfları belli, statüler belli, yükseliş belli, ordunun dizaynı belli. Büyük miktarda süvari ve okçu birlikleri var. Zaten Türklerin olduğu her yerde okçu birlikleri muazzamdır. Türklerin en büyük avantajı tarihte budur; özellikle Oğuz boyu, son sürat giden bir atta iki eliyle ok atıp hedefi vuran tek millet. Sosyal hayattan, Orta Asya'daki hayattan kazandıkları bir şey. Onun için Bizans'ta okçu birlikleri var. Endülü's İslam devletinde okçu birlikleri var. Avrupa'da Oğuz okçu birlikleri var. Oğuzların kara gözü, kara kaşı için değil. Şimdi mesele şu. Topçu topu aldığında, ateşli silahı aldığında belli bir yaş üstündeki komuta kademesi atıl kalacak. Bunu zamana yayması lazım. Tabi bu siyaset bir sürü problem çıkarıyor. Dolayısıyla reddetmenin sebebi bu. Osmanlının avantajı ise henüz yeni kurulması. Askeri yapı henüz çok net oturmuş değil. Dolayısıyla kendi statüsüne kendi oluşum sürecine katıyor.

Daha sonra geliştirememesinde sebep ne?

Çok tek indirgemeci düşünmemek lazım; benim şahsi kanaatim tek bir neden yok ama yerleşik düzende büyük dönüşüm olmaz. Sistem körlüğü dediğimiz bir şey var. Amerika'da lise eğitimini reform etmeye 1960'da başladılar, hala ediyorlar. Ben oradayken ediyorlardı. Bir sürü toplantı vs. Niye? Oturmuş sistemlerde kolay değildir değişiklik. Mesela yenicerileri düşünün. Avrupa'dan yeni silahlar geldiğinde ne diyorlar? Biz palaya kılıç sallar, bilmem neye kurşun atarız. Metinlerde geçer bu. Niçin? "Bizim alışkanlığımız bu." diyor. Dolayısıyla çabuk değiştiremiyorsun. Bu sadece bizim için geçerli değil ki; sanayi devriminde hatırlayın İngiltere'deki işçiler, bütün yeni makineleri kırıyorlar. Doğal bir şey; çünkü sınıfını korumaya çalışıyorlar. Aynı şey ilk bilgisayar sistemi kurulduğunda, bilgisayarlara da yapıldı. Şimdi metni Arapçasından okursan bunu görüyorsun. Adamın tüfeği kullanmamasıyla benzer bir şey. Bilgisayarı ilk kez 1992'de kullandım; üniversitede ilk kullananlardan biriyim. Teoman Duralı hocadan hatırlıyorum. Teoman Hoca o zaman 50'li yaşlarındaydı. Şeytan icadından tut da bilmem nereye kadar işi götürüyordu. Şeytanla falan hiç alakası yok; ama nihayetinde çok tipik bir örnek. "Nasil kullanacağım ben bunu?" diyor; korkuyor. Yeni bir şey öğrenme belli bir yaştan sonra zor; çünkü şöyle bir tasnif vardır: Genç insan geleceğe bakar; çünkü muhafaza edeceği bir geçmişi yok. Orta yaşlı bir insan hem muhafaza edeceği geçmişi, hem ümit ederek geleceğe bakar. Yaşlı insanın ise sadece muhafaza edeceği bir geçmişi vardır; geleceği yoktur. Biz iki yıl Teoman Bey'e bilgisayar öğrettik; şimdi hepimizden daha usta. Çünkü dil sorunu yok. Bir kişide dahi bunu aşmak kolay değilse, büyük bir statü, sınıf düşünün. Memluk ordusu çok muazzamdır, Moğolları yenen tek ordudur. Sü-

varisi çok güçlüdür; süvari bölüklerinde dehşet ustalar vardır. Moğolların İslam ordularını yenmesinin nedeni kılıç kalkan falan değil. Çin'den barutu alıyordular ve arkaik füze atıyorlardı. Moğollar İslam ordularına bu arkaik füzelerden attığında zaten at ürküyor. Moğollarda da at ürküyor, asker korkuyor; büyük kargaşa oluyor. Bunu biliyorsunuz Ayn Calut'ta söktüremiyorlar; Moğol ordusu yok ediliyor. Bu o süvari birliğiyle dolayısıyla sınıf meselesiyle alakalı.

Komutanlar konumlarını bilek gücüyle, kahramanlıklarıyla elde etmişler.

Yanlış hatırlamıyorsam 1258'de ilk defa bir tüccar Avrupa'dan Moğollara topu getiriyor. Tüccar önemini anlıyor, topu getiriyor ve sultana uygulamalı olarak önemini gösteriyor. Bu çok önemli bir olay. Adamın ufku geniş, görüyor. Ama komutanlar itiraz ediyorlar.

Sultan da hemen onay veriyor. Komutanlar itiraz ediyorlar.

Tıpkı bizdeki Hasan Çelebi için kayıkçıların itirazı gibi: "Herkes uçarsa aç kalırız." Adam doğal olarak öyle düşünecek. Kaç bin kayıkçı var. İstanbul nüfusu belli. Dünya kadar insan bu işten geçiniyor. Herkes uçarsa biz aç kalırız. Matbaa meselesi de böyledir... 80.000 aile az mı? İstanbul'da o dönemde 80.000 aile hattatlıkla geçiniyor. Bunu beşle çarp. Adam itiraz ediyor haklı olarak. Zamana yaymak lazım; ya devrimci ya evrimci olacaksın. Burada Memluklar devrim yapamıyorlar. Evrime de müsait değiller. Ama Osmanlı yeni oluşuyor; bence avantajı o.

Aslında Kurtbay'ın konuşmasını tercüme edip yayınlamak lazım; harika bir konuşma. Bu kadar güzel bir konuşma için büyük hitabet yeteneği gerekli, tabii yazan İbn-i Zübnül de müthiş bir hattat.

Atın manevra kabiliyeti, topun sabit olması vs. de geçiyor orada. Hanımları öne sürüyor; "Tüfeği ver bir kadına, on beş erkeği öldürür." diyor.

"Kadın bile kullanır" diyor, evet.

"Ama savaş bu değil ki" diyor. Kadim dönemde savaş erkle, erkeklerle, güçle alakalı olduğu için bedeni güce, bedeni tekniğe dayalı büyük oranda. O açıdan bunu bir zaaf olarak görüyorlar. Tabii hayati değerler var, dini değerler var. Sosyal statü, ekonomik değerler var, iktisadi tarafı var. Bunların hepsini bir araya getirdiğinizde reddediyor adam.

Safeviler de ancak Osmanlılara karşı ateşli silah kullanan bir devlet savaş açtığı anda bunun önemini görüp, alıp, başka devletlere karşı kullanıyor.

Üç saat içerisinde Mısır ordusu, üç saat içerisinde İran ordusu yok ediliyor. Olacak iş değil o dönemde. Meydan savaşları çok uzun sürer.

Memlûkluları veya İrânlıları o dönemde ateşli silahlarla böyle ciddi manada rahatsız eden yok.

Afganlılar kaç tarihinde Tahran'a, İsfahan'a giriyorlar. Hiç ateşli silahları yok. Olmaması çok belirleyici de değil. İrân ordusunda ateşli silah var ama Afgan ordusu yeniyor.

İşte İrân ordusundaki ateşli silahları görünce de Osmanlı üzerinden ateşli silah almaya çalışıyorlar.

Ama ateşli silah o dönemde çok önemli değil ki, Yavuz ateşli silah kullanmadan iyi bir taktikle ateşli silah kullanan bir orduyu yeniyor Ridaniye miydi?

Ben arkadaşlara anlatmışımdır, ben de Mecelletü'l-Mecelle'de okumuştum; 70'lerdeki altı gün savaşlarında İsrail, Mısır hava kuvvetlerine gözükmeden arkadan dolanıp düşmanını çökertiyor. İsrail genelkurmay başkanına "Bu taktiği nereden öğrendiniz?" diye soruyorlar. "Yavuz'un taktiğini kullandık." diyor. "Peki, bunu düşünebileceklerini var saymadınız mı?" diyorlar; "Var saymadık; çünkü Müslümanlar okumaz." diyor. "Mısırlıların çoğu bunu bilmez" diyor ve nitekim bilmiyorlar da. Venedik toplarını dizmiş adam; karşısına ordu çıksa tarumar eder; ama arkadan dolanınca sabit topları döndürüyorlar ki.

Sabit top, araba yok.

İstihbarat çok önemli, Hayır Bey burada çok önemli. Bugünkü Mısırlı milliyetçiler Hayır Bey'i hain olarak kabul eder. Hayır Bey her şeyi haber veriyor. Biliyorsunuz değil mi, Hayır Bey Memlûkluların Osmanlı nezdindeki görüşmelerini yapan elçidir. Osmanlı istihbaratı anlaşıyor bu adamla ve Hayır Bey bütün bilgileri veriyor.

İkna ediyorlar yani.

İkna ediyorlar. Hayır Bey ölünceye kadar Osmanlı Mısır valisidir.

Ben bir şey daha sormak istiyorum. Mühimmelerden ve tapu tahrir defterlerinden konunuzla ilgili neler elde ettiniz? Özellikle tapu tahrirlerde ne buldunuz? Onları merak ediyorum.

Tapu tahrirlerde, özellikle ilk tapu tahrirlerde ilk topçularla ilgili bilgiler var. O çok önemliydi. Bir adamın ismini veriyor, "o da topçuymuş" diyor, o Osmanlı topçuluğunun ilk başlaması açısından çok önemli; ama daha ziyade kalelerde kullanılan topların tespiti açısından önemliydi. Mesela Semendire kalesindeki "kuyûd-ı top ve mühimmat" diyor; tabi orada başka bir tabir kullanıyor, silahhâ-yi kal'a-i Rodos diyor; mesela o kalede bulunan topları anlatıyor bacaluşka beş

tane, kolomborna dört tane. Buradan ben kalelerde ne tür toplar kullanıldığını tespit ettim ve sonunda da bir liste halinde verdim. Belli başlı Osmanlının bütün kalelerindeki silahları ve belli tarihler arasında Osmanlının elindeki toplam top miktarını kabaca tespit ettim ve bu tapu tahrir defteri bu açıdan benim için önemli oldu. Artı burada topların çeşitlerini veriyor; mesela pirinçten yapılmış kolomborna topu diyor. Ben burada bazı kolomborna toplarının pirinçten yapıldığını anlıyorum. İki parçadan oluşmuş diyor. Bir kolomborna ve bir bacaluşka topu. Buradan anlıyorum ki, bacaluşka topları da iki parçadan yapılabiliyor. Bu tür toplar hakkında çok önemli tespitler var. Gülleler hakkında mesela pirinç gülle, tunç gülle veya iki parçadan oluşan zincirli gülle tabirleri tapu tahrir kayıtlarından başka hiçbir yerde geçmiyor. Sonradan araştırdıkça görüyorsunuz ki, bu enteresan topun güllesine iki tane zincirli güllelerden koyuyorlar, gemilerde kullanıyorlar. Karşı tarafın gemisinin ana direği var ya, o gülle gidiyor o direği sarıyor ve kırıyor; yani garanti. Enteresan, hiç akla gelmeyecek şeyler. Bu tür kayıtlar buralarda çok fazla.

Mühimmelerden?

Mühimmelerde genelde top dökümüyle ilgili, topların taşınması ve savaşlarda kullanılmasıyla ilgili hükümler var. Bu tür hükümleri elde edebildim. Orada da güzel bilgiler var. Padişahların bizzat bazı toplarla ve dökümlerle ilgili değerlendirmelerini adım adım takip edebiliyorsunuz.

Tez 200 yıllık bir dönemi kapsadığına göre, bir değişme gelişme de olmuştur herhalde, değil mi? Topun ağırlığı vs. gibi hangi açılardan gelişmeler kaydedildiğine dair bir sınıflama yapmak mümkün mü?

Bu çok geniş bir konu. İhtiyaca göre gelişmeler kaydediliyor. Mesela yanığın çıkartan humbaranın gelişmesi, muhasara edilen bir şehrin direnmesine paralel olarak geliştiriliyor. İlk defa 1478'de İskenderiye muhasarasında ortaya çıkıyor. Engebeli arazide top ihtiyacı, iki parçalı topları ve seyyar top dökümü teknolojilerini geliştiriyor. 1478'de İşkodra'da normal toplar yeterli olmayınca 13 kantar gülle atan büyük çaplı toplar dökülüyor; topun çapı büyütülüyor. İstanbul muhasarasında keza daha önce olmadığı kadar büyük toplar dökülüyor. 1550'lerden sonra artık büyük çaplı toplar dökülmemeye başlıyor. Hatta 1560-70-80'lerdeki mühimme kayıtlarında var. "O büyük topu getirin veya onu eritin, ondan üç tane top dökün; öbürkünden de iki tane dökün; o artık çok büyük" deniyor. Yine görüyoruz ki, mesela düşmandan yeni toplar elde ediliyor. "Hemen onu İstanbul'a getirin, inceleyelim, bakalım nasıl bir topmuş, görelim, ona göre biz de tekrar yapalım" diyor, hemen tetkik ediyor, inceliyor, araştırıyorlar. Bu tür şeyler var. Döküm konusunda gelişmeler var. Mesela dökümle ilgili

ilk bilgileri biz Kritovulos'tan öğreniyoruz. İstanbul'un fethindeki döküm tekniğini bize o öğretiyor, anlatıyor. Mesela orada üç gün, üç gece eritme amelesi sürüyor. Hâlbuki 1640- 50'lerde Evliya Çelebi bu işin 24 saatte hallolduğunu söylüyor. Dolayısıyla teknolojide bir gelişme var. Az önce bahsettiğim ateşi metale değdirmekten eritme amelesi ilk defa Fatih döneminde oluyor. Ondan önce böyle bir döküm teknolojisi yok.

Yunus'un dediğine paralel olarak, kimyadan yararlanıyorlar mı?

Bizim en büyük talihsizliğimiz bu dönemde topçulukla ilgili hiçbir yazılı kaynağımızın olmaması. Son dönemde var.

Kimya eserlerine baktık mı hiç?

Kimya eserlerine bu manada bakmadık; ancak bakmak lazım tabii.

O zaman top ya da top teknolojisinde bir değişim olmadığına göre 17. ve 18. yüzyıl sonrası Osmanlı'nın Avrupa savaş teknolojisinin gerisinde kalmasının...

Topta değişim var tabii; dediğim gibi artık muhasara savaşlarından meydan savaşlarına, istihkâm savaşlarına dönülüyor.

Ne zaman?

Bu Avusturya savaşlarından sonra. Daha önceki yüzyıllarda olduğu gibi mesela kalenin dibine etrafına gidip kuşatma artık çok fazla yok.

Aslında hala savaşlar var.

Var, mutlaka var da...

Meydan savaşları belirleyici olmadığı için...

İstanbul surları dikkat ederseniz ince uzun surlar. Gerçi yer yer kalın ama bunları artık toplar çok kolay yıkabiliyor. Bu sefer ne yapıyorlar? Yeni bir kale geliştiriliyor. Kısa boylu ve çok geniş duvarları olan kaleler, sadece kaleler değil, istihkâm yapıyor. 1593'ten sonra hemen Mercidabık gibi Mohaç gibi meydan savaşlarına geçilmiyor; zaten öyle direkt bir geçiş olmaz. Artık bu tür muhasaralar oluyor. Bu tür kalelerde muhasara topları çok fazla etkili olmuyor. Dolayısıyla muhasara teknikleri değişiyor. Savaş teknikleri değişiyor. Klasik usuldeki, Balkanlardaki gibi, Mohaç, İstanbul muhasarası türlerinde, klasik muhasaralar büyük ölçüde yapılmıyor. Mutlaka bazı yerlerde yine oluyor.

İşte ben bunun tam tersini düşünüyorum. Zaten bu kaleler Osmanlı toplarına karşı yapıldığı için kuşatma türü savaşlar bir süre daha devam ediyor. Mesela 1664'te Tophane-i Amire'de hükümetin barut üretimi neredeyse beşte biri...

Tam ne zaman değişiyor?

II. Viyana kuşatmasından sonra değişiyor aslında. Yani o 200- 300 yıllık kuşatma savaşı sürecinden ve bu sahra topçuluğunun da getirdiği alışkanlıklardan bir türlü meydan savaşı taktiklerine geçilemiyor.

Benim anlatmak istediğim, bir kale muhasarası olurken, kalenin dışında da istihkâm- alan savaşları olduğu. Yer yer savaşlar oluyor. Artık mesele sadece kalenin ele geçirilmesi ya da geçirilememesi değil; alanlarda, kalenin dışında da savaşlar oluyor.

O yüzden büyük top döküyorlar da onun yerine üç dört tane küçük top döküyorlar...

şimdi modern topçulukta topu attığın zaman patlıyor. O patlamayla çok daha büyük yıkıma sebep oluyor. Burada ise gülle atılıyor, sadece belli bir noktaya hedef atış. Senin tezinde mi okudum, hatırlamıyorum; çok oldu çünkü tezi bitireli, kaç yıl oldu?

98'de bitti.

Ben de işte o sırada askere gittim. Hatta bu konuda komutanla kavga ettim. Çünkü Osmanlı topçu sınıfını III. Selim döneminde başlatıyorlar. "Osmanlı topçuluğu çok eski" dedim. "Biz modern topçuluğu alıyoruz" dedi. Peki, kara ordusunun kuruluş tarihi niye M.Ö.200? Modern kara ordusu II. Mahmut devrinde Âsâkir-i Mahmude-yi Mansure ile başlamıyor mu? Ne alakası var diyor bu sefer de? Hatta bir tanesi top kimyasını anlatıyor; ama yanlış anlatıyor. ... Kimyacı bir arkadaş var. "Komutanım, o öyle olmaz" dedi. Komutan "Olur" dedi. Neyse... Osmanlı topçuluğunda, bu yangın çıkartan sistem hariç, attığın zaman patlayacak ve etrafa zarar verecek böyle bir şey var mı?

Demirden yaptığın güllenin içerisine gittiği yerde patlasın diye barut koyarsan, içerdeki barut o barutu ateşler. şarapnel gibi misket bombası gibi.

Ne zaman düşünüyor bunu adam?

18.yüzyıl.

1700'ler de yine geç.

Geç dönem tabi.

Sırf topçuluğu düşünürsek batı topçuluğu ne zaman öne geçiyor? İnebahtı savaşında Osmanlı toplarının daha düşük kalitede olduğu var sayılıyor; Avrupa donanmasında teknoloji çok yeni, önemli olan nitelikten çok nicelik.

Parker de onu söylüyor. "Osmanlı top dökümleri kalitesiz" diyor. Ama bir

yerde de İspanyol esir Pedro anlatıyor: “Osmanlının kullanmadığı toplar, bizim devletin toplarından fazladır” diyor.

Bilinçli bir seçenek...

Sebeup çok top olması. Coğrafya büyük, çok fazla ihtiyaç var. Her kalenin topa ihtiyacı var.

1730'larda beş tane ordu çıkartıyor. Olağanüstü bir şey o dönemde.

Tahribat çok fazla mühimme kayıtlarına göre. En önemli kayıtlardan bir tanesi de ehliyetsiz topçuların top atarken topları zayi etmeleri.

O hala öyledir askerde.

Çok kayıt var.

Bana tüfeği veriyorsun, ben ne anlarım?

Ehliyetsizlikle alakası çok; çok güzel anlatıyor; barut oranını iyi bilmiyorlar, iyi sıkıştırıyorlar, ıslak barut ya da yanlış barut koyuyorlar; patlıyor.

Elindeki malzeme azsa, o zaman pat diye bakır da getirilemeyeceği için...

Batı teknolojiyle ilgili kitapta Osmanlı'ya uygulanan barut ambargosu anlatılıyordu. O tam olarak hangi dönem?

Ta başlardan beri papanın 1373 tarihli bir emirnamesi var. Türklere ve Müslümanlara barut vb. silahlar, malzemelerin satılmasını yasaklıyor...

O her zaman var da, bu aktivite, bunun fiili hale geçmesi?

Bu her zaman var ama her zaman engelleniyor da.

Bütün batılı ülkelere anlaşp sistematik bir ambargo uygulanmıyor mu?

Sistemli bir şey yok. Bir defa kayıtlar diyor ki: “Papa böyle söylüyor ama öbür taraftan Venedikli tüccarların geçimi söz konusu. Adam güle oynaya gidip satıyor.”

Merkantilist politikaların gelişmesiyle alakalı yani dışarıya mal satmama eğilimi.

Ben master tezinizle alakalı soracaktım.

Master tezim astronomi tarihi, Osmanlı'da müneccimbaşılık.

Ben sizin bu müneccimbaşı takvimleriyle, Sadullah Efendi ile alakalı bir yazınız üzerine bir soru soracaktım. Müneccimbaşılık müessesini çalışmak nereden aklınıza geldi? O kaynakları nereden buldunuz?

Soru çok büyük; nereden aklıma geldi? Daha lisans eğitiminin ikinci yarısından dayken Ekmelettin Bey master yapmayı düşünüp düşünmediğimi sordu. Ben de düşündüğümü söyledim. “Ben senin hakkında bir konu düşündüm, onu çalışır mısın?” dedi. O zaman, daha lisans eğitimindeyken konuyu teklif etti. Tabi İhsan Fazlıoğlu ağabey de oradaydı o zaman.

Mesele şuydu: Rahmetli Cevat İzgi Ağabey ile Topkapı’da Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi kitabını hazırlıyoruz. Rahmetli Cevat Ağabey bir nota dikkat etti. Tezkereci İbrahim Köse Efendinin Zic tercümesi. Ben daha öğrenciyim. Sen bölüme kaçta başladın?

1990’da lisansı bitirdim ve hemen o yıl başladım.

Ama ders aldın...

Benim ders almam da çok ilginç. Ders ararken Türk İslam Bilim Tarihi 1’i gördüm. Mal bulmuş Mağribî gibi sevinerek hemen gittim dersi aldım. İhsan ağabeyle görüştük.

Tezkereci Köse İbrahim Efendi ilk modern astronomiden bahseden Osmanlılardan. 1603’de Münecimbaşı Mehmet Efendi var. Bu münecimbaşığı kim çalışabilir, bir master talebesi bulalım, münecimbaşılık müessesesi vs. arka planı çalışsın. Salim o zamanlar tarih mezunu olduğu için epey zorlandı; Ekmelettin Bey daha teknik bekliyordu.

Kaynaklardan kastınız neydi bu arada?

Takvimler... Ben sizin belirttiğiniz kaynaklardan çalıştım, çok faydasını gördüm. Ama ilgimi orada çok kişisel notun olması çekti. Birçok kişisel nota değinmemişsiniz...

Ama o müessese tarihiydi.

Yani aldığınız eğitimden kaynaklanan bir şey mi? Ben takvimlerin üzerindeki o kişisel notlar üzerinden çalıştım.

Ben onları gördüm; ama bir defa altı asırlık bir müesseseyi çalışmak bir master tezi için çok büyük bir şey. Hem müesseseyi çalışıyorsunuz, hem bütün münecimbaşılardan hayatını ortaya koyuyorsunuz ve bunu bir buçuk iki yılda yapmak zorundasınız. Artı benim ana kaynağım arşivdi; arşiv üzerinden müesseseyi tespit ettim. Uzunçarşılı’nın münecimbaşılıkla ilgili üç dört sayfalık bir yazısı var, bütün hepsi o; onun dışında hiçbir şey yok. Netice itibarıyla o dört yıllık bir tezdir.

Ama çok güzel bir tez

Onu da yayınlamak lazım Salim biraz çalışmak lazım.

Çalışmak lazım. İlk defa bir müesseseyi ortaya koymak çok zor. İlk defa ben ortaya koyuyorum ve sadece arşiv belgeleri var. Arşivlerde insanı ya-nıltıyor, mesela burada bir belge kullandım; zannedersem 1609 tarihliydi. Tophane-i Amire'nin muhasebe defteri; "Tophane-i Amire'nin gelirleri o ci-vardaki dükkânlardan sağlanacak." diyor. Gerçi yanlış bir şey ama ben oradan "Tophane-i Amire'ye daha önce bütün gelirler Hazine-i Amireden geliyor. Bu ta-rihten sonra bu civardaki dükkânların geliriyle tophane işletilmeye başladı." diye bir çıkarım yaptım. Tabi İdris Bostan bir belgeden böyle bir çıkarım yapılamaz diye hemen yorumunu yapmış. Haklı ama benim elimde başka hiçbir belge yok. Bir belge var, ona göre yorum yaptım. Amerikalılar bir belgeden kitap yazıyorlar.

Akhisari'nin defterinden bahsettin bir de, nerede o defter?

İpşirli yayınladı onu.

O yayınlanan kitabı mı diyorsun?

Makale olarak yayınladı. *Tarih Dergisi'*nde çıktı.

Onun aslı Arapçadır biliyorsunuz. Ben hocaya Arapçasını gönderdim. Sultan Türkçe tercümesini istiyor. Arapçası Ürdün'de.

Rasathaneye gittiniz mi?

Kandili Rasathanesi'ne tabi çok gittim. Bir ayağımız arşiv bir ayağımız ra-sathane.

O kitapları orası nasıl toplamış merak ettim.

Kişisel dostluğunu kullanıyor. Mesela müneccimbaşı Seyyid Arif Efendi bü-tün kütüphanesini oraya veriyor. Akbulut oraya veriyor. Fatih Gökmen hocanın diyalogları çok kuvvetlidir. 1933 reformunda devlet birçok insanı üniversiteden atıyor. O ise özel görev verdiği nadir kişilerdendir. Üniversiteden sistematik eğitimi yok diye çıkartıyorlar; ama hemen Kandilli'nin başına geçiriyorlar. Çok güçlü bir insan.

Yalnız burası Osmanlı bilim tarihi araştırmacıları dışında çok az biliniyor. Kandilli'deki kitapların yüzde doksan dokuzu matematik ve astronomidir.

Spesifik eserler olduğu için.

Orada tarihçilerin kullanacağı pek bir şey yok.

Mesela takvimlerle ilgili makalemde orada önemli bir kayıt var. Tabi bu ka-yıtların hepsi Cevat ağabeyin çalışmasından alınma.

Cevat ağabeyin beş ciltlik katalogu var. Zavallı adamın kaderi de buydu. Hiç teşekkür bile edilmeden Muammer Dizer kendi adına yayınladı o beş cildi.

O takvimler katalogunu da bana vermişti. Orijinali bende, fotokopi çektirip İsam'a verdim ki herkes istifade etsin. Orada bir hususa dikkat ettim. Deprem kayıtları çok dikkatli bir şekilde tutulmuş ve çok önemli kayıtlar. Aslında deprem tarihi çalışacak kişiler ya da depremle ilgili çalışacak kişiler mutlaka o kayıtlara dikkat etmeli. Çok dikkatli vermişler.

Çok nadir esereler var orada. Astronomide matematikte dünyada tek nüsha eserler var.

Aynı dönem Avrupa tophaneleri gibi bir şeyi inceleme imkânınız oldu mu? Bir de eğitim konusunu nasıl hallediyorlar? Son olarak "Osmanlılar Memlûkluların yapamadığı şeyi yaptı, yeni ateşli silahları yeni gelişen teknikleri geleneksel tekniklerle bir araya getirdi" gibi bir şey dediniz. Bu Osmanlı'nın özel bir durumuysa, başarısızsa sonraki dönemde niye başarı devam etmedi? Yani o sınıf meselesi bana çok Marksist bir yorum gibi geldi.

Memlûkluların kendi orduları içerisinde topları iyi bir şekilde yerleştirememesi bir problem. Osmanlı'nın bunu nasıl yaptığı ayrı bir çalışma konusu. Ben sadece ahenkli bir şekilde yerleştirip kullandıklarını biliyorum. Çaldıran savaşında ilk defa Yavuz deniyor. Topları zincirlerle birbirine bağlıyor. Önüne askerler koyuyor, düşman askerleri gelince birden önden çekiliyor, top ateşi yapıyor ve bir anda toplar...

Üç saat sürüyor. Hümanizma nerede orada değil mi?

Keza daha önceki dönemlerde hilal taktiği vs. taktikler var. Savaş stratejisi apayrı ...

Mohaç'ta da aynı taktiği uyguluyorlar. Toplar örtüyor ordunun arkasından, birden bir çekiliyorlar; düşün ki 100 top birden ateş yapsa bir atış yeter karşı tarafa. Atla süvarisin ya da piyadesin; o top gülleleri geldiği zaman onların gürültüsü ortalığı karıştırıyor. Mohaç'ta bir de herkes birbirine zincirli; kaçmamak için adamların anaları ağlıyor. Dört saat savaş oluyor, 400.000 kişi gidiyor.

Yok canım 1500.

Olur mu tarihlerde 400.000.

Çok abartıyorlar.

Avrupalılar 25.000- 50.000 arası diyor.

Osmanlılar da atıyor canım. 400.000 askeri nerede kim besleyecek? Birleşik Avrupa ordusu değil mi? Parayı bastırırsanız siz de alırsınız.

Yani devletlerin bir araya gelip de Haçlı ordusu kurmasından çok ...

Yok 25.000 kişilik ordu değil o.

Daha fazla olması lazım.

İbn-i Haldun bir yerde "Bilmem nerede şu kadar asker var, bu kadar askeri düzenlemek için yüzlerce bölük var. Bunları zaten komutan komuta edemez." diyor.

60.000- 70.000 kişilik ordu kurabiliyorlar ama bu da küçük geliyor.

Daha fazladır sadece 100.000 Kırım'dan geliyor.

Ama onlar paralı. Asıl ordu değil. O bölgedeki insanların zorunlu orduya katılması vs. ile böyle sayılar verilir ama asıl 60- 70.000.

Düzenli ordu mu diyorsun sen? Düzenli ordu zaten yeni bir şey. Rönesans'tan sonra. Talikzade Osmanlı hanedanının üstünlüğünü 20 maddeye bağlar. Okudunuz mu o eseri bilmiyorum. Bir tanesi de düzenli ordudur.

Osmanlılarda erken bir dönemde kuruluyor.

Sorulara gelince, bu ateşli silahların ordu içerisinde yerleştirilmesi konusu ayrı bir konu; ben tam olarak çalışmadım bu konuyu, o nedenle sıhhatli bir cevap veremeyeceğim. Avrupa tophanelerine gelince Osmanlılardaki gibi bir devlet tophanesi ki Topخانه-i Amire devlet tarafından işletilen, 5- 6 bin veya daha fazla kişinin çalıştığı ve senede 300- 400 topun yapıldığı büyük bir müessesedir. Avrupa'da 1600'lerden önce böyle devlet bir tophanesi yok.

1600'ler çok yuvarlak bir rakam oldu.

Kesin bir şey yok. XIV. Louis döneminde, 17.yüzyılın ikinci yarısında. Çok geç, ama bu tarihlerden önce de hep özel tophaneler var. Onun sebebi de çan dökümcülerinin hemen dökümhaneyi top dökümüne çevirmeleri. Sadece Londra'da, Londra kalesinin altında bir devlet dökümhanesi var, o da çok küçük çaplı. Fabrikasyon çapında işletme sadece Osmanlı'da var. Eğitim konusuna gelince şimdi tophaneye gelen kalifiye elemanlar, dökümcüler devşirme usulüyle Osmanlı merkezine getirilen sürüler; bunlara sürü tabiri veriliyor, içerisinde mesela bir tanesi yanlış alınmış; diyelim ki 30 kişi geldi, bir tanesi şartlara uymuyor. Bu 30 kişilik grubu olduğu gibi tophaneye ya da tersaneye gönderiyorlar. Bunlar aslında seçilmiş, Enderun'a gidecek kaliteli elemanlar; ama bir tanesinin yüzünden o grup, iç kontrolü sağlamak açısından, olduğu gibi oraya gidiyor. Enderun'a gelmiş, ilk eğitimlerini almış, fakat göz doldurmayan kişileri de yine buraya gönderiyorlar. Burada dökümcü oluyorlar. Tophanenin kaliteli kalifiye elemanlarını bunlar oluşturuyorlar. Burada ya top dökümünü ya da topçuluğu öğreniyorlar.

Nazari dersler veriliyor mu?

Ona dair hiçbir kayıt yok.

Mimarbaşı da var mesela; onların bir sürü eğitimi var.

Ben eğitime dair hiçbir kayda rastlamadım. Anlaşılan sadece çıraklık- usta eğitimi söz konusu.

Çırak- usta, yine de anlatılıyordur şu şöyledir bu böyledir diye.

Tabi mutlaka.

Yazmıyorlar bunlar sır.

Meslek sırrı, gitmesin diye. Tophaneyi kendi içerisinde bir eğitim merkezi olarak kullanıyorlar.

Adamlar aynanın bile nasıl yapıldığını yazmıyor. Ayna o dönemde çok önemli bir şey.

Tophaneyi bir eğitim merkezi olarak kullanıyorlar. Burada yetişenler ya orduya ya da kalelere topçu ustası olarak gidiyorlar. Az önce konuştuk ya, yanlış ateşlemeden dolayı topları mahvediyorlar. Dolayısıyla tophaneden eleman gidiyor ki, bilenler kullansınlar, bilmeyenlere öğretsinler. Çok sayıda kale var.

Onlara hep topçu yetiştiriyorlar.

Topçu, topçu ustası ve topçubaşı. Yani en ufak bir kalede en az beş altı tane topçu oluyor. Sayı daha da artabiliyor. Dolayısıyla oraya buradan topçular gidiyor. Bu çok önemli bir şey. Yetişmeyince oradaki kalelerden alınan topçular da var. Bunun üzerine tophaneden sık sık güzergâh belirleniyor. Mesela Selanik Avlonya güzergâhına üç kişi tophaneden çıkartılıyor. Kalelerdeki topçuları imtihan ediyorlar. Özellikle mühimme defterlerinde bununla ilgili, şu bölgedeki topçuların imtihan edilmesi vs. şeklinde çok kayıt var. Eğitim böyle.

Mahasara toplarıyla sahra toplarının farkı ne?

Mahasara topları çok büyük çaplı toplar; ağır gülle atıyorlar. Sahra topları daha uzun mesafeler için ve küçük gülle atıyorlar.

Mesela Cüneyt Arkın filmlerinde el topu vardır. Var mı böyle bir şey?

Var tabi. Dedim ya az önce; bunlar çakaloz pırangı türü toplar, tüfekle karıştırılabilir. Askeri müzede örnekleri var.

Tophane müşiri nazırı protokolde çok önlere. Harbiye nazırı herhalde oradan çıktı daha sonra. Bu durum 19.yüzyılda hala savaş teknolojisinin merke-

zi durumunda olmasından mı kaynaklanıyor? Niye tophane nazırı çok önde? Şu anda da Türkiye Cumhuriyetinin 20 genelkurmay başkanı varsa 17 tanesi topçudur. Askeriyeden mezun olanlar ilk önce bir elemeye tabi tutuluyor. Matematiksel kafası olanlar hava veya deniz kuvvetlerine gidiyor; çünkü teknik eleman ihtiyacı orada çok fazla. Geri kalan kara kuvvetlerine kalıyor Avrupa ile aralarındaki rekabet avantaj değil mi?

Tabi ticari açıdan da rekabet ediyorlar; daha az ama daha kaliteli top yapıyorlar. Osmanlı'da kaliteli top yapmak adına pek çok belge var; hatta Mustafa Reşit Paşa başka bir ismi ile Reşit Mustafa Paşa ile Dökümcübaşının 1790'larda bir sözleşmesi var: "Avrupa kalitesinde toplar dökereceksin. Eğer dökemezsen masrafını kendi cebinden ödeyeceksin." diyor taahhütnamede.

Biliyorsunuz, iki cilt Osmanlı Silah Teknolojisi Literatürü çıkıyor. Mevzuda çok büyük bir literatür var. Yaklaşık 6000 eser çıktı. Bunların on tanesi okçuluk, diğerleri top ve başka şeyler. Dolayısıyla "Topçulukla alakalı hiç eser yok" dedin ya; aslında eserler var, ya da eski dönemde varmış. Bir kere geometri kitaplarının sonlarında, özellikle modern geometri girmeye başlayınca konuya dair de malumat vardır; matematik kitabı diye bunları da incelemek gerekiyor. Modern geometriden bahseden kitapların son bölümü topçuluktur. Top nasıl yapılır, nasıl atılır, hedef nasıl belirlenir vs. Onların hep incelenmesi lazım.

Son olarak başka soru yoksa...

Ben bir şey soracağım. Devam ediyor musunuz bu konuya, yoksa alan mı değiştirdiniz?

En son İhsan ağabeye "Ateşli Silahlarla İlgili Matbu Eserler Bibliyografyası" diye bir makale vereceğim; gerçi önceden hazırlamıştım; o yayınlanacak. Şimdi doçentlik tezi olarak sunmak üzere *Tabakatü'l-Müneccimin* diye bir eseri hazırlıyorum. Süleyman Sudi Efendi'nin bir yazma eseri, tek nüsha. Onu hazırlıyorum. Tahkik yapıyorum. O bitmek üzere.

Hangi tarihte yazılmış?

Süleyman Sudi 1895'te vefat etmiş. O tarihlerde yazmış. Doktora tezimi basacağım, onun için uğraşıyorum. Son olarak bitirmeden önce Memluk tarihçisi İbn-i Zümbül'ün sözlerini okuyarak kapatmak istiyorum. Diyor ki: "Sözlerime kulak verin ve iyi dinleyin ki aramızda kaderine ve kanlı ölümüne koşan süvarilerin bulunduğunu sizler de ötekiler de öğrensin. Eğer biz isteseydik ateşli silahları kullanarak hepinizi öldürebilirdik. Ancak biz Hz. Peygamberin sünnetinde tavsiye ettiği ok ve kılıcı terk etmedik. İçimizden biri bile sizin bütün ordunuzu yene-

bilir. Eğer buna inanmazsanız deneyebilirsiniz. Ama lütfen adamlarınıza ateşli silahlarını bırakmalarını söyleyin. Dünyanın dört bir ucundan asker toplamışsınız: Aralarında Hıristiyanlar, Yunanlılar ve diğerleri de var ve savaş alanlarında Müslüman ordularıyla karşılaşmayı başaramayan Avrupa Hıristiyanlarının yaptığı ateşli silahları da getirmişsiniz. Bu tüfeği bir kadın bile ateşlese büyük bir grup erkeği durdurabilir. Yazıklar olsun size, Allah'ın birliğine ve Hz. Muhammed'in (sav) peygamberliğine inanan Müslüman kimselere karşı ateşli silah kullanmaya nasıl cesaret edebiliyorsunuz?" Dinlediğiniz için çok teşekkür ederim. Ağır, teknik bir konu, sade ve anlaşılır bir hale getirebildiysek ne mutlu bize.

Biz çok teşekkür ederiz hocam, ağzınıza sağlık...

Askerî Devrim ve Yeniçerilerin Yaylım-Ateş (Volley Fire) Taktiği

Günhan BÖREKÇİ

Dr. İstanbul Şehir Üniversitesi Tarih Bölümü

Hoş geldiniz arkadaşlar. Bugünkü oturumumuzda “Erken Modern Osmanlı Harbiyesini Tekrar Düşünmek” başlıklı, yaylım ateşi taktiğiyle ilgili bir makale dinleyeceğiz. Günhan Börekçi, Boğaziçi Üniversitesi’nden mezun olmuştu. Sonra Sabancı Üniversitesi’nde bir geçmişi oldu. Şimdi ise Ohio State Üniversitesi’nde I. Ahmet dönemi üzerine doktorasını yapıyor. Bu çalışma tezin bir parçası mı olur, bilmiyorum. Günhan bey buyurun.

Çok teşekkür ederim. Hoş geldiniz. Evet, bir parçası, çünkü anlatacağım hikâye esasen I. Ahmed (1603-1617) döneminde geçiyor. Ama baştan söylemem gereken üç husus var: Bunlardan bir tanesi, ben bir askeri tarih uzmanı değilim, sadece bir tarih öğrencisiyim; ama bu alana da oldukça meraklıyım. Sunumum üzerine yorum ve düzeltmeler yapacak, destek sağlayacak tarihçiler, askeri tarih uzmanları hemen burada, yan tarafımda oturuyor. İkinci husus; sunumun başlığı üzerine kısa bir açıklamada bulunayım. Çünkü başlıkta yer alan iki terime dair İngilizceden Türkçeye, Türkçeden İngilizceye kelime oyunları yapmak kolay değil. Birincisi, “harbiye” kelimesini İngilizce “warfare” kelimesinin karşılığı olarak kullanıyorum. Genel olarak savaş yapma çeşitleri anlamında. Bu tabiri de değerli dostum ve meslektaşım Kahraman Şakul’dan ödünç alıyorum ki bu karşılığı ilk öneren kendisidir. İkinci kelime ise, İngilizce-Türkçe sözlüğe baktığınızda “volley fire”ın karşılığı olarak geçen “yaylım ateşi” tabiri. Birazdan bu yaylım ateşinin ne anlama geldiğini açıklayacağım. Üçüncü husus ise makalenin hikâyesi. Çok kısa bir şekilde hikâyeyi şöyle özetleyeyim: Yaklaşık iki yıl önce bir proje dâhilinde Osmanlı kroniklerini okurken *Topçular Kâtibi Abdül-*

kadir Efendi Tarihi'nde bu yayılım ateşiyle ilgili bir referansa denk geldim. Tabii bu ilk başta beni çok şaşırttı. Çünkü bugüne kadar Osmanlı'nın böyle bir taktiği kullanmadığı söylenegelmiştir. Biraz sonra da anlatacağım, bu sadece bir atış tekniği değil, çok daha genel olarak savaş ve ondan daha da öte Batı'nın yükselişi denilen ve 1500'den itibaren ortaya çıkan süreçte askeri alanda ve muharebe meydanlarında olayın teknolojik üstünlük tarafına da işaret ediyor. Tabiiyatıyla bunu görünce askeri devrim teorisinin savunucusu olan Ohio State Üniversitesi profesörü ve hocam Geoffrey Parker'a götürdüm ve tabii o da çok şaşırdı. Çünkü takip edebildiğim kadarıyla bugüne kadar kimse bu konuda, özellikle İngilizce yayınlarda, fazla bir şey söylememiş. Hocam bu çalışmayı bir makaleye çevirip hemen yayınlamamı istedi ki bunu sadece Osmanlı alanında çalışanlar için değil, genel dünya tarihi açısından da önemli bir bulgu olarak gördü. Oradan bir teşvikle çalışmaya başladım, şu anda makale bitti sayılır. Buradaki amacım konunun genel mahiyetini özetlemek ve sizlerin de eleştirileri ve katkılarını almak. Bu arada görsel bir sunum da hazırladım. Konuyu size kuru kuru anlatmaktansa biraz renk katmak istedim. Neyse lafı çok uzatmayayım. Biraz teknik bir mesele olduğu için önce bu işin tekniğine değineyim.

"Yayılım ateş" nedir? Önemi nedir? Yayılım ateşin ortaya çıkışı aslında 16. yüzyılda hem ateşli silahların giderek yaygınlaşması, hem de meydan muharebelerinde taktiksel kullanımında gözlenen gelişmelerle doğrudan bağlantılıdır ve belli bir derecede muharebelerin yapılış tarzını da etkilemiştir. 16. yüzyıl başı itibarıyla yaklaşık 200 yıldır devam eden bir sürecin sonunda Avrupa'da tüfekli yaya askerler artan oranlarda okçuların yerini almış ve mızraklı askerlerle birlikte ordularda piyade birliklerinin temelini oluşturmaya başlamıştır. 16. yüzyıla kadar Avrupa ordularındaki mızraklı birlikler, hem süvari hem de yaya askerlerin saldırılarına başarılı bir şekilde karşı koyacak taktikler geliştirmiştir. Ancak 1510'lardan itibaren meydanlarda yaya askerlerin tüfek ateşinin etkinliği ve tahribat gücü daha da artmış, buna bağlı olarak da mızraklı askerler daha fazla kayıp vermeye başlamıştır. Mızraklı askerleri korumak için daha fazla tüfekli asker birlikleri entegre edilmiş ve bu da Avrupa ordularında "shot and pike" yani "atış ve mızrak" denilen kompozit birlikleri oluşturmuştur. Bu teknik detaylardan bahsediyorum; çünkü bu taktikle bağlantılı çok önemli iki üç değişikliğin de tam da bu noktalarda ortaya çıkacağını göreceğiz. Ordu birliklerinin kompozisyonunda bir taraftan böyle gelişimler olurken, bir tarafta da temel bir sorun vardı: Namludan dolan, o dönemin "muzzle-loading" denilen ateşli silahları.

* Söz konusu makalenin yayınlanmış hali için bkz. "A Contribution to the Military Revolution Debate: The Janissaries' Use of Volley Fire during the Long Ottoman-Habsburg War of 1593-1606 and the Problem of Origins," *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 59/4 (2006): 407-438.

Yeniçerilerin tüfeklerini doldurduğu ve saf halinde ateş etmeleri

Burada bir yeniçerinin silahını nasıl doldurduğunu görüyorsunuz. Bunlar kısa arkebüz ya da "musket" denilen tüfekler. Osmanlı kaynakları bu konuda pek detaylı tanım vermese de, namludan dolduğu için bunların dolduruluşu belli bir zaman alıyor. Önce barutu koyuyorsunuz, arkasından fındık dedikleri mermiyi koyuyorsunuz. Arkasından da fitili yakıp ateşliyorsunuz. 16. ve 17. yüzyıllarda en usta askerler, yaklaşık iki dakikada bu silahı doldurup tekrar ateş edebiliyorlardı. Bu ise şöyle bir sorun ortaya çıkarıyordu. Birlikler ateş ederken karşıdan saldırıya geçmiş olan düşman, özellikle daha hızlı oldukları için süvari birlikleri, bu iki dakikalık arada hedefledikleri karşı mevzilere çok rahat ulaşıp, askeri terminolojiyle söylersek sıcak temasa yol açıyorlardı. Şimdi bunun önlemi olarak da o dönemdeki askeri teorisyenler ya da kumandanlar, iki tür çözüm olabileceği yönünde fikir beyan ediyorlardı. Bunlardan bir tanesi yivli silahlarla bu atış menziline arttırmak, yani bir başka deyişle düşmanı olabildiğince uzak bir mevkide tutabilmek. Fakat sorun şu ki, yivli silah mermiyi hız kazandırabilecek bir iç mekanizmaya, namluya sahip olmakla beraber bu silahların namlusu biraz daha dardır. Diğer bir deyişle içine barutu koyup, mermiyi koyup üfürmek, sıkılaştırıp ateşe tekrar hazırlamak daha fazla zaman alıyor. Yani diğer bir deyişle o iki dakikalık soruna pek çare değil. Bu noktada da ikinci ve daha efektif diyebileceğimiz bir fikir ortaya çıkıyor. Bu fikir de yayılım ateşinin ana fikri. Yani olabildiğince daha yüksek seri atış gücüyle düşmanı durdurmak. Bunu da yapmak için askerlerin sıralı bir şekilde ateş etmesi öngörülüyor.

Bu yayılım ateşinin size kabaca şöyle bir tarifini yapayım: 17. yüzyıldaki genel uygulamaya göre, mevcut birlikteki ilk saftaki askerler tüfeklerini ateşledikten sonra ya çömeliyorlar, ya da çoğunlukla bölükteki safların arkasına geçiyorlar ve arkaya geçtiklerinde silahlarını tekrar doldurmaya başlıyorlar. Aynı anda da ilk safin arkasındaki ikinci saf öne geçip ateş ediyor. Akabinde hemen ikinci

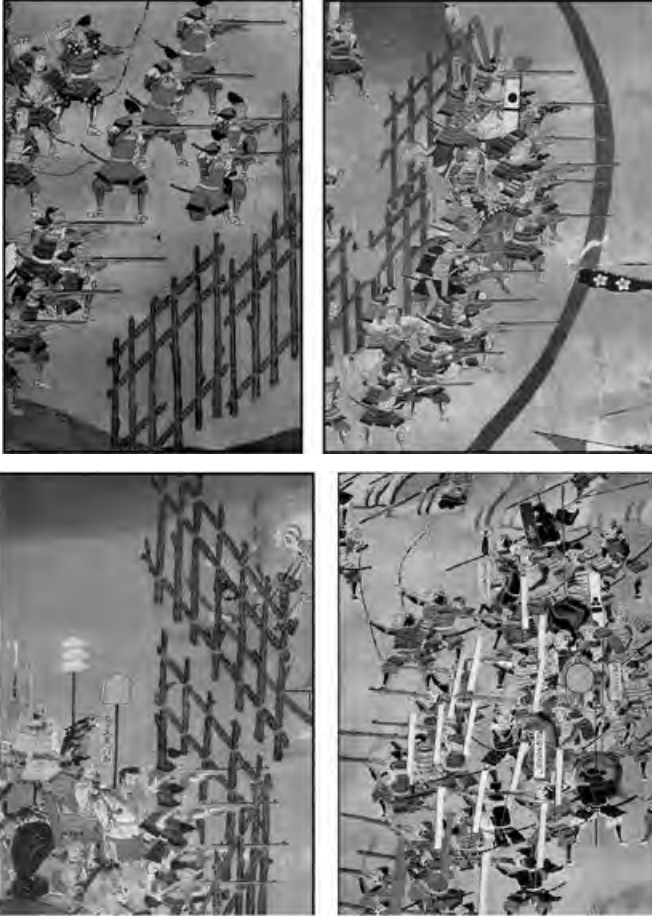
Nagaşino Meydan Muharebesi [1575] Oda Nobunaga ve Tokugava Ieyasu'nun kuvvetleri Takeda Katsuyori kuvvetlerine karşı.

saf da arkaya dönüyor. Ardından üçüncü saf ateş ediyor, tekrar arkaya dönüyor. Yani eski dönemin bir tür makineli tüfek atışını sağlayabilecek bir sistemle, saf sistemiyle ateş devam ediyor. Böylece sürekli atış sağlandığında düşmanın yaklaşması engellenmiş oluyor ve tahribat gücü de bir o kadar artıyor. Çünkü aynı anda 20 veya 50 asker belirli bir bölgeye kelimenin tam anlamıyla yağmur gibi mermi yağdırıyor. Bu atış tekniğinin 17. yüzyıldaki örneklerinin mesela Hollanda'da Felemenk ordularında dokuz, on saf kadar arka arkaya yapıldığı biliniyor.

Bu taktiğin dünyada ve batıda doğuşu ve gelişimi üzerine en kapsamlı çalışmalar hocam Geoffrey Parker tarafından yapılmıştır. Meseleyi çok severek çalıştığı kendisinin şahsen söylediği bir şey. Tabi ondan önce Michael Roberts gibi askeri devrim teorisini oluşturan, ona yön veren başka tarihçiler de bu taktiğe eğilmişler, fakat çalışmaları daha çok Avrupa'yla sınırlı kalmış. İşte bu noktada Parker'ın katkılarıyla, 1560'larda Japon savaş lordu Oda Nobunaga tarafından yaygın ateş taktiğinin icat edildiği literatüre geçmiştir.

O dönemde Japonya'da savaş lordları bütün Japon adalarının kontrolünü sağlamak için birbirleriyle mücadele ediyor. Özellikle Lord Tokugava çok bilinen bir isimdir. Nobunaga da onun bir müttefiki ve kendisi icat ettiği bu taktiği, 1575 yılında cereyan eden Nagaşino meydan muharebesinde başarıyla uyguluyor. Bunların hepsi o dönemde savaş lordu, kendi kuvvetleriyle çarpışıyorlar. Şimdi size göstereceğim, bunun nasıl yapıldığına dair bir resim, burada birkaç ayrıntı olacak

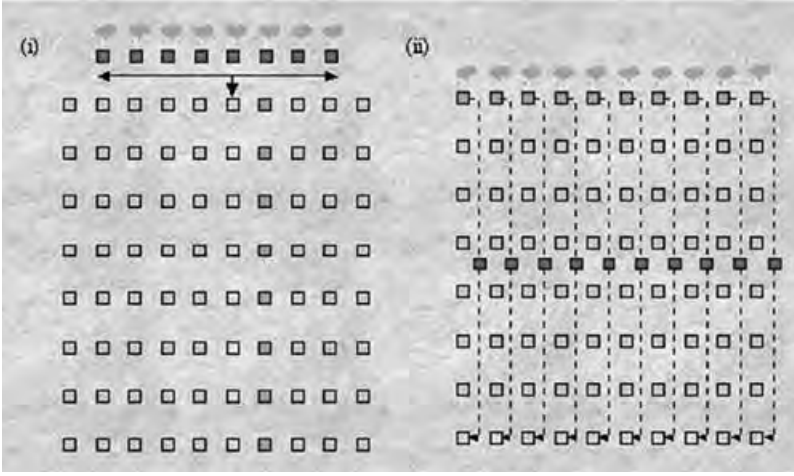
Şurada görmüş olduğunuz saflar, bu birincisaf, bu ikincisaf, bu da üçüncüsaf. Bu saflar aynı şekilde devam ediyor. Arkada da okçuları görüyorsunuz. Nobunaga'nın yaygın ateş icadını Japon okçulardan esinlenerek yaptığını az çok biliyoruz. Biz genelde samuray deyince kılıçlı savaşçılar hayal ederiz ama bu dönemlerde

Nagaşino Meydan Muharebesi'nden ayrıntı

Japonya'da ateşli silahlar yaygın hale geliyor. Portekizlilerin ticari bağlantısıyla bol bol silah alıyorlar ve gördüğünüz gibi okçuların saf atışını aynen tüfekli askerlere uyguluyorlar. Çitler de karşı süvarileri durdurmak için kullanılan bir şey. Bir kısım Japon askerleri de çömelerek ateş edip arka saftaki askerlerin atış menziline önünü açıyor. Bu durumun Osmanlı'yla bir paralelliği mevcut. Burada başka bir detay görüyoruz; yine aynı şekilde Nabunaga'nın müttefik birlikleri saflar halinde düzenli atış yaparken karşıdaki düşman birliklerinin gördüğünüz gibi belli bir düzeni bile yok

Karışık atış yapıyorlar. Bu savaşın önemi şu: Gerçekten Nobunaga'nın askerleri üç saf halinde düşmanı tarumar ediyor. Tabi sadece tek faktör bu değil. Aynı Mohaç Savaşı'nda olduğu gibi yağmur yağmıştır. Onun da etkisi vardır.

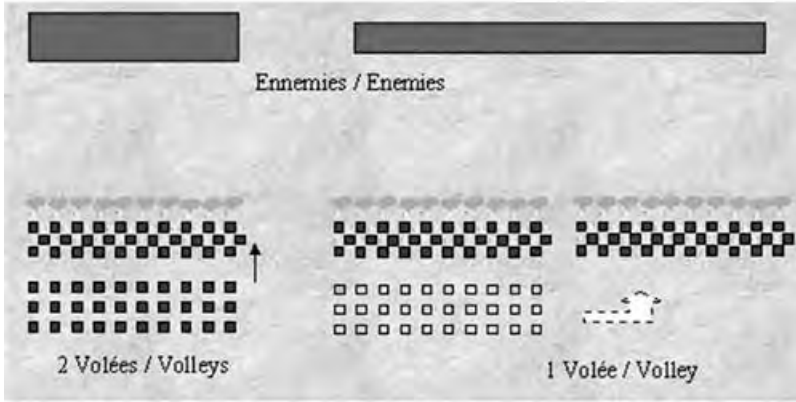

Flemenk yaylım ateş taktiği: countermarch

Bu Japonya'da 1560'larda ortaya çıkan bir icat. Fakat bugün askeri tarihçiler yaylım ateşinin icadını daha çok Avrupa tarihi babında Hollanda'daki gelişmelere bağlarlar. Bugün mesela Google'a girip bir "volley fire" diye yazın, karşınıza çıkacak ilk isimler Nassau'lu Maurice ve Willem Lodewijk olur. Bu ikisi de meşhur Orange ailesinin üyeleridir ve konttur. 1594'te bu iki asker ve taktisyen yaylım ateş fikrini geliştiriyorlar. En önemli kaynakları da Roma askeri tarihi. Roma askeri tarihi üzerine yakın bir okuma yapıyorlar ve Roma'nın bu saf sistemiyle birliklerini savaştırdığını, mızrakların düzenli bir şekilde atıldığında gerçekten çok güçlü bir savaş gücü oluşturduğunu keşfediyorlar. Biraz önce bahsettiğim gibi 16. yüzyılda askeri alanda en önemli gelişmelerden bir tanesi de ateşli silahların yaygınlaşması ve vazgeçilmez hale gelmesidir. Top tabii ki hala çok önemli ama bir taraftan da ateşli silahlar, özellikle tüfekler kullanılmaya başlanıyor. Bundan 30 yıl sonra, yani 1620'lerden itibaren de bu yeni atış tekniğini Protestan orduları uygulamaya çalışıyor. Protestan ordularında eğitim yapacak olan taktisyenler, önce Hollanda'da bu iki kontun ordularında eğitim alıyorlar. Sonra gidip kendi ordularına anlatıyorlar. Fakat aynı anda da, ki bu matbaanın en büyük etkisi, yapılacak talimler, atışların nasıl yapılacağına dair çizimler, şemalar, vesaire basılıp bütün Avrupa'da yayılıyor. Yani taktik önce Protestan ordulara, daha sonra da bütün Avrupa'ya geçiyor.

Burada hemen bir iki detay vereyim. Felemenkçede mesela yaylım ateşine "counter-fire" da deniliyor. Biraz önceki gibi ilk saf ateş ettikten sonra arkaya geçiyor; o arada ikinci saf öne geçiyor; böyle bir rotasyon yapıyor

1630'lara geldiğinde İsveç'te önemli bir askeri taktisyen ve aynı zamanda

İsvet yaylım ateş taktiği (1630 ve sonrası): üçer saf

usta bir kumandan olan Gustav Adolfus, taktiği biraz daha genişletip üç saf, yani üçer bölük halinde yaptırıyor. Burada bir şemasını görüyorsunuz, üçer saf halinde ateş ediyorlar.

Hem üçer safta, hem üç birlik halinde. Buradan şematik olarak bakıldığında belki bunlar kolay gözükabilir. Fakat ben askerliğimi yaptığım zaman anladım; bugün bile bırakın bin, iki bin, on bin askere düzenli ateş ettirmeyi başarmayı, bir küçük bölüğe, mesela yüz askere bile "Safa gir; düzen tut; silah al" komutlarını uygulamak ilk yirmi günde ancak başarılabiliyor. O zamanlarda askerliğin niye uzun sürdüğu de belki biraz buradan anlaşılabilir. Bu çok talim, disiplin gerektiren bir atış sistemi. Sistemin aksamadan bir saat gibi işlemesi gerekiyor. Bu açıdan da Avrupa ordularında önemli gelişmeler oluyor.

Size bir pasaj okumak istiyorum Geoffrey Parker'ın kitabından. Alanında en çok kullanılan kitaplardan biri olan bu kitabın yakında Türkçesinin de çıkacağını duydum*. Söz edeceğim bu meselelerle ilgili kendisi de kitabına birkaç yer ekledi. Alıntılıyorum; yaylım ateşinin önemini şöyle özetliyor:

"Yaylım ateşinin gelişimi, savaş taktikleri üzerinde kritik bir etki yapmıştır. İlk önce orduların hem yaptıkları ateşi (*outgoing fire*) maksimize etmek, hem de gelen ateşin (*incoming fire*) hedefini küçültmek için savaş alanında yayılmaları gerekmiştir. Ortaçağ Avrupa'sında çoğunlukla savaş meydanları sadece bir kilometre civarında ve çok sık formasyonla yığılmış on bin askerle dolu olarak hesaplanmıştır. Fakat yaylım ateşi altında böylesi bir düzende savaşmak intihar demek olacaktı. Bu nedenle erken modern dönem muharebeleri tedricen olabildiğince uzun ve ince saflardan oluşan askeri birlikler ile yapılabile hale getirilmiştir."

* Bkz. Geoffrey Parker, *Askeri Devrim*, Tuncay Zorlu (çev.), Küre Yayınları, İstanbul-2006

Yani diğerk bir deyişle, ateşli silahların yayılması, biraz önce söylemeye çalıştığım gibi, yeni taktikleri doğurdu. Bunun dışında iki tane daha çok önemli gelişme vardı. Bunlardan bir tanesi yıldız şeklinde, "trace italiane" denilen tipte kaleler. Bunlar daha çok top ateşine dayanıklı ve hemen hemen her yöne rahatça ateş edilebilecek savunma kaleleri. Bir de hem ordular sayı olarak büyüyor, hem de orduların birliklerinin yapılarında da, biraz önce anlattığım tarzda, önemli değişiklikler oluyor. Şimdi bu kara harbiyesindeki üç değişikliğin, bu yayılım ateş tarafına etkisi üzerine biraz vurgu yapayım. Öncelikle, derinliği daha az olan, daha uzun bir hat boyunca yayılmış ve daha ince bir saf sistemiyle yapılan savaşlar ortaya çıkıyor. Bunun ikinci bir etkisi ise askeri disiplin ve düzenli talimlerin çok çok daha önem kazanması. Bildiğiniz gibi özellikle bu dönemlerde, ta 14. yüzyıldan itibaren, 16. ve 17. yüzyıllarda Avrupa'da düzenli ordular var. Fransa'da, 14.yüzyılda yanılmıyorsam, Fransız kralı düzenli bir ordu tutmak istiyor. Hani Osmanlı sultanının yeniçerileri, kapıkulu askerleri gibi. Fakat bu yatırım sürekli olmuyor, daha çok paralı askerler tutuluyor. Bunlar savaş öncesi kiralanıyor ve savaş boyunca paraları ödeniyor, ödenmezse firarlar veya isyanlar meydana geliyor. Tabiatıyla o döneme kadar tam bir disiplin geliştirememiş. Askeri devrim teorisinin bize anlattığı hikâye böyle. Doğal olarak bu yayılım ateşini yaptırabilmek için askerleri alıp günler boyunca eğitiyorsunuz, tabi bununla beraber belli bir kumanda zinciri geliştiriliyor. "Ateş!" diyecek bir subay gerekiyor. Her bölüğün sağa sola dönecek düzeninin iyi sağlanması için adımlarının iyi ayarlanması gerekiyor; çünkü bu atışın en zor tarafı bunu bir de ateş altında yapmak. Savaş filmlerini, mesela Napolyon filmlerini hatırlarsanız, gerçekten askerlerin, gelen yayılım ateşine karşı ki bu sırada top atışı da var; böylesi kanlı bir ortamda, hiç düzeni bozmadan cesaretle ateş edebilmeleri büyük önem kazanıyor. Diğerk bir deyişle birliklerin bir makine gibi çalışması lazım. Bunun için de çözüm, çok sıkı bir disiplin ve bol bol talim.

Buraya bir soru işareti koydum. Modern, düzenli orduların başlangıcı genelde bu taktiksel alandaki gelişmelere atfedilir. Yaklaşık 1620'den itibaren Avrupa'da bu tipte yayılım atışların ve diğerk atış türlerinin gelişmesiyle artık daha düzenli orduların kurulmaya başlandığı söylenir. Hâlâ bir tartışma konusudur bu. Dediğim gibi bazı tarihçiler bu gelişmeleri çok daha erken dönemde görürler, ama ilginç bir şekilde Osmanlı'nın düzenli ordusu, yani kapıkulu askerleri bilinir ve dillendirilir; fakat mesela taktiksel anlamda fazla tartışılmaz. Bu makalede bir noktada açmaya çalıştığım şey, bu kadar düzenli savaşan, mesela bir yeniçeri ordusunun, yeniçeri birliklerinin aslında yayılım ateşini çok da rahat yaptıkları. Osmanlı'ya geçmeden önce bir noktayı da hemen belirtiyim. Bu askeri devrim teorisyenleri veya savunucuları biraz da teknik bir determinizm yaparak, ki bu da çok eleştiri aldıkları bir noktadır, bu yeni piyade taktiklerinin

Avrupa ordularına, Avrupa dışı ordular karşısında kesin bir üstünlük sağladığını iddia ederler. Çünkü bu atışın getirdiği en önemli sonuçlardan bir tanesi, yağmur gibi kurşunları yağdırdığınız takdirde karşınızda eğer ateşli silah kullanmayan bir ordu varsa, ki bu mesela Afrika'nın kolonizasyonu sırasında çoğunlukla ortaya çıkan bir durumdur, tarumar olur. Bu açıdan bu gelişme batının yükselişi dedikleri "rise of the West" meselesine bağlanır. Askeri anlamda bu kadar güce sahip olması, onlara göre, Avrupa'nın özellikle Asya, Afrika gibi diğer kıta ülkelerinde hegemonya kurmasının arka planında yatan en önemli faktörlerden bir tanesidir. Bu tartışmanın devamını hiç anlatmayacağım çünkü çok da ilgili değil, ama tarih yazımı açısından önemli. Avrupa tarihçileri bu işi fazla abartıyorlar ki dediğim gibi çok da eleştiri alıyorlar.

Osmanlılar konusuna gelince, biraz önce belirtmeye çalıştığım gibi, yayılım ateşini hiç kullanmadıkları çok sık tekrarlanır. Özellikle yabancı literatürde Osmanlı askeri tarihi bizim ülkemizde de az çok anlatılan tarihe çok paralel anlatılır. Yani yenilmez, çok güçlü oldukları bir dönem vardır. Buna göre özellikle İstanbul'un alınışından itibaren bu dönem başlar ve Balkanlar'a yayılış, arkasından Arab dünyasının ve Macaristan'ın fethi, Akdeniz'in önemli adalarının ve bölgelerin fethi ile güçlenir, Habsburglarla olan 1593-1606 arasındaki savaşlara kadar Osmanlı Avrupa'yı titreten bir güç olmaya devam eder ki doğrudur. Taktiksel anlamda çok iyi bildiğimiz, sağda ve solda süvari birlikleri, yani tımarlı sipahilerin ortada Osmanlı topunun, topçuların ve yeniçerilerin olduğu yarım hilal taktiğini uyguladıkları, uzun savaşlara kadar geri kaçma taktikleri gibi taktiklerinin çok etkili olduğu ve tabii Osmanlı'nın sayı bağlamında da çok güçlü olduğu vs. söylenir. Fakat Habsburgların, bu biraz önce özetlemeye çalıştığım Avrupa'daki askeri gelişmelere entegre olmasıyla, diğer bir deyişle top ateşine dayanıklı kaleleri "trace italienne" Macaristan serhaddi boyunda uygulamalarıyla, hem sayısal anlamda ordularının asker sayısını arttırmaları, hem de taktiksel anlamda yeni atışlar geliştirmeleriyle Osmanlı'ya karşı artık yavaş yavaş üstünlük sağlamaya başladıkları belirtiliyor. Biliyorsunuz; ondan sonra zaten 17. yüzyılın sonunda da Macaristan'ın elden çıkmasına neden olacak başka bir uzun savaş dönemine giriliyor. Orada her ne kadar Osmanlı bir ittifaka karşı savaşmış olsa da, bu yeni tip savaşı, harbiyeyi iyi becerdiklerinden Osmanlı'yı yendikleri söylenir. Bu olaya sonuç kısmında değineceğim.

Burada hiç yayılım ateş kullanmadıkları, bunun karşısında ise Avrupalıların kullandıkları iddia edilir. Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, ki kendisi bildiğimiz gibi profesyonel bir asker olmasının yanı sıra iki ciltlik, bugün Ziya Yılmaz tarafından edisyonu yapılmış olan ve askeri tarih çalışmaları için gerçekten inanılmaz zenginlikte, inanılmaz kıymette olan bir eserin sahibidir, bize bunun böyle olmadığını şu şekilde söylüyor: İkinci Estergon muhasarası sırasında kuşatma

başlamadan hemen önce Osmanlı ordusu, o zamanki serdar-ı azam Lala Mehmet Paşa kumandasında bir talim yapar. Hemen Estergon kalesinin dışında, muhtemelen Cankurtaran olarak bilenen sahrada. Abdülkadir Efendi'nin kendisinin de katıldığı bir talim bu. Bu alıntıdan bir iki cümle önce kendisi de orada olduğuna dair ipuçları veriyor ve diyor ki,

Ve meydân ortasında yeniçeri üç kat saf durup, tüfeng-endâz her biri fitilleri hâzır ve şâhî darbuzanlar yeniçerinin önlerinde zencîrlenüp dizdiler. Bâdehu yeniçerinin evvelki safı tüfenglerin atduklarında, ikinci saf dahi atup, bâdehu evvel atan saf iki kat olup, tüfenglerin doldurmağa mübâşeret üzere olurlar. Ve saff-ı sâlis atduklarında, ilerüde saff-ı sâni eğilür, tüfenglerin hâzır ederler. Bâ'dehü evvelki saf tekrâr kalkup, tüfenglerin atarlar.

İşte bu tam bir yaylım ateşi tasviri! Kuşku götürmez bir şekilde yeniçerilerin yaylım atış yaptığının birinci ağızdan söylendiğini görüyoruz. Burada tabi birkaç önemli detay var, mesela fitilleri hazır etmeleri, bunların çakmaklı tüfek olduğunu gösteriyor ki bu dönemde daha da yaygınlaşan bir tüfek çeşidi bu. İkincisi üç saf halinde bunu yapıyor olmaları. Burada bir istisna var, o da Mohaç Savaşı. Bu savaşta yeniçeriler dokuz saf halinde savaşıyor. İsmail Hakkı Uzunçarşılı padişahın olmadığı zamanlarda, diğer bir deyişle serdarla birlikte gittiklerinde daha çok üç safla, ama padişah olduğunda dokuz safla savaşıldığını söylüyor ki ben bu görüşe itirazda bulunuyorum. Çünkü o da Mohaç'ı temel alıyor, ama bence Mohaç bir istisnadır. 16. yüzyıldaki ana muharebelere padişah olsun olmasın yeniçeriler üç saf halinde katılıyorlar. Bunun en basit örneği Haçova muharebesi. III. Mehmet ordunun başında olmasına rağmen orada da üç saf var. Bir üçüncü özellik, burada rotasyonun, yani atışın devam etmesi. Sadece bir saf atıyor, diğer saf atıyor ve orada bitmiyor. En son cümle üç safın tekrar ayağa kalkıp attığını gösteriyor.

Tabi burada iki temel soruyu sormamız lazım. Biz biliyoruz ki bu tip bir atışı, bu şekilde yapabilmelerinin arkasında mutlaka talim olması lazım. Yani nasıl Avrupa'da askerler günler boyunca, hatta aylar boyunca talimle bunu öğreniyorlarsa mantıklı olarak yeniçerilerin de bu taktiği öğrenmiş olmaları ve düzenli olarak da talim edip hazır hale gelmiş olmaları gerekir. Tabiatıyla soru, bu talimlere dair ipucumuz var mı? Bir ikincisi de bu fikri nereden aldılar? Ateşli silahların Osmanlı'ya girişi kabaca 14. yüzyılın ortalarından itibaren gerçekleşiyor. Talim meselesinde de iki temel soru var. Hepimiz lisede sağa dön, sola dön gibi talimler yapmışızdır; aslında onun arkasında yatan askeri düzende yürümeştir. İşte onu hatırlayın, lisede bile beden öğretmenleri bu iş için günler boyunca uğraşiyor. Düşünün ki bunu bir orduyla yapmaya çalışıyorsunuz. Osmanlı kaynaklarını inceledim. Şöyle hemen bir özetle aktarayım. Osmanlı ordusunun ve yeniçerilerin ne kadar disiplinli olduğunu çocukluğumuzdan beri

duyarız. Biraz önce de dediğim gibi Avrupa literatürüne de yansımış olan imajdır bu, yani 16. yüzyılın sonuna kadar Osmanlı ordusu yenilmez bir güçtür. Bir anlamda korku ve dehşet veren bir canavardır. Tabi bunun detaylarını tam olarak bilmiyoruz. Maalesef Osmanlı ordusunun taktiksel boyutu çok fazla çalışılmadı. Bu açıdan da benim dayandığım kaynaklar biraz yetersiz kalıyor. Fakat burada Abdülkadir Efendi yine yardımımıza koşuyor. Çünkü kendisi muharebeyle, harbiyeyle ilgili hemen her detayı anlatıyor. Tabi Abdülkadir Efendi dışında da özellikle yabancı gezginlerin ve elçilerin Osmanlı ordusunu gözleme fırsatları olmuş ve bu talimleri vs. onlar da kayda geçirmiş. Bunlardan en bilineni, o dönemki Habsburg elçisi Busbecque, Sultan Süleyman'a mektuplarında birkaç yerde, detaylı bir şekilde yeniçerilerin askeri düzenini, özellikle askeri disiplinini anlatır: "Osmanlı ordusunun askerleri silahlarını kullanmakta o kadar becerikli ki bunu hem uzun süre talim yaparak, hem de savaşlarda çarpışmayla kazanıyorlar." Ben burada mealen çeviriyorum. Onun dışında tabi askeri kumandanlar, yani Osmanlı'ya karşı çarpışmış olan Avrupa kumandanları da sık sık Osmanlı ordusu hakkında fikirlerini beyan etmişler. Mesela, 1564-1568 yıllarını arasında Habsburg ordusunu kumanda etmiş ve *Kriegs Diskurs* adlı eserin yazarı olan Lazarus von Schwendi, Osmanlı ordusunun ne kadar etkin savaş taktikleri olduğunu not düşüyor bu çalışmasında; yeniçerilerin mükemmel derecede nişancı olduklarından, bütün Osmanlı ordusunun efektif olarak nasıl taktiksel çarpıştığından ve de özellikle yeniçerilerin ölümcül ateşinden söz ediyor. Daha fazla detay vermiyor; en azından ben şu ana kadar Almancasına ulaşamadım. Bu raporlar sanıyorum basıldı. Bu konuda kendi raporları var. Onun dışında biraz önce dediğim gibi hem yabancı kaynaklar, hem de Osmanlı kaynakları sık sık bahsediyor: Osmanlı ordusu İstanbul'da kaldığı zamanlarda özellikle kapıkulu askerleri, yeniçeriler talim yapıyorlar. Osmanlı'nın bir özelliği de, ki bu bence önemli bir özellik, muharebeye veya muhasaraya başlamadan önce de mutlaka savaş koşullarını simüle eden büyük bir talim yapmalarıdır. Bunun da tabi başlıca nedeni birliklerin birçok yerden gelmesi. Hem tımarlı sipahiler, hem yeniçeriler lojistik hareket olarak Edirne'de veya en nihai nokta olarak genelde Belgrad'da toplanıyor. Tabi o noktada ordular bir araya geldiği için tartışmalar oluyor, yani bir harekât stratejisi geliştirmek için müşavere yapıyorlar. Genelde bu vezir-i azam başkanlığında toplanan bir kurulda oluyor. Tecrübeli askerler "oradan mı gidelim, buradan mı gidelim; öyle mi yapalım, böyle mi yapalım?" şeklinde fikir beyan ediyorlar ve harekâta karar verdikten sonra genelde bir talim yapılıyor. Ben kabaca şöyle bir liste yaptım. 16. yüzyılda Safeviler de dâhil olmak üzere serdar-ı azamın katıldığı hemen hemen bütün seferlerde bir talim söz konusu. Aslında ta Moğaç'tan, hatta daha da öncesinden, Otlukbeli'den itibaren net birkaç örnek var elimizde. Mesela bu dönemde, yani Uzun Savaş döneminde

(1593-1606) mesela Koca Sinan Paşa serdar-ı ekrem olarak sefere gittiğinde de hemen bir talim yaptırıyor. Lala Mehmed Paşa burada gördüğünüz gibi 1605'te bir talim yaptırıyor. 16. yüzyılda iki tane meydan savaşı vardır, biri Mohaç, öteki de Haçova'dır. Burada Osmanlı'ya esir düşmüş Leh baronu Wenceslas Wratislaw, ki bu Habsburg elçi grubuyla gelip Koca Sinan Paşa tarafından hapsedilen aristokratlardan biridir, kurtuluşu sağlandıktan sonra, yani bir tür para ödenip özgürlüğü sağlandıktan sonra, Avrupa'ya dönüş yolunda, III. Mehmed'in seferine iştirak ediyor. Sefer sırasında da ordunun ne yaptığını gözlemliyor. Yayınlanmış olan bir hatıratı da var*. Orada Osmanlı ordusunun nasıl bir simülasyon yaptığını anlatır. Mealen çeviriyorum: "Birlikler pozisyonlarını alır. Sanki karşıda bir düşman varmış gibi, düşmanı da kırmızı-mavi birlikler gibi düşünerek, sanki bir Hıristiyan düşmana karşı savaşmış gibi iki grup birbirleriyle çarpışır ve imparator dedikleri sultana büyük bir zafer için umut verirler." Bu talimlerle ilgili olarak Osmanlı kaynaklarında da çok sık referansa rastlarsınız. Abdülkadir Efendi'nin biraz önce gördüğümüz anlatısı da tam bu talime uyuyor. Tabiatıyla şöyle bir soru ortaya çıkıyor. Talim yapıyor, ateşini ediyor ama Osmanlı gerçekten savaş meydanında yaylım ateşi kullanıyor muydu?

Doğrusunu isterseniz ben bu konuda şüpheye gerek olmadığını söyleyeceğim; çünkü yeniçerilerin nasıl ateş ettiğine dair hangi cümleyi okursanız okuyun, özellikle *Topçular Kâtibi*'nde, üç saf halinde ateş ettiklerini görürsünüz. Yani talim etmeleri bir yana, yaylım ateşini bilfiil kullandıkları sonucunu çıkarabilirsiniz. Bu şu açıdan önemli: Bunu 1594'te Avrupa'da, Hollanda'da Felemenk orduları hemen pat diye uygulamıyor. En erken uygulama, ki o da kısmen bu taktiğin kullanıldığını düşündükleri, 1600 yılındaki Nieuwpoort savaşındadır. Geoffrey Parker kesin kanıt olmadığını kendisi de itiraf ediyor. 1594'te Avrupa orduları bunu fikren geliştiriyor. 1600'de uygulamaya çalışıyorlar. Ama uyguladıklarına dair kesin bir kanıt yok. Ne zamana kadar? Otuz yıl savaşlarına kadar. Abdülkadir Efendi'nin söylediği aslında Osmanlı'nın Avrupa topraklarında 1605 yılında, yani en erken tarihli, yapmış olduğu bir yaylım ateşi. Bu bir ilk bir anlamda, bu açıdan da çok önemlidir; Avrupa tarihi açısından da önemlidir; Osmanlı tarihi açısından da önemlidir.

Lafı çok uzatmayayım. Yapılan birtakım talimler var. Bazı detaylar verebilirim, örneğin özellikle Abdülkadir Efendi'de sık sık geçiyor; ama onun dışında *Peçevi Tarihi*'nde, yine 1594-1595 yıllarında Uzun Savaş'ın ilk aşamasını anlattığı Cafer İyani'nin *Tevârih-i Cedîd-i Vilâyet-i Üngürüs* adlı eserinde olsun, hemen hepsinde ya yeniçerilerin üç saf halinde ateş ettiklerine ya da talimlerin yapıldığına dair örnekler var. Mesela Topçular Kâtibi diyor ki: "Yeniçeri yoldaş-

* Václav Vratislav z Mitrovič, *Adventures of Baron Wenceslas Wratislaw of Mitrowitz*, Bell, 1862

lar odalarında mevcut olup badehu haftada iki gün Okmeydanı'nda tüfek talimi ederlerdi." Başka bir yerde: "Yeniçeri ocağı her gâh, bu sefer hemen hemen her gün meydana tüfeng talimi ederlerdi" diye bir ifade geçiyor. Tabi yeni silah altına alınan yeniçerilere de silah eğitimi veriliyor. Mesela onlardan bir tanesini Abdülkadir Efendi 1594 yılında olan bir olaya istinaden yazılmış bir cümle ile şöyle kaydediyor: "Veziri-i azam Ferhat Paşa orduda nida ettirüb," bu arada ordu sefere gidiyor, "3000 kul karındaşları piyade tüfeng-endazlar olup, yani 3000 yeniçeri tüvane gürbüz yiğitlerden tahrir edüb" bu aldıkları yeniçerilere daha doğrusu subaylarına, çavuşlarına vezir-i azam şöyle diyor: "Cedid tahrir ettükleri neferatı tüfeng ve silahları ile her menazilde ikinci nevbetlerinde otak meydanında selama getiresünüz." Yani bir şekilde onları kontrol ediyor.

Burada benim vurgulamaya çalıştığım nokta disiplin, talim vs. Bu zaten Osmanlı ordusunun olmazsa olmaz yaptığı şeylerden bir tanesi. Kısacası Uzun Savaş dönemindeki bu muharebeler, aslında tam da o başta söylediğim, Avrupa'daki yeni gelişmelerin Macaristan serhaddine dayanmış ve uygulanmaya başlanmış olduğu bir dönemdedir. Macaristan'ın kuzey tarafındaki kalelerin büyük bir kısmı yenilenmiş, bir kısmı da "trace italienne" denilen kuşatılması ve alınması daha zor olan kalelere dönüştürülmüş. Habsburg ordularının kompozisyonu değişmiş, özellikle de ateşli silah kullanan birlikleri, yani tüfekli askerler yüzde yetmiş beşlere varan bir boyuta ulaşmış, aynı zamanda da birkaç yeni taktik, bunlardan bir tanesi mevzi savaşı dedikleri mesela ve özellikle bu muharebe tarzını çok iyi uyguladıkları bir dönem. İkincil literatürden öğrendiğimize göre, örneğin Uzun Savaş sırasında bir Macar tarihçinin yaptığı istatistiğe göre, 83 çarpışmanın 63 çarpışması Osmanlı aleyhine sonuçlanıyor. Bunun en önemli nedenlerinden bir tanesi Osmanlı'nın özellikle ateşli silahlar kullanan birliklerinin Habsburgların ordularına karşı daha az sayıda olması ki bu alanda Cengiz Orhonlu'nun yayınladığı birkaç tane telhis var. Lala Mehmet Paşa olsun, Yemişçi Hasan Paşa olsun o dönemin kumandanları İstanbul'da "Tüfeng-endaz yeniçeri gönderin, olabildiğince sekban gönderin" diye sürekli ateşli silah kullanabilecek adam çağırısı yapıyorlar. Bu açıardan Uzun Savaş çok kritik bir dönemdir.

Osmanlı'da özellikle yeniçeriler, ben burada yeniçerilere vurgu yapmaya çalışıyorum, zaten düzenli savaşıyorlar, düzenli eğitim alıyorlar. Şimdi mesela bunlardan bir iki örnek vereyim. Bildiğiniz gibi yeniçeriler devşirme sisteminden gelmeleri dolayısıyla zaten birbirlerine bir aşinalıkları var. Bunlar seferlerden önce Avrupa'nın o kasabasından bu kasabasından toplanmış paralı askerler gibi değil, düzenli ordu içinde zaten birbirlerine alışık olan askerler. Talimler sayesinde hem ateş güçlerini, hem bir savaş sırasında nasıl hareket etmeleri gerektiğini çok iyi öğreniyorlar. Nerede savaşıyorlar, tabi o da önemli. Osmanlı ordusunun "wagenburg" dediğimiz merkez kuvvetlerinde savaşıyorlar.

1526 Mohaç Meydan Muharebesi - ayrıntı

Burada Kanuni'yi görüyorsunuz. Bu Mohaç Meydan Muharebesi üzerine yapılmış bir minyatür. 1558 yılında yapılmış, gerçi tam dönemi değil ama şahsen ben çok gerçekçi olduğunu düşünüyorum. Hatta Mohaç'ta meşhur bataklık vardır. Onu bile arkada görüyorsunuz; ama bizim için önemli olan şurada görmüş olduğunuz Osmanlı "wagenburg"unda yeniçerilerin yaylım ateş yaptığına dair kanıt. Buna biraz detaylı bakalım, aynı Topçular Kâtibi'nde geçtiği gibi, darbenler yeniçerilerin önlerinde zincirleniyor ve evvelki saf ateş ediyor. Burada gördüğümüz de yine taburun zincirlenmiş toplarının arkasında yeniçerilerin saf tutması. Tabi minyatürün çok stilize olduğunu hatırlamamız gerekiyor. Bildiğiniz gibi Osmanlı minyatürleri bir fotoğraf değildir.

Mohaç'ta dokuz saf halinde muharebeye katıldıklarını söyleyen kaynaklar var demiştim. Bunlardan en başta olanı Celalzade'nin *Tabakat*'ı. Macar tarihçilere de dayanarak söylüyorum; Mohaç meydanı biraz dar olduğu için burada yeniçerilerin mecburen dokuz saf olmaları gerekmiştir. Yani enine doğru yayı-

lamadıkları için muhtemelen geriye doğru yayıldılar. Ama saf saf ateş ettiklerini biliyoruz. Dokuz saf halinde sıra sıra ateş ettiklerini bize Celalzade söylüyor.

Şimdi tabiatıyla soru şu: Yayılım ateşe dair, 1605'te Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi'den yeniçeriler tarafından uygulandığını öğrendiğimiz ve bu açıdan bahsettiğim Avrupa savaş meydanlarında bu taktiğin kullanıldığına dair ilk net yazılı kanıt olan bu örnek bağlamında, acaba Osmanlılar bu fikri nereden aldılar? İşte burada bazı sorunlarımız var. O yüzden sonuç yerine burada birkaç şey söylemek istiyorum ve bitirmek istiyorum. Şimdi bunlardan bir tanesi Osmanlı'nın disiplinli ordusunun, özellikle yeniçerilerin bu tipte bir taktiği çok kolaylıkla uygulayabilecekleri. Onlar için bunu yapmak o kadar da zor değildi. Sürekli üç saf halinde savaştıkları için Abdülkadir Efendi'nin dediği üç saf sistemi de yeni bir şey değil. Onun dışında da Safevilerle, özellikle de 1570 ve 80'lerdeki savaşlarda, örneğin bir Özdemiroğlu Osman Paşa'nın yaptığı savaşlarda da Osmanlı ordularının talim yaptıklarına, üç saf halinde silahlarını teker teker ateşleyip geri döndüklerine dair Kültür Bakanlığı tarafından yayınlanan *Tarih-i Osman Paşa*'da ipuçları var. Tabi o zaman genel toplanma harekât yeri Erzurum.

Mohaç Savaşı esnasında yeniçerilerin iki defa yayılım ateş ettiklerini, sadece Osmanlı kaynakları değil, Macar kaynakları da söylüyor. Çok meşhur Macar tarihçisi Perjes'in Mohaç üzerine çok temel bir eseri vardır. Burada ilginç bir şekilde "volley" kavramı da kullanılır, yani yayılım ateş ettikleri söylenir. Fakat ne hikmetse İngilizce yayınlanmasına rağmen bu kitap fazla yankı bulmadı. Tabiatıyla ben burada aslında yeni bir şey söylemiyorum.

İzninizle Uzunçarşılı'ya da buradan bir rahmet dilemek isterim. Çünkü Uzunçarşılı 1943 yılında Kapıkulu teşkilatını yazdığı zaman birinci cildinde yeniçerilerin bu şekilde saf saf, ilk sıra ateş edip arka sıra, arkasından arka sıra ateş ettiğini zaten söylemişti. Bunu nereden bulduğunu ben çıkaramadım henüz, teyit edemedim ama bunun için bir terimi de var: fındık serpmek. Belki bu "volley fire"ın o dönemdeki Türkçe karşılığı olabilir. Niye fındık? Bildiğiniz gibi o dönemde mermilere "fınduk" deniyor. İşte oradan "banduka banduk" diye Avrupa'ya da geçiyor vs. Ve serpmek de tabi aslında çok mantıklı bir fiil orada. Mesela makalemin İngilizcesinde "distribute" diye bir kelime kullanıyorum, yani gerçekten mermileri serpiyorsunuz, yağmur gibi yağıdırıyorsunuz.

Tabiatıyla Osmanlı'nın savaş taktiklerini daha iyi çalışmamız, bunlara daha detaylı bakmamız, sadece Osmanlı tarihi açısından değil, dünya tarihi açısından da bize katkı sağlayacaktır. Bu noktada daha fazla çalışma gerekiyor. Söz gelimi Kahraman Şakul'un tez danışmanı Gabor Agoston'un yeni kitabı ki o da yakında

Türkçeye çevriliyor’, topçuluk üzerine çok önemli katkılarda bulunacak. Savaş tarihi sadece savaşta olan bir şey değil. Bunun arka planında sosyal, ekonomik, kültürel mantalite gibi pek çok şey etken sıralamak mümkün. Yani buna total tarih açısından da yaklaşmak lazım. Muharebe tekniklerini daha iyi çalışmamız gerekiyor, Abdülkadir Efendi’nin bu eseri bile bu açıdan değerlendirilmeye değer. Bence tez konusu olabilecek boyutlarda bilgiler var. Bir üçüncü nokta ise Avrupa harbiyesindeki yeniliklerin Osmanlı’ya pozitif/negatif etkisini değerlendirmek de mümkün ki bu şu anda daha dominant olan negatif etkilere yoğunlaşan anlayıştır. Meşhur Osmanlı gerilemesinin başlangıcı hep buraya, kabaca 1600’e dayandırılır. 1566’dan sonrası duraklama dönemi olarak anlatılır, ama askeri anlamda bir duraklamanın ve nihayetinde de gerilemenin olması esasen 17. yüzyıldadır. Başlangıcı da işte bu savaşlar, sonu malum Karlofça ile biten ikinci uzun savaş dönemidir. Eğer Osmanlı, Avrupa tarihinde ve Avrupa ordularında bu kadar standart bir taktik haline gelen yayılım ateşi yapıyorsa, ki burada dokuz, on bin yeniçerinin olduğunu düşünürsek Mohaç’ta bunlardan iki bin ya da üç binin tüfek-endaş olduğu ve bu ateşe katıldıkları varsayılabilir. 17. yüzyılın başında ise hepsi sefere katılmamakla beraber yirmi binin üzerinde yeniçeri var. Muhtemelen önemli bir kısmı başka mevkiilerde, başka kalelerde görevlendiriliyor; ama yine de binlerce yeniçerinin katıldığı kesin ki Osmanlı kaynaklarında standart referans üç bindir. Böyle bir ateş gücü karşısında etkili olduklarını düşünmek lazım. Biraz önce verdiğim istatistiklere göre 83 muharebenin 63’ü Osmanlı’nın yenilgisi veya çekilmesiyle sonuçlanmış olsa da, bu 83 muharebe ana muharebeler değil, “skirmish” denilen küçük çarpışmalardır. Bu dönem aslında ana askeri çarpışma yöntemidir bu. Biri sırtını arkaya verip pozisyon alıp ateşle öldürmeye çalışıyor. Önemli olan bilfiil çarpışmalarda Osmanlı’nın ne kadar etkili olup olmadığını çıkartmak ki ben o dönemde Avrupa’da Osmanlı’yı gözlemlemiş olan kişilerin İngilizce, Fransızca vs. eserlerinde sürekli bir yayılım ateş fikrini verecek cümlelere rastlıyorum. Abdülkadir Efendi eserinde hem karşı tarafın, hem de Osmanlı’nın yağmur gibi ateş ettiğini, yani yoğun bir ateş olduğunu söylüyor. O açıdan da bu uzun savaşın ve sonrasının bir askeri değerlendirmesi yapılmalı.

Osmanlı’nın çöküş paradigması maalesef hala tarihyazımında etken olan çok önemli bir paradigma ki askeri tarih bağlamında bence Avrupa’da oryantlizmin hâlâ dominant olduğu bir alandır. Ben bunu maalesef Geoffrey Parker gibi hocalarda da arada bir görüyorum. Yeterli bilgilendirilmedikleri, bu konuda da fazla çalışma olmadığı için onlar da standart kronolojiyi baz alıyorlar. Bununla beraber, yeni tarihçilerimiz hem burada, hem yurtdışında detaylı çalışmalar yapıyorlar ve Osmanlı’nın özellikle 17. yüzyıl sonuna kadar hiç de geri

* Gabor Agoston, *Barut, Top ve Tüfek Osmanlı İmparatorluğunun Askeri Gücü ve Silah Sanayisi*, Mehmet Tanju Akad (çev.), Kitap Yayınevi, 2006.

kalır bir tarafı olmadığını, her anlamda lojistik anlamda, teknolojik anlamda ve bence taktiksel anlamda da belli gelişmelere paralel şeyler yaptıklarını ortaya koyuyorlar. Osmanlı'nın mesela niye 18. yüzyılın başında daha fazla yenilmeye başladığı sorusuna tam bir cevap veremedik. Mesela bir Osmanlı askeri tarih hocamız Virginia Aksan çok önemli bir şey söylüyor: "Biz 18. yüzyılda, özellikle de Ruslarla olan savaşlarda Osmanlı'nın nasıl tekrar ayağa kalkabildiğini tam anlamış değiliz" diyor. Keza Karlofça'yla sonuçlanan Uzun Savaş'ın aslında Osmanlı'nın herhangi bir eksikliğinden çok, Osmanlı'nın tarihinde hiç olmadığı kadar kalabalık bir müttefik ordusuna karşı savaşmasından, bir lojistik sorunla boğuşmasından kaynaklanan bir sorun olduğundan söz ediyor. Bu açıdan paradigmatik bir sorun var. Bu tip örnekler, bence bu paradigmayı da eleştirmemizi ve bir noktada da, "peki bu çöküş değilse nedir?" sorusuna cevaben "falanca gelişmelerle olan bir süreçtir" dememizi kolaylaştırıcaktır.

Son olarak da bence işin en önemli tarafı, bugüne kadar Osmanlı tarihi yazımında birçok kanıt sunulmuş olmasına rağmen özellikle yurtdışında hala çok sayıda varsayımdan hareket ediliyor olmasıdır. İşte o açıdan Gabor Agoston gibi, Safevi savaşları lojistiği üzerine çalışmalar yapan Ömer İşbilir gibi hocalarımız, genç arkadaşlarımız, meslektaşlarımızın çalışmaları gibi biraz önce bahsettiğim yeni çalışmalar önemli kanıtlar, veriler sunuyor. Fakat burada Osmanlı kaynaklarının önemi vazgeçilmez. Mesela Abdülkadir Efendi'nin tarihi, biraz önce anlatmaya çalıştığım gibi bize aslında çok önemli ipuçları veriyor. Bunların tabii çevrilmeleri, kritik edisyonları da bir o kadar önemlidir. Bu açıdan da ben artık sık sık, özellikle de yurtdışındaki askeri tarihçilere, makalemin sonu da aynen o şekilde bitiyor, Osmanlı'ya, Osmanlı'nın özellikle askeri tarihine dair bir şey konuşurken eksikliğin kanıtını aramak gerektiğini belirtiyorum. Yani diğer bir deyişle "volley fire" yoktu. Niye yoktu? İşte yok, çünkü kanıtı yok. Tabiatıyla aslında bu iki türlü bir soruna işaret ediyor. Onlara göre hiç görmedikleri bir şey yoktur ama biz okudukça, gördükçe, anlattıkça var olduğunu görüyoruz. Eksikliğin kanıtıyla, kanıtın eksikliğini kesinlikle birbirine karıştırmamak lazım. Teşekkür ederim.

Çok teşekkürler. Bu kadar dar bir konuyu hem başıyla, hem sonuyla çok genel bir kontekstin içerisinde değerlendirmemizi sağladınız. Makale henüz yayınlanmadığı için şüphesiz her türlü kaynak ve fikir katkısı, soru, eleştiri, eksik bırakılan noktaların tespiti vs. önemli olacaktır. Serbestçe konuşabiliriz. Burada Topçular Kâtibi merkezli bir anlatım dinledik. Oysa arşiv kayıtlarında da daha pek çok önemli bilgi mevcut. Bunların genel bir taraması yapıp dönemlere göre bir değerlendirme yapılmalı. Bazen serdar-ı erkemle beraber olayı yazanlar var. Minyatürlere gelince, bu minyatür çok önemli. En son

bu minyatürden hareketle bir makale yazıldı; konusu da burada kullanılan tüfekler, bu tarz tüfeklerin daha çok yaklaşık 50 yıl sonra kullanılmaya başlandığıydı. Buradakiler ayakta atılan ve çok kolay doldurulabilen tüfekler. Bu da sadece bir Mohaç Savaşı, sadece bir yayılım ateşi taktiği açısından değil, kullanılan tüfekler açısından da önemli bir nokta. Mühimme kayıtları, minyatürler sizin çalışmanıza çok katkıda bulunacak belgeleri haiz. Mühimme kayıtlarında çok önemli, orijinal bilgiler var.

Çok sağ olun. Evet kesinlikle kaynak açısından Osmanlı arşiv malzemele-ri mutlaka yararlı. Aslında kim bilir, ben umudumu hâlâ taşıyorum ki az çok arşivde çalışan arkadaşlar olarak hepimiz biliyoruz, bir umman orası ve ne çıkacağı da belli değil. Belki de aynı biraz önce bahsettiğim iki kontun şeması gibi bir şema bulacağız. Osmanlı'nın gerçekten bizatihi teorik anlamda da bunu yaptığını göreceğiz. Mühimmeler ve lojistik meselesi aslında bu savaş için çok iyi çalışıldı. Nasıl ve ne kadar mühimmat çalışıldığına dair Caroline Finkel'in çalışması gerçekten çok yararlıdır. Gabor Bey'in çalışması da keza top fındıkları olsun, tüfek fındıkları olsun, epeyce bilgi veriyor.

Özellikle iki tane gazavatnâme var. Bir tanesi Hasan Paşa'nın; *Gazavatnâme-i Hasan Paşa*, diğeri Ali Paşa'nın. Ali Paşa, Lala Mehmet Paşa'nın selefi. Belgrad'da öldüğü için hakkında fazla bir şey anlatılmıyor. Ama orada ilginç bazı noktalar var. Yabancı kaynaklarla beraber bunları ele almak lazım. Macar kaynaklarının kesinlikle çevrilmesi lazım. Ben kendi adıma şanslıyım. Çok önemli Macar tarihçileri hem meslektaş olarak, hem de arkadaşımız olarak yakınımızda. Onlara da sordum, yani mesela Gabor beyle bu konuyu çok tartıştım. Onun da fikri bu. O da zaten yeni kitabında az çok bunu söylüyor. Dokuz saf halinde, sıra sıra ateş etmeleri, açıktan "volley fire" denmese de o manaya geliyor. O açıdan Osmanlı kaynakları maalesef şu anlamda sorunlu; zaten savaş çalışılmasının genel sorunudur bu: Tabiri caizse, o hengâme içerisinde şöyle hayal edebilirsiniz, toplar patlıyor ve zaten kaynaklarda da geçer, bir barut dumanı her tarafı kaplıyor. Sağdan soldan birlikler birbirlerine giriyor. Binlerce insan böyle bir keşmekeş halinde ve burada gözlemi yapan kişinin perspektifi çok sınırlı. Yani hem birçok etkenden dolayı bloke olmuş durumda, hem de algıda seçicilik diye bir şey var. Savaş alanındaki insanların yazdıkları şeyler bu açıdan biraz sorunlu olabiliyor. Mesela Mohaç Savaşı'nın en büyük tartışmalarından biri kaynaklar tartışmasıdır ki Macaristan'da biri 70'lerde, biri 80'lerde iki defa büyük seminer yapıldı bu konuda. Orada tartışılan "Kimin hatası neydi?" problemi idi. Macarlar için bu çok önemli. Niçin anlayamadıkları konusunda kaynaklar farklı şeyler söylüyor. Biri, işte atıyorum, bir kumandana hata verirken, öbürü de işte "Havada yağmur vardı; çamura battık" diyor. Bu açılardan aslında hepsinin bir araya gelmesi lazım.

Yayılım ateşinin çalışılması hususuna gelince, ben onu yapmaya çalıştım, mümkün olan bütün referanslara bakıp bir sonuca varmak lazım. Doğrusunu isterseniz bu bir çağrıdır da.Yani sonuç kısmında dediğim gibi yeniden çalışılması ve yenice çalışılması gerekir; çünkü bu tek kişinin yapabileceği bir şey değil. Hem dil anlamında belli bariyerler oluyor, ben mesela Macarca okuyamıyorum. Ama sanırım Feridun Bey okuyabiliyor. Bir de ufak bir nokta, çok uzattım biliyorum ama, Diyanet Vakfı'nın *İslam Ansiklopedisi*'nde Feridun Bey'in Mohaç maddesi çıktı. Orada adını koymasa da Feridun Bey de muhtemel bir yayılım ateş olduğuna dair benzer şeyler söylüyor.

Ben şimdi araya gireyim, Feridun Bey'le aynı odada çalıştığım için biliyorum; yakınlarda bir kitabı hem Macarca, hem Türkçe olarak basılacak; belki eş-zamanlı olarak çıkacak.

Mohaç hatırası üzerine olan kitap mı acaba?

Açıkçası ismini bilmiyorum; ancak Türkiye'de Timaş Yayınları basacak'. Orada bence sizin işinize yarayacak önemli şeyler var. Yani bir kere Mohaç'ta kaç tüfek kullanıldığı kesin olarak veriliyor. Tam dört bin yeniçeri için Topkapı Sarayı'ndan çıkmış durumda olan 4000 tane tüfeğin listesi var. Muhtemelen o kısa tüfekleri kastediyorlar, ama altmış tane (faraci?), altmış tane de has tüfek olarak kaydedilmiş. Onların muhtemelen kullanım alanları farklıdır; bilemiyorum; ancak Feridun Bey'in yaptığı açıklamalara göre o dönemde zaten savaşa katılan yeniçeri sayısı da hemen hemen dört bin olarak veriliyor. Öyle görünüyor ki oradaki yeniçeri birliği neredeyse tamamen ateşli silah kullanmış. Dokuz saf meselesinden hoca da bahsediyordu, "fındık serpmek" deyimini hoca da kullanıyor. Muhtemelen o devirdeki kaynaklardan görmüş ve italik olarak kaydetmiş. Sizin söylediğinizi herhalde görmüş ve yazmış, o da Celalzade'yi kullanıyor.

Celalzade'de geçiyor zaten; dört bin tüfek diyor. Yüz elli top darbzen ve de dokuz saf.

Dokuz saf dört bin yeniçeri giremez. Bir de o tüfeklerin bir kısmı yedektir herhalde.

Olabilir, öyle olabilir.

Bu arada Feridun Bey bir şey daha yapıyor; Mohaç'ta savaşmış bir kişi Latince olarak bir kitap yazıyor. Onu da Türkçeye çevirecek.

İyi, çok güzel haber, çünkü dediğim o iki sempozyumun bir tanesinin neticesini Macarlar yayınladılar. Maalesef bu onların iyi yapıp bizim tam yapamadığı-

* Feridun Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, İstanbul: Timaş Yayınları-2011

mız bir şey; o da tabi Macarca bilmekle, çevirmenlikle alakalı. Osmanlı kaynaklarını onlar çok iyi kullanabiliyorlar. Zaten kendi tarihleri açısından çok önemli bir savaş. Bizde ise maalesef birinci el kaynak yok. Biz hep ikinci elden veya tanıdıklarımızdan öğreniyoruz; ama çok güzel bir haber bu.

Mohaç'tan daha önceye çekilebilir mi bu? Yavuz Selim'in mesela Ridaniye'de tüfek kullanımı yok; değil mi? Selimnâmelerde falan hiç geçiyor mu?

Şimdi açıkçası ben daha da eskiye gitmedim. Referans direkt Topçular Kâtibi'nden olduğu için makalede biraz detaya giriyorum. Biraz önce anlatmaya çalıştığım talimler meselesinde vs. son kısımda da sorduğum gibi soruyorum: Peki fikir nereden geliyor? Yani ne kadar eskiye gidiyor? Ancak konuyu çok da dağıtmak istemedim. Çünkü ne kadar geriye giderseniz bir o kadar da kaynak sorunu ortaya çıkıyor. Örneğin ben aslında daha çok süvarinin olduğu Otlukbeli'nde de, Uzun Hasan'a karşı da hatta Mercidabık'ta, Çaldıran'da da bu tipte savaşların olabileceğini düşünüyorum. Kemalpaşazade gibi kaynaklara baktığınızda bu detaylar maalesef yok; ama bu olmadığı anlamına da gelmiyor. Dikkat etmeye çalıştığım şey kanıtın eksikliğinin, eksikliğin kanıtı olduğunu var saymamak. O yüzden de Osmanlı ordusu ne zaman toplarını zincirleyip arkasına yeniçeriye koyuyorsa bence bu atışı yapıyorlar, en azından yapmaya çalışıyorlar. Mohaç'taki gibi belki oluyor, belki olmuyor. Öncesini bilmiyorum, Kahraman sen ne dersin?

Gazavat-ı Sultan Murat Han bin Mehmed Han adlı kaynak işte o zamana kadar gidiyor. Tabur zaten Macarca'dan Osmanlıca'ya geçen bir terim. Wagenburg da Çeklerden öğreniliyor. O zaman bir nevi Protestanlık hareketi vardı... Çekler Alman şövalyeleri durdurmak için arabaları birbirine çengelleyip böyle bir yapay kale oluşturup onun arkasına geçerek süvarilere karşı ateş ediyorlar. Osmanlılar bunu Kosova'da öğreniyorlar. Ondan sonra devamlı kullanıyorlar. Bu kelime de oradan geliyor zaten. Dolayısıyla onun arkasından ateş ediyorlar. Bu "volley fire"ın farkı taburun önüne geçip düzenli bir şekilde ateş etmek ve sıkışınca da taburun tekrar gerisine siper alabilmek.

Ben yine biraz söz alayım. Ben de bu konuyla aslında biraz ilgiliyim. Henüz öğrenciyim, ama bunu doktora konusu seçeceğim kendime. Feridun Bey, kendisi de çalıştığı için, böyle şeylere yöneltmeye çalışıyor beni. Ben de bu aralar tam da sizin anlattığınız konuları okuyordum. Benim aklıma takılan, aklıma takılıyor demeyeyim de aklıma gelen, 1526 belirli bir tarihsel, Osmanlı ordusu herhangi bir şekilde topları birbirine zincirleyip bir hat oluşturup arkasından da sıralar, saflar halinde ateş ediyorsa, en kötü ihtimalle bu 1525 tarihinde biliniyor demektir. Hani o an ortaya çıkmış olamaz. Bir

de mantıken saflar halinde ateş edebilmek için muhtemelen silahın rahat taşınabiliyor olması lazım. Kataloglardan gördüğüm kadarıyla bazı Avrupa ordularının kullandığı tüfekler hakikaten ağır. Bu iş için uygun değil. Bunun için daha ele gelir silah lazım hakikaten. Bunun kanıtını bulmak çok zor olabilir; ama bu herhangi bir devletin, herhangi bir medeniyetin tüfeği nasıl ürettiğiyle de alakalı olabilir. Japonlar da işte 16. yüzyılın ortasından sonra böyle bir sistem kullanıyor. Belki doğru, belki yanlış. Bir bu geldi aklıma, bir de lisansın son yılında Osmanlı-Hollanda ticari ilişkileri üzerine bir bitirme ödevi hazırlamıştık. Onun girişine bir şeyler yazmaya çalışırken ilginç biçimde Osmanlılarla Hollandalılar arasındaki gidiş gelişlere dikkatimiz çekilmişti. Tam o dönemde Protestanlık ayaklanmaları, alçak ülkelerde İspanya'ya karşı belli husumet vs. söz konusu iken o dönemde Maurice ile Osmanlı sultanı arasında gidip gelen elçiler var. Bu da işte Topçular Kâtibinin yazdığı dönem ile onun biraz öncesi. Bu elçiler böyle bir fikir götürüp getirmiş olabilirler mi, çok varsayımsal bir şey ama...

Bu tüfek meselesi çok önemli. Aslında yeniçerilerin tüfeklerinin daha kısa saplı olduğunu Gabor bey anlatıyor; bunun daha kolay taşınır olması açısından ne kadar önemli olduğunu da söylüyor. Avrupa'da yayılım ateş çıktığında bunu uygulayan tüfekli askerlerin tüfekleri maskit denilen daha uzun namlulu ve bir destekle daha çok ateş edilen bir şey.

Alaybozan.

Evet, alaybozan cinsinde. Müzede vardır; büyük olanlar ona benzer. Yeniçerilerin bu silahlarla ne kadar hareketli olabileceklerini düşünmek gerekiyor. Tabi şimdi metalürjisi de çok önemli, bu silahları kaç defa attığınızda namlusu şişer ve bir daha atılmaz hale gelir, onu da bilmemiz iyi olur. Bu noktada Feridun Bey ne diyor tam bilemiyorum; çok da merak ettim; bir an önce gidip kendisiyle konuşacağım. Mesela Feridun Ahmed Bey'in *Münşeat'*ındaki Mohaç fetihnamesi vardır. Biliyorsunuz Süleyman orada birinci ağızdan "Şöyle yaptım, böyle yaptım, ordum böyle" diye anlatır; orada üç dört defa ateş ettiğini söyler. Üç dört defa rotasyon yaptılarsa bu çok önemli. Yani dört bin yeniçeriden iki bininin dokuz saf halinde ateş ettiklerini düşünün. Yaklaşık on bin atış, muazzam bir atıştır. Bunda kısa saplı silahların kesinlikle etkisi vardır. Onun dışında bir şey daha söylemiştim.

Hollanda...

Evet. Ben "makalede buna da giriyorum" demek istemedim, ama fikir olarak olsun, taktiğin yayılımı olarak olsun, İngilizce "acculturation" olarak kullandığımız bu kültürleşme bu dönemde olmazsa olmaz bir şey. Bunun üzerine de en kap-

samlı çalışmayı yine Gabor bey yaptı; hatta burada da yanımda getirdiğim birkaç makalesi var. Bunun dört beş boyutu var. Bunlardan bir tanesi, tabi ki diplomatik anlamda gidis gelişlerde bilginin taşınması. Ticari boyutu da var. Onun dışında bu dönemde Avrupa'da serbest dolaşan uzmanlar da var. Yani bir kısmı gelip hizmetini sunuyor, bir kısmı esir düşüyor, ben bu işleri bilirim, size öğreteyim diyor vs. Aslında fikrin dolaşması, bu sayede mümkün. Bir de tabi şu boyutu var. Tam da bu dönemde, Avrupa ordularından kaçıp, Osmanlı'ya gelip Osmanlı'yla beraber savaşan ordular, daha doğrusu birlikler var. En meşhur örneği Papa kalesinden kaçan ve Osmanlı tarafına geçen Fransız ve Flemen Valon askerlerinden mütşekkil o dönemin karışık orduları. Bunların bir kısmı Hollanda'da daha önce çarpışmış adamlar, yani tam Hollanda'da bu fikirler dolaşırken orada bulunan askerler önce Habsburg ordusunda görev alıp sonra Osmanlı'ya geçiyorlar.

Ben makalede bir yerde bunun olasılığına değiniyorum. Hatta Topçular Kâtibi'nin bu konuyla ilgili ilginç bir cümlesi vardır. O da belki bir ipucu olabilir. Kaçan askerlerin Osmanlı'da nerede nasıl savaştığıyla ilgili olarak, şimdi çok şaşıracaksınız; bu askerler tüfekli, yani hepsi tüfeng-endaz diyor, "Yeniçeri alayı tüfeng-endaz ve altmış adet şahidabuzanlar yeniçerinin önünde, safların önünde hazır olurlar. İtaat eden Frenk beyleri, tüfekli bayraklarıyla saflarda..." Bunu bir yerde daha söylüyor. Osmanlı gelen askerleri ateş edebilecek tüfekli asker ihtiyacı sürekli arttığı için hemen yeniçerilerin sağına soluna bir yerlere koyuyor. İkincisi de Fransız elçisi bir yıl sonra bu askerleri İstanbul'da atış yaparken görüyor. Bir selam atışı yapıyorlar. Selam atışı aslında üç defa yapılır. Bugün de öyledir aslında. Diyor ki "Osmanlı'nın sultanı I. Ahmet çok şaşırıldı, çünkü böyle atış yapan askerleri hiç görmemişti." Bu da tabi bir ipucu olabilir. Çünkü bunların hemen hepsi Avrupa'dan bir şekilde yeni düzende savaşan ordulardan gelen birlikler, ama şimdilik fikrin gelmesi ya da gitmesi hakkında ipuçları bu kadar. İsterseniz şöyle de diyebiliriz: Mohaç eğer ilk örneklerden biriye ki Avrupa'ya yaklaşık bir seksen, doksan yıl fark atar bu açıdan; belki de Avrupa, Osmanlı'dan aldı da sonradan bir kabuğunu, kılıfını buldu, başka şekilde bunu geliştirdi. Çok spekülasyon olacak belki; ama bu bile mümkün. Çünkü Schwendi, bahsettiğim Habsburg kumandanı Osmanlı'nın bazı taktiklerini bizatihi alıp uyguluyor. Niye bu da aralarında olmasın?

Oradan gelmesi, buradan gelmesi diye biraz zorluyoruz gibi geldi.

Tabi bu önemli değil aslında.

Çünkü bu taktik olarak çok basit. Bunu normal bir asker bile bulabilir. En basitinden sen doldur, ben atayım şeklinde bile olabilir. Gözümün önünde savaş sahnesini canlandırıyorum. İnsanlar ölüyor. Bunlar bulunabilir. Dik-

kat edin, Japonya'dan Hollanda'ya kadar her yerde uygulanan bir şey. Bir de benim merak ettiğim nokta, bu tüfeklerin menzili ne kadardı? O menzil ve karşı taraftaki süvarilerinin hızını düşündüğümüzde, o aradaki mesafeyi ne kadar sürede kat ediyorlardı? Buna on dakika dersek, iki dakikada bir atış, beş atış mı? Yani bu safların sayısı ne derece önem kazanıyor? Öyle bir hesaplama yapılabilir belki..

Köken meselesi aslında benim için de çok önemli değil. Ama gördüğünüz, özetlemeye çalıştığım ve dediğim gibi, mesela Geoffrey Parker'ın kitabı çıktığı zaman bir alın ona da bakın; kitabın hemen başında size "volley fire" diye bir şey anlatacak. Bunun niye bu kadar önemli olduğunu biraz önceki alıntıda gibi açıklayacak. Bunun Avrupa'da doğduğunu, Japonya'da 1563'te çıkıp 1575'lerde Nagaşino ve diğer savaşlarda etkili olarak kullanıldığını, 1640'lara geldiğinde, meşhur hikâyedir, Japonların ateşli silahları bıraktığını, tüm silahların devlet tarafından toplandığını ve bugünkü imajın da temelinde olan kılıcın ortaya çıktığını anlatacak. Japonya'da bırakılması sonucu bir tek nerede kalıyor bu taktik? Avrupa'da kalıyor ki işte ben bu konuda rastgele birkaç esere baktım. Mesela en standart ansiklopedik referans olan *Cambridge History of Warfare*'e göre yayılım ateş 17. yüzyıl Avrupa ordularının standart taktikleri arasına girmiştir vs.

Tabiatıyla köken dendiğinde ilk kimin bulduğu değil de, Osmanlı'nın bunu ne kadar erken uyguladığı ve fikri nereden aldığı anlaşılıyor. Dediğim gibi kimin bulduğu bence de önemli değil. Osmanlı bunu başarıyla, hatta Avrupa'dan daha önce uyguluyorsa bu yeter; ama biri çıkacak, "peki ilk kim buldu?" diyecek. Ona bir cevap vermek lazım. Tüfek menzili de çok önemli. Birkaç Avrupalı tarihçi Osmanlı topunu metalürjik açıdan, dayanıklılığı açısından vs. analiz ettiler; ama bildiğim kadarıyla menzil meselesi bilimsel olarak incelenmedi. Biz Avrupa'da 16. yüzyılda bir x tüfeğinin ne kadar attığını biliyoruz: Atıyorum; on gram barutla şu kadar, yirmi gram barutla bu kadar atar, işte kavisi şöyledir. Bu tip istatistiksel bilgiyi biliyoruz. Ama Osmanlı için oradan buraya aktarım yapmak ne kadar doğru olur bilemem.

Tibor Szalontay'ın tezini gördün mü?

Tabi, gördüm; makalemde de kullanıyorum. Bu yeni yapılan bir tez, onu söyleyeyim. "The Art of War during the Ottoman-Habsburg Long-War according to Narrative Sources". Tezin bizim için, özellikle bu tip meseleler için en önemli tarafı bir savaşın direkt kendisine odaklanması. Harbin birçok etkisine bakıyor. Mesela benim beğendiğim taraflardan bir tanesi iklim gibi, hastalıklar gibi faktörlere de bakması. İkinci özelliği Osmanlı kaynaklarıyla beraber Macar kaynaklarını da kullanıyor olması. Ama mesela *Topçular Kâtibi*'nin tezin yazıldığı 2004-2005 yıllarında hem edisyonu, hem biri burada, biri Viyana'da olan iki nü-

hası olmasına rağmen hiç kullanılmamış. Hiçbir şey yok bu konuda. Tibor'un Osmanlı'yı dengeli bir şekilde anlatamadığını düşünüyorum. Ama yine de çok yararlı bir tez. Mesela bu yukarıdaki 83-63 oranını Tibor'dan alıntılıyorum. Onun dışında mesela tezde 16. yüzyılın ortasından çok önemli, hemen hemen hiç bilinmeyen bazı Macar yazarlardan yararlanıyor, ki bunlardan bir tanesi hem şahsen gelip Osmanlı ordusunu gözlemlemiş, hem de divandan çok yakın arkadaşları var, anlattığı bazı hususlar arasında gerçekten inanılmaz şeyler var.

Merak ettiğim bir konu, iki, üç, dört bin asker sıra halindeyken disiplin çok önemli dedik. Peki bunlara o sinyalizasyon nasıl oluyor? Elimizde bu konuda bir şeyler var mı?

Olmayı şart tabi. Şurada muhtemelen çavuşbaşılar kumanda ediyor. Minyatüre çok güvenmiyorum ama herhangi bir anlatıda mesela bir kronikte de bu komutlar geçmiyor.

Yani o ortamda üç bin kişiyi düşünmek gerekir. Dediğin gibi o hengâmede, o gürültüde normal sesle yapıldığını zannetmiyorum. Büyük ihtimalle ritim gibi bir şeylerle var.

Zaten yaylım ateş saatlerce sürmüyor ki. Bu tamamen şok amaçlı. Beş on dakika sürüyor; sonra yine ok, kılıç, mızrak gibi klasik taktiklerine dönülüyor. Osmanlı'nın sonunu da büyük ihmalle bu hazırlıyor. Avrupa artık meydan muharebesi taktiğini silahların gelişmesiyle beraber ateşli silahların üzerine yığarken, Osmanlılar hâlâ bunu vurucu bir güç olarak kullanıp safları bozduktan sonra tekrar geleneksel yöntemlere dönüyor.

18. yüzyıl Napolyon stiline bakınca görürsün, kara bulut olduğu için ortada bir sis oluyor, sesler duyulmuyor. Çavuşların seslerini duymuyorlar. O yüzden bu rotasyonu üç kez, dört kez yapabiliyorlar ve zaten o sırada millet bozuluyor, karşı taraf yüz adım mesafesine geldiği için iki tarafta da katliam oluyor. İki taraf da çekilmiyor. Ama genelde bir iki el ateşten sonra bir taraf çöküyor, gidiyor.

Bir şey daha var. Yaylım ateş aslında önceleri savunmaya dayalı bir taktik. Yani aslında bu yeniçerinin de taktiklerine çok uyan bir şey; çünkü normalde yeniçeri bir noktada son savunma hattı. Yani düşman yaklaştığında ancak devreye giriyor. Yoksa atılıp da zincirli topların üzerinden atlayacak halleri yok. Tabiatıyla kapanma harekâtı taktiği dedikleri metotla sağdan ve soldan süvariler tımarlı vs. ile sıkıştırıp çektiği zaman, düşman duvara tosluyor bir anlamda. Bu aşılmaz bir şey. Japonların yaptığı şey de aslında bu. Yani düşman gelip bariyerlere tosluyor. Osmanlı da topa tosluyor ve o anda da kırma görevini yeniçeriler üstleniyor, yeniçerinin yanına yaklaşan gerçekten gidiyor.

Şimdi alıntıyı bulmam belki zaman alır ama Péter Pécsi Kis adlı yazar mesela, direkt şöyle bir şey diyor: Yeniçerilerin öyle bir atış gücü var ki, genelde sıcak temasın sonucunu onlar belirlerdi. Gerçekten de bu böyle. Mohaç'ta olan da o zaten. Mohaç'ta biliyorsunuz Macar ordusu Osmanlı'yı yenebileceklerini düşünür. Yeniçeriler onları atışlarıyla durdururlar. Durdurdukları için gelen yaya birlikleri sola kaymaya başlar. Oradan tekrar saldırıya uğrarlar. İkinci aşamada sağdan geldiklerinde yine yeniçeri sağa dönüyor, inşallah yanlış söylemiyorum; yani sol sağ ya da sırası değişmiş olabilir; ama bu sefer yeniçeri sağa dönüp, ateş edip orada da kırıyor. O kumandayı mutlaka birilerinin vermesi lazım.

Bir de sancak ...

Sancak mesela, her bölüğün ayrı renkli bir bayrağı var. Hatta bu üç safın, üç ayrı bayrağı var. Onu söylemedim; unuttum. Maalesef kaç yeniçeri var, kaç defa ateş ettiler bilmiyoruz ama benim tahminim bu üç safın da üç bayrağı var.

Bir de ben bandoyu merak ettim, o ritimler şunlar bunlar bir şekilde varsa...

Burada var tabi, arkada var. Köskler var.

Hareket, nota bilgisi vs.den bir şeyler çıkar diye düşündüm.

İşte çalışıp bulmak lazım.

Avrupa harbiyesindeki yeniliklerin Osmanlı'da tekrar değerlendirilmesi yanlış hatırlamıyorsam 1593- 1606, I. Ahmet dönemi, değil mi?

III. Mehmet, I. Ahmet evet.

I. Ahmet. Bu dönemde islahat olmuyor, askeri alanda oluyor mu?

İşte olma olasılığı oluyor. Aslında şöyle, ben bu dönemi çalıştığım için şöyle düşünüyorum. Bence özellikle Lala Mehmet Paşa'nın bir etkisi var; ama çok şey değişmeye başlıyor bu dönemde. Bir kere biliyorsunuz *Kavanin-i Yeniçeriyân* adlı bir kaynak eser vardır. Tarihi 1606'dır ve müellifi eski bir yeniçeri zabıtidir, orada çok şikâyet eder; bozulduk tartışması yapar ki bu bozulma II. Osman'a kadar az çok gider. Bozulma derken çöküş bozulması anlamında değil. Gerçekten bu savaşın Osmanlı'ya en büyük etkisi yeniçeri düzeninin, yani tımarlı bir sistem olarak ordunun sekbanlarla, paralı, belli bir sürelik kiralanan askerlerle vs. genişlemesi. İnalçık hoca zaten iki makalesinde çok iyi anlatıyor. Bu etkisini çok iyi biliyoruz. Fakat benim burada söylemeye çalıştığım bizatihi taktiklerin etkisi nedir? Osmanlı savaş meydanında gördüğü bazı taktikleri tekrar ediyor, ya da birebir alıyor.

Tekniğin daha önemli olduğunu düşünmüyor musunuz? Mesela I. Mahmut döneminde ilk reform askeri alanda yapılıyor. Yani tekniğiniz yoksa taktiği almanız çok bir şey ifade etmiyor, karşı tarafın sahip olduğu tekniğe sahip değilseniz aynı taktiği uygulasanız bile başarı elde edemeyebilirsiniz. Bu anlamda ben tekniğin daha önemli olduğunu düşünüyorum.

Osmanlı zaten bu açıdan aynı seviyede. Teknik olarak, teknolojik olarak aynı, biraz önce zikrettiğim birkaç tarihçinin çalışmaları zaten bunu çok net kanıtıyor. Mesela top teknolojisi olsun, tüfek teknolojisi olsun, barut teknolojisi olsun, lojistik meseleler olsun Osmanlı ta 17. yüzyılın sonuna kadar etkinliğini ve kendi kendine yeterliliğini devam ettiriyor. Tabiatıyla bu dönemde bir denge bozulmasından çok bizatihi Avrupa'daki yenilikler, Osmanlı'ya karşı yeni bir zorluk çıkarıyor. Ben bunu "challenge"ın karşılığı olarak kullanıyorum; Osmanlı'nın gerçekten karşısında bir direnç, bir zorluk var. Osmanlı eskisi kadar yıkıp geçemiyor. Karşısında bulduğu ordu daha yeni metotlarla çarpışıyor. Top ve tüfeği daha etkin kullanmaya başlıyor Tabiatıyla bu sıcak savaşın etkisi dediğimiz mesele-ye geliyor. Sıcak savaş hem belirli, hem biraz önce konuştuğumuz o teknolojik alışverişi, taktiksel alışverişi sağlıyor. Üç dört kaynakta ben bunu teyit edebildim. En basit örneği Győr kalesi yanılmıyorsa, alındığında kaleden 13.000 tane İtalyan tüfeği ele geçiriliyor. Şimdi 13.000 tüfek az bir tüfek değil. 4000, 9000 sayılarıyla konuşuyoruz. Bu tekniği, yani teknolojiyi ne yapıyorlar, kullanıyorlar. O açıdan, yanlış anlaşılmasın, tabi ki o da önemli, ama benim ikinci el literatüre dayanarak söyleyeceğim şey Osmanlı'nın 1700'lere kadar teknolojik anlamda çok farklı olmadığı ama taktiksel anlamda gerilediğidir. Tam anlamıyla ne durumda olduğunu çalışmak lazım tabi.

Başka soru yoksa programı kapatıyoruz arkadaşlar. Günhan bey çok teşekkür ederiz sunumunuz için.

Ben teşekkür ederim, sağ olun.

Osmanlı'da Denizcilik

Yusuf Alperen AYDIN

Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi
Tarih Bölümü

Arkadaşlar öncelikle hepiniz hoş geldiniz. Bu ay Tez Makale Sunumlarının 59.'sunu yapıyoruz. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde Araştırma Görevlisi olan konuğumuz Yusuf Alperen Aydın'ın 18. yüzyılda Osmanlı Denizciliği üzerine yaptığı doktora çalışmasını dinleyeceğiz. Yusuf bey geldiğiniz için teşekkür ederiz. Buyurun söz sizde...

Ben teşekkür ederim. Ben de öncelikle herkese hoş geldiniz diyeyim. Tezimin adının aslında bir bakıma tashih edilmesi gerekir mi? diye düşünüyorum. Biz konuya başlarken tez danışmanım olan Prof.Dr. İdris Bostan hoca, acaba "Neler olabilir, neler görülür, bakar; daha sonra daraltırız" gibi bir yaklaşımla böyle genel bir çerçeve sundu. Fakat daha sonra görüldü ki aslında çalışmamız bu söylenen yüzyıldaki kalyonlar üzerine yapılacak ve tezin isminin de belki "Osmanlı donanmasında kalyonlar" şeklinde konulması kendini ifade etmesi açısından daha doğru olacaktı. Bu sorunu, birinci bölümün başlığını "Osmanlı donanmasında kalyon" koyarak gidermiş olabileceğimizi düşündüm. Aslında zaten tezde anlatılmak istenen şey tamamen buydu. Yani Osmanlı donanmasında kalyonların teşkil ettiği yeni durum, onların donanmada nasıl bir görüntü oluşturduklarıydı. "Osmanlı Denizciliği" ifadesinden ise belki daha farklı şeyler; gemi sahibi tüccardan balıkçılara kadar daha geniş bir çerçevede ve donanma merkezli olmayan bir anlatım sunulması beklenebilir. Onun için öyle bir tashihte bulunayım. Tabi biz bunu değiştirmeyi daha sonraları hocayla konuştuk, fakat bir türlü nasip olmadı. Bu az çok akademik dünyanın prosedürleri içerisinde anlaşılabilir sanıyorum.

Ben öncelikle konu seçimimi anlatmak isterim. Konu seçimi derken şunu kastediyorum: Benim yüksek lisans tezim Habsburg-Osmanlı anlaşmaları üzerineydi. Bir siyasi tarih çalışmasından böyle farklı bir mecraya geçtik. Tabi onun başka amilleri var; yani yüksek lisansta öyle bir konuda çalıştıktan sonra doktorada başka bir konuya, tamamen farklı bir konuya geçmek için insanın biraz cesaretlendirilmesi gerekir. Yoksa yüksek lisans bir nevi doktora yönelik bir yatırımdır. İnsanın 3 sene uğraştığı bir konuyu bir kenara bırakıp daha önce hiç uğraşılmamış bir konuya yönelmesi kolay değil. Maalesef Osmanlı deniz tarihi üzerine akademik çalışma pek az, birkaç örneğini yanımda getirdim. Yani böyle bir sahayı, yüksek lisans hazırlığı yapmadan ve de zihinsel olarak hazırlanmadan doktora çalışması olarak seçmek biraz riskliydi; tabi ilk zaman bu riski sezemiyor insan. Konunun daha önce çalışılmamış olmasının insana verdiği heyecan da var. Yani alan ne yapsanız büyük oranda ilk kez sizin yazıya döküleceğiniz şeylerle dolacak. Tabi o insanı biraz cezbediyor, öteki tarafını o anda düşünmüyorsunuz. Ama şimdi bakıyorum da Türkiye’de yüksek lisans çalışmaları aslında hep doktora çalışmasının bir ön çalışması, doktora çalışmalarına küçük çaplı bir ön araştırma, saha çalışması gibi olmuş. Onun için şimdi “İyi cesaret etmişim ben buna!” diyorum. Tabi Hoca’nın da güven vermesi önemli. Türkiye’de doktorasından itibaren deniz sahasında çalışma yapan çok ender isimlerden birisi İdris Bostan hoca. İşte onun verdiği bir güvenle çıktık yola. Hoca zaten konunun nereye kadar gideceğini, uzanacağını, uzanmayacağını; nerden ne çıkacağını, ne çıkmayacağını biliyor. Böyle olunca, biraz hocanın elindesiniz ve onun gösterdiği yerlere gidiyorsunuz. Tabi bu direkt Osmanlı denizciliği veya 1700–1770 şeklinde çıkmıyor. Nedir, ilk önce Hoca mesela önce arşive “Git bak bakalım Tuna hakkında ne bulabiliriz, git bir bak bakalım Karadeniz ticareti hakkında ne bulabiliriz” diyerek gönderdi Aslında konuyla pek de ilgili olmayan şeyler; ama böyle böyle deniz tarihiyle alakalı arşivde ne bulunabileceğini saptamaya çalışırken, konuya bir şekilde girmiş oldum. Daha sonra da kalyonlarda karar kıldık.

Neden kalyonlar? Mezamorta Hüseyin Paşa’nın hazırladığı 1701 tarihli Bahriye Kanunnamesi ve bundan sonra donanmanın yaşadığı bir değişim ve dönüşüm var. Dolayısıyla “18. yüzyıl Osmanlı denizciliğinin esas meselesi bu kalyonlardır” diye zaten konu açıkça kendini ortaya koyuyordu. Yani bize düşen “onun peşinden nasıl gidebiliriz, bu kalyonlar nasıl anlatılabilir?” sorularına cevap bulmaktı. Tabi bu aşamada İdris hocanın 17. yüzyıl için yaptığı çalışmayı inceledim. O daha çok bir devlet kurumunun, bir müessesenin incelenmesi şeklindeydi. Ben bir tersaneyi incelemek şeklinde değil de, kalyonu merkeze alarak çalıştım. Yani bir kalyonun inşa edilme süreci nedir? Dağdan köylüle-

* İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı XVII. Yüzyılda Tersane-i Amire*, Ankara: TTK-2003.

rin bin bir meşakkatle kalyon kerestesi kesmesi, öküz arabalarıyla bunu karda kışta, ki bu iş özellikle kışın yapılıyor, taşınması, bunların iskeleye getirilmesi, oradan tersaneye iletilmesi ve diğer süreçleri ortaya koymaya gayret ettim. Kereste tersanede toplanıyor ve burada tersane bünyesindeki çalışanlar, dışarıdan bir nevi zorla çalışmaya sevk edilmiş marangoz vs. gibi çalışanlar ve bir de Galata'daki çalışanlar tarafından hummalı bir faaliyet başlatılıyor. Bu iş hızlı sürüyor, yoksa aheste yapıldığında bir kalyon üç senede üretilebiliyor. Kafamda, bir kalyonun omurgası konulup denize indirildikten sonra, üstüne direklemesi yapıp, topun ve askerin konulması sürecini anlatırken 70 senelik periyodu da anlatmış olabileceğime dair bir yaklaşım belirdi. Ben kalyonun hikâyesini bir kalyon üzerinde tasarladığımda, yani kerestesinden tam denize yelken açana kadar tüm hikâyeyi anlattığımda, okuyan herkesin zihninde Osmanlı kalyonlarının bir özgeçmişi belirmiş olacaktı.

Tabi arşive girince bazı şeyler değişiyor; yepyeni şeyler önümüze çıkıyor; size yeni kapılar açıyor. Arşivden önce, literatürde bu konuda daha önce yapılmış çalışmalar var mı diye baktım. Osmanlı deniz tarihi üzerine çalışmalar maalesef azdı. Türkiye'de yapılan çalışmalar arasında Osmanlı'nın 16. Yüzyıl deniz tarihi üzerine yapılmış 4 tane yüksek lisans vardı. 1991 tarihinde yapılan "Kanuni Sultan Süleyman'ın Akdeniz Siyasetinin Sebepleri ve Geçirdiği Safhalar", 1996'da yapılmış "16. Yüzyıldaki Gelişmeler Işığında Osmanlı Denizciliği", sonra da "Barbaros Hayrettin Paşa'nın Türk Gemicilik Tarihindeki Yeri" ve "Kanuni Sultan Süleyman Dönemi Osmanlı Devletinin Bahriye Teşkilatı". Bunlar genelde 16. yüzyılın esas karakterlerini; Kanuni, Barbaros ve o dönemki donanma şeklinde, hep çok bilinen şeylerin tekrarı ile geçiştirilmiş. Bahsedilecek şey bu durumda bellidir; Barbaros'un faaliyetleri, Osmanlı donanmasına hizmetine girişi, ondan sonra donanmanın gösterdiği büyük fütuhat falan... Nihayet İnebahtı ile sonuçlanır. 17. yüzyıl hakkında demin zikrettiğim İdris Bey'in çalışması var. Bunun dışında 18. yüzyıl üzerine yapılmış çalışmalar da genellikle anlatımlarını 1770'den yani Çeşme'den sonra, III. Selim donanmasının özelliği üzerine kurgularlar. 18. yüzyıl da bir anlamda bu şekilde geçiştirilir.

Genele baktığımızda en önemli olay 1701'deki Bahriye Kanunnamesi'dir. Osmanlıların böylece kalyona geçtiği, fakat bunda geç kaldıkları anlatılır. Bunun için de tersanede birtakım düzenlemeler yapılmıştır. Nedir onlar? Kadırgalar gözlerde inşa edilirken kalyonlar gözlere sığmayacağı için onların açık bir alanda, kendilerine ait bir şekilde omurgalarının kurulacağı, inşa faaliyetinin yapılacağı bir alanın gerekliliği... Böyle bir yapılanmadan söz edilir; Alexander De Groot, fazladan Venedik'le 1715-1718'de yapılan savaştan ve Pasarofça'nın bu yenilenmiş, reform görmüş donanmanın başarısı olduğundan bahseder. Türk akademisyenler ve yazarlar tarafından yazılmış, bu şekilde donanmanın Pasa-

rofça'daki etkisinden bahseden bir yazı gördüğümü hatırlamıyorum. 1718'de zaten donanma açısından hikâye biter ve 1770'e, yani Çeşme'ye kadar artık bir daha donanmanın esamesi okunmaz. Gerek de yoktur zaten. Bu arada İdris hocanın yüksek lisans tezi olarak yaptırdığı 1736–1739 savaşı var*. Kullanılan, sefere çıkan 4 kalyon var. Onlardan da zaten aktif olarak 1 ya da 2'si görev yapıyor. Kürekle hareket eden diğer gemi türleri de ayrıca faaliyet gösteriyor, onları saymıyorum.

Donanma derken bahsettiğim şey Tersane-i Amire'deki bizim esas konumuzun teşkil eden, kalyondan mürekkep bir donanma. 1736–1739'da kalyonların etkin kullanımı gibi bir şey yok. Dolayısıyla o aradaki dönem geçiş dönemi. Sanki o dönemde donanma öylece durmuş, sadece Akdeniz'e senelik geziler yapmış. Bazı kitaplarda öyle anlatılır; yani belli bir tarihten sonra Osmanlı donanması Akdeniz'e sadece turistik geziler yapmış gibidir, o yazılanlardan öyle bir şey çıkarırsınız. Sadece Kaptan Paşa çıkar, Adaları dolaşır, haracını alır ondan sonra Tersane'ye geri gelir. Donanmanın öyle bir görüntüsü vardır; pek bir ehemmiyet arz etmez. Bu insanda biraz şüphe uyandırıyor; yani gerçekten öyle olabilir mi? Koskoca donanma 1718'den 1770'e kadar ne yaptı? Elbette Çeşme'ye giden bir donanma vardı, aradan seneler geçti. Birtakım şeyler oldu ki, kalyonlar inşa edildi ve donanma denizlerde yüzmeye devam etti. İnsanlar bir şekilde Tersane'de iş gördüler.

Bizim tezimizin amacı da bir kalyonun hikâyesinden hareketle donanma kalyonlarını ortaya çıkarmak. Birçok yabancı eserde donanma listeleri görürüz; görev yerleri, mürettebatın sayıları, kaptanların ve gemilerin isimleri, top sayıları hep bellidir. Tez konusunu kapsayan yıllarda bizde maalesef böyle ayrıntılı listeler yok. Yani kalyonlara biraz kişilik kazandırmak, isim olarak ortaya çıkarmak gerekiyordu. Bunu kendime görev edindim. Olay artık biraz değişmeye başladı; bu sefer gördüğüm her kalyonun, bulduğum her listenin tek tek peşine düştüm. Maalesef deniz savaşı olmadığı için bilgi de yok. Savaş olunca savaşa giden donanmanın listesini belgelerde bulabiliyorsunuz; çünkü devlet peksimet veriyor, içine top koyuyor, topçu ve tüfek kullanan levent koyuyor. O zaman ismini yazıyor; görüyorsunuz. Ama savaş olmayınca zor. Savaş olmayınca belki bir lenger sayımı yapıldığı zaman veya her sene çıkılan ve 6 ay süren Akdeniz seferlerinde kalyonun adı zikrediliyor. O zaman zaten 8 veya 10 gemi Akdeniz seferindedir. Yani bütün bir listeyi savaş olmadığı müddetçe belgelerde görmemiz imkânsız. Ben de şöyle yaptım: Normalde kalyonların hizmet süreleri bellidir, 15 ila 20 sene. 20 seneden sonra bir kalyonu aktif olarak donanmada

* İhrami Danış, "1736-1739 Savaşlarında Karadeniz'de Osmanlı Donanması", İstanbul: İstanbul Üni. SBS Tarih ABD-2007.

görmek çok zordur. Bunun başkaca sebepleri olabilir; ama sanırım en önemlisi Osmanlıların gemi yaparken kullandıkları keresteyle ilgili. Dışarıdan gelen seyyahların gözlemleri hatta 1784 yılında İstanbul'a gelmiş bir İspanyol kaptanın gözlemi, daha da eskiye dayanan, 16. yüzyıla ait olan gözlemler, hepsinde ortak anlatım, Osmanlıların gemi yaparken yaş kereste kullandıkları. Yaş kereste kullanmanın sebebi, ihtiyaç olduğunda hemen gemi yapımına girişilebilmesi, yani beklenmeden, kurutulmadan kullanılabilmesi. Yaş kereste kullanıldığında omurgayı oluşturan parçaların araları açılıyor ve tekne su alıyor; böyle olunca da mesela geminin hızında problem çıkıyor. Peki, niçin yaptılar, bilerek mi yaş kereste kullandılar, yani hep ihtiyaç anında mı kereste istendi, niye daha önce toplanmadı? Aslında gelen malzemeyi saklayacakları bir kereste mahzeni de var, velhasıl hala kafamda birtakım soru işaretleri var.

20 senelik periyotlar halinde bulabildiğim gemi isimlerini bir kenara yaza yaza bir gemi listesi oluştu. Tabi ilk gemi isimleri kalyon kaptanları ile anıldığı için onları tespit etmek güç, yani bir gemiye bu sene diyelim ki Cezayirli Ali Kaptan komuta etti; seneye veya o gemi feshedilene kadar acaba o mu komuta etmeye devam ediyor, bilemiyorsunuz. Öyle olunca kaptan isimlerinden sadece o anda sefere çıkanları belki bulmak mümkün; ama kalyona kimlik kazandırmak, onun izini sürmek vs. mümkün değil. Daha sonraları, 1710'lar civarında, gemiler kalyon kaptanı adıyla değil taşıdığı figürle anılmaya başlanıyor. Bu figür veya süslemeler, kalyonun baş tarafında da, arka taraftaki aynalık kısmında da olabilir. O süslemelere göre isimlendiriliyor. Mesela bir baş figürü olarak Aslan başı vardır veya kuşağı kırmızıdır, yeşildir, mavidir... Velhasıl zamanla bir liste belirlemeye başladı. Ondan sonra da daha ileri gidiyor; artık kalyonlara da isim verildiğini görüyorsunuz. Yani artık her kalyon kendi ismiyle anılıyor, listeye öyle giriyor. Öyle olunca onları da bir şekilde sınıflandırarak bir liste oluşturmak mümkün oldu. Böyle olunca kalyonların sefer durumu da ortaya çıktı, tabi tezde hepsi var; ben sadece üstten bir bakışla anlatıyorum. Böyle bir şeyin, yani kalyonların bu şekilde ortaya çıkması benim en büyük dileğimdi. Ne oldukları, kaç tane oldukları da önemli; ama isim olarak da ortada bulunmaları beni çok sevindirdi.

Kaynak olarak, mesela bir Osmanlı deniz tarihçisi veya deniz tarihi araştıran, çalışma yapmak isteyen kimse arşive girdiği zaman ne tip evraklarla karşılaşabilir veya nelere bakması gerekir? Tabi öncelikle Mühimme Defterleri var; zaten hangi konuyu çalışırsanız çalışın Mühimme Defterleri'ne bakmak gerekiyor. Sonra genel tasnifler var. Tersane ile ilgili olan Baş Muhasebe Kalemi'ndeki, Tersane Emaneti Defterleri var. Bunlar Tersane Emimi'nce tutulan kayıtlardır ve daha çok malî işlerle alakalıdır; yani gemilerin inşasında kullanılan kerestelerle, donanmaya verilen peksimetin ne kadar tuttuğu ile ilgili bilgiler vs.

içerirler. Maliyeden Müdevver Defterler de aynı şekilde malî konularla ilgilidir. Bunlar defter tasnifleri, ayrıca belge tasnifi olarak Ali Emiri ve özellikle Cevdet Bahriye tasnifine bakılması gerekir, ki bu zaten bir deniz tarihçisinin bakmadan asla geçemeyeceği bir tasniftir. Yani ne çalışıyorsanız, hatta belki deniz tarihi de olmayabilir; illaki Cevdet Bahriye'nin görülmesi gerekir. İbnülemin Bahriye tasnifi de vardır. Bunun dışında dosyalar, dosya sistemleri vardır. Bunlar arasında da Baş Muhasebe Kalemî'nin, Tersane Emaneti'nin, Kalyon Defterdarlığı'nın ve Kalyon Kitâbeti'nin dosyaları birçok bilgi ihtiva etmektedir. Hatta bu Tersane Emaneti'nin, yanlış hatırlamıyorsam, tez konusunun kapsadığı yıllarda 650–700 tane dosyası var. Ben buna maalesef çok sistemli bir şekilde bakamadım. Benim sistemli olarak baktığım Kuyûd-ı Mühimmat Defterleri oldu. Kuyûd-ı Mühimmat Defterleri'ni ve bunların önemini İdris hoca daha önce bir makalesinde ortaya koymuştu^{*}.

Kuyûd-ı Mühimmat Defterleri nedir? Önemi nedir bunların? Bunlar arşivde Maliyeden Müdevver Defterler serisi arasında bulunur. Osmanlı devletinin önemli kurumlarının düzenli olarak takip edildiği kayıtların tutulduğu defterlerdir. Bu defterlerde önce Tophane-i Amire, Cebehane-i Amire, Tersane-i Amire sonra peksimet ile ilgili kayıtlar verilir. Daha sonra devletin başka kurumlarıyla alakalı fakat benim konuma girmeyen kayıtlar da var. İlk saydıklarım ve baktıklarım bunlar. Kalyonlara demir gibi top ve barut gibi Cebehane ve Tophane'den verilen malzemeler oluyordu. Tersane-i Amire zaten başlı başına ayrı bir önem teşkil eder. Orada kalyon kerestesinden, personelinden veya bahriye ilgili düzenlemelerden bahsedilir ve her defter bir seneyi ihtiva ettiği ve birbirini takip ettiği için de arada boşluk olmaz. Bu sizi büyük oranda diğer belgelere bakmak zahmetinden kurtarır. Bununla birlikte tabi ki gene insan bakıyor, mesela Cevdet Bahriye'yi takip ediyorsunuz. Cevdet Bahriye'ye baktığınızda karşılaştığınız, Kuyûd-ı Mühimmat'taki kaydın birebir örneği oluyor. Kuyûd-ı Mühimmat Defterleri'nin üzerindeki bazı kayıtlardan bu defterlerin 5 sene, 10 sene sonra bile devlet tarafından kullanıldığı anlaşılıyor. Yani buradaki kayıt esas kabul edilmiş ve 5 sene sonra bir ihtiyaç olduğu zaman tekrar dönülmüş ve oraya bir derkenar eklenmiş. Mesela Peksimetçibaşı'na bir berat verilmiş, daha sonra o beratın tekrar tecdidi söz konusu olmuş. Bakıyorsunuz 5-10 sene sonra o tecdidin verildiğine dair bir kayıt var. Yani bu Kuyûd-ı Mühimmat serisi devlet tarafından da esas kabul edilmiş. Onun için benim çalışmamın esasını oluşturan bu defterdeki kayıtlar oldu. Hiç sene atlamadan, onları takip etmek benim bir anlamda en büyük saplantım oldu. Pek tercih edilen bir şey olmasa da, onların kelime kelime transkripsiyonunu yaptım. Genelde konuyla alakalı yer belgeden

* İdris Bostan, "Kuyûd-ı Mühimmât Defterlerinin Osmanlı Teşkilat Tarihi Bakımından Önemi", *Osmanlı-Türk Diplomatîği Semineri*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi-1994, ss. 143-163.

istihraç edilir. Sayıdır, tarihtir, birtakım şeyler yazılarak o belgeyle iş bitirilir. Ben böyle yapmadım, biraz da bir şey kaçırmamak düşüncesiyle yaptım bunu. Bugün de onları hala saklıyorum ve o şekilde rahat da oluyor. Bilmiyorum aslında yeni başlayan herkese böyle bir defter serisi ile uğraşması tavsiye edilebilir. Tabi eğer zaman probleminiz yoksa. Osmanlıcaya vukûfiyeti de gerektiriyor. Kelime kelime transkripsiyon yaptığınız zaman mutlaka takıldığınız bir kelimenin peşine düşmek, bir şekilde onunla uğraşmak zorundasınız. Aslında o kelime o anda konunun genel gidişatı içinde bir şey ifade etmeyebilir, konuyu anlamışsınızdır. Bu insanın Osmanlıca'yla münasebetini de çok kuvvetlendiriyor.

Bunun yanı sıra dönemin kronikleri vardır, İzzî gibi Suphî gibi. Onlarda arşivdeki belgelerden aldıklarınızdan daha başka malumat bulabiliyorsunuz. Dönemin hissiyatını belki bir ölçüde aktarabiliyorlar. Mesela I. Mahmud'un donanmayı güçlendirmek, modernleştirmek için yaptığı birtakım çalışmalar var, inşa edilen kalyonlar var. Bu kalyonlara verilen Fatih-i Bahri, Nasır-i Bahri, Berid-i Zafer gibi zafer çağrışımcı isimleri o devrin kroniklerinde de görebiliyorsunuz. Yani bir anlamda padişahın devlet, bahriye işlerine genel bakış açısını öğrenebiliyorsunuz. Ama zaten şunu söyleyebilirim, Osmanlı Denizciliği bir devlet politikası olarak Osmanlı devletince güdülüyor, bunu 1701 tarihli Bahriye Kanunnamesi gösteriyor. Bu tabi Bahriye Kanunnamesi'yle de kalmıyor; II. Mustafa ve daha sonra III. Ahmed ve I. Mahmud başa gelince de birtakım düzenlemeler yapılıyor. 1706, 1707, sonra 1714, 1718, 1720, 1730 ve 1733 yıllarında. Yani merkezi idare donanmanın bir şekilde hal yoluna konulması için sürekli düzenlemeler yapıyor. Kadırgadan kalyona geçmiş bir donanmanın önceden kestirilemeyen bazı problemlerinin gün yüzüne çıkması üzerine haliyle birtakım düzenlemelerin gerçekleştirilmesi gerekiyor. Bunun da devlet politikası haline geldiğini düzenlemelerin arka arkaya yapılmasından, durumun takip edilmesinden, bir sonraki düzenlemelerin bir önceki düzenlemelere atıfta bulunarak yapılmasından anlıyoruz: "Şu düzenlemeler yapılmıştı; olmamıştı; işte hala olmuyor. O zaman tekrar şuna ehemmiyet verelim; bir de şu problem çıktı" gibi. II. Mustafa, III. Ahmed ve I. Mahmud dönemlerinde hep bu şekilde devam etmiş. Demek ki bunlar padişahla ilgili değildi, bir devlet politikası vardı. Yani Bahriye, devletin önemli bir işi olarak görülüyordu. Kadırgayı terk edip kalyona geçen Osmanlı donanması merkezi idare tarafından takip ediliyor ve burada ortaya çıkan problemler hep bir şekilde izale ediliyordu.

Mesela III. Ahmed'in bir ara sürekli olarak kontrolü elde tutma çabası var. Tersane'deki hesapları görsün, bütün hesaplar onun kontrolünden geçsin istiyor... Yani en ufak bir tamirat bile olsa önce padişaha yazılsın istiyor; fakat bu düzenleme 6 ay sonra terk ediliyor. Çünkü deniliyor ki; Tersane'nin işleri yoğun; en ufak bir şey bile bu şekilde padişaha sunulursa, işler yürümez;

işler kalır; bu donanmaya çok büyük bir kötülük olur. Bu yüzden uygulamadan vazgeçiliyor. Devletin bu konuda hassas olduğunu görüyoruz.

Genel bir yaklaşım vardır; Osmanlılar zaten denizcilik bilmezlerdi; kalyona geçişte geç kalınmasının sebebi de onların dünyadan habersiz oluşuydu vs. Hatta “Bunlar deniz kenarında yaşayan padişahlardır ama balık falan da yemezler” diye ifadeler var. Oysa Topkapı Sarayı Arşivi’ndeki bir belgede bir kalyonun denize indirilişinde, III. Mustafa için Tersane’de verilen ziyafetin listesinde kalkan balığı da zikredilmektedir. Diyeceğim o ki, Osmanlıların deniz kenarında oturup da, böyle bir coğrafyada, denizden anlamayan insanlar olmaları zaten mümkün değildi. Kâtip Çelebi’nin de zaten *Tuhfetü’l-kibâ’*’da bahsettiği gibi “Öyle bir devlet iki denize, iki karaya hükmeder, yani Boğaz’a sahip olan, güçlü bir donanmaya da sahip olmalıdır”. Bu fikir bir Osmanlı elitinde oluşmuşsa, demek ki en üst makam tarafından da güdülen bir politikadır.

Bilmiyorum; herhalde çok hızlı anlattım. Sürem de dolmuş, isterseniz sorularla devam edelim.

Bir de bölümlerden bahsederseniz...

Birinci bölüm “Osmanlı Donanmasında Kalyon Dönemi (1701-1770)” başlığını taşıyor. 1701 bildiği gibi Bahriye Kanunnamesi’nin tarihi ve 1770’de de Çeşme var. Özellikle bahriye tarihi açısından Çeşme kritik bir nokta. Bu yüzden çalışmanın son noktası olarak onu aldık. Birinci bölümün ilk alt başlığında 1701’den sonra ortaya konan diğer düzenlemelere yer verdim. Daha sonra kalyon türleri ve nitelikleri ve kalyonlarla ilgili başka konuları ele aldım. Osmanlıların kalyon tanımında bir problem vardı: Osmanlılarda genelde yelkenli büyük gemiler kalyon diye anılıyor. Mesela Karavele aslında üç direkli yelkene sahip, yelkenleri üç köşeli, kalyona göre daha alçak, bir gemi türüdür. Fakat belgelerde Karavele kalyon diye geçer. Onu da bir şekilde kalyon grubuna dâhil ediyorlar. “Kalyon” Osmanlı için neredeyse yelkenli bütün gemileri içine alacak nitelikte bir üst başlık. Bu bölümde kalyonların türlerine, uzunluklarına vs. değindim. En uzununu ne kadar, en kısası ne uzunlukta yapılmış? Kısa yapılırken aslında amaç ne, niçin kısa yapılıyor? Mesela 45’le 35 zira arasındaki kalyonlar genelde korsan takibi için yapılıyor, adalar arasında rahat gezsinler diye kısa yapılmışlar. Vardakosta tipi korsan gemileri biraz daha sığ sulara yanaşacak şekilde, vur kaç taktiğine daha yakın. Korsanlar için tabii en önemli şey kendilerini saklayabilmeleri.

Korsanlar da bildiğim kadarıyla kadirgayla devam ediyor; yani kürekli gemiyle gittikleri için çok sığ sulara da girebiliyorlar.

Öyle bir avantajı var korsanların. Osmanlı en büyük üç ambarlı dediğimiz türden, 61 zira uzunluğunda bir kalyon yapmış. Onunla korsan takibi yapmak

mümkün değil. Korsan gemisine ne kadar yakın boyda olursa ve hareket kabiliyeti ne kadar fazla olursa, korsan takibi o kadar kolay olacak ve adalar arasına girecek. Onun için bu şekilde kısa kalyonlar da yapılmış.

Daha sonraki alt başlık, “Osmanlı Tersanelerinde Kalyon İnşa Faaliyetleri” idi. Midilli, Sinop gibi kalyon inşa edilen yerler var. Tabii esas olan, Tersane-i Amire yani İstanbul’daki tersanenin kendisi. Burada kalyon işinde çalışanlar ve iş gücünden bahsettim. Kalyon inşasında çalışan kesimi ben üç grup olarak gözlemledim. Bir tanesi devlet’in kendi elemanlarından mürekkekb kadrolu grup; fakat bunlar bir kalyonun inşasını tek başlarına görecektir sayıda değiller. Daha ziyade kalafatçılar var, bunlar bir yandan da Hassa kayıklarının veya Sadrazamın, diğer büyük devlet görevlilerinin kayıklarının bakımı için bulunuyorlar. Ama bu kadrolu elemanlar tamamen kalyonun inşasında görevlendirilmiyor. Bunun dışında Galata’dan yevmiye hesabı çalışan kimseler var. Galata da zaten bir anlamda Osmanlı denizciliğini besleyen bir yer. Yani her türlü gemi malzemesi, inşaat malzemesi bulunabiliyor. Ayrıca insan, iş gücü de bulunabiliyor. Bunun dışında da diğer tersane civarlarında özellikle İzmit havalisinde kendileri gemi yapan tezgâh sahibi kimseler, ustalar var. Bunların bir kısmı gayri-müslim. Bunlar bir anlamda zorla İstanbul’a getirilip çalıştırılıyor. Bu şekilde istihdam edilen üç grup var. Bunları biraz anlatmaya çalıştım.

Kalyon inşa maliyeti ve süresi konusunda da problem var. Kalyonların boyu, ambar sayısı değiştiğinde fiyat değişiyor. Bu akçe işlerine belki bir iktisat tarihçisinin gözüyle bakılsa daha iyi olur diye düşünüyorum. Mesela kereste fiyatlarının listesini çıkardığım zaman orda değişen pek bir şey göremedim. Devlet kendi belirlediği bölgelerden istediği fiyattan kereste aldığı için zamanla kalyon fiyatının değişmemesi gerektiği gibi bir yaklaşım da var. Fakat diğer fiyatlardaki artışlar etkili olabilir; yani değişik fiyatlar çıkabilir. Bir kalyon en düşük 41 bin kuruşa, en fazla 87 bin kuruşa inşa edilmiş. Tabii bunların uzunlukları farklı. Süre olarak da ihtiyaç olduğunda, bunun uzunluğuna vs. bakılmadan çok kısa zamanda, bir sene içerisinde bile, bir kalyon bitirilebiliyor. Mesela 40 zira civarında bir kalyon 6 ayda bitirilebiliyor. Fakat 3 seneden fazla sürenler de var. Yani sürenin bir standardı yok. “Bir kalyon şu kadar zamanda, şu kadar iş gücüyle biter” diyemiyorsunuz. İhtiyaç varsa diğer tezgâhlardaki iş gücü ve gerekli malzeme toplanıp bir anda bitirilebiliyor. Ama kalyon inşasına başlanıp sonra üstüne düşülmediğinde senelerce inşa halinde kalmış kalyon da oluyor. “Artık bundan bir şey olmaz, bunu bozun işe yarar kerestesi varsa başka bir gemi için kullanın” da denilebiliyor.

Daha sonraki konu “Donanmadaki Kalyon Sayıları” idi. Kalyon sayılarını özellikle savaş yıllarında çıkarmak mümkün oldu. Onun dışında da, belgelerdeki sefere çıkan ve tersanede kalan kalyon sayısına bakıyorsunuz, aynı senenin

belgeleri ise topluyorsunuz; oradan bir sayı çıkıyor. En yüksek gördüğüm sayı 53'tü; ama dediğim gibi bu 53'ün hepsi kalyon değil. İçinde karavele olan da var. Bu sayı bize çok bir şey ifade eder mi? Genelde şöyle bir yaklaşım var bu mevzuda: Karşılaştırmalı olarak incelemek lazım, o sırada İngiliz donanmasında kaç tane kalyon vardı bakmak lazım. Diyelim ki bizde 53 tane var, İngilizlerde 30 tane var; bu da çok şey ifade edecek mi, bilmiyorum. Yani Osmanlı'nın öyle bir sıkıntısı yok, istese belki daha fazla kalyon da yapabilir. Ama tek başına kalyon sayısı herhalde bir devletin denizciliğini anlamaya yetmez. Yine de o sayıları bilmek açısından belirli senelerdeki sayıları ortaya koydum. Daha sonra denize indirme merasimleri var; müneccimbaşının belirlediği bir saate göre kalyon denize indirilir mesela. Kalyonlara isim verilirken az önce bahsettiğim gibi figür ve şekillerden hareketle isim veriliyor, özel isimlere geçilmesi daha sonradır. Kalyonlar feshedilmek, bozulmak yani Tersane'de işçiler tarafından parçalarına ayrılması suretiyle hizmetten çıkarılıyor. Hizmet süresiyle ilgili genelde şöyle bir şey var; 1 ila 10 sene arasında bir kalyonu her sene seferde görebiliyorsunuz. Özellikle isim olarak kalyonlar ortaya çıktıktan sonra bunu görebiliyorsunuz, takip edebiliyorsunuz; hangi sene sefere çıktı, hangi sene çıkmadı. 10. seneden sonra Tersane'de beklemeye başlıyor. Mesela diyelim Akdeniz'e sefere gönderilecek: "tamir görsün ve sefere çıksın" deniyor ve bir tamir falan geçiriyorsa, o zaman hatırlanıyor. Ama 15. seneden sonra artık kalyonların feshedilme zamanıdır. Kalyon bozulurken kerestesi itinayla çıkarılıyor. Bu iş için görevlendirilen "Ne kadar kereste çıkardın, ne kadarı işe yarar, ne kadarı işe yaramaz?" diye kendilerinden hesap sorulan insanlar vardır. İşe yaramaz keresteler genelde kiremitçi esnafına satılır, işe yarayan keresteler mahzene konulur. Bunun dışında sökülün çiviler var; onların da ağırlığı ölçülüyor. Yani öylesi bir itinayla, hiçbir parçanın zayi olmaması için çabalyorlar.

Satın alınan ve satılan kalyonlar da var, bu da yine bir başlık: "Kalyon Sahibi Tüccarlar". Devletin tüccardan kalyon satın aldığı görüyorsunuz, yani tüccarın yaptığı kalyon da donanmada hizmet edebilecek nitelikte. Aynı zamanda devlet kullanmaktan vazgeçtiği kalyonu da tüccara satıyor; yani bir müzayedeye çıkılıyor; orada tüccar tarafından alınıyor. Yalnız bu satın alınan ve daha sonra satılan kalyonlar arasında bana en ilginç geleni Ruslardan alınan dört tane kalyon. Bunu dönemin kroniğinde göremedim; yalnız o dönemki İngiliz büyükelçisinin raporunda vardı. Bu dört tane kalyon boyut olarak bizim kalyonlardan küçükler ve ikisi Kapudane-i Mosko ve Patrona-i Mosko olarak geçiyor. Bunlar için 26 bin Venedik altını ödenmiş. Tabii satın alınırken topları falan da var. Satılırken ise sadece teknesi satıldığı için fiyatları çok düşük; adı geçen iki kalyon toplam 1730 kuruşa satılıyor. Ama bir müddet Osmanlı donanmasında bu kalyonlar kullanılıyor. Bunların dışında Garb Ocakları'na verilen kalyonlar var. Garb Ocakları'yla

Osmanlıların 16. yüzyıldan beri ilişkisi vardı; bir bakıma onlar Osmanlı'nın Akdeniz'deki öncü koluydu. 18. yüzyıldaki belgelerde onlardan "Guzat-ı Mücahidin" diye bahsediliyor. Bundan dolayı Osmanlılar onlara yardımı belki de dini bir vecibe olarak görüyor. Tabi siyasi olarak da kazanımları var. Onlara kalyon veya top hibe ediyor, peksimet veriyor. Peksimet zaten adetten; ama kalyon ve top vermesi mühim. Tabi onlar da sınırlı sayıda da olsa yakaladıkları kalyonları getirip Osmanlılara teslim ediyorlar.

İkinci bölümde "Kalyonların İnşa ve Techiz Malzemeleri"ni ele aldım. İlk başta anlattığım gibi burada bir kalyonun öyküsünü vermek istemiştım; kerestelerin gelmesi ve inşa edilmesi, direklerin takılıp, yelkenlerin çekilip, topunun konulması... Fakat burada gördüm ki yelken bezi dikilen yer, başlı başına öne çıkmayı hak eden bir konu, alt başlık. Neden? Çünkü bir kadirganın inşasında da gereken malzemeye baktığınızda kereste vs. var. Kalyon olarak düşündüğünüzde bu malzemenin çeşit ve sayısı artıyor. Ama yelken bezi olarak baktığınızda kalyonun tabi çok daha fazla ihtiyacı var. Kadirgadaki yelken rüzgârlı havalarda kullanılan tek bir latin yelken. Bu donanmanın harcamalarını çok zorlamazken, bir kalyon için direk ve serenlerine göre yaklaşık 9-10 tane ve bir de yedeklik olarak düşünürseniz, bayağı bir yelken bezine ihtiyaç var. Onun için Osmanlı yelken bezini bir anlamda stratejik bir malzeme olarak görüyor. Yani donanmanın bu ihtiyaç malzemesinin ülke içinde üretilmesi gerekli. Bir devlet, bir donanma yelken bezi ihtiyacını kendi iç bünyesinden rahatlıkla karşılayabilmeli. Bunun dışında mesela bir lenger var, lenger ilk başlarda Fransa'dan alınıyor. Gerçi Raşid, *Tarih*'inde İngilizlerden alındığından da bahsediyor; ama ben belgelerde göremedim. Sadece Fransa'dan alınmış lengerlerin kayıtlarını gördüm, listeleri de yapılmış. Lengerde de şöyle bir hususiyet var: 70 ila 80 kantar arasında büyük lengerlere ihtiyaç var. Kalyonlarda biri küçük olmak üzere genelde toplam 6 lenger bulunuyor. Osmanlılar en fazla 10 kantar olan kadirga lengeri imal edebilmekteydi. 70-80 kantar ağırlığında lenger imali için gereken teknik altyapı ve bilgi yoktu. Bir Demircibaşı Ali Usta var. Etrebolu'daki demir ocaklarında ilk kalyon lengerinin bazı parçalarını imal etmesi için gönderiliyor ve dönüşünde 74,5 kantar civarında bir kalyon lengeri imal ediyor. Zaten Raşid de onun adını vererek bu olaydan bahsediyor.

Ben bu iki hususu, yani yelken bezi ve lengeri önemli buluyorum. Yelken bezini de bir ara Fransa'dan almak söz konusu oluyor. Fransız donanmasında yelkenli gemiler olduğu için "Onlardan yelken bezi alabilir miyiz?" sorusu gündeme geliyor. Daha sonra yelken bezi için Tersane bünyesinde bir bezhane kuruluyor. İçinde hepsi sürekli çalışmasa da 40 tane tezgâh kuruluyor. Tam kapasite olmasa da sürekli bir yelken üretme faaliyeti var. Düzenli üretime geçtikten sonra buranın Osmanlı donanmasına senede 2 bin top yelken bezi vermesi şartta

bağlanıyor. Bezhanenin özerk bir yapısı var; ama öncelikle devlet için üretiyor, daha sonra dışarıya satıyor. Yelken bezi ve lengeri stratejik iki malzeme olarak gördüğüm için ön plana çıkardım. Daha sonra da kereste, çeşitli büyüklükte hatlatlar hazırlanması için kendir teli, lengerler için gereken ham demir, sancaklık bez, tulumba, makaralar vs. var.

Üçüncü bölümde ise kalyon personeli ve savaş malzemelerini anlattım: “Kalyonda kaç kişi vardır, bunların görevleri nedir, aldıkları para nedir?” sorularına cevap aradım. Bunların bence en önemli özelliği emekliye ayrılması idi. Güzel listeler vardı, mesela 1718’de Venedik’le girilen savaşta bir liste yapılmış; orada kalyonlardaki yaralanmış personeli görüyorsunuz; tek tek anlatıyor: “Kurşun şurasından girmiş, burasından çıkmış, sinirini kesmiş, artık iş göremez vs.” şeklinde. Emeklilik hakkı kazanmış böyle bir personel listesi var. Bir de “kalyonların ihdasından beri çalışıyor” şeklinde anlatılmış, çok yaşlı olduğundan dolayı emekliye ayrılanlar var. Kalyonlardaki esirler de var. Kadırgalarda ki esirlerin kürek çektiklerini biliyoruz; yani çok nitelikli olmalarına gerek yok, sadece kürek çekmeleri yeterli. Fakat kalyondaki esirler biraz daha nitelikli insanlar. Bunlar marinar denilen denizci esirler, yani kalyon sefere çıktığı zaman yelken basabilen, yelken toplayabilen, birtakım işleri görebilen, sayıları genelde 15 ila 30 arasında değişen esirler.

Savaş malzemesi olarak bir kalyonun taşıdığı en önemli şey tabii ki top. Kalyonu üstün kılan kalyondaki top sayısı da kalyonun büyüklüğüne göre değişmekte. Topların dökümü, tamiri gibi meseleleri de belgelerde bulmak mümkün. Burada az önce bahsettiğim, Garb Ocakları’na verilen toplar var. Bunun yanı sıra tüccar kalyonlarındaki savaş malzemeleri var, ki bence bu da çok önemli. Yani tüccar kalyonlarının da ihtiyaç halinde donanmayla savaşa gidebildiğini görüyorsunuz. 1718’deki savaşta 8 tane tüccar kalyonu da Osmanlı donanmasıyla beraber hareket ediyor. Yani içinde top ve askeri var. Bunun yanı sıra kalyonlarda tüfek kullanan bir sınıf var. Tüfenk-endazân denilen, tüfek kullanan muharip sınıf var. Onlara verilen kurşun miktarı belirtilmiş. Ayrıca kalyonların sefer sırasında sarf edeceği barut miktarı hususunda bir denetim var. Hangi çaptaki topun gülle ile ne kadar, güllersiz ne kadar barut sarf edeceği belirlenmiş ve kalyon hocaları denilen, kalyonun sefer sırasında sarf ettiği barut miktarını not eden birisi var. Belli bir tarihten sonra bu görevliden bir kalyondaki bütün topların yaptıkları atış sayılarını istiyorlar; ona göre ne kadar barut sarf edildiğini çıkarıyorlar. Hangi topla ateş edildi, bundan şu kadar, bundan bu kadar... İşte bunları çarpıp toplayıp “Geri verilmesi gereken barut bu kadardır.” deyip teslim kaydı tutuyorlar. Barutun zayı olması istenmiyor.

Son bir alt başlık da “Donanmanın Düzenli Seferleri, Korsan Takibi ve Lojistik”. Düzenli seferlerden kastım, Akdeniz’e her sene çıkılan seferler. Daha

önce bahsettiğim gibi bazılarında, “1718’den sonra bunlar artık sadece geziye çıkarlardı, donanma öyle bir hüviyet almıştı” gibi bir yaklaşım var. Hâlbuki mesela Braudel, “Eğer 17. yüzyılın sonundan itibaren Doğu Akdeniz’de korsan faaliyetlerinin azaldığını görüyorsak, bunun şerefini bir anlamda Osmanlı donanmasına verebiliriz; çünkü onlar yelkene geçtiler ve o bölgenin emniyetini tesis ettiler” diyor. O anlamda her sene çıkılan bu seferler bence çok önemli. Korsan takibi dediğimiz, her sene yaz başında çıkılan Akdeniz seferleri dışında, bir de Osmanlı’nın tedbir olarak kışın adalar arasında korsan takibi yapmak için bıraktığı gemiler var. 18. yüzyılın başında beş tane, daha sonra korsan faaliyetleri yavaşlayınca bu sayı biraz azalıyor; ikiye üçe düşüyor. Tabi bu korsan gemileri daha ziyade donanmanın gezdiği güzergah ve zaman dışında aktif.

Kalyonlar savaş sırasında savaşa katılan gemiler olmanın yanı sıra lojistik olarak da hizmet görüyorlar. Birtakım malzemeleri İstanbul’a veya başka yerlere taşıyorlar. Büyüklüklerine göre çok miktarda malzemenin veya insanın kalyonlar tarafından taşındığını veya taşradaki bazı devlet görevlilerinin İstanbul’a gelmesi gerekiyorsa görevli kalyonlar tarafından getirildiğini veya İstanbul’dan bir yere götürüldüğünü görüyoruz. Evet, benim kısaca veya belki uzunca söyleyebileceğim bunlar. Eğer sorularınız olursa dilim döndüğünce cevaplamaya çalışacağım.

Kadırga ile kalyon arasındaki farka biraz daha değinebilir misiniz? Kalyonda aynı zamanda kürek çeken insanlar da var mı yelkene ilaveten? Bunlar ne şekilde mukayese edilebilir? Bir de 1701 Kanunnamesi çıkana kadarki tartışma ve bu geçişi de açıklar mısınız?

Onu daha önce İdris Bostan hoca “Kadırgadan Kalyona 17. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Gemi Teknolojisinin Değişimi” makalesinde yazmıştı. Bu meselenin Osmanlı’da ortaya çıkmasını ilk olarak Girit seferi sırasında görüyoruz. O zamana kadar Osmanlı’nın esas vurucu gücü, yani daha doğrusu donanmayı oluşturan asıl gücü kadırga. Kadırga, çektiri türünde, temelde kürek gücüyle, insan gücüyle hareket eden bir kürekli gemi; her iki tarafta 25 kürek ve her kürek sırasında da 4 ila 5 arasında kürekçinin olduğu gemiler. Girit seferi sırasında, Venedik, Çanakkale’nin ağzını İngiliz ve Hollandalılardan kiraladıkları yelkenli gemilerle kapatıyordu. Tabi aslında, yelkenli geminin İngiliz ve Hollandalılar tarafından Akdeniz’e girmesi de ayrı bir bahis. Akdeniz’de her zaman için kürekli gemi kullanılmıştır, başlangıçtan beri böyledir; çünkü Akdeniz’de bazen günlerce rüzgâr olmaz. Bir yelkenli gemi için de rüzgârın olmaması hareketsiz kalmak demektir ve bu ölümlü eş değer. Yani etrafınızda kürekle hareket eden

* *Osmanlı Araştırmaları*, sy.24, İstanbul- 2004, ss. 65-86

gemilerin olması ve sizin hiçbir şekilde hareket edememeniz sizi bitirir. Öyle olunca özellikle Barbaros, ki döneminin en büyük korsanıdır, yakaladığı gemileri yakından incelemiştir. Tabi Akdeniz'in kadim geleneğinden de haberdar, kendisi hep su seviyesine daha yakın kadirgalarla hareket ediyor, bu tarzda olanlar daha hızlı oluyor. Su seviyesine yakın olması küreğin daha az güç harcamasını ve geminin daha hızlı gitmesini sağlıyor. Tabi kadirganın yalpalaması gibi çok teknik mevzular, bunların birtakım dezavantajları da var. Barbaros'un takip ettiği yöntemle Osmanlı donanması da bu geleneği kabul etmiş. Osmanlılar hem Barbaros'tan, hem tevarüs ettikleri bir Bizans, onun öncesinde Roma, yani kadim bir Akdeniz geleneğinden dolayı kadirgayı, kürekli gemiyi kullanıyorlar.

Bu noktada ben şunu da hatırlatayım; kadirgada çok az top var ve bu gemi çok fazla insan taşıyor. Yani oradaki seferlerde yapılan operasyon top gücüyle, atış gücüyle değil; daha ziyade insan gücüyle oluyor. Onun için de rampa edip, tırmanıp, gemiye girip, gene kılıçla ya da neyse artık onlarla mücadele ediyorsun.

Evet, kadirga savaşlarında bir noktadan sonra deniz savaşı değil, kara savaşı başlıyor. Yani rampa edildikten sonra baştaki pruva topları iptal, zaten kadirganın yan topları da yok, 3 tane pruva, yani baş topu var. İçine aldığı gıda malzemesi de sınırlı olduğu için kadirga sürekli karaya bağımlı hareket ederek açılabilir; fazla açılmaz. Sürekli kıyı ile arasındaki bağlantıyı gözeterek hareket eder. Kuzey'den gelen güçler, yelkenli gemileri ve içindeki malzemeyle uzun süre karadan bağımsız kalabilir. Onlarda yelken vardır, kereste vardır, marangoz vardır, yaşam alanı vardır. Öyle olunca yelkenli gemiyle hareket etmek tabi bir güç; onu idare etmek de en önemli şey. Osmanlılar 1650'lerde Çanakkale Boğazı'ndan çıkamayınca Girit'teki kuşatma yapan birliklere gerekli malzemeyi denizden iletemiyorlar; gönderemedikleri malzemeyi karaya çıkarıp, karadan bir noktaya kadar taşıyıp, tekrar deniz vasıtasıyla Girit'e ulaştırıyorlar. Tabi bu son derece meşakkatli bir uğraş. Birkaç savaşta da kadirgalar kalyon gücünün ateş gücüne karşı dayanamıyor. Yani sadece 3 tane topu olan kadirga, top bataryasına dönüşmüş bir kalyon kendisine karşı durduğu zaman pek bir şey yapamıyor. Rampalamak da imkânsız; çok sayıda gemiyle gelmiş ve boğazın önüne birikmişler. O sırada acaba biz de kalyona geçelim mi diye bir tartışma alevleniyor. Bunları *Tuhfetü'l-kibâr*'dan öğreniyoruz. Kâtip Çelebi'ye en sonunda dönemin Şeyhülislamı Abdürrahim Efendi gelip danışıyor, "Acaba eskilerin savaşları nasıldı? Yani kadirga ile savaş nasıldı?" Bunları öğrenmek istiyor, çünkü bazı Osmanlı elitine göre kalyona geçilmezse devletin hali harap. Ama *Tuhfetü'l-kibâr*'da Kâtip Çelebi "asıl önemli olan kalyon yapmak değil, önemli olan içine bunu yürütebilecek adam koyabilmek" diyor. Aslında bu işaret ettiği şey, yani

yetişmiş insan gücü temel bir problemdir. En önemli Şeye işaret etmiş, yani malzeme olarak Osmanlı'nın sıkıntısının olmadığı ortada. Kereste ise kereste, lenger ve yelken bezi gibi Şeyleri de bir süre sonra zaten üretmeye başlıyor.

Osmanlı'nın bir kalyona geçiş meselesi var. Hatta dönemin veziriazamı Melek Ahmed Paşa da bir kalyon yaptırıyor; fakat bu ilk tecrübe olduğu için 1651'de gemi denize verilirken yan yatıyor. Halk arasında da "haram para ile yapıldı.", "zorla alınan parayla yapıldı; onun için böyle oldu" gibi kalyona karşı aksi bir yaklaşım var. Tabi bir de Barbaros zamanında yaşanan o bütün övgü dolu şaşalı denizcilik kahramanlıkları hep kadırgayla kazanılmış. Yani bir nevi kadırga milli bir dava gibi görülmüş; artık kadırgadan kalyona geçmek mümkün olur mu? Fakat kalyonlar yapılıyor, hatta bir ara Osmanlı kalyonları Venedik donanmasına üstün geliyor. Daha doğrusu onları ateş gücüyle Boğaz girişinden uzaklaştırarak sefere hala devam eden orduya, ki 25 sene civarında sürmüş uzun bir kuşatmadır, malzeme götürüyor; fakat ertesini seneki çatışmada kalyonlar bu sefer ağır bir hezimeye uğruyor. Yani kalyon yapılıyor ve hatta üstün geliniyor; ama Kâtip Çelebi'nin ifade ettiği Şey ortaya çıkıyor: Bunu idare edecek yetişmiş, kalifiye adam yok; onun için vazgeçiliyor kalyon inşasından. O zamanın sadrazamı Fazıl Ahmed Paşa; bu kalyon projesinden vazgeçiyor. Sonra 1682'de Merzifonlu Kara Mustafa Paşa sadrazam olunca tekrar kalyona geçiliyor. Onun zaten Osmanlı'nın iki büyük düşmanına; yani denizde Venedik, karada Habsburg'a karşı fütuhat düşüncesi var. Viyana'yı alıp Habsburgları dize getirecek. Kalyona tekrar 1682'de geçme kararıyla da oluşacak yeni donanmayla Venediklileri yenecek.

1682 kalyona ikinci ve kalıcı olarak geçişin tarihidir. 1682'den sonra kalyonlar yapılmaya başlanır. Mezemorta'yı görürüz sonra, ilk başta 10 kalyonun Başbuğu olur. Daha sonra kalyonların sayısının artırılması istenir ondan, o yönde faaliyet göstermesi istenir. Mezemorta onun için çalışır, donanmada 20 civarında kalyon olur. Bu esnada kadırgalar da görev yapmaktadır donanmada. Mezemorta, kalyonlar kaptanı iken dönemin kaptanıderyası Enderun'dan gelme biri olan Yusuf Paşa'dır. Mezemorta Kalyonlar Başbuğu, Yusuf Paşa da Kaptan-ı Deryadır. Donanmada böyle bir ikilik vardır, yani birisi Kaptan-ı Derya diğeri de Kalyonlar Başbuğu; ama Kaptan-ı Derya Kalyonlar Başbuğuna bir anlamda söz geçiremiyor. Mezemorta korsanlıktan gelen bir adam, ne kadar laf anlatabilirsin ona. Sonra Mezemorta Kanunname'yi hazırladığı zaman en önemli maddesini görürsünüz: Karadan gelen kimse Kaptan-ı Derya olmasın. Demek ki o bunu esas mesele olarak görmüş.

Geçişi anlatıyordunuz?

Evet, biz başka bir Şey, kadırgalar ile kalyonların farkını anlatıyoruz. Kalyonun ilk bilinen örnekleri İtalya'da yapıldı, Bunlar *Galeoni* ismiyle kaydedilen,

kürekleri olan, nehirde gezen devriye gemileri. Gerçi ben “kalyonun orijini budur” diye konuyla ilgili literatürde kesin bir ifade görmedim; daha çok karanlıkta kalan bir geçmiş olduğu söyleniyor. Ama ilk bahsedilen kalyonların savaş gemileri olduğu da muhakkak. Yani kalyon dediğimiz bir savaş gemisi ve etkileyici bir görüntüleri var.

Kadırgaya nazaran daha büyükler, daha yüksekler?

Tabi ki kadırgaya göre daha büyükler, zaten önemli olan burada yüksek bordalı olması, bu durum savaş sırasında kalyondakilere bir avantaj sağlıyor. Yukarıdaki adam aşağıdakine artık tüfekte veya herhangi bir şekilde daha çok zayıt verdirebiliyor. Bir de zaten bir kadırgaya göre top sayısı da fazla. Mesela *Tuhfetü'l-kibâr* da Kâtip Çelebi öğüt verir: “Kadırga kalyona yaklaşmasın; ancak şu şekilde üstüne varsın; diğer şekilde kalyon görünce onunla savaşmasın”.

Pozisyonuna göre yani?

Evet. Bir de rüzgâr meselesi var. “Rüzgâr yoksa peşine düşsün, rüzgârlı olursa arkasından gitsin, çünkü kalyonun arka topları kısıtlıdır, çok yüksek ateş gücüne sahip değildir”. Yani bazı çizimlerde görünür, arkada birkaç tane küçük top vardır. Bir takip yaptığınız zaman tabi ikizin de rüzgârı arkadan alıyorsunuz. “Rüzgâr kesilene kadar takip et, o zaman kalyonla savaşa gir, dümeni önüne almış olduğundan dümenine ateş et, dümensiz kaldığı zaman zaten bir gemi bitmiştir. Ya da direklerine, yani yelkenlerine ateş et, onu hareketsiz bırak”. Yani bu iki durumda kalyonla savaşa gir; aksi takdirde kalyonla savaşma şeklinde bir tavsiyesi var. Kalyonun üstünlüğü budur işte.

Hız yönünden çok fazla bir avantajı yok o zaman.

İlk yapılan kalyonların öyle bir problemi var; adeta yüzer kaleler halindeler; çok hızlı değiller. İlk kalyonun avantajı çok sayıda top taşıması. Böylelikle bir güce dönüşüyor, zamanla yüzlerce toplu falan kalyonlar oluyor; ama tabi hepsi aynı çapta ve ağırlıkta değil, küçük toplar da var. Kalyonlar zamanla yüzer kalelere dönüşüyor ve hareket kabiliyetleri azalıyor. Bir süre sonra denizcilikle uğraşan teknisyenler bunu daha makul seviyeye getiriyorlar ve 16. yüzyıl başlarında, bir Fransız alabandalara delikler açarak topları ambarlara yerleştiriyor. Kalyonda en büyük devrim bu, yani ambarlara topların yerleştirilmesidir. Daha önce o en üstteki platforma veya diğer top konacak platformlara yerleştiriliyor. Ambarlara konulunca tabi belli bir zaman sonra bunların seyir gücü kadırgaya göre daha iyi oluyor. “Ne kadar top koyarsan o kadar yaşarsın” anlayışı yıkılıyor, yakın savaş taktiğinden 1650’lerde vazgeçiliyor. Genelde Osmanlılar “kalyon” diyor ama İngiliz literatüründe bu tip savaş gemisi *ship-of-the-line* olarak zikredilir, hatta Cevdet Paşa bunu *hatt-ı harp gemisi* şeklinde çevirmiş. Bu ne

demek? Kalyonlar sancak gemisinin ardında, birbirlerinin dümen suyunda yani arka arkaya giderler; sancak gemisini takip ederler. İki donanma karşılaşıncaya kadar top atışı başlar. Yani rampalama yoktur. Birbirine top atışı başlar, bütün kalyonlar, sancak gemisinin arkasında kaç gemi varsa düşman gemilerine zayıf vermeye çalışırlar. Ya batırmaya ya da direk ve yelkenleri vurup hareketsiz bırakmaya çalışırlar. Rampa savaşı daha çok kadırga dönemi savaşıdır. 1650'lerden itibaren de topçuluğun ilerlemesi, demir top üretimi maliyetinin daha makul seviyeye gelmesi ve barutun kalitesinin yükselip daha uzağa ateş edilebilmesiyle bu tarz savaş daha da belirginleşmiştir.

Kara savaşlarında bir dönem var, çok fütursuzca birbirlerine ateş atıyorlar. Ateş gücü hakikaten çok yüksek, ulaşmaya çalışıyorsunuz, ulaşamıyorsunuz. Başka bir yolu yok, ya menzil dışında kalacaksınız; savaş olmayacak veyahut da böyle devam edeceksiniz; çünkü fiziksel teması girmek imkânsiz. Şimdi tezle alakalı benim aklıma gelen böyle tuhaf bir ara dönem var. Avrupa tarihçiliğinde askeri yapının dönüşümü toplumsal yapıyı nasıl değiştirmiş, bizde onun üzerine çok yazıp çiziyorlar, ki bu da güzel bir şey. Osmanlı tarihçileri Osmanlıca arşiv belgelerini kullanmaya başladıktan sonra ise tezlerimizin şekli değişti. İlk yapılan tez demeyeyim de Osmanlı tarihine dair ilk tesbitler ya seyahatnamelere dayanıyordu ya kroniklere, çünkü en kolay ulaşılabilen belge grubu onlardı. Orda bir hikâye anlatılıyor, dolayısıyla siyasi tarihe çok uygun; ama arşiv açıldıktan, Osmanlıca arşiv belgesi okuyabilen insan sayısı arttıktan ve özellikle Barkan'dan sonra bazı şeyler değişti, sizin yaptığınız tez gibi. Üretim süreci nedir? Gemi nasıl oluşur? Tersanede faaliyetin aslı nedir? Oranlar nedir? Miktar nedir? Bunlar ortaya çıkmaya başladı. Bu, askeri tarihin aslında o dönemin dünyasını, Osmanlı'yı nasıl değiştirdiğini anlamamızı sağlayabilir. O yüzden ben bu tezi ve bunun gibi tezleri çok önemsiyorum. Aslında bu bir nevi teknoloji tarihi çalışması. Yani o dönemdeki seviyeyi ve nerede bulunduğumuzu görüyoruz. Şimdi bize çok anlamlı gelmiyor ya da kolay geliyor. Ama 10 kantar lenger imal edilebilirken, niçin 80 kantar imal edilemiyor? Bize şimdi çok naif geliyor; yani ben kendi tezimden de biliyorum: Diyelim ki çapı 1 metre olan bir kazan var, 3 metrelik bir kazan yaparsa bütün sorun hallolacak, ama 40 sene bunu yapamıyorlar. Böyle tuhaf bir dönem ve bu teknoloji tarihi için önemli. Denizcilik bunun bir parçası ama başka askeri tarih tezleri yapan insanlar için de bu yöntem bence kullanılmalı, yani mesela barutun veyahut da silahın nasıl üretildiği, kaç tane üretilebildiği falan... Bunlar her zaman çok önemli, dünyada bulunduğunuz seviyeyi gösteriyor.

Benim aklıma gelen bir şey de şu: Kaptan isimleriyle gemiler arasında bir bağlantı olabilir; kaptanın ismiyle anılıyor gemi. Daha sonra da bizzat ge-

miye isim verilmeye başlanacak. Kaptanın ismiyle anılan bu gemiler bence hakikaten tek bir gemi. O Kaptan görevden ayrılana kadar veyahut çoğu vakit başına bir şey gelene kadar ben hep o geminin hep aynı gemi olduğunu düşünüyorum. Çünkü diğer silahlarda da böyledir, yani Avrupalılar için bu biraz Rönesans fikridir. Bizim için de çok farklı değil; silah çok kişisel bir şeydir. 18. yüzyılın ileriki tarihlerine kadar silah hep kişisel kalmıştır. Çünkü standart üretim yoktur, tek bir tane üretildiği için, buna tüfekler falan da dâhil, o kişiyle özdeşleşir. Yani mesela silahı verdiğinizde adam üzerini süsler, kafasına göre bir şeyler yazdırır, en çok etkilendiği ayeti kazıtır falan; onun silahıdır. O yüzden gemilerde de öyle bir şey olduğunu düşünüyorum, mesela Cezayirli Ali Paşa'nın kalyonu hakikaten Cezayirli Ali Paşa'nın, bu böyle bir gelenek.

Ama o zaman şöyle bir problem ortaya çıkıyor: Cezayirli Ali Paşa'yı kaybetmiş anda gemiyi de mi kaybetmiş oluyoruz?

Hayır, o zaman başka birisinin olacaktır. Yusuf Bey dedi ya...

Mesela bazen 3 sene Cezayirli Ali Paşa'yı ya da Ali Kaptanı göremediğimiz olacak, 3 sene sonra yeniden ortaya çıkacak...

Şahsen ben o dönemde Cezayirlinin elinden kalyonunun alınıp başkasına verildiğini düşünmüyorum. Yani biz belgelerde bunu göremiyor olabiliriz.

Onunla ilgili olarak şunu ifade edebilirim. Daha sonraki senelerde gemilere isim verilince veya gemiler figürleriyle anılınca, sefere giderken mesela Siyah At Başlı kalyonun kaptanının adı zikrediliyor...

Genelde aynı mı oluyor?

Hayır, aynı olmuyor, bir sene sonra bu kalyonun başka bir kaptanı olabiliyor.

Evet, orada olur; gemiye farklı bir isim vermenin gerekliliği zaten oradan çıkar. Sürecin sizi götürdüğü yer zaten orası. Nasıl söyleyeyim; tüfekteki gibi, yeniçerinin eline tüfek veriyorsanız ve ömrü boyunca o tüfeği kullanacaksa tüfeğe siz isim vermezsiniz. Çünkü o Hasan Ağa'nın tüfeğidir. Ama fabrikada tüfek üretmeye başladığınız vakit tüfeğin üzerinde bölük numarası olur, neden? Kimin kullandığı önemli değil; o da kullanabilir öbürü de. Gemilere bizzat isim verilince de, artık onun Kaptanı değişebilir.

Bana silah örneği ile uyumuyor gibi geliyor. Sayılarda öyle ciddi değişiklikler yok bildiğim kadarıyla. Yani kalyonlara Kaptan ismi verildiği dönemde atıyorum 20–25 tane kalyon varsa, kalyona isim verildiği dönemde de kalyon sayısı hemen hemen aynı gibi. Ama silahlarda bu durum biraz daha farklı gibi.

Olabilir, ama ben gene de öyle olduğunu düşünüyorum.

Bir de hakikaten silahla gemiyi bir tutmak ne kadar doğru bilmiyorum.

Benzer şeyler var.

Tezde bu isim vermeyle ilgili daha fazla bilgi var aslında. İsim verme veya figürlerle anılma hadisesi şundan kaynaklanmış: Akdeniz görevine gidecek bir-takım kalyonlar var ve bunlara barut verilirken, hangi kalyona ne kadar barut verildiği karışmasın diye isimlendiriliyor. Barut miktarını belirleyen de kalyondaki top sayısı. Dolayısıyla o kalyona zimmetli. Kalyonların isimle ilk zikredilmesi bu sebepten dolayı, yani verilen barut miktarı Kaptan'a değil de "Şu kalyona, şu kadar barut" şeklinde.

O zaman bütünüyle farklı bir şey de olabilir. Yani Kaptan isimlerinin kayıtlı olduğu dönemde de belki kalyon isimleri vardı, o zaman yazmadılar... 18. yüzyıl önemli bir tarih.

Dediğim gibi verilen isimler böyle çok şahsi, kişisel isimler değil. Büyük Gül Başlı, Küçük Gül Başlı, Ay Bahçeli, Küçük Ay Kıçlı, Servi Bahçeli, Çifte Ay Kıçlı, Çifte Teber Kıçlı, Siyah At Başlı örneklerinde olduğu gibi ilk isimlendirme hep figürlere göre... Ya da mesela yapıldığı yere göre; mesela Akçaşarlı; Akçaşehir'de yapılmış bu kalyon. Hâlâ kalyonların şahsiyeti yok. Daha sonraki isimler ise figür ve süslemeleri anlatan isimler değil. Mesela Hüma-yı Bahri, Esed-i Bahri, Nasır-ı Bahri, Fatih-i Bahri, Şeşpa-yı Bahri, Tayyar-ı Bahri... gibi isimler konuluyor. Yani, yırtıcı bir hayvan veya işte bir kuşla, böyle kahramanlık anlatan isimler. Bu tezde benim dikkatimi çeken bir şeydi; özellikle Kayı boyunun ongunu olan doğanın çeşitli isimleri var. Şehbaz, Sungur gibi. Osmanlı kalyonlarına farklı doğan türlerinin isimlerinin verildiğini görüyoruz. Esper mesela doğanın terbiye görmeyi kabul etmeyen bir cinsi. Şehbaz gene doğanın yırtıcı olan bir şekli, Sungur yine Ortaasya'ya kadar uzanan bir geçmişi olan ve makbul bir doğanı ifade eden bir tür, hep bu doğanın etrafında dönmüşler. Belki isimlendirmenin üzerinde de ayrıca çalışılması lazım.

Ben şu yüzden söyledim onu, hani sen de söyledin ya, devletin maddi imkânları vardı; organizasyona sahipti, kalyon üretebiliyordu; ama bunun için doldurabilecek insanı bulmak asıl meseleydi. Dolayısıyla personel zaten büyük bir mesele olduğuna göre, yetişmiş Kaptan sayısını açıkçası bilmiyorum; ama çok olduğunu zannetmiyorum. Geniş bir havuz olmadığı için o kalyonun el değiştirmesi çok mantıklı gelmiyor bana.

Ben bir şey daha söylemek istiyorum. Bu figüre göre isimlendirmenin ortaya çıkma tarihi, isim vermelerle yakın mı? Çünkü figürlerle savaş tekniği arasında bir bağlantı var gibi. Dolayısıyla aslında bu birbirinden farklı, işte Aslan Başlı vs. bunlar da gemiye bir özellik katıyor, diğerlerinden ayırıyor. Nasıl yapılıyordu bilmiyorum; ama bakıldığında onlara ayrı bir görünüm ka-

zandırıyor. Dolayısıyla belki de düşünülen bir şeydi. Bir seçenek olarak aklıma geldi.

Kalyonlardaki figürler ilk baştan beri yapılıyordu. Barut verildiği zaman şahsı bağlamıyor, şu kaptana şu kadar barut verdim demiyor. Barutu o gemiye koyuyor.

Bunlar hangi senede oluyor tahminen?

İlk kez 1714'de kalyonların taşıdıkları figürle isimlendirildiklerini görüyoruz. Önceleri Kaptan ismiyle zikredilmekteler. Ama bu sırada da figür var mıydı, yok muydu? Bence figür vardı, çünkü bu süsleme kalyonlarda gelenek gibi bir şey ve ilk zamanlardan beri uygulanıyor.

Şu da var tabii; kalyon sayısı az ve kalyonlar daha uzun ömürlü. Kadırgalara böyle isim vermek mantıklı olmayabilir.

Kadırgalar zaten mahmuzlarında figür taşımaya çok müsait değil. Yani bir kalyonun baş figürü daha görkemlidir. İşte çeşitli filmlerde belki seyretmişsinizdir. Kalyonlar arkalarında aynalık dediğimiz, bir nevi bahçe gibi geniş bir alana sahip olduğu için, orada da böyle süslemeler yapılabiliyor. Böylece bir kalyon, çok büyük bir sanat eseri olarak ortaya çıkabiliyor.

Başka bir soru sorabilir miyim? Tezde, en başta bahsettiğiniz hikâye uzun bir tasarımla gerçekleşmiş, yani süreci itibarıyla bir oluşum söz konusu. Ama genel olarak Osmanlı savaş tarihi içerisinde kalyon; yani bu dönemin değerlendirilmesi gibi bir bölüm yer almamış. Agoston kendi çalışmalarından bahsederken bu teknolojik gelişmeleri falan anlatıyor: "En son vardığım sonuç Osmanlı Avrupa ile mukayese edildiğinde ne teknolojik açıdan, ne bunları takip etmesi açısından hiçbir bir geriliği yoktu. Ama savaş taktiği açısından, nitelikli insan gücü açısından büyük sorunları vardı" diyor. Yani o kadar detaylı çalışmadan sonra genel bir sonuca bağlamaya çalışıyor.

Benim derdim esas olarak kalyonun savaş tarihindeki yerini incelemek değildi. Şöyle değerlendirmek lazım: Osmanlı Akdeniz'de kiminle savaşıyor? Venedik'le. Osmanlı'nın esas donanma kurgusu tamamen Venedik'e göre. Bir anlamda Venedik kalyona geçince Osmanlı kalyona geçti. Yani düşmanın silahı ile silahlandı. O açıdan baktığımızda Osmanlılar eğer Venedik karşısında muzaferiyet kazandıysa, demek ki taktiksel anlamda da başarılıydı. Kroniklerde bu savaş taktiklerinin nasıl uygulandığını bulamıyorsunuz. Savaş demişken mesela kimileri 1718'deki savaşın varlığından haberdar değil gibi, bazı kitaplarda bile en son savaş 1717'de deniliyor. Dönemin kroniğinde bu savaş anlatılır ama taktik anlamda bir ifade yoktur. Belki siyasi sonuçlarına yer verilir. Belgelerde ise

1718'deki savaşta yaralanmış askerlerin listesi var. Çünkü bunlar görevlerine göre bir maaşla emekli edilecekler. Bunun için kayıtlarda yer buluyorlar. Ama dediğim gibi ne kronikte ne belgede savaşın taktik uygulaması ile bilgi yoktur. Eğer Osmanlı savaşı kazanmışsa, orada taktik olarak da üstün bir şey yaptı ki Venedik'i yendi.

Ama bunlar teknolojik olarak birbirlerine ne kadar denktiler? İkisinin arasında ne kadar fark vardı? Bir de teknolojik olarak kıyaslamayı sadece Venedik'le yapmak da doğru değil. Sen düşmanı Venedik'ti diyorsun; ama kalyon üretim merkezi söz konusu olduğunda teknolojinin üretim merkezi Venedik değil. Belki İngilizlerle kıyaslamak gerekir.

İngilizlerle kıyaslamayı çok doğru bulmuyorum ben.

Teknoloji olarak bunları kıyaslamak lazım.

Kıyaslamayı karadaki şeyleri dikkate alarak yaptığımızda...

Bu performans mukayesesi olur, teknolojinin mukayesesi olmaz.

Kafamızdaki Osmanlı'nın şöyle bir imajı var: ihtiyaç ne ise onu yapabilen bir Osmanlı. Karşısındaki düşmanda ne varsa onun mislini üretebilen bir Osmanlı. Dolayısıyla karşısında İngilizler olsaydı eğer... Hani kafamızda öyle bir problem var; Osmanlı "denizci millet" miydi? İngilizler önde oldukları için, donanma olarak "denizci millet" oldukları için ki denizci milleti tırnak içinde kullanıyorum. Zira bir milletin denizci doğması diye bir şey yok. Denizci millet, bir anlamda geliri denizden, deniz ticaretinden olan millet demek. Bu İngilizler öyle bir milletse onların donanması da haliyle daha iyi olacağına göre, "hadi bakalım, Osmanlı'nın yaptığı kalyonların niteliklerini kefeye koyalım." diyorlar, hatta bazıları sadece sayılara bakılmasını yeterli görebiliyor. Bence bu bir şey ifade etmez. O zaman İngiliz donanmasında kaç tane kalyon vardı? Siz Osmanlı'nın derdi olmayan bir şeyden bahsediyorsunuz.

250 sene sonra buradan bakarak, teknoloji mukayesesi yapacaksan, bunu Venedik'le yapamayız ki.

Ben de diyorum ki, eğer Osmanlı'nın Akdeniz'deki düşmanı İngiltere olsaydı, İngiliz donanmasına karşı bir eksiklik varsa, var diyelim, tescil edelim. Evet, Osmanlı donanması İngiliz donanması kadar değildi. Ama bunu yaparken şunu da gözden kaçırmamak lazım o zaman...

Biz bunlar kusurluydu demeyeceğiz ki.

Bunu Osmanlı'yı temizlemek için falan söylüyor değilim. Şunu doğru yapmak lazım diyorum: Osmanlı'nın derdi mesela 1 senede 200 tane gemi yapmak

olsa, bunları yapabilir. Hani diyor ya: "Bu devlet o devlet ki murat edinirse yelkenlerini atlastan halatlarını ibrişimden yapar eder, ortaya koyar." Bu kudreti gösterir; ama devamlılığı olmadığı için o anlamda bize bir fayda sağlamaz... Bu sene 53 tane vardı, feshedildi, çürüdü gitti, 10 tane kaldı. Ama ertesi sene isterse 20 tane yapar.

Yapabilirdi başka bir şey, ne zaman yaptı başka. Mesela İngilizlerin 1620'de yaptığını Osmanlı 1680'de yapabiliyorsa... Yani Mezemorta gibi birini getirmek, süre farklılığı vs. önemli. Yani yaparım demekle olmuyor.

İhtiyaca binaen de adlandırılabilir bir şey olabilir. Yani İngilizler 1620'lerde bunun ihtiyacını hissetmişler, yapmışlar.

Bir de şu yüzü var meselenin. 1680'de Osmanlılar da İngilizlerin yaptığı bu işin ihtiyacını hissettiler ve kullanmaya başladılar, hani ondan sonra bu teknolojiyi ne kadar geliştirdiler, ne kadar yenilediler, ne kadar revize edebildiler, bu hususta onların önüne ne kadar geçebildiler? İşte teknolojik kıyası burada yapmak lazım belki de.

Askeri tarihte ne yazık ki böyle çekirdek merkezler olabiliyor. Böyle bir merkez var ve etrafa doğru yayılıyor. Denizcilikte İngilizlerden önce Hollanda var. Kuzey denizinden etrafa doğru yayılıyor. Gemi yapım tekniklerini onlar yayıyorlar, çünkü biraz coğrafya da alakalı. Adamların yaptıkları gemi 20 sene 25 sene dayanıyor. Osmanlı Lübnan'dan ağaç kesip yaptığında 3 sene de çürüyor. Şimdi onlara da bakılabilir; Adriyatik kıyısındalar, uzağa gitmeye ihtiyaçları var. Dolayısıyla daha fazla su çeken gemiler yapmak zorundalar. Ama onun kendi başına bir anlamı var. Yani bir devlet eğer kalyona geçiş ihtiyacı hissetmiyorsa bunun anlamı tarihin giderek kıyısında kaldığıdır. İhtiyacını hissetmeli, eğer ihtiyacını hissetmiyorsa demek ki artık ansiklopedinin arka maddelerindedir. Ama hiçbir zaman Osmanlılar en önde olacak diye bir kural yok, o bir dönemdir. Önemli olan uzun yüzyıllar boyunca etkin olabilmek. Düşündüğünüzde 8 tane 10 tane devlet ya da millet siyasi olarak hep aktör olmuş. Biraz da öznel olarak yazıyoruz tarihi; her zaman Osmanlılar en önde olacak diye bir şey yok. O çekirdeğin içinde değil; ne karadaki askeri dönüşümün başlatıcısı, temsilcisi, belirleyicisi -o da Batı'dan geliyor- ne de denizdeki gelişmelerin başlatıcısı olabilmıştır.

Malta seferi başarısızlıkla sonuçlanmasaydı, Osmanlı Malta'yı üs olarak kullanacaktı, oradan daha ileriye geçilecekti. O takdirde daha farklı bir ihtiyaç olacaktı, düşman farklı olacaktı. O zamana kadar İspanyollar da Osmanlı'nın Akdeniz'deki düşmanları iken daha sonra her ikisi de kendi köşelerine çekildi. Sonra Osmanlılar Venedik'ten Kıbrıs'ı alarak bir anlamda dediler ki, "tamam, Malta'da başarısız olduk; ama Doğu Akdeniz bizim" Yani Osmanlı için o saat-

ten sonra hâkimiyet sahası Doğu Akdeniz olarak belirginleşti, orayı kontrol etti. Adalar denizinden itibaren aşağıya doğru Girit, bir çizgi çektiğin zaman...

Hâkimiyet iddiası yok yani.

Batı Akdeniz için yok bir tarihten sonra.

Bize biraz yanlış öğretildi; Uzunçarşılı, Öztunalar falan Akdeniz Türk gölü diye yazmış. Türk gölü olmadığını görünce kötü hissediyorsun kendini. Öyle bir şey yok ki, öyle bir şey olmaz zaten. Dünyanın hangi döneminde Akdeniz bir devletin olmuş? Zaten çıkış noktası yanlış olunca, onları da görmeyince insan kendini kötü hissediyor; hani Akdeniz Türk gölüydü diye.

Akdeniz'i Kıbrıs'a kadar sayıyoruz.

Bir gün burada, İdris Bostan hocayı da çağırıp, Osmanlı Deniz İmparatorluğu'nu tartışmak lazım.

Evet onu İdris hocayla yapmak lazım, çünkü "Deniz İmparatorluğu" terimini o kullanıyor.

Bütçede Bahriye'nin bütçesiyle Kara Askerinin bütçesi gözüküyor mu?

Bu konuda çok güzel bir belge bulmuştum; orada 30 seneden fazla bir dönemde, her senenin üstüne kayıt da düşülmüş olarak, Tersane'nin yaptığı bütün harcamalar var. Mesela bu sene şu gemi yapıldı. işte bilmem kaç sene sonra bitti falan. Oradan Tersane'nin kendi bütçesini görebiliyorsunuz; ama...

Tersane bütçesine ne dâhil, sadece gemi inşası mı dâhil?

Tersane bütçesine sadece gemi inşası dâhil değil, zaten problem o. Bunun içinde başka harcamalar, mesela Tersane'nin kendi elemanlarının harcamaları, başka birtakım harcamalar, alımlar-satımlar vs. de var. Öyle olunca bir kalyonun ne kadara inşa edildiğini çıplak olarak göremiyorsun. O bahsettiğim 41 bin kuruştan 87 bin kuruşa kadar olan fiyatlar hep İstanbul Tersanesi dışında yaptırılan, kalyonların hesapları. Çünkü o zaman hesap soruluyor. Bir devlet adamı görevlendiriyor, deniyor ki: "Sen git Sinop'ta şu özellikte bir kalyon yap". Bu kimse 3 sene sonra gelip "ben şu harcamaları yaptım, şu kadar kereste kullandım, işte şu oldu bu oldu" diyor. Bir de, devletin "bu harcamalarını kabul ediyorum, şunları etmiyorum" diye müdahalesi var. Ondan sonra bir maliyet hesaplaması yapıyorsun; en sondaki fiyatı yapılan gemi sayısına bölüyorsun, bir kalyon şu kadara mal olmuştur diyorsun. Yani orada elinde tuttuğun bir kalyonun inşa masrafı; ama Tersane'nin bütçesi olunca onu içinden arındıramıyorsun. Un parası var, peksimet parası var, çalışanların maaşı var. Çalışan deyince sadece kalyon inşasında çalışan da değil, Hassa kayığını tamir edenlerin de maaşı var.

Tersane-i Amire'nin genel bütçesinden onu ayıklayamadığım için oradan bir şey çıkmıyor.

Çok fazla nakite girmeden insanlardan aynı hizmet alıyorlar ya da harcamalar yöresel oluyor, onların da kayıtları yok. Ortaya tam bir şey çıkmıyor. Sadece rakamların inanılmaz yüksek olduğunu biliyorsun; ama bir türlü tam rakamlara ulaşamıyorsun.

O da var; mesela aynı alınan bir şeyi kaçtan hesaplayacaksınız?

Devletin onu nasıl aldığıyla çok ilgili. Yani adamı belli birine yollarsa piyasa fiyatındandır, ama silahlı bir adam yolladığı için çok ucuza da alabilir; onu bir türlü bilemiyorsun. Yani şekil çok önemlidir.

Başka bir sorum olacak. Kuru ağaçlardan yapılan kalyonlar ne kadar daha uzun dayanıyor?

Bu konuda mesela Venedik ve İngiliz donanmalarına bakarsak 30 seneden fazla olabiliyor. Tabi belli kısımları zaman içinde tamir görüyor; ama iskelet olarak aynı gemi, aynı isimle devam ediyor.

Bir de bu kerestelerin kesilmesi, hazırlanması süreci var...

Kışın su ağaç dallarından çekilip köklere gittiği için daha kuru halde olduğundan kışın kesiliyor. Gerçi benim dönemimdeki belgelerde bu bilgiye hiç atıf yok; ama bazı belgelerde kışın kesilmesinin sebebinin kar üstünde rahat taşımak olduğu da ifade ediliyor; çünkü kar üzerinde kütüğün kaydırılması daha kolay. Bugün de hatta bazı yerlerde böyledir. İÜ Orman Fakültesi'nden bir hocaya "Böyle böyle bir şey var belgelerde, nedir?" diye sordum. O da, gerçekten bugün yüksek dağlık bölgelerde aynı sebepten dolayı ağaçların hâlâ bu şekilde kesildiğini ve oralara traktör veya herhangi bir vasitanın çıkması mümkün olmadığı için hayvanlar tarafından taşındığını anlattı. Kar üstünde çekmek kolay olduğu için hâlâ öyle çekiliyormuş.

Mantiken sanki keserken yaş olması lazım gibi. Gerçi her şey böyle masada şimdi, bilinmiyor. Tercih edilen ağaç var mı?

Tercih edilen ağaç, belgelerde bellut olarak geçen meşe ayrıca çam, karaağaç. Bunlar için yine bir Orman Mühendisi ile konuşmak lazım. Gerçi İdris hoca daha önce böyle bir tecrübeye girişmiş. Kereste isimleri çok çeşitlidir. Bir şekilde öğrenmeye çalışmış; fakat artık bunları bilen kimse kalmamış. Bir de belgelerde vürdinar diye ayrı bir ağaç çeşidi geçer. Ama bazen bellut-ı vürdinar diye de geçer. O zaman bunlar iki farklı ağaç mı? Böyle çok şey var. Hani o zamandan birisi olacak ki öğrenmek lazım; tabi o da mümkün değil.

Osmanlı yeni bir şey kattı mı? Ağaç aşılmiş mesela. Bir de kalyonlarda kürek kullanılmıyor değil mi?

Tuhfetü'l-kibâr'da geçen meşhur göke örneği var; oradaki kalyon tarifi şudur: "Eskiden Osmanlılar da kullandı altı mavuna, üstü kalyon olursa ona göke derler". O zamanın minyatür sanatçısı hakikaten geminin altına bir mavuna, üstüne de bir kalyon çizmiş. Çünkü Kâtip Çelebi onu "Altı mavuna üstü kalyon" diye tarif ediyor. Şimdi tam olarak o çizimdeki gibi bir geminin olmayacağı ilk bakışta anlaşılabilir. Mavuna veya kadirganın bir tane mahmuzu vardır, mahmuz nedir? Eskiden kürekli gemilerde çarpışma olduğu için bunların baş tarafında bulunan ve düşman teknesinin gövdesine hasar veren bir yapıdır. O mahmuz zamanla kadirgada üste alınmış. Göke'de hem o mahmuz var, hem de bir kalyon baş figürü var. Yani öyle bir gemi yok dünyada. O geminin hayali bir çizim olduğu sadece Kâtip Çelebi'nin "Altı mavunaya, üstü kalyona benzer; buna da Göke denir" tarifinden yola çıkılarak çizilmiş; ama tam olarak öyle bir gemi yok. Bunun yanı sıra kürekle hareket eden yelkenli gemiler var. İngilizler de, özellikle korsan takibini iyi yapabilmek için bunları inşa etmişler. Hatta mesela Akdeniz'de görev yapan derya beylerinden Cafer Paşa'nın pergendi türünden bir gemisi var, ona hem kürek hem yelken koymuşlar ve takdir alıyor ondan dolayı; yani hem küreği var, hem yelkeni var, korsan takibinde de başarılı diye çok beğeniliyor. Ama bu devlet tarafından inşa ve tercih edilen bir gemi türü değil. Hem kürekçi bulunduracaksın, hem yelken işinden anlayan adam bulunduracaksın.

Peki, rüzgâr ters istikamette estiği zaman kalyonlu donanma işlevsiz hale mi geliyor?

Yapacağın seyir rüzgârın yönüne göre değişiyor. Tamamen ters istikametteki rüzgârla yapabileceğin açı en fazla 45 derece. Bu şekildeki seyirle tam düz rotada gidemiyorsun, rüzgârı tam arkadan alırken ise pupa yelken yani 180 dereceye giriyorsun. Yani rüzgâr varsa bir şekilde hareket ediyorsun. Rüzgâr olmadığında ise beklemek zorundasın.

Bekleyecek; yani dolayısıyla kadirgalar...

Kadirgayla çok yaklaşmak da mümkün olmayacak, çünkü kadirga ateş menziline girdiği anda kalyon ateşe başlayacak.

Bir gemi 1800'lerde Afrika'dan Basra Körfezi'ne geçerken ters rüzgâra ve akıntıya kapılıyor ve Brezilya'ya gidiyor.

Evet?

Kaptanı Brezilya'da İslam'ı yayıyor. Geminin imamı orada İslamlaşmayı sağlıyor.

Şu klasik sorun; “Osmanlı’da kalifiye eleman bulunmaz” Mühendishane kurulduğu zamanda hani soruluyor ya “Üçgenin iç açılarının toplamı kaçtır?” Cevap: “Üçgenine göre değişir” diye anlatılır. Bu tabii Batı’nın belli bir niyet için kullandığı bir argüman, ama biraz haklılık payı da var galiba. Bizde özellikle teknik bilginin daha çok ustadan çırağa, babadan oğla aktarımı var. Enformel eğitim söz konusu. Marangozluk da öyle mesela; Tersane’deki bazı marangozlara veya mimarlara bakıyorsun, oğlu da marangoz veya mimar. Eğitim sistemimizde usta-çırak ilişkisi diye bir şey var...

Öyle olunca üçgenin iç açıları üçgene göre değişiyor.

Kalyonları tüccarlar da kullanıyormuş ya, Osmanlı’da donanmadan önce kalyon kullanan tüccarlar da var mı?

Osmanlı’nın kullandığı kalyona, yelkenli gemi diyelim, kalyon derken Osmanlı neyi kastediyor? İdris hocanın makalesinden konuşacak olursak, belgelerde adı kalyon olarak geçen yelkenli gemiler var, kullanılmış, bilinmiyor değil. Çok uzağında değil, tüccarlar bunu biliyor; çünkü ticaret yaygın. Getirisi varsa onu yapıyor.

Ama Osmanlı topraklarındaki tersanelerde ilk olarak devlet için mi yapılıyor?

Karadeniz’den Ege’ye kadar tezgâhlar var. Ama savaş için yapılan kalyonun büyüklüğü ile ticaret için yapılanın büyüklüğü farklı ve taşıdığı top hesap edilmiyor, yani o daha farklı. Bir de tüccar belirli bir dönemde gelip şikâyet görüşmesi yapıyor, korsanlardan şikâyetçi oluyor. Tüccar denize küçük gemilerle açıldığı için sürekli baskın yapıyor. “Kalyon yapmamızı teşvik edin” diye devletten izin istiyorlar, belirli tersaneleri kullanma hakkı talep ediyorlar. O zaman belirleniyor, “şu tersaneler devletin tersanesi, diğerlerinde yapın” deniyor. Daha sonra da tüccara ait kalyon sayısında artış oluyor. O zamana kadar 3-4 kalyon varken, tüccar bu meseleyi devlet katında görüştükten sonra, 1730’lar civarında bu sayı 30’a çıkıyor. Onlardan 1718’de 8 tanesi donanmada bulunuyor. Bir de aslında o mesele var; ticaret filosu yoktu deniyor. Yani Osmanlılar deniz ticaretinden habersiz insanlar mıydı? Bunun da çalışılması gerek.

Yapanlar belki Türk olmadığı için herhalde...

Görüşenlerin isimleri var, onlar Türk.

Bir de yelken bezini stratejik yapan şey nedir, çok mu sağlam?

18. yüzyıl başında yelken bezi meselesi görüşüldüğü zaman, “Fransızlar bunu kaliteli yapıyor, onlardan alalım” deniyor. Ama daha sonra: “Bizim

Gelibolu'da üretilen yelken bezlerimiz de dışarıdan talep görüyor, alınıyor; onlar da kalitelidir" şeklinde bir ifade var. İlk başta donanma için Gelibolu'dan talep başlıyor ama bir süre sonra Tersane'nin kendi bünyesinde 40 tezgâhlık bir bezhane faaliyete geçiriliyor.

Mesele bir bez üretmek meselesi mi?

Kalyonlarda kullanılacak kaliteli bir bez olmalı.

Büyyüncü orta tarafı eskisi kadar dayanıklı olmuyor; çünkü çok basınç var. Mesela 2 metrelik bir bez parçası çok az rüzgâr emiyor, ama 12 metre olduğu vakit rüzgâr inanılmaz kuvvet uyguluyor. Bu bilmem kaç tonluk gemiyi götürüyor.

Sorularınız bittiyse burada bitirebiliriz sunumu. Çok teşekkür ederiz.

Ben teşekkür ederim.

Napolyon'a Karşı Osmanlı ve Avrupa İttifakı (1798-1802)

Kahraman ŞAKUL

Dr., İstanbul Şehir Üniversitesi
Tarih Bölümü

Hoş geldiniz arkadaşlar. Bu ayki tez sunum programında Kahraman Şakul' u dinleyeceğiz. Kendisi 2009 yılında Amerika' da Georgetown Üniversitesi' nde doktora tezini tamamladı. Konu olarak 18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın ilk yıllarını içeren, neredeyse bu kısa on yılın bütün konularını içeren bir tez. Yani askeri, lojistik, iktisadi ittifaklar meselesi, Rusya-Osmanlı ittifakı gibi... Dolayısıyla içindekilerden de anlaşıldığı gibi kapsamlı bir tez. Sözü Kahraman Beye bırakıyorum.

Öncelikle geldiğiniz için hepinize teşekkür ederim. Tez iki-üç yönlü bir tez olduğundan, tezi okuyanlar ulaşmak istedikleri bölümlere rahatlıkla ulaşabilsinler diye içindekiler bölümünü çok detaylı hazırlamıştım. Genelde tezlere indeks kısmı koymuyoruz, o sorunu da bir nebze gidermek istedim böylelikle. Bunu Türkçeye çevirirsem hem takip etmek açısından kolay olur hem de bir bakışta tezin mahiyetine dair size net bir fikir verir diye düşümdüm. Ben şimdi tezi ünite ünite özetlemektense dinleyicinin durumuna ve ilgilendikleri konular üzerine yoğunlaşabiliriz diye çok fazla uzun konuşmadan, kısaca 'ne yapmak istedim, tam olarak ne anlatıyorum' bunlara değinmek istiyorum. Tez jürimdeki hocalarımın tamamı tezin çok fazla konuya değindiğini, o yüzden kitap aşamasında en az ikiye ayrılması gerektiğini söylediler. Siz de içindekiler kısmına bakınca fark edeceksiniz; bir yanıla diplomatik ve askeri tarihle ilgili olan üniteler var, diğer yanda da bu diplomatik ve askeri gelişmelerin Osmanlı İmparatorluğu' ndaki genel, idari, mali ve siyasi açılımlarına, sonuçlarına dair birtakım değerlendirmeler var. Aslında burada temelde iki tane vakayı ele alıyorum. Askeri ve siyasi bölümleri anlattığım ünitelerde Mısır' ın işgaline bir tepki olarak Rusya'yla girişilen

ittifakın en temel, en somut sonucu olan Osmanlı ve Rusların ortak bir filo kullanarak Adriyatik Denizi'ne sefere çıkmalarına yoğunlaşıyorum. Buradaki mesele şudur: Mısır'dan bir yıl önce Fransa Adriyatik'teki Yedi Adaları, İyon Adalarını işgal ediyor. Dolayısıyla denilebilir ki 1797'den itibaren aslında Osmanlı geleneksel dost bellediği Fransa'ya karşı ciddi manada şüpheler duymaya başlamıştı. Venedik gibi Osmanlılar da İhtilal Savaşlarında tarafsızlık güden bir ülkedydi. Ona rağmen Fransa'nın bu tarafsızlığı ciddiye almayarak Venedik mülklerini işgal etmesi ve Yedi Adaları kendine ayırması Osmanlıların tarafsızlık politikalarını gözden geçirmelerine neden oldu. Bu konuyla ilgili bilinen en iyi kaynak olan Atif Efendi'nin layihasında ki Cevdet Paşa da bu layihayı kendi tarihine almıştır, 1792'den itibaren başlayarak anlatılır ve "görüldüğü üzere tarafsızlık ilan eden ülkeler bu savaşlardan en zararlı çıkan ülkeler oldu. Dolayısıyla biz bu tarafsızlığı daha fazla sürdüremeyiz" denir. Dolayısıyla bizim tarih yazımımızda çok değinilirse de Venedik'in 1797 yılında tarihe karışması Osmanlıların yeniden Adriyatik'e dikkatlerini çevirmesine neden oldu. Zira buradaki serhat aslında 1716'dan itibaren kapatılmıştı. Venedik ve Osmanlılar "artık burada korsanlık faaliyetleri olmasın, burada güvenliği beraber sağlayalım" dedikleri için Adriyatik nispeten güvenli bir denizdi. Ama Fransa gelip Venedik'i ortadan kaldırınca orada Osmanlılar açısından çok ciddi sorunlar doğmaya başladı.

Bu tarihler Tepedelenli Ali Paşanın tekrar yükselişe geçtiği dönemdir. Tekrar demek aslında yanlış olur. Bir siyasi kişilik, uluslararası bir siyasi oyuncu olarak Tepedelenli Ali Paşanın ortaya çıkışı aslında Venedik'in sona ermesi ve Adriyatik serhaddinin yeniden açılmasıyla ilgili bir süreçtir. Dolayısıyla tezdeki temel oyuncularımız büyük ölçekte St. Petersburg, İstanbul ve Tepedelenli Ali Paşa. Ama Osmanlı tarihi malumunuz kişilere pek değer vermeyen bir tarih yazımına sahip. Yani hep Osmanlılar, Bâb-ı Âli filan gibi genel-geçer, toparlayıcı tabirler kullanıyoruz. Bu da aslında oryantal despotizm dediğimiz efsaneyi besliyor. Bu, sanki kişisel karar alma süreçleri önemli değil, sanki insanlar bir araya gelerek birtakım kararlar almıyorlar veya inisiyatif kullanılmıyor ya da İstanbul'dan emrediliyor, savaş meydanlarında uyguluyor gibi yanlış anlamalara neden olduğu için ben tarih yazımımızda hemen hiç geçmeyen küçük bürokratlara da değinmek ihtiyacı duydum. Bunu yaparken de aslında kişilerin inisiyatif almasının Osmanlı tarihini ne kadar şekillendirebileceğine gönderme yapmak istemişim. Dolayısıyla Tepedelenli Ali Paşa gibi, Bâb-ı Âli gibi, Rus Sarayı gibi büyük oyuncuların yanında mesela küçük bir ayan olarak Ebu Bekir Efendiden de bahsettim. Mora'daki peksimetleri pişirmekte görevli olan küçük bir ayan bu. Hiçbir vakanüviste geçmiyor. Veya Osmanlı filosunun kapudanesi, Başbuğ olarak atanan Kapudane Aldülkadir Bey. Onun patronası olan Mehmet Bey. Bu, okuyucuların kafasını karıştırabilir. Çünkü birtakım küçük insanların

isimleri geçiyor sürekli. Ama dikkatli okuduğunuz zaman aslında tam da bu insanların aldığı kararlar sayesinde birçok işin olabildiğini görüyorsunuz.

Konuyu fazla dağıtmadan devam edelim. Vaka çalışması olarak siyasi, diplomatik ve askeri açıdan ele aldığım mesele, Osmanlı-Rus filosunun beraberce Adriyatik'e gidip Yedi Adaları Fransız işgalinden kurtarmalarıdır. Bu da tabii ilginç bir mesele. Çünkü aynı dönemde Mısır işgal altındaydı ve ittifak görüşmeleri İstanbul'da yapılırken İngiltere, Osmanlı-Rus filosunun Mısır'a gönderilmesini istiyordu. "Her ne kadar Nelson İskenderiye'de Fransız donanmasını yaktıysa da donanma buraya gitmelidir, bu limanda hala bir sürü Fransız savaş gemisi var. Bunlar dururken siz Adriyatik'e gidemezsiniz" diyordu. Hâlbuki Osmanlılar ve Ruslar sanki Adriyatik daha büyük bir öncelikmiş gibi doğrudan oraya gidiyorlar. Teze başlamamın asıl nedeni buydu. Yani bu karar alma mekanizması nasıl işledi? Mısır işgal altındayken Osmanlılar nasıl filolarını Adriyatik'e göndermeye cesaret edebildiler? Benim asıl üzerinde durmak istediğim mesele buydu, ama belgelere baktıkça konu konuyu açtı ve bir sürü meseleye de girmek durumunda kaldım. Yunus Beyin de değindiği gibi bu Osmanlı-Rus ittifakı hem o dönemde, hem bu dönemde; hem Türkiye, hem Rusya hem de Avrupa'da tarihi çokça karıştıran bir mesele. Anlaşıldığı kadarıyla kaynaklarda Talleyrand gibi bir siyasetçi dahi Osmanlı ve Rusların nasıl ittifak kurabildiğini anlamamış ve haber verenler geldiğinde koltuğa yığılıp kalmış. Mesela Fransız maslahatgüzarı olan Ruffin bu tarihte Yedikule zindanına kapatıldığında, pencereden Rus filosunun geldiğini görünce Selim'in yeniçerileri ortadan kaldırmak için Rusları çağırıldığını sanıyor. Bu, 1807'de tekrarlanıyor. Selim'in yeniçerilerden kurtulmak için İngiliz donanmasını İstanbul'a çağırıldığını sanılması gibi.

Dolayısıyla bu ittifak herkes için şaşırtıcıydı. Mesela Cevdet Paşa neredeyse bir yüzyıl sonra bu konu hakkında yazarken bu ittifakı tarihin garip bir cilvesi olarak tabir ediyor. Hâlbuki belgelere baktığımız zaman Osmanlı belgeleri oldukça soğukkanlı. Ağırlıklı olarak Osmanlı-Rus filosunun iase ve ikmalıyla ilgili olan bu belgeler ittifaktan çok doğal bir şeymiş gibi bahsediyor. Bunun nedenini merak ettiğimde şöyle bir tabloyla karşılaştım. Yapılan ittifak anlaşmasında Osmanlılar, Rus filosuna erzak ikmal yapma yükümlülüğünü üstleniyorlar. Dolayısıyla Osmanlıların bu dönemde Mısır ve Adriyatik'teki iki ayrı ordusundan, iki ayrı filosundan ve mevcudiyeti yedi, sekiz bini bulan bir Rus donanmasını iase ve ikmalden sorumlu olduğunu görüyorsunuz ve bu süre 1 yılla da kısıtlı değil. İttifak anlaşması 1807'ye kadar sürdüğü için bu sürede Akdeniz'de olan Rus operasyonları büyük oranda Osmanlı'nın sağladığı ikmal ve erzaklar ile yapılıyor. Bunun haricinde belgelerde İngiliz donanmasına da -düzenli olmasa da- yardım yapıldığına rastlıyorsunuz. Halat yardımı, yelken yardımı, yiyecek yardımı, limanların açılması... Bu neyi gösteriyor? Tezin başında "Global Os-

manlı anı” derken kastettiğim şey budur. Doğu Akdeniz tarihinde hiç tanık olmadığı kadar savaş meydanı haline geliyor. 120-130 parçalık savaş gemilerinden bahsediliyor. 10 binlerce insan denizde ve bu 1 yıl, 2 yıl değil, yıllarca sürüyor.

Bizim tarihçiliğimizde kolonyalist bir bakış açısının Ortadoğu’ya girişi fel-sefi manada hep Mısır seferiyle ilişkilendirilegelmiştir. Bu iyi bildiğimiz bir şey, ama ben tezimde somut manada “Mısır’la ilişkilendirebilir miyiz?” bakış açısını sunmak istedim. Baktığımız zaman seyahatnamelere bile yansıyan, Mısır’daki köylüden Mora dağında çobanlık yapan adama varıncaya kadar yeni, müthiş bir siyasi bilinç var. Mesela Hacivat ve Karagöz oyunları. Yabancı seyahatnamelerde Mora’da dağ köylerinde Napolyon’u ve düşmanı Arşidük Charles’ı simgeleyen adamların kukla olarak oynatıldığı, Napolyon’un her sahneye geldiğinde yuhalandığı anlatılıyor. Bu sadece Mısır’ın kaybedilmesinin Müslümanların çok ağrına gitmesiyle değil, bunun da ötesinde bütün Doğu Akdeniz insanlarında “yeni bir şeyler oluyor, biz bunu nasıl anyalabiliriz,yorumlayabiliriz” hâlet-i ruhiyesi ile de ilgili. Dolayısıyla giriş ünitesinde toparlayıcı mahiyette bu meseleleri tartıştım. Nizam-ı Cedit’i de bu meseleyle ilişkilendirmeye çalıştım. Nizam-ı Cedit’in küçük bir rical tarafından gerçekleştirilen bir proje boyutu var. Onun dışında insanlarda da “bir şeyler yapmak lazım, ne oluyoruz?” gibi bir hâlet-i ruhiye hâkim ve bundan dolayı Nizam-ı Cedit bir proje olarak sona erse de gidişat sona ermiyor aslında. Birçok şey devam ediyor. Devlet Fransa’yla barışıyor ama hala Fransız gemileri Selanik’te, İzmir’de taşlanabiliyor. Ya da Rus ittifakı bozuluyor ama İstanbul’a İngiliz donanması geldiğinde bir anda İtalya’daki İhtilal Savaşlarında çok aşına olduğumuz halk ayaklanması boyutlarına varan bir silahlanma, bir radikalleşme ve bunun 1807 isyanına yansımaları gibi birçok şey var. Bu kadar detaya inemezdim, çünkü tezimin konusu 1807 Kabakçı meselesi değildi. Ama bu tip açılımları yapabilecek birtakım ipuçlarını giriş ünitesinde ve sonuç ünitesinde vermeye çalıştım.

Kısaca bakmak gerekirse, tez genelinde kronolojik olarak gidiyor. İkinci ünite-de yapmaya çalıştığım şey şuydu: Genelde Osmanlıların önceleri Fransa’ya çok güvendikleri ve ancak Mısır’ın işgalinden sonra Fransa’ya güvenmemeye başladıkları gibi bir bakış açısı var. Bu bakış açısı temelde Cevdet Paşa’ya dayanıyor. Ama Cevdet Paşa bu düşünceleri kendisi mi geliştirdi, yoksa okuduğu vakanüvislerin etkisinde mi kaldı, şüpheli. O dönemin vakanüvislerine daha dikkatli bakmak lazım. Ben tezimde bu meseleye girmedim. Ama benim saptayabildiğim en erken şey; aslında bu argümanların tamamı, yani Osmanlı’nın saflığı, iyi niyetliliği, yalan söylemeyi bilmezlikleri, diplomasiden anlamazlıkları düşüncelerinin hepsi bize hep Cevdet Paşa tarihinden miras kalan bakış açıları. Hâlbuki belgelere baktığımız zaman benim bulduğum en erken 1794-1795 tarihli idi. Tabi bunun evveliyatına da bakmak gerekir. İlk defa Fransa’nın çok kötü niyetli oldu-

ġu, bu gidişle Osmanlı'ya da saldırılabileceği, İhtilal Savaşlarında Fransa'yı tutmamak gerektiği gibi bir takım layiha parçaları Hatt-ı Hümayun kataloglarında, çeşitli Cevdet kataloglarında bol bol var. Dolayısıyla Osmanlıların son ana kadar Fransa'ya güvendiği meselesini ben bu ikinci ünite de inceledim. Vardığım sonuçlardan en ilginç Mısır seferinin ne zaman öğrenildiğiyle ilgili oldu. Hiçbir zaman ve hiç kimse tarafından bilinmiyordu. Sadece Osmanlılar değil, herhangi bir Avrupa devleti de bilmiyordu. Bilseydi haber doğrudan İstanbul'a ulaştırılacak ve Osmanlılar da bilmiş olacaktı.

Bu açıdan Fransa çok başarılıdır. Sadece 1798'de değil, bir yıl sonra Brest'ten çıkan Fransız donanmasının nereye gideceğini de dünyada hiç kimse bilmiyordu. Bu tarih yazımına fazla yansımış bir şey değildir. Çünkü o donanma hiçbir şey yapmadan geri döndü. Eğer bu donanma da Mısır'a saldırsaydı biz herhalde daha çok onu biliyor olacaktık. Çünkü o çok daha güçlü ve büyük bir donanmaydı. Demek istediğim bu dönemde Fransa'nın istihbarat ağı son derece güçlü, bilgiyi çok güzel bir şekilde saklayabiliyorlar. Düşünebiliyor musunuz Brest'teki donanma İngiliz ablukasını yarıyor ve yakalanmıyor. İspanyol donanmasıyla birleşiyor, gene İngilizlerin elinde olan Cebelitarık'tan giriyor, İngiliz ablukasında tutulan Toulon limanına giriyor ve aynı şeyi bir daha yapıp Brest'e dönüyor. Bu kadar başarılı bir savaş makinesinden bahsediyoruz ve baktığınızda 1799'da da Fransız donanmasıyla ilgili Amerika kıtasından Hindistan'a kadar muhtemel varış noktaları üzerinde birçok spekülasyon var. Dolayısıyla 1798'de Mısır'a gidileceği bilinmiyordu ancak bu Osmanlı cehaletinden çok Fransa'nın başarısını gösteriyor. Bu açıdan biraz Enver Ziya Karal'ın tarih yazımının etkisi altında kaldık. Maalesef Enver Ziya Karal okuduğu bazı belgeleri son derece hatalı yorumlamış. Özellikle Morali Es-Seyyid Ali Efendi'nin doğrudan yolladığı raporlara dair, 'onun Talleyrand tarafından kandırıldığı, Osmanlıları yanlış yönlendirdiği' gibi yorumları var. Hâlbuki Fransa'dan yazdığı raporlarında son ana kadar her zaman Fransız donanmasının İskenderiye'ye de gidebileceğini, İskenderun'a da saldırılabileceğini belirtiyor. Zaten yeterli vakit olmadığı için Osmanlılar Mısır'da gerekli önlemleri alamazlardı. İngiltere'de bile ilk defa Mart gibi "acaba İskenderiye'ye saldırabilirler mi?" düşüncesi ortaya çıkmaya başlamıştı. Bu ünite de bunu sorguladım.

Mısır seferini nasıl anlamalı? Ne yapabilirlerdi? Mesela Osmanlıların asıl beklentisi Venedik'in sona ermesi ve Yedi Adaların işgal altında bulunmasından dolayı Fransa'nın Yunanistan'a, yani Mora'ya veya Arnavutluk'a saldıracağıydı. Aynı korkular Rusya'da da vardı. Rusya da Toulon'daki bu donanmanın ya Osmanlı donanmasıyla birleşerek veya Osmanlı donanmasını yenerek İstanbul Boğazından çıkıp Kırım'a saldıracağına ikna olmuş, Osmanlılarla görüşmelere başlamıştı. Oldukça erken bir tarihi bu, ilkbaharla beraber ciddi görüşmelere

başlanıyor. İttifakın yapılması ise ancak Mısır seferinden sonra, yani saldırı gerçekleştikten sonradır. Ama belgelere baktığımda daha ittifak görüşmeleri sürerken, ağustos ortası gibi çok erken bir tarihte bile Osmanlıların bütün limanlara gerekli bilgiyi gönderdiğini, Rus donanmasının geleceğini, gerekli kolaylıkların sağlanmasını emrettiklerini görüyorsunuz. Yani Rus donanmasının Osmanlı donanmasıyla birleşerek Yedi Adalara gideceği zaten ittifak imzalanmadan aylar önce ortaya çıkmıştı. İkinci ünite de ben bunları tartıştım. Diploması tarihimize dair Osmanlı'nın bu tarafsızlık meselesi de Nizam-ı Cedit projesinin bir yanı. İlk defa tarafsızlık ilan edilmesi, yavaş yavaş Avrupa siyasetinin içine çekilme durumu... Burada hep benim Cevdet Paşa'yla ilişkilendirdiğim, Osmanlıların denize düşen yılanı sarılır misali ittifaklar kurduğu düşüncesi var. Ama aslında Osmanlıların bu görüşmeler esnasında son derece istekli olduklarını görüyorsunuz. Sadece ittifak şartları konusunda çekişmeler var. Ama bunun dışında Osmanlılarda 1795'ten itibaren 'tarafsız kalırsak zarar göreceğiz, mutlaka bir taraf tutmalıyız' düşüncesi beliriyor. 1797'de Yedi Adaların işgalinden sonra Osmanlılar kesinlikle Fransa'ya karşı ittifaka girmenin gerekliliğine ikna oluyordular. Bu açıdan Mısır'ın işgali bahane oldu diyebiliriz. Çünkü Mısır'ın işgalinden evvel Rus donanması Karadeniz'den ayrılmıştı zaten. Bunu Osmanlılar da biliyordu. Diploması üzerine söyleyebileceğim bunlar.

Üçüncü ünite de seferin kendisini anlatmak istedim. Genel olarak tarihimizde sefer anlatılarının pek yeri yoktur, yani seferlerin monografisi, donanma nasıl kuruluyor, nasıl seferber oluyor, nasıl gidiliyor vs. Osmanlı tarih yazımında eksik kalan hususlardır. Özellikle denizcilik tarihinde, bu deniz seferlerinin nasıl yapıldığına dair çok fazla bir şey bilmiyoruz, elimizde ayrıntılı anlatılar yok. En çok zorlandığım ünite bu oldu. İkinci ünite de 100 sayfa civarında olduğu için hocalarımı böyle bir şey yazmama ikna etmem biraz vakit aldı. Çok ayrıntıya girmeyeceğim ama bu ünite sayesinde bu dönemde Nizam-ı Cedit bünyesinde gerçekleştirilen donanma ıslahatının başarılarını görüyorsunuz. Mesela 1804-1805 donanma ıslahatından kaynaklandığı düşünülen, gemilerde ortak mutfak kurulması gibi birçok yeniliğin, aslında daha 1798'de donanmada olduğunu görüyorsunuz. Bundan sonra ortak bir mutfak olacak, askerler yemeklerini burada yapacaklar, buna göre iye hazırlanacak, mühendishaneden çıkan öğrenciler bir nevi stajyer olarak gemilere yollanacak vs. 3-4 tane hoca oluyor. Bir tanesi mutfaktan sorumlu, bir tanesi jurnal defterini tutuyor, öbürü başka şeylerden sorumlu. "Mühendishaneden çıkma bilmem kim efendi Mora'ya yollanıyor, erzağı alıyor, donanmaya getiriyor" gibi pek çok ayrıntı mevcut belgelerde. Bunlar o sistemin işleyişini görmek açısından ilginç veriler, ki belki nizamnameleri bir daha gözden geçirmemize vesile olabilir. Ben bu bağlamda nizamnameler sanki önceden uygulanıyor da sonra başarısı görülünce kaleme alınıyor gibi bir intiba edindim.

Bu üçüncü ünite de bir de o dönemin globalliği konusuna girdim. Mesela Osmanlı ordusunun İtalya'da savaşlara girmesi unutulmuş bir mevzu. Bizim bildiğimiz en son, Fatih Sultan Mehmet zamanında Otranto'ya bir çıkartma yapıyor. Çok ilginçtir, 1799 yılında Osmanlılar yine Otranto'da. Ama bu sefer Otranto şehrini Fransız işgalinden kurtardıkları için Otrantolular Osmanlı donanmasını alkışlarla karşılıyorlar. Bu da tarih yazımımıza fazla yansımış bir şey değil. Bir tek Zinkeisen değişiyor galiba. Geçen Kemal Beydilli Hoca o konuya dikkatimi çekti. Tabi binlerce asker yollanmıyor. Yani Sicilya devletiyle bir ittifak söz konusu olduğu için mevcut Osmanlı donanmasından devamlı karakol görevine gidecek gemiler ve birtakım kara askerleri yollanıyor. Hatta mesela asker kıtlığından dolayı Napoli şehri Fransızlardan geri alındıktan sonra Napoli ahalisine ehl-i İslam kıyafeti giydirilerek Osmanlı'nın oradaki başbuğunun emrinde Osmanlı askeri olarak resm-i geçit törenine katılmaları sağlanmıştır. Buna dair "Başbuğ Ömer, Ancona kuşatmasında büyük yararlılıklar gösterdi, biz ahali olarak kendisinden çok memnunuz" gibi teşekkürnâmeler var. Osmanlı tarihinde görmeğe alışık olmadığımız cinsten birtakım yabancı raporlar var. Çok uzak memleketler olduğu için maaşlar da çok büyük bir problem. Mesela Viyana'daki İbrahim Afif Efendi elinde İtalya sularında görevde olan Osmanlı kalyonlarının erzak masrafı ve personel maaşlarına karşılık olmak üzere İstanbul'dan gönderilen poliçe ile Trieste'ye gidiyor, günleri bu poliçeler karşılığı maslahatgüzarlardan para bulmakla geçiyor.

Bizim maliye tarihimizde bu poliçe meselesi de pek değinilen bir konu değil. Benim tek bildiğim Ethem Eldem'in poliçeler üzerine bir çalışması var. O da daha çok taşradan merkeze para aktarmak için kullanılan siyasi, mali bir enstrüman olarak üzerinde duruyordu. Yani İzmir'in vergisini adam poliçe olarak yazıyor, sonra bu İstanbul'da kâğıt paraya çevriliyor. Bunu yapanlar da Fransız tüccarlar. O kadar parayı taşımaktansa poliçe yazmayı tercih ediyorlar ticarete. Ama İstanbul'dan da taşraya devamlı poliçe gönderiliyor. Bütün bu donanma askerlerinin parası poliçelerle ödeniyor. Ve poliçeler İtalya'da, Avusturya'da bozdurulup paraya çevrilerek cepheye aktarılıyor. Burada gene ilginç bir şey; Tepedelenli Ali Paşanın bir başka yönü karşımıza çıkıyor. Bazen bu donanma askerlerinin maaşını aynı şekilde poliçe sistemiyle Tepedelenli ödüyor. Kendi poliçesini İstanbul'daki sarrafına yolluyor, para orada bozduruluyor. Bu ilişkiler çok girift. Dolayısıyla bu ünite de bu ilişkilere dair de bir şeyler söylemek istedim.

Bir de bir sefer çalışmasının olmazsa olmazlarından finans meselesi var. Yani seferler nasıl finanse ediliyor? Bu paralar nasıl bulunuyor veya ödeme şekilleri nelerdir? Burada geleneksel gelir ve gider kalemlerini tahmin etmeye çalıştım. Mesela yine ilginç bir şey, o dönemde dış borç yok, malum ilk defa Kırım Savaşı'nda alınıyor. Ama Kırım Savaşı gene Osmanlı'nın bir globalleşme

anına denk geliyor ve aynı gelişmeleri aslında burada da görüyorsunuz. "Global an" dememin nedeni oydu. Napolyon Savaşları'nda Osmanlı'nın dış borç bulma girişimindeki hemen her şeyin aslında Kırım Savaşı'ndaki gibi geliştiğini görüyorsunuz. Aynı şeyler, ama bu sefer dış borç yerine yabancı gelir kaynakları var. Mali tarihimizde pek değinilmeyen şeyler bunlar. Mesela el konulan Fransız malları, aslında bir yerde savaşın yabancı kaynaklarla da finanse edilebildiğini gösteriyor. Veya Osmanlı donanmasının Palermo'daki yabancı tüccarlardan poliçe usulü aldığı borçlar var. Bunlar aslında savaşın dış finansmanına dair şeyler ve bunlar az miktarda paralar değil, yüz binlerce kuruştan bahsediyoruz. Çok fazla belge olduğu için ayrıntılarına giremesem de bu el konulan Fransız malları meselesi çok ilginç ve görüldüğü kadarıyla başarılı bir politika. Bununla ilgili 1798-1800 mühimme defteri var. Master tezi olarak da incelendi, ilgilenen olursa o deftere de bakabilir. Fransız mallarına el konulsun falan diye Halep'e kadar tüm taşraya giden 400'ün üzerinde emir var. Ne kadar para alındığı belli değil ama tersi de önemli, yani Osmanlıların bu politikası çok eleştirilse de, Fransızların da Osmanlılara, benim saptadığım en azından 600.000 kuruş borcu var. Fransa'dan buradaki büyükelçiliğe maaş gelmiyor, maaş gelmediği için bütün bu maaş ödemelerini Osmanlılar yapıyor ve işin komiği 1798'de Korfu'yu işgal ettikleri zaman buradaki askerlerin maaşını da Osmanlılar ödüyor. İlk başta böyle bir serhat politikası geliştiriyorlar. "Fransa'ya güvenilmez, o yüzden aramızı iyi tutalım. Madem elleri darlanmış ve bizden para istiyorlar, o zaman bu askerlere maaşını ödeyelim" diyorlar. Tepedelenli Ali Paşa'dan erzak alabilmeleri için de gene İstanbul'dan, Bâb-ı Âli tarafından para gönderiliyor buraya. En az birkaç 100.000 kuruş. Bir raporda en son, 1798'de Fransız maslahatgüzarlarının bugüne kadar biriken borçları 400-500.000 kuruşu buldu" diye değiniliyor. Dolayısıyla bu da işin ihmal edilen bir başka yönü. Yani bu mali ilişkiler son derece girift, onu anlatmaya çalışıyorum.

Bu Osmanlı-Rus ittifakının değinilmeyen, -hoş, kendisine de pek değinilmiyor da- bana ilginç gelen bir sonucu, ki bunu İstanbul Üniversitesi'ndeki bir konferansta tebliğ olarak sunduk ki buraki tebliğler daha sonra kitaplaştırıldı da. Mesela Osmanlılar Rus donanmasını iase ederken verilen erzak malzemelerinin içerisinde şarap ve rakı gibi çok alışlageldik olmayan malzemeler de var ve bunlar Rus filosuna çok büyük miktarlarda veriliyor. Dolayısıyla iase konusunu ele aldığım beşinci ünite de birçok tablo hazırladım bu meseleyle alakalı. Ve sistem çok ilginç, belli ki o dönemde de Şarköy, rakı üretim merkeziydi ve oradaki Şarköy kadısı bu rakıları, şarapları toplayıp gemilere yükletmekten sorumlu olan bürokrat olarak öne çıkıyordu. Tabi bir sürü sorunlar çıkıyor; yolda

* Feridun Emecen (haz.), *Eskiçağ'dan Modern Çağ'a Ordular*, İstanbul: Kitapevi, 2008

fiçılar devriliyor, rakılar heba oluyor falan. Sonra yeni baştan toplanıyor. Şarap ve rakının da dâhil olduğu birçok erzakın Rus donanmasına verilmesi 1806'ya kadar sürüyor. Hatta Napoli'deki Rus garnizonunun bile bir noktada Osmanlılar tarafından yollanan erzaklarla ayakta kaldığı dönemler olabiliyor.

Beşinci üniteyle beraber konuyu biraz değiştirip başta bahsettiğim tezin ikinci ayağına, sosyoekonomik saptamalara değinmeye başladım. Mora burada çok ilginç bir yere sahip. Çünkü Rus ve Osmanlı filosu iki yerden iâşe ediliyor. Biri İstanbul diğeri de Mora. İhtilal öncesi Mora'nın durumunu görmek için bu belgelere baktığımda şöyle bir sorun ortaya çıktı: Genelde bu iâşe çalışmalarında -okuduysanız görmüşsünüzdür- tablolar vardır, ama bu günden baktığımız zaman bize çok da bir anlam ifade etmez. Tüm o kantar hesapları, kuruş hesapları, akçe hesaplarından ne anlayacağımızı bilemeyiz. Ben açıkçası o konuda çalışmamın örnek teşkil etmesini isterim. Çünkü bu çalışmalar çok ayrık kalıyor. Yani Heath Lowry'nin defteroloji meselesinde yaptığı gibi bir model geliştirmemiz gerekiyor. Bu tahrir defterlerine belli bir bakış açısıyla, belli sorunlarla yaklaşmalıyız. Ben, iâşe ile ilgili belgelere nasıl yaklaşabiliriz diye baktığımda bu rakamları -ulaşabildiğim kadarıyla- mesela Mora'nın o dönemki üretim kapasitesiyle karşılaştırdım. Bu belgelerden yola çıkarak mesela üzüm, zeytinyağı, sirke, ki bunlar hesapladığımız zaman milyonlarca litre tutuyor, Mora'nın üretim kapasitesine dair ne söyleyebiliriz? Yani buradan yola çıkarak, arzuhallere yansıyan "Biz bu kadar şeyi sağlayamayız, biz fakiriz" gibi söylemler nereye oturabilir? Ne kadarı gerçek olabilir? O dönemde Mora'nın dış ticaretteki ağırlığı nedir? Dışarıya ne mal satıyorlardı? Fransa'ya ne kadar üzüm satıyordu ve bu üzümün ne kadarı şaraba dönüşebilirdi? Kaç kilo üzümden kaç litre şarap çıkar? Bu kaç ağaç demektir, ne kadar yer kaplar? Bunlara dair birtakım çıkarımlar yapmaya çalıştım. Böyle bir çalışmada sonuçlardan tabii ki emin olamam. Çünkü çok deneysel bir çalışma, daha önce yapılan bir şey değil. Ama şansımıza Evangelia Balta (bu konuda çok araştıran bir tarihçi) bu yıl İstanbul'daydı. Ona okuttum, o ilginç buldu sonuçları. 'Bunlar yayınlanmalı, çok yararlı bir çalışma olur' dedi. Kitap olursa bu ünite girmeyecek, çünkü savaş ve diplomasiden çok kopuyor.

Dolayısıyla iâşe ünitesini de tekdüze yapmaktansa "Mora'ya ya da Osmanlı'nın organizasyon kapasitesine dair ne söylüyor?" sorularıyla çalıştım ve sonuçlar çok şaşırtıcı olmadı. Bizim bildiğimiz ama yabancı tarihçilerin bilmediği sonuçlar vardır ya hani; Osmanlı'nın fiyat politikasının esnekliği, yeri geldiğinde halkı korumak için birtakım kotaları düşürebilmesi, görevlileri cezalandırması filan gibi. Bizim için şaşırtıcı olmayan ama yabancı tarihçiler için şaşırtıcı olabilecek böyle birçok şey bulmaya çalıştım. Askeri tarihle de çok ilgili olduğum için yabancı askeri tarih literatüründe çok gördüğümüz birtakım teorik hesaplamalara girmek istedim. Mesela tezimdaki bir Osmanlı ve Rus denizcisinin 6 aylık tayinat

hesabı tamamen, incelediğim yüzlerce belgeden çıkartmaya çalıştığım bir şey. Bu ilginç, çünkü Osmanlıların Rus askerlerine verdiği her türlü malzemenin Osmanlı askerlerine verdikleri malzemenin genelde iki kat daha fazla olduğunu görüyorsunuz. Şimdi bu nasıl anlaşılmalı? Bunu anlamak zor tabi. Ama şunu biliyoruz; hangi askere ne kadar erzak verileceğiyle ilgili 1703 nizamnamesi var. O hala uygulamada, bütün bu ıslahatlarda yenilenmemiş. Ama Rusların kendi tayinat hesabını İngiliz donanmasından aldığı da biliyoruz. Yani onların nizamnamesi İngiliz donanmasını yansıtıyor. Nitekim başka kaynaklardan da İngilizler ne veriyor diye baktım: Osmanlılar Avrupa ölçeğine göre yarı yarıya veriyor. Yani Osmanlılar Avrupalıların verdiği yarısını veriyor, en azından donanmada öyle. Bu da donanmadaki rahatsızlıkları, uzun seferlerde niye bu kadar zorlandıklarını gösteriyor. Nitekim Palermo'da donanma artık "İki yıldır seferdeyiz, artık geri dönmemiz lazım, biz 6 aylığına kiralanmıştık" şeklinde isyan ediyor. İsyan etmeden önce de "Biz uzun zamandır görevdeyiz, artık bizi geri çağırın, yerimize başkalarını yollayın. Size bir ay süre veriyoruz" diye İstanbul'a haber yolluyorlar. Bu süre de mektubun gitmesi, kararın çıkması için... Bu benim bildiğim bir şey değildi. Avrupa tarihinden biliyoruz ama Osmanlı tarihinde de bunun böyle işlediğini bilmiyordum; yani, isyan öncesinde askerlerin taleplerinin karşılanması için üstlerine mühlet vermeleri. İsyan çıkıyor diye biliyoruz, ama bunun bir evveliyatı da var. Mektup gidiyor. III. Selim de askerleri haklı bularak "bunların görevine son verin; yenilerini gönderin" diyor. Ama atabekani saltanat dediğimiz o rical karşı çıkıyor. "Donanmayı çağırıp müttefiklerimizi Batı Akdeniz'de yüzüstü bırakamayız. Devletin şanına yakışmaz. Zaten bunlar 10 gün sonra ayaklanacak. 10 günde oraya birlik göndermemiz mümkün değil" diyerek göz göre göre isyanı onaylıyorlar ve isyan edecek donanmanın geri geleceğini hesap ederek Çanakkale'de yeni bir filo hazırlıyorlar. İsyankâr filo gelince hemen bunu yollayalım da rezil olmayalım diye düşünüyorlar. Çok ilginç bir şey bu. Çünkü bize isyanlar böyle anlatılmıyordu. "Disiplinsiz askerler ayaklandı" deniyordu. Çok büyük bir isyan olan Palermo isyanına bakınca da öyle, Sicilya'da yüzlerce insan birbirine giriyor. Tam da dini yortuya denk gelmiş, leventler de dâhil herkes sarhoş. Aynı anda 4-5 ayrı yerde kavga çıkıyor ve bunlar çok büyük kavgalar. Hangi gemiden kaç kişi öldüğünü bir dipnotta gemi gemi verdim. Tabi yabancı literatür hep Hıristiyan-Müslüman çatışması gibi gösteriyor, ki bu gerçek, ama Osmanlı filosundaki Hıristiyan askerler falan da ölüyor. En son Rus askerler araya giriyor, Osmanlı askerlerini Sicilya halkının öfkesinden koruyorlar. O kadar anlaşılmalı bir isyan ki o dönemin İngiliz donanmasındaki isyanları andırıyor. Donanmanın bir kısmı Messina Boğazına bırakılmıştı. O bir aylık süre biter bitmez, oradaki donanma da ayaklanıyor. Orada da ölümlerle sonuçlanan isyanlar çıkıyor. Yani onun da bir mantığı var. Genel olarak bu isyan mesele-

sini anlamak biraz kafa karıştırıcı bir şey. Bu iş meselesini bu şekilde ele almaya çalıştım. Yani bu işle ilgili ilk bakışta son derece banal ve tamamen rakamlardan ibaret, birbirinden kopuk, ilk başta bir şey anlatmayan bu belgeleri nasıl manalandırabiliriz? Bu belgelerden yola çıkarak imparatorluğun o dönemki mali, idari fonksiyonunu, günlük işleyişini nasıl anlayabiliriz? Burada da devreye küçük ayanlar giriyor. Biz ayan deyince hep Tepedelenli Ali Paşa ve o dönemde meşhur olan Pazvantoğlu Osman gibi büyük ayanları anlıyoruz. Ama bir de küçük ayanlar var, ki gündelik işleri yürüten asıl bu bürokratik kesim. Bunlar olmasa imparatorluğun yürüyemeyeceğine dair birçok çalışma yapıldı. Benim tezim de en azından Mora bağlamında buna katkı sağlayacak. Voyvodaların yaptıkları işler nedir, paralar, vergiler nasıl toplanır, kocabaşların bu işteki rolü nedir? Basit bir haritaya baktığınızda devletin Mora eyaleti, Anadolu eyaleti falan gibi eyalet eyalet ayrıldığını görürsünüz. Ama aslında sistem öyle işlemiyor. Yani her eyalet mali, idari açıdan çok farklı katmanlara sahip. Mesela Mora valisi şikâyet ediyor, "Burada şu kadar şehir var, ama beş tanesi bana bağlı" diyor. Bunu ilk okuduğumda, yönetimin sözünün pek geçmediği bir dönem olduğu için, adamın sadece beş tanesine sözü geçiyormuş diye yorumlamıştım. Ama baktığımız zaman kâğıt üzerinde de adama sadece beş yer bağlı. Diğer kasabalar, şehirler kendi özerk idarelerine sahipler. Yani nizamnamelerle belirlenmiş bir şey bu. Bu çok başlı yönetimin çok farkında değiliz. O türlü bir harita yaparsak Osmanlı İmparatorluğu'na bakış açımız çok değişir. Yani bir Mora'yı yeşil yapmak, Anadolu eyaletini kırmızı yapmaktansa, Mora'daki üst üste binen mali ve idari yapıyı belirttiğimiz zaman işin ne kadar karışık olduğu ortaya çıkar. Kasaba siyasi yönde valiye bağlı, ama mali yönden Sultan bilmem kimin vakfına bağlı. Dolayısıyla vergiler nasıl toplanacak? Belgelere yansıyan ve yozlaşma olarak görülen bütün kavgalar aslında hep bu mali yapıdan kaynaklanıyor. İdari ve mali yapı kendi içinde de çok parçalı. Bir de aynı coğrafyada bunlar üst üste binince bunun etkisi müthiş bir şekilde artıyor. Mora nizamnamelerine baktım, arzuhal gibi belgeler bunları anlatıyor, çok ciddi sorunlar olduğunu söylüyor. Bütün bu yapılan yolsuzluklar, idari işlerin karmaşıklığı, devamlı tekrarlanan emirler... "Şu tarihten sonra özerklik-serbestiyet verilen şehirler tekrar valiye bağlanacak. Böyle mali yapı olmaz, böyle idari yapı olmaz" şeklinde ibareler var kanunnamelerde. Bu zaviyeden bakınca, ideal durumu yansıtmaması beklenen nizamnameler bile ideali yansıtmaktan aslında çok uzak.

Bu, tam da Mora'daki büyük isyan öncesine denk gelen bir dönem olduğu için bu uzun süreli işlemlerin Mora'yı ne şekilde radikalleştirmiş olabileceğine dair bir şeyler söylemeye çalıştım. Çünkü bahsettiğim gibi bütün bu toplanan buğdaylar, şaraplar, rakılar, üzümler, sirkeler muazzam miktarlar tutuyor. Milyonlarca litre ediyor. Yani fıçı bile bulamıyorlar. O kadar çok şarap var ki Rus

donanması fiçisini kendisi getirsin filan gibi kavgalar oluyor. İlk başta çok banal bir konuymuş gibi gözüküyor ama bu dönemde koca koca devlet adamlarının ne tartışmasını beklersiniz? Mısır işgal altında, donanmalar gitmiş orada savaşıyor. Adriyatik'te ayrı bir savaş oluyor. Osmanlı ve Rus diplomatlar ne konuşurlar beklersiniz, daha büyük daha genel diplomatik meselelerle iştilal etmeleri beklenirken oturup "Osmanlı peksimet standartları çok düşük, bizim standartlarımıza göre peksimet pişirin" gibi kavgalar yapıyorlar. Ben ona peksimet diplomasisi dedim. Yani peksimet üzerinden ayrı bir diplomasi dönüyor ve iş devletin şanına falan geliyor: "Kimse bizim peksimetimize kötü diyemez. Biz zaten hep aynı şekilde üretiyoruz. Şu kadar un koyuyoruz da hatta piştikten sonra bu kadarı da artıyor" falan gibi meselelerden baya ciddi kavgalar oluyor. Ruslar bozuk diyor, bunlar bozuk değildir diyor, gemiye gidiliyor, peksimet gösteriliyor vs. Günümüzden bakınca çok sıradan bir şeymiş gibi görünüyor. Bu çok küçük, banal, çok rutin bir şey, subaylar, ikmal subayı falan uğraşabilir ancak diyorsunuz. Ama bakınca koca sadrazam büyükelçiyle bunların pazarlığını yapıyor. Niye diyorsunuz? Çünkü savaş dönemi. On binlerce insan o peksimetle yaşamak zorunda. Dolayısıyla bugün için çok banal bir şey, ama o dönem için diplomasi bu. "Ne kadar şarap gitti, ne kadar rakı geldi, niye eksik verildi? Denize düştü, kaptan bulunsun, ondan bedeli alınsın" gibi tartışmalar bunlar. Erzak gemileri batıyor ya da fırtınaya yakalanıyor, bölgeye gidemiyor. Bunları belgede teker teker incelemek çok sıkıcı bir şey, ama hepsini bir arada değerlendirince en azından Mora'nın isyan öncesi dönemine dair genel bir resmin ortaya çıktığını düşünüyorum.

Yedinci üniteye "Adriyatik Serhattinin İdaresi" başlığını uygun gördüm. Burada ilginç bir mesele var, o da bugün çok iyi anlaşılmiş değil. Ben de çok iyi anladığımı iddia etmiyorum. Burada Osmanlı'ya bağlı bir cumhuriyet kuruluyor: Yedi Adalar Cumhuriyeti. İşin ilginç Rusya otokrasi, Osmanlı'ya da bir nevi otokrasi diyebiliriz. Yine bu dönemde ikisinde de herhangi bir anayasal tartışma yok. Ama ikisi burada bir cumhuriyet kuruyor. Kendi korumaları altında ve bunun anayasası falan var. Anayasa İstanbul'da yazılıyor. Bayrağı İstanbul'da yapılıyor. Baktığınızda Osmanlılar anayasa bilmiyor. Esas-ı mülkiye diyor. Belki Kanun-i Esasi'deki bu esas kelimesi oradan geliyordur. O kavramın nasıl evrim geçirdiğini göstermesi açısından ilginç... Mesela 18. yüzyılda Osmanlılar anayasaya ne der? Daha önce hiç düşünmediğim bir şeydi. Ama bu cümle dâhilinde düşünüyorsunuz. Onu nasıl algılıyor, öbürünü nasıl algılıyor? Osmanlı için yazdıkları şey mülkiyeye dair bir esas, yani anayasa falan gibi bir şey değil. Dolayısıyla bu senin mülki idareni bağlar, dış ilişkilerini benim sana vereceğim Nişanı-ı Hümayunla yapacaksın diyor. Nedir bu Nişanı-ı Hümayun? Eflâk'a, Boğdan'a da verilen ve dış ilişkilerde Osmanlı'nın vassalı olduğunu gösteren bir belge. Ona anayasa değil de esas-ı mülkiye demek Osmanlılar açısından önemli. Hâlbuki İyon Ada-

larından baktığımız zaman bu kabul edilemez bir şey. Çünkü adamlar “Bu anayasadır, Nişan-ı Hümayun kabul etmeyiz” diyorlar. Nitekim 1802’de bu nedenle isyan çıkıyor. Ama bu cumhuriyet 1807’ye kadar sürüyor ve Nişan-ı Hümayun kabul ediliyor. Bütün bu Napolyon Savaşlarında Nişan-ı Hümayunda öngörül-
düğü üzere cumhuriyet tarafsız kalıyor. En azından kâğıt üzerinde Osmanlı’nın düşmanlarına yardım etmeyeceklerine dair birtakım bağlayıcı hükümler var.

Osmanlılarda Fransa tehlikesi asla geçmiyor. Yani 1802’de savaşlar bitse de, Fransa’yla barışlsa da her zaman bir tehlike var. Her yıl ilkbaharla beraber Fransızların gene Mısır’a, Arnavutluk’a, İyon Adalarına saldıracağına dair bir hareketlilik, bir seferberlik hali var. Dolayısıyla Osmanlılar bu bölgede devamlı filo bulunduruyorlar. Zaten bu ıslahatlar bağlamında yapılan donanma reformları olmasa bu dönemde Osmanlılar kesinlikle yabancı güçlere bağımlı kalacaklardı. Ben olaylara global ölçekte bakmaya çalıştım. O dönemde kimler savaşıyor? Portekiz, Sicilya, İspanya. Osmanlı donanması ne ifade ediyor diye bütün bu devletlere baktığımız zaman İskenderiye baskınından sonra Akdeniz’de İngiliz ve Osmanlı donanması var. Diğerleri tali güçler. Ama tarih yazımına baktığımız zaman bu hep atlanan bir şey. Osmanlılar pek bir şey yapmamış gibi gözüküyor. Hep Palermo İsyanı gibi hadiselerle bakarak Osmanlıların önemli bir görevi olmadığını deniyor. Hâlbuki -tezimde de kullandım- hem İdris Bostan’ın kitabında da yer alan ve Korfu saldırısını gösteren Rus haritası, hem de Mahmut Raif Efendi’nin çizdiği harita Osmanlı ve Rus gemilerini yan yana harekât yaparken gösteriyor. Belgelerden baktığımız zaman da yine aynı. Ancona, Trieste, hatta Roma’ya kadar Osmanlı gemileri devamlı karakol geziyorlar. Bu bir iki kereye mahsus değil. Ne zaman bir Fransız tehdidi çıksa; 1802’de bile, anlaşma imzalanmış olduğu halde, hala Osmanlı patronası Fransızlar geliyor mu diye 3-4 gemiyle Ancona taraflarında karakol geziyor. Bu seferberlik hali Adriyatik’te en az 1807’ye kadar sürüyor. Ben orada bıraktım, ama muhtemelen 1815’e kadar sürmüştür.

Sonradan bu adalar İngiltere’nin eline geçiyor, Dalmaçya’daki birtakım kasabalar, Tepedelenli ile sorun olan Butrinto, Voniçe, Parga, Preveze. Parga, ancak 1817’de İngiltere tarafından Osmanlı’ya geri veriliyor. Parga’yı nasıl bu vahşi adamlara verirsiniz diye uluslararası skandallar oluyor. Dolayısıyla o tarihe kadar bu seferberlik hâli sürüyor. Bu cumhuriyeti kurarak Osmanlılar ve Ruslar Adriyatik’ten Fransızları uzak tutmaya çalışıyorlar. Adriyatik’te Fransa’ya karşı böyle bir tampon devlete sahip olmak 7-8 yıl işliyor. Bugünden bakınca komik görüne de Rusya ve Osmanlılar açısından asıl sorun şuydu: Fransızlar İyon Adalarını sıçrama tahtası gibi kullanarak Arnavutluk’u, Bosna’yı, Mora’yı işgal edebilirler ve buradan da Polonya üzerinden çok rahat Rusya’ya yürüyebilirler. Bugünden bakınca hiç gerçekçi bir şey değil, ama bu Rusların temel korkusuydu. Bizim bakış açımız Cevdet Paşa’dan kalma bir bakış açısı. Mesela Enver Ziya

Karal'ın yayınladığı raporlarda da bu tehlikeden hep bahsedildiği hâlde modern tarihçi, Osmanlı bu savaflara girene kadar İhtilal Savaşlarıyla pek ilgilenmiyor. Hâlbuki İhtilal Savaşları ağırlıklı olarak İtalya'da cereyan ediyor. Osmanlılar bu sorundan muzdaripler ve İtalya'yı devamlı takip ediyorlar. Yani Fransız ordusu şu gün şuraya girdi, bu gün burayı aldı gibi. Çünkü devamlı bir korku var, İtalya Osmanlı'ya o kadar yakın ki. İbrahim Afif Efendi'nin raporlarında da vardır bu. Raporların o kısımlarını dikkate almıyorlar. "Büyükelçi olduğu için zaten bu tip haberler vermek zorunda" diye düşünüyorlar. Gazetelerden derlemiş veriyor gibi bir algı var. Hâlbuki adamların asıl dertleri; İtalya'da birtakım şeyler oluyor, bize sızır mı sızramaz mı? Hep bunun kaygısı var. Fransa'dan gelen raporlar devamlı şöyledir: "Bu donanma İtalya'ya yardıma mı gidiyor, acaba nereye gidecek, nereye saldıracak?" Enver Ziya Karal'daki o temel bakış açısı sorunu, belki o dönemin Türkiye'si fazla içe kapalı olduğu için, o dönemden etkilenerek Osmanlı'yı bir nevi demir perde ülkesi gibi görmekten kaynaklanıyor. "İtalya'da neler oluyor, bunun bize zararı olur mu olmaz mı?" diye devamlı takip ediyorlar. 1810'larda bile İtalya'da ne olup bittiği takip ediliyor. Çünkü bu doğrudan doğruya Adriyatik serhatti ile ilgili bir mesele. Bu yüzden böyle bir cumhuriyet kuruldu.

Bu Osmanlı tarihinde çok bilinen bir şey değildir. Daha önce bir cumhuriyet olan Dubrovnik Osmanlı'ya bağlanmıştır. Ama ben Osmanlı'nın fethettiği bir yerde böyle bir cumhuriyet idaresinin tesisi Osmanlı siyasi kültürüne dair ne söyler diye Viorel Panaite'in Eflak ve Boğdan'la ilgili yaptığı araştırmalarla karşılaştırmalı olarak baktım. Osmanlılar aslında çok farklıymış gibi algılamıyor. Diplomaside Adalar üzerindeki gücünü tesis edebilmek için bu retorığı kullanıyor. Eflak, Boğdan neyse bizim için burası da budur gibi. Ama iç yazışmalara baktığımız zaman onlar da durumun farklı bir şey olduğunun farkındalar.

Yine mesela fazla değinilmeyen bir konu da, en az 1807'ye kadar Korfu'da bir Osmanlı şehbenderinin bulunması. Görevi farklı olmasa da yabancı memleketlere gönderilen büyükelçiler bağlamında değinilen bir adam değil. Her ne kadar Osmanlı'ya bağlı olsa da Osmanlılar için orası başka bir coğrafya. Oraya özel bir adam gönderiliyor. Osmanlı filosu devamlı orada, en az 3 parça, 5 parça gemi 1807'ye kadar devamlı Korfu'da bulunuyor. Bütün bu meseleler Adriyatik serhattinden kaynaklanıyor. Lafı bağlayacağım yer de burası. Osmanlıların Mısır seferinden değil, Adriyatik'te çıkan meselelerden dolayı Avrupa'daki savaşların içine doğru çekildiğini görüyorsunuz. Dolayısıyla Osmanlılar Mısır işgal altındayken bile donanmasının ağırlıklı kısmını önce Adriyatik'e yolluyor. Orayı Fransa'dan aldıktan sonra donanmasının ağırlığını Mısır'a yönlendiriyor. Önceki savaş düşüncesi, Mısır'a ordu Adriyatik'e donanma şeklindeydi. Adriyatik serhattinde kendini iyi kötü güvende hissettikten sonra bütün gücüyle Osmanlıların Mısır'a yüklendiğini görüyoruz.

Anlatabileceğim çok şey var ama açıkçası çok fazla sıkmak da istemiyorum. Tezde çok farklı konulara değinip onları toplamaya çalışıyorum. Temelde anlatmaya çalıştığım şey Nizam-ı Cedit bağlamında bunun basit bir proje olarak değil de dönemin gerçeklerinden kaynaklanan bir şey olarak görülmesi gerektiği. İslahatçısından muhafazakâr denilecek devlet adamlarına varıncaya kadar herkesi etkileyen, yeni bir şeyler oluyor hissini olduğu bir dönem. Bütün bu meselelere kendi vaka çalışmam içerisinden birtakım göndermeler yapmaya çalıştım. Sanırım burada kesebilirim.

Bazı konular da sorularla açılacaktır sanırım. Evet, başta biraz karmaşık dedik ama sunumdan sonra en azından benim kafamda resim daha net ortaya çıktı. Soru ve katkılarınızla tartışmaya başlayalım.

Tezinizin başlığında da geçiyor galiba. Globallik kelimesinin bu dönemi ifade etmesinin uygunluğu üzerine biraz tartışmak istiyorum. Genelde global diye ifade ettiğimiz şey devletleri aşan bir şey. Devletlerin geride kaldığı daha sosyal bir mesele. İnsanların arasındaki etkileşim ve iletişimi çağrıştıran bir ifade. Bu açıdan bakıldığı zaman 19. yüzyılın sonu, 20. yüzyılın başıyla 1980 sonrası dönemler genelde iki dalga halinde küresel dünyayı ifade ediyor. Yani para, mal, hizmet ve kültür etkileşimlerinin yaygınlaşması ve aynı zamanda dünyanın bir yerinde meydana gelen bir olayın farklı bir yerde etkisinin bulunması. Bahsettiğiniz dönemi Osmanlı'nın global dönemi olarak ifade etmek yerine daha farklı ifadeler kullanılmaz mıydı?

Bunu özellikle yaptım. Çünkü global meselesi dediğiniz gibi çok kapsamlı bir şey. Geçmiş bir yana bırakın, sadece 11 Eylül saldırısından sonra kavramın nasıl tartışıldığına bakacak olursanız; siyasi globalleşme başka bir şey, ticari globalleşme başka bir şey, terörün globalleşmesi başka bir şey. Dolayısıyla kullanacağımız global kavramı hepsini birden içermek zorunda değil aslında. Önemli olan nasıl tanımlayacağımız. Ben de tezin girişinde bunu şu şekilde tanımladım. III. Selim'in Hindistan'daki Tipu Sultan'a yolladığı "İngilizlerle ittifak kur, Napolyon'dan uzak dur" diye bir name var. Çünkü bu dönemde Tipu Sultan'ın Fransa'yla ittifak kurması ve oradaki İngilizlere karşı savaşması planlanmıştı. Orada da fiziki manada globallik var. Fransız Devrim Savaşlarının Hindistan'a kadar etkisi mevzu bahis. Hindistan'daki devlet de "Ben bundan nasıl yararlanırım?" diye düşünüyor. Çünkü orada İngiltere'yle savaş daha 1770'lerde başladı. Henüz ortada ihtilal falan yoktu. Ama Fransız İhtilali'nden sonra devrimci Fransa Tipu Sultan için ideal bir müttefik haline geliyor. Dolayısıyla adamlar "Napolyon'la birleşip İngiltere'yi Hindistan'dan kovabilir miyiz?" planları peşindeler. Buna karşı da III. Selim'in namesi yazılıp gönderiliyor. Bunu organize edenler de İngilizler.

Global an için başka bir örnek daha vereyim. Tezi yazarken maalesef habermimin olmadığı Kemal Beydilli Hocanın Korsika makalesi var. Onu bilir misiniz? 1740'larda gerçekleşen ve Osmanlıların girmedığı İspanyol Veraset Savaşları da Osmanlılar için, öncelikle coğrafi manada kapsayıcılık açısından, bir global an olabilirdi. Şöyle ki, Korsika bağımsız bir devlet gibiyken bu Veraset Savaşlarından dolayı çok yıpranıp 1740 yılında çok ilginç bir şey yapıyor: "Biz Osmanlı himayesine girmek istiyoruz" diyor. Bunun görüşmeleri yapılıyor, Osmanlılar da prensip olarak kabul ediyor. Sonuçta bir şey olmuyor. Olsaydı belki Osmanlılar savaşa girmek zorunda kalıp şu anda Osmanlı belgelerinde Korsika, İspanya'daki Osmanlı askerleri filan gibi şeylerden bahsediyor olabilirdik.

Geçen bir Yunanlı tarihçi geldi, tezimi okumuş. Yedi Adalar deyince öncelik ticaret, İngiltere ticareti, Fransa ticareti. Mesela Yunan Adaları'nda kuru üzüm ticareti çok önemli. Ama adam bizim çok fazla bilmediğimiz bir şeyden bahsediyor, Osmanlı'nın sağladığı o koruyucu kalkanın Lyon ticaretini nasıl patlattığını anlatıyordu. Ruslara verilen elverişli kapitülasyonların aynısı Lyon tüccarlarına verilince Karadeniz'de Lyon bayrağı taşıyarak ticaret yapan tüccar gemilerinin sayısı bir anda 400'e çıkıyor. Rus flaması taşıyanlar hariç, sadece Cumhuriyet bağlamında. Global derken bunları yani Osmanlı'nın o global savaşın içine çekilmesini kastediyorum.

Aynı şekilde bu savaşın bir parçası da Amerika'dır. Tezde o belgelere değinmedim, ama siyah Arapların isyanı diye meşhur Haiti isyanına bile göndermeler, isyanla ilgili raporlar var. Osmanlılar onunla bile ilgilenmek zorunda kalıyorlar. Bu durum "Biz müttefikiz, hadi dünyayı tanıyalım" falan diye değil, pratik manada onunla da ilgilenmek zorunda olduğundan gündem teşkil ediyor. Çünkü arada ittifak var. Mesela bakıyorsunuz raporlarda Brest'den çıkan filo var. İlk okuduğumda anlamsız, komik gelmişti. Bu adamlar cahil diye düşündüren şeyler var. Onların globalden ne anladığını bilmiyoruz ki. Küçük Hüseyin Paşa "Brest'ten çıkan filo büyük ihtimalle Ümit Burnunu dolaşıp Cidde'ye saldıracak. Böylelikle Akka'daki Napolyon'u rahatlatacak." diyor. Bakınca çok komik geliyor. Ama Çar da bunu söylüyor: "Ya Haiti'ye gidecek, Haiti'ye gitmedi Brest'ten çıktı Akdeniz'e girdi, tekrar çıktığına göre Cebelitarık'a, herhalde Ümit Burnundan dolaşıp Cidde'ye falan saldıracak bu adamlar". Çünkü Vahhabi isyanı falan da var. Bu sadece Osmanlı'ya özgü olan korkular değil. İşte global derken bunları kastediyorum.

Aynı şekilde müttefik oldukları halde adam İngilizlere güvenmiyor. Bunlar müttefiklikten dolayı Hindistan'dan 150 tane gemi kaldırıp da Mısır'a niye yolasınlar ki? Adam zaten Ümit Burnunu almış, zaten Cebelitarık'ı almış, Malta'yı almış -vermesi gerektiği halde Rusya'ya vermemiş. Bu gemilerle de İngilizler herhalde Cidde'yi falan alacak diye düşünüyor, zaten İngiliz Amiral Keith'in ge-

misine casus sokmuş: Aşçı Kıbrıslı Thomas. Adam, Hüseyin Paşa'ya "Ben bunları 'İskenderiye'de Hindistan'dan getirdiğimiz Müslüman askerleri tutarız, sorun olmaz. Böylece Mısır da bizde kalır' diye konuşurken duydum" diyor. Adam bir de Akdeniz haritası çizmiş, pozisyonları göstermiş "Dört tarafımızdan bizi çembere aldı, bu nasıl ittifak?" diyor. Global derken bunu kastediyorum.

Mesele sadece bugün globalden şunu anlıyoruz, şunu anlamalıyız meselesi değil. Önemli olan o parametreleri belirlemek. Tezin girişinde bunu yapmaya çalıştım. Global an nedir? Zaten indefinite artikel kullandım. Başka global anlar da olabilir. Burada bir tane Osmanlı global anı var. Nedir o? Napolyon Savaşlarında bütün bu zihniyetin değişmesi. Bir anda daha evrensel düşünmek zorunda kalıyorlar. Artık İngiltere'yle daha fazla ilgililer. Mesela İngiltere'nin bütçesi üzerine Mahmut Raif'in yolladığı raporlar var. Bunlar egzantiriklik olsun diye falan yazılmıyor. Bazen şu deniyor: "Mahmut Raif iyi bir adamdı, buna da dikkat etmiş" Hayır, ondan değil, bu adamlar borç istiyorlar. İstenen borç miktarına baktığınızda Osmanlı'nın yıllık geliri kadar bir meblağ görüyorsunuz. Miktar olarak Kırım Savaşı'nda alınandan daha fazlasını istiyor ve bunu geri ödeyebileceğine inanıyor gerçekten. O borç verilseydi büyük ihtimalle ödeyemezdi. Bugünkü mali araştırmalara baktığımız zaman o paranın geri ödenmesi mümkün değil. Ama adam İstanbul gümrük gelirlerini kefil gösteriyor ve onu ödeyebileceğine inanıyor. O zaman işte Mahmut Raif'in gidip de başbakanın verdiği bütçe konuşmasını niye not aldığı, niye İstanbul'a yolladığı bir anlam ifade ediyor. Niye gidip de İngiltere Amerika'ya şu kadar asker yolladı, bu kadar para verdi, bize para veremeyebilir falan gibi raporlar vermek zorunda kaldı? Yani bu manada bir globallikten bahsediyorum.

Rusya'yla ilgileniyor. Endüstrileşmesi üzerine layiha var. "Rusya'nın endüstrileşmesi niye önemli olsun ki?" denilebilir. İşte Behiç Efendinin layihası, yani taşlar yerine oturuyor. Böyle baktığımız zaman Nizam-ı Cedit ıslahatları sadece askeri reformlara mı deniyor? Behiç Efendi Rusya'daki endüstrileşmeyi örnek gösteriyor. Niye? Çünkü on binlerce asker ciddi bir sorun. Bunların üniforması ne olacak? Kim yapacak? Rusya'da bu kadar kötü bir iklimde yapılabiliyorsa biz niye yapmıyoruz? Yani bu zihniyet devrimi her şeyden bağımsız, oturulup "Daha bir evrensel olalım" denmesi gibi bir şey değil. Sadece eğitimle ilgili bir şey de değil bu, o yüzden, bu şartlarda böyle düşünülmesi gerektiği manasında, global andır dedim. Yoksa bugünden çok farklı, ona şüphe yok.

Bu global meselesi konusunda ben de küçük bir şey söylemek istiyorum. Aslında kavramın iki boyutu var. Bir: ölçek meselesi, iki: coğrafi olarak meselesi. Ölçek açısından bakıldığında bir küresel var, en geniş ölçek. Onun altında bir de enternasyonal var. Devletlerarası ilişkiler anlamında, biraz daha dar bir ölçek. Aslında sizin şu ana kadar söylediğiniz her şey

devletlerarası ilişkiler. Yani Rusya'yla ilgileniyor dediniz. Tabii ki ilgilenir, komşusu. İngiltere'yle ilgileniyor, o zamanın büyük devleti. Yani Tipu Sultan bile aslında iki devlet arasındaki ilişki. Küresel demek burada ne kadar doğru bilmiyorum.

O biraz bizim araştırmalarımızın eksikliği. Biz hiçbir zaman Osmanlı popülar kültürüne bakıp o dönemde küreselleşmenin ne olduğuna dair bir şey bulmaya çalışmadık. Biraz o araştırmalara bakmak lazım. Mesela o dönem mecmualarına bakılmalı.

Ben daha kavramsal bir şeyden bahsediyorum. Devletlerarası ilişkiler illa küresellik, küresel ilişkiler anlamına gelmiyor. Bunu genel kabul alarak söylüyorum.

Ama bu çok özel bir durum. Ben tarihçi olarak böyle kısıtlayıcı düşünmekten yana değilim. Yani bu 1990'larda icat edilen bir kavram değil. Buna yüklediğimiz şey globalizasyon, globalizm. Bunun ayrımını nasıl yapacaksınız peki? Globalizasyon nedir, globalizm nedir? O zaman saatlerce bunu konuşmak gerekir. Yani siyasi globalizasyon nasıl devletlere bağlanacak? Terör olduğu zaman Amerika'nın yaptıkları nasıl devlet üstü bir şey oluyor? Amerika'nın istediği şeye globalizm diyeceksek mesela globalizasyon ne olacak? O sizin dediğiniz devletleri aşan bir şeydir. Globalizm ne olacak? Yani "Bu dünyayı ben şekillendirmek istiyorum" denildiğinde Napolyon'un bunu demediğini mi var sayacağız? Ya da Hüseyin Paşanın bahsettiğim korkusu. Bunlar iki devlet arasındaki basit bir ilişki gibi görülmemeli. Ama niye bunu dediğinizi çok iyi anlıyorum. Çünkü modern bir kavram gibi algılanıyor.

- Zaten modern bir kavram. Osmanlıcada global diye bir kavram var mı? Veya o dönemin lügatinde.

-Osmanlılarda son döneme kadar komünizm diye bir kavram da yok. Ama bakarsanız Murat Çizakca olduğunu iddia ediyor. Anlatabiliyor muyum, tarihçi farklı düşünür.

Bu biraz bugünden geriye bakmakla ilgili bir şey. Bir de işin coğrafi boyutu var. Bahsettiğiniz olayın neredeyse tamamı Akdeniz'de geçiyor, Avrupa'da geçiyor. Böyle bakınca da ne kadar global olduğu tartışmalı.

Konu global. Levantın kendisinin global bir konu hâline gelmesi. Bugün de birçok sorun o dönemden kaynaklanıyor. Bunu ne yapacağız?

Diyorsunuz ki İtalya'yla Osmanlı çok ilgileniyor, hatta çok yakın, o kadar yakın ki günlük her şeyiyle bile ilgileniyor. Global değil de çok Avrupa içi bir meselemiş gibi geliyor bu bana.

Ama Osmanlılar bunu Avrupa içi bir mesele olarak görmüyor. Sorun orada. Yani hiç bulaşmak istemediği bir sorun. Niye İtalya'da savaş olsun da beni etkilesin?

Bulaşmak zorunda kaldı, çünkü Osmanlı bir Avrupa devleti. İşin önemli noktası bu.

Osmanlı'ya coğrafi olarak bakarsanız, neresi Avrupa'ya giriyor neresi girmiyor, bu başlı başına bir sorun. Mesela Cezayir'e Avrupa mı demeliyiz?

Tabi, sübjektif anlamda Osmanlı bir Avrupa devleti.

Tamam işte, ben de onu diyorum. Kendini öyle görmek zorunda değil, ama işine gelince öyle görüyor. Belgelere baktığınız zaman, Rusya'yla İngiltere ittifak yapıyorlar, "Birbirimizin Asya'daki savaşlarına karışmayacağız" diyorlar. Bu Osmanlıları telaşlandırıyor. Büyükelçilere soruyorlar. "Biz şimdi Asya devleti miyiz, Avrupa devleti miyiz?" Ona göre pozisyon alacak. Yani ben Asya devletiysem Rusya'nın Osmanlı'ya savaş ilanında İngiltere Rusya'ya karışmayacak. Osmanlı için daha kötü Avrupa gibi algılanmak. Bunların farkındalar. Meseleye konum olarak baktığınız zaman Doğu Akdeniz'de geçiyor olabilir. Ama Doğu Akdeniz artık lokal bir yer olmaktan çıkmış, bir daha da asla lokal bir bölge olmayacak. 1800'ler civarı orada yeni bir tarih başlangıcı var. Enver Ziya Karal yıllar önce "Küçük Kaynarca değil de Mısır'ın işgali..." diyordu. Globalizasyon nedir, sabaha kadar çıkamayız işin içinden. O ayrı bir konu. Ben bakış açımı neye göre kurdum, onu anlatmaya çalıştım.

Bir de bu tampon devlet meselesiyle ilgili bir şey sormak istiyorum. Osmanlı ve Rusya beraber tampon devlet kuruyor. Daha sonra da İngiltere Yunanistan'ı 1920'lerde tampon devlet olarak görüyor. 19. yüzyılda modern imparatorlukların bir güç uygulama politikası ya da dış siyasetlerinde emperyal bir politika olarak; bu, modern imparatorlukların bir stratejisidir diyebilir miyiz?

Emperyal politika daha uygun olur herhalde. Çünkü tampon devletleri hep kurmak istiyorlar, ama çok modern bir şey olduğunu düşünmüyorum. Yani Habsburgların Macaristan'ı tampon devlet gibi görmesi, Mohaç'tan sonra bunun ortadan kalkması...

Daha önce yok dediniz de o yüzden söyledim ben.

Osmanlı tarihinde bu tip bir cumhuriyet ilanı yok manasında söyledim ben. Yani Eflak, Boğdan cumhuriyet değil. Dubrovnik cumhuriyet, ama zaten Osmanlı'dan önce de cumhuriyet. Bir de Osmanlılar ilk defa fethediyor burayı, bu da ilginç bir şey.

Aslında söylemek istediğim şey tam da o. Tampon bir rejim kurması. O anlamda modern dedim.

Ben her şeyden önce teşekkür ediyorum. Bu ancak bir tarihçinin bilebileceği bir çalışmanın ürünü. Yani arşivdeki yüzlerce, belki binlerce belgeden şu tabloları oluşturmak kolay bir şey değil. Bunu ancak arşive giren, 4-5 sene yoğun çalışma yapan insanlar bilebilir. Ben kavramlar üzerinden sormayacağım. Çünkü kavramlar tarihçinin işi değil, yani biz belki haddimiz olmayarak bir teklifte bulunabiliriz, ama sonra başka bilimlerden tartışılabilir. Ben biraz daha tarihe dönük şöyle bir şey soracağım. Mesele, global nokta olan, gözlerin birden çevrildiği yer Doğu Akdeniz. Ama bu ne zamandan başlar? 1770 Çeşme diye düşünüyorum ben. Osmanlı-Venedik Savaşları 1715-1718 arasında, III. Ahmed döneminde yapıldı bitti. Akdeniz’de o tarihten 1770’e, Çeşme’de donanmanın yakılmasına kadar uzun bir barış dönemi var. Zaten Osmanlı’ya Akdeniz’de biçilen rolün Doğu Akdeniz jandarmalığı olduğunu, Osmanlı’nın Adriyatik’i Venedik’e bıraktığını, önemli olanın ticaret yapmak ve bu ticaret güzergâhı üzerindeki gemilerin emin bir şekilde ticaretlerine devam etmesini sağlamak olduğunu biliyoruz. Buraya 1770’ten itibaren Akdeniz’de hiç düşünülmemeyen bir güç, Ruslar giriyor. Fakat işin garip tarafı daha önceleri, hatta birkaç yüzyıldır Felemenk ve daha sonrasında İngiliz tacirleri de var. Yani o devletler de işin içine girmişler. Uzun senelerdir Fransa Doğu Akdeniz’i, kendisinin kıyası olduğu bir denizdeki ticaret sahasını asla terk etmeyi düşünmüyor. Ama bunlar dururken Rusya’yı görüyoruz.

Kemal Beydilli belki değinmiştir. Bize derslerde anlatırdı. O dönemde Venedik diye bir devlet artık tarih sahnesinden silindiği için Osmanlılarda bir şaşkınlık, algısında bir değişiklik yaşıyor. O; 1400’lü yılların başından beri, hatta 1300’lü yıllardan beri sürekli rekabet içinde olduğu; Kıbrıs’ı, bir sonraki yüzyıl Girit’i aldığı bir devlet. Ama artık yok. Artık Adriyatik’in güvenliğini emanet ettiği, anlaştığı böyle bir devlet yok. Yani orada bir sistem değişiyor. Doğu Akdeniz’de kurulan bir sistem vardı, o değişiyor.

İşte ikisi ilintili. Dedin ya başta kavramlara gerek yok diye, kavramlara bu yüzden gerek var işte. Yani lokal olan bir mevzuun bir anda global bir mesele haline gelmesi. Globallik de 3-5 devlet arasında olan bir mesele değil. Çünkü devletlerin çok ötesinde tüccarları ilgilendiriyor. Mesela birçok istihbarat tüccarlardan geliyor. Adamların şahsi mektuplarına el koyuyorlar. “Bu yıl burada savaş çıkacak, buraya şunu şunu yollamayın. Bu yıl burada üzüm çok pahalı, varsa yollayın” falan gibi ibareler var mektuplarda. Bu manada global. Çünkü artık bu İngiltere’den gelen tüccarın da meselesi. Bu işin başlangıcının devletler arasındaki çatışmaya dayanıyor olması onu devletlerarası ilişki yapmıyor. O glo-

bal ölçekte bir şey. Çünkü finans açısından baktığınız zaman, o paraların, poliçe sisteminin dünyada bir dolaşımı var. Bu sadece Akdeniz dünyasına özgü değil ki. Adam yakınıyor, oradan para alamadığı için Rusya'yla ticaretini yapamıyor. Çünkü Baltık Denizi'nde o parayla ticareti yapacak. Çok fazla açılımı olan bir şey olduğu için global başlığını uygun gördüm.

Benim gelmek istediğim esas mesele şurası. Biraz daha hızlı geleyim o zaman. Hani sen anlatırken, devlet elitinin altında daha küçük, mesela bir yerin kadısı, emini gibi aslında savaşın gidişatında önemli ve tarihin gidişatını değiştiren insanlar var dedin. Bunlar sürece etki etmiş olabilir. Onun dışında benim sormak istediğim, Osmanlı devlet ricalinin, yönetici sınıfın bir empati yapması mümkün olabilir mi? Hiç düşümdünüz mü bunu? Mesela Fransa'nın XIV. Louis zamanından beri bir İstanbul'u fetih tasarısı var. 1685-86'da ticaret misyonuyla gelen bir Fransız İstanbul'u nasıl fethedeceğini yazıyor. O zaman biz, 1682'de ikinci kez kalyonlara geçiş denemesi yapıyoruz. Adam ilk yapılan kalyonları gözlemliyor ve raporda diyor ki "bunların şurası bozuk, burası bilmem ne. Bunlar ancak Venedik'le boy ölçüşebilir. Fransız donanması Venedik'i yendiğine göre bunları hayli hayli yener vs.". İstanbul'u fethetmek düşünülürken önce Mısır'ın alınması lazım. Çünkü Mısır imparatorluğunun esas zenginlik yeri, alınırsa İstanbul'u fethetmek daha kolaylaşır. Faruk Bilici, 'XIV. Louis ve İstanbul'u Fetih Tasarısı' diye kitap yazmıştı, orada bir yüzyıllık, iki yüzyıllık plandan bahsediyor. Bu köklü bir devlet geleneğinin içerisinde gelen bir düşünce, raporlar hazırlanmış, arşivde duruyordu, okundu belki de. Onun için Fransa'nın Mısır'ı işgali ve o kırılma anı yaşandı. Aslında orada bir denge var. Herkese bırakılan belli, işte % 3- % 5. Herkes ticaretin derdinde, orada bir hâkimiyet düşüncesi yok. Fakat, Fransa'nın imparatorluk olma hayaliyle Napolyon'un ihtirasları birleşince Fransa'yı orada görüyoruz.

Zaten global yapan mesele odur. İmparatorluğun yapısal meselesi bunlar. Mısır'ı alıyorsan İstanbul zaten sırada.

Daha hızlı geleceğim. Şimdi Fransa böyle, olayı birden değiştiriyor. Orada bir domino taşı etkisi yapıyor. Daha doğrusu dediğim gibi bu iş Çeşme'yle başlıyor. Yani Ruslar bunu yaptığı zaman Fransızların aklında, daha sonra İngilizlerde "artık Osmanlı'yı Doğu Akdeniz'den çıkaralım, buranın jandarması olamaz, artık yenilebilir bir donanma" düşüncesi var. Bu dönemde Le Roi, Lafitta gibi deniz mühendisleri var. Bunlar gelip Osmanlı donanmasını yeniden inşa eden adamlar. Fransız mühendisler ve Fransızlar bu konuda Avrupa'da bir numara. Adamlar yüz yıldır bu gemi inşa meselesine emek sarf etmişler. Osmanlı da 1770'den sonra artık dünyayı yakalayamayacağını

anlıyor ve bunları çağırıyor. Kendi imkânlarıyla, o bilimi, teknolojiyi adamları getirmek suretiyle alıyor. Enteresan olan şu: 1794-1795'te Fransa'ya karşı şüpheler barındıran layihalar yazıldı. Aynı tarihlerde Fransızlar burada gemi yapıyor. 30 civarında geminin inşasını almışlar. Yani devlet ricalinde böyle bir şey o anda nasıl hissediliyordu? Yani bir yandan Venedik'in ortadan kaybolması, bir yandan Fransa hakkındaki birtakım şüpheler, öte yandan o dengenin bittiği, kendi jandarmalık görevinin tükendiği düşüncesi... Buna karşı yapılan veya bu domino etkisini kırıp kendi düzenini tekrar ortaya koyacak birtakım planlar yapmaya çalışıyorlar.

İşte bu yeni düzen kendiliğinden oluşmuyor. Ben Nizam-ı Cedit'i de bununla ilişkilendirmeye çalışıyorum. En popüler olan Koca Sekbanbaşı'na varınca-ya kadar yazılan bütün layihalarda geçiyor, adam "Hani diyorlarmış ya Nizam'ı Cedit'le ilgili, 'Nizam-ı Cedit başladı, imparatorluk karıştı' filan, Fransa'da ihtilal oldu bütün dünya zaten birbirine girdi" diyor Sekbanbaşı. Yani parametrelerin değiştiğini kabul ediyorlar. Eskisini kuracağız diye bir iddia yok. Hatta tam tersine. Buna duyulan tepkilerden dolayı zaten ne olacak? Biliyorsunuz Selim döneminden sonra Cedit kelimesi yasaklanacak. Bu "bu parametrelerin değiştiğini anlamıyorsun, o yüzden Nizam-ı Cedit'e karşısın. Demek ki sen ahmak bir adamsın" düşüncesi ile herkesin aptal, ahmak ilan edildiği bir dönem. Hem belgelerde bol bol geçiyor, hem de layihalarda var. Niye? Çünkü parametreler değişti. Onun derdi eski düzeni kurmak değil. "Bir şey değişti, ben de ona ayak uyduracağım. Ben de onun bir parçası olacağım" derinde. Osmanlı donanmasının ta Palermo'ya kadar gitmesinin bir nedeni de odur. "Biz bunları çağırmazsak isyan edecekler, tamam çağıralım da ne yapacağız, Rusya'yı orada tek başına mı bırakacağız?" Öyle bir korku var. "Adriyatik'te Rusları tek başına bırakamayız. Çünkü bu adamlar böyle böyle yapıyor. İşte bize sormadan ona buna bayrak dağıtıyorlar. Cezayir korsanlarını bombalıyorlar". Hep bunun korkusu var. Bir yandan Mısır, bir yandan Rusya'yı dengelemek adına burada bir vakum oluşmuş. Bu vakumu Rusya doldurmayacak. Bu konuda III. Selim'in kafası çok net.

Vakumun nerede oluştuğunu söylüyorsunuz?

Adriyatik'te. Venedik'in çökmesiyle beraber oluşan bir şey.

Onunla ilgili bir şey soracağım. 1792 Yaş Antlaşması ve ondan sonra Polonya'nın ortadan kalkması süreci. Tezde ne kadar değindiniz bilmiyorum, merak ettiğim için soruyorum. Çünkü Adriyatik'teki ticareti değiştiren şeylerden, Rus etkisini artıran şeylerden bir tanesi de, Amber Yolu'nun yani St. Petersburg'tan Venedik'e inen Amber Ticaret Yolu'nun kontrolünün bir antlaşma sonucunda Habsburg İmparatorluğu'yla Rusya'nın eline geçmiş

olması ve Osmanlı'nın Amber Yolu üzerindeki etkisinin sifıra inmiş olmasındır. Bu amber gemi yapımı için en önemli hammaddelerdendir. Oradaki ticaretin değişimi ile birlikte -devletlerarası ilişkiler bağlamında diyelim- Doğu Akdeniz için nasıl bir etkileşim ya da Adriyatik üzerinde sizin özellikle vurguladığınız noktada nasıl bir değişim oluyor? Vakum sadece Adriyatik'te mi oluşuyor? Yoksa başka vakum alanları da söz konusu mu?

Hindistan'dan Amerika'ya kadar bir coğrafyada vakum alanları oluşuyor. Globalleşmeden maksat o. Benim tezimde özellikle Polonya üzerine bir şey yok. Ama mutlaka bakmak lazım, bu konuda çok fazla bir şey diyemem. Ama haklısınız bu vakumlar oluşuyor, mesele o. Yani Hindistan'daki vakum bile artık bu adamların zihninde bir yerde. Haiti'de çıkan isyan Fransa'nın buraya saldırmasını etkiler mi, yoksa onlar oraya gidip de siyah Arapların isyanını mı bastırmaya çalışırlar? Luiziana'yı niye bu kadar ucuz sattı bu adamlar? Ona varıncaya kadar. Bunları artık Nizam-ı Cedit'te, dünyayı tanıyalım filan gibi bir şevkle değil şartların zorlamasından dolayı yapıyor. Yani daha farklı şekilde merak etme ihtiyacı doğru.

1792'ye kadar gidip bakmadım. Yalnız 1797'de Polonya bittikten sonra Osmanlı'nın St. Petersburg'a elçi yollamaması ilginçtir. Eğer Katerina 1796'da ölmeseydi, çok ciddi bir tehditti. "İstanbul'u İhtilal Savaşları'ndan yararlanarak ele geçiririm, kimse de bir şey diyemez, kim bana savaş ilan edecek?" şeklinde ciddi bir projesi vardı. Bu da bizim tarih yazımızda çok yok. Yani retorik olarak bunlar yapılır, ama Katerina'nın son dönemde gerçekten İstanbul'u ele geçirme planı var. İşte bu söylentilere tepki olarak St. Petersburg'a elçi göndermeyi uygun görmüyorlar. Vakum alanları her yerde var. Polonya'yla ilişkilendirebildiğim tek şey Rusya'nın Polonya bittikten sonra batıda eli rahatladığı için, hadi bir de İstanbul'u ele geçireyim diye plan yapabilmesiydi. O yüzden Osmanlıların çok büyük bir şansı Katerina'nın 1796'da ölüp yerine son derece pasifist, Katerina'nın yaptığıının tam tersini yapmaktan yana olan, Osmanlı'ya karşı barış politikası güdüp, iç ıslahatlara yönelmenin doğru olacağına inanan bir Çarın, Katerina'nın oğlunun tahta çıkmasıdır. Bunu da zaten Rus büyükelçi "Bu annesine benzemez, daha barışseverdir. Batıya bakacak. Size karşı hiçbir kötü niyeti yok" filan gibi çok ilginç bir şekilde söylüyor. Yani bu şekilde ittifak kurmaya ikna etmeye çalışıyorlar ki tarih o zaman 1797. Daha Mısır falan yok. Donanma sürekli Karadeniz'e çıktığı için merak ediyorlar: "Rusya'ya karşı mı çıkartıyorsunuzuz? Eğer öyleyse yapmayın, biz artık düşman değiliz" diyorlar. Bu dediğim vakum alanlarının yaratılmasından kaynaklanıyor.

Zannedersem Polonya meselesine "bilinç düzeyi" olarak da yaklaşılabilir. Nasıl Venedik'in ilhaki Osmanlı için yüzyıllarca yıllık rakibin yok olması demekse, benim akıbetim ne olacak diye düşünmesini sağlıyorsa, aynı şekilde

Polonya da Osmanlı'da bir şok etkisi yaratıyor. Polonya gibi köklü bir devlet, uluslararası politikadaki gelişmelerle bir anda haritadan buharlaşıyor. İlla ki uluslararası politikaya etkileri de göz önüne alınır, ama Osmanlı zihniyetinde yarattığı değişim anlamında bakmak lazım. Ben Tarih-i Cevdet Tarihi konusundaki görüşlerinize katılıyorum. Belki bunu daha da derinleştirmek ve sorgulamak lazım. Hatta Tanzimat dönemi, Abdülaziz dönemiyle ilgili tartışmalara da yöneltmek lazım. Cevdet Paşa bize neleri gösteriyor, neleri göstermiyor? Arşiv belgesi çalışmalarıyla nasıl örtüşüyor, nasıl örtüşmüyor? Olayları Paşanın gözüyle görmek özellikle muhafazakâr kesimde çok yaygın bir tavır.

Bu Yedi Adalar meselesi de bana ittihatçıların 1913'lerde, daha sonrasında Kurtuluş Savaşı döneminde kurduğu Garbî Trakya Cumhuriyeti ve Kafkasya'daki diğerleri gibi cumhuriyetleri hatırlattı. Bu biraz, düşman eline geçmeden bir toprağı uluslararasılaştırmak ve "Artık ben burada cumhuriyet kurdum işgal edemezsin" e getirmek ve sonradan onun hakkında düşünmek için yapılmış bir manevra. Sizi tebrik ediyorum, burada muazzam bir emek olduğunu görüyorum. Bu işler keçi boynuzu gibidir, arşiv tozu yutanlar bilir. Bir de bu Virginia Aksan'ın makalelerinde, kitaplarında genellikle birkaç paragrafta bahsettiğı ama dökümünü de yapmadığı bir şey var: 1780'le 1830 arasında büyük bir dönüşüm var ve klasik ile moderni birbirinden ayıran gerçek dönüşüm de o. Siz çalışmalarınızda bunu doğruladınız mı?

Kemal Beydilli Hoca'dan Virginia Aksan'ınki gibi bir kitap yazmak istiyor gibi bir izlenim edindim. Büyük Osmanlı-Rus Savaşları filan gibi yeni bir kuramsallaştırmaya gitmek gerektiğini düşünüyor. Tabi ben 1770'e kadar gidemedim tezimde, ama dediğiniz doğru. Virginia Hanım zaten tez jürimdeydi. Çalışmalarının yüzde 90'ını okudum, bunları da konuştuk, hatta tezimin başlığını öneren kişi de Virginia Hanım'dır. Yani 'An Ottoman Global Moment' gibi bir şey olabilir dedi. Kendi döneminin içinde yazdığı makale bunu göstermeye çalışıyor. Böyle bir başlık düşündü bu yüzden. Master tezimde de zaten Virginia Hanımın çalışmalarının etkisi altında bu düşüncelerden yola çıkmıştım. 1770-1830 arası bir şey bu. İster adına büyük Osmanlı-Rus Savaşları dönemi diyelim, ister geçiş dönemi diyelim. Ben tezimde o dönemden hep geçiş dönemi diye bahsediyorum.

Tanzimat öncesi zihniyet dönüşümünün 1800'lerde olmadığı, aslında 1770'lerde, 80'lerde başlayan bir sürecin sonucu olduğunu söyleyebiliriz. Bu dönem devletin her bakımdan dönüştüğü bir dönemdir.

Tabi, tezde o tip göndermeleri bol bol yaptım. Çünkü gerçekten öyle, benim de gördüğüm o. Tanzimat 19. yüzyıl tarihçisinin meselesi gibi algılandığı için farklı anlaşılıyor. Ama 18. yüzyıldan Tanzimat'a bakmak başka sonuçlar doğuruyor.

Biraz tarihsel sosyoloji ve globallikle ilgili soruları da kapsayarak bir şeyler sorayım. Sanıyorum, Kahraman'ın tezi şunu belki bugüne kadar yapılmadığı kadarıyla parmağını basarak gösteriyor ki bizim elimizde gerçekten küresel boyutta işleyen kompozit bir imparatorluk var. Kompozit imparatorluk da son 10 yıldır falan dünya tarihçilerinin gündeminde olan bir kavram. Yani bu imparatorluklar nasıl çalışıyor, nasıl ayakta kalıyor ki Osmanlı tam da bu noktada öne çıkıyor. 1800 öncesi büyük coğrafyalardaki bütün o iletişim olanaksızlıklarına rağmen farklı coğrafyalarda, farklı yapılarda bunları nasıl kontrol edebildiği düşündürücü. Tampon bölge yaratmaktan tutun, Tipu Sultan'a mektup göndermeye kadar. Tabiiyla Kahraman'ın tezi, bence en azından, gösteriyor ki bunun gerçekten kompozit imparatorluk diyebileceğimiz başarılı bir örneği karşımızda. Fatih'le başlayan dönemde temelleri atılan bir imparatorluğun aslında sandığımız gibi basit yapılmadığını görüyoruz. Bu dönüşümü ben belki de Tanzimat'ı belirleyecek bir nokta olmasından dolayı önemsiyorum. Aslında Osmanlı'nın Akdeniz'i fethetme planları 1590'larda ciddi ciddi tartışılıyor. Yani Girit'in alınması, 1590'ların hemen başında, sanıyorum Koca Sinan'ın sadareti döneminde gündeme getiriliyor. III. Mehmet döneminde parmakla gösterdikleri ilk hedef Girit, "ardından Malta olabilir" diyorlar. O yüzden hani bu imparatorluk nedir, bunun mantığı nedir, bu ara kademeler nasıl işler, üst düzeydeki erkân-ı devlet nasıl görev yapar? Bence bu örnek o açıdan çok iyi bir örnek. Ama tabii diğer katkılar da çok önemli, mesela bir 18. yüzyılın genel panoramasında buna benzer bir karşılaştırma olabilir. Ama soru bence iç mekaniklerinde ki ben bunun bir global imparatorluk olduğuna tam anlamıyla katılıyorum. İç dinamiklerini nasıl sürekli kılabiliyor? Bu bence çok önemli bir soru, ayrıca şu tablolar da bütün kılcal damarları göstermesi açısından çok iyi.

Bana hep mağdur imparatorluk üzerinden tartışılması çok ilginç gelir. Doğru, bir yandan bu var. Ama diğer yandan bakıyorsunuz neler neler var. Sunumda hiç değinmedim ama tezde var. Fransa sadece Yedi Adaları almıyor, Venedik'ten Venedik Dalmaçyası denilen Voniçe, Parga, Preveze, Butrinto'dan oluşan dört tane kasabayı da alıyor. Sonra Osmanlılar bunu kime aldırıyor? Tepedelenli Ali Paşa'ya aldırıyorlar. Hep "Tepedelenli Ali Paşa fırsatı görünce gitti, buraları işgal etti" diye yazılıyor. Hâlbuki fermanla alıyor adam burayı, İstanbul'dan emir geliyor; "senin bu seferdeki rolün bu" Onun da zaten canına minnet, gidiyor alıyor. Ve tabii çok vahşi bir şekilde. Çünkü adamlar kabul etmiyor o Hıristiyan dağ hatları diyebileceğimiz, Dalmaçya kıyılarındaki insanlar, "biz savaşaacağız" diyorlar. Çünkü zaten Osmanlı geleneksel düşman. Bakıyorsunuz orada da "çeki düzen vermek" söz konusu, gene çok modern geliyor, ama ne kadar modern, tartışmak lazım. Bu adamları islah etmek, medenileştirmek mevzu bahis. Tabii bu tip

kavramları kullanmıyor, ama mesela bu 4 kasaba üzerine tahrir defteri var. Onu inşallah yayınlayacağız, 3-5 sayfa bir şey. Bütün bu yabancı seyahatnamelerde geçen “şöyle kan döküldü, böyle kelle kesildi” vs. hepsi var orda. “Şu kadar bina ihrak edildi, şu kadar reaya öldürüldü, şu kadarı kaçtı gitti” falan. Adam bunları biz buraya medeniyet getirdik edasıyla açık açık yazıyor: “Bunlar Venedik’e güvenerek bize cizye bile vermiyorlardı, bundan sonra biraz kulaklarını bükerek, fazla uğraşmaya gerek kalmadan, basit bir kulak bükmeyle bunları reaya yapabileceğiz. Artık haydutluğu bırakacaklar.” Bu işler hep Tepedelenli Ali Paşa’ya kalıyor. Ama dışarıdan bakıldığı zaman “Tepedelenli Ali Paşa çok keyfi bir yönetim sergiliyormuş” gibi anlaşılıyor. Hâlbuki bu imparatorluğun “serhatti merkeze eklemleme” çabası.

Sonra Yedi Adalarla ilgili en büyük mesele Nişan-ı Hümayun, yani “buradan kaçacak adamlara ev sahipliği yapmayacaksınız; bize geri vereceksiniz” dayatması. Yani bir yanda mağdur bir imparatorluk, ama diğer yanda da yeni fethettiği yerler var. Orada da merkezi bir sistem kurmaya, o insanları kontrol altına almaya çalışıyor: “Yüz yıldır bize etmedikleri kalmadı bu adamların; şimdi elimize düştüler; dağ köylerini yok etmeli; bunları ovaya çekmeli; şunu yapmalı; bunu yapmalı” gibi. Belki 19. yüzyılda mesela Yezidi meselesinden dolayı okumaya alışkın olduğumuz gibi, orada bir sürü emperyal projeler var: “Bu Dalmaçya kıyıları artık bizimdir. Bu adamları da ıslah edeceğiz, artık haydutluk yapmayacaklar. Vergisini veren düzgün vatandaşlar olacaklar. Silahları toplanmalı. Bunlar on bin silahlı reaya çıkartır.” falan. Bunlara varıncaya kadar adamlarda medenileştirme projesi diyebileceğimiz şeyler var. Başka yerlere gitmesin konu diye sunumda bunlara fazla değinmek istemedim. Tabi, dediğiniz doğru; bu halklara Jakoben yakıştırması yapma eğilimi var. Ruslar da öyle yapıyorlar.

Sanıyorum dil, yani kime ne dedikleri çok önemli bu konuda. Bizim en büyük eksikliklerimizden biri, bu vesileyle de değinmek lazım, özellikle resmi belgelerin dilinin nasıl değiştiği konusuna yeterince değinmememiz. Mesela Celali isyanları sırasında bildiğimiz şaki, eşkiya falan varken zümre-yi eşir-ra diye bir laf çıkıyor. Ama jakoben kelimesi de, değişikliği de ifade etmesi bakımından o halet-i rûhiyeye çok güzel işaret eder.

İşte “siz değişen parametreleri anlamayan ahmak adamlarsınız” söylemi var. Cevdet Paşa da bunun üstünde durur, eşek kelimesi çok yaygındır. III. Selim’in kişisel tercihi midir bilmiyorum, ama içerde yapılanları destekleyenlere karşı bile bir “eşek” söylemi var.

Ben daha çok Osmanlı-Rus ittifakı üzerine bir şey söylemek istiyorum. Aynı zamanda bu global an meselesiyle de çok yakından ilgili. Aslında biz 16-17.

yüzyılda da Osmanlı'nın senin dediğin anlamda diğer devletlerle ilgilendiğini sürekli görüyoruz. Bu yakın havza içinde oluyor. Çevreye karşı devamlı bir ilgi var. Bazen müdahale ediyor; taraf oluyor; ittifaklar kuruyor falan. Ama ben 19. yüzyıldaki Paris Antlaşması'na, yani büyük küresel devletlerin bir araya gelip birlikler oluşturmalarına kadar, bu sistemin hep aynı periyotta değerlendirilmesi taraftarıyım. Ancak Paris Antlaşması'ndan sonraki dönemde devletlerarasında farklı bir globalleşme oluşuyor.

Bunu çok iyi hatırlattın. Girişte benim 1856 sonrası her şeyi de bu dönemde gördüğüme dair bir bölüm var. Yani "Karadeniz meselesinden (silahlı gemi girsin- girmesin) tutun da dış borç arayışlarına varıncaya kadar bütün o gelişmeler bu 1802 sürecinde de birebir gözlemleniyor. Zaten girişte onu belirttim; biz globalizasyon, Osmanlı'nın Avrupa devleti kabul edilmesi meselelerini hep 1856 Paris üzerinden tartışıyoruz. Ama belli dönemlerde Avrupa devleti oluyor-sun, belli dönemlerde olmuyorsun gibi bir durum söz konusu. O paralellikleri gözlemlediğim için ben ikisini beraber değerlendiriyorum. Yusuf Aydın'ın ilk başta tartışmada dediği gibi, böyle parametreler var, bu imparatorluk yapısal bir şey. İstanbul'u alacaksan, Mısır da olacak. Bu Osmanlı'ya özgü değil ki. Bu şeyleri yaşıyorsan, bu damarlar belli; hepsi sende olacak. Biri gidince diğeri de gitmek zorunda kalıyor. İşte Mısır elden çıkacak diye bir sürü söylenti var, aynı dönemde İstanbul'a karşı da bir sürü proje var. Yani aslında bu ikisi bağlantılı. 1856'da bu gündeme geliyorsa 1802'de de gelmek zorunda. Çünkü 1802'de de Avrupa'nın bütün oyuncuları zaten oyunun içinde. Kapitülasyonlara varıncaya kadar her şey yeni baştan yapılıyor. Mesela şu ilginçtir: "1740 kapitülasyonları sonsuza kadar verildi; süreklilik kazandı" tartışması var. Bakıyorum; görüşmelerde hiçbir şekilde Fransa'nın böyle bir argümanı yok: "1740'da siz bize devamlı surette vermişsiniz; savaştan dolayı iptal ettiniz; ama barış olduğuna göre tekrar bize geri vermeniz gerekir; çünkü bunlar süreklilik kazanmıştır" diye bir argüman ortada yok. Tam tersine "Sen Karadeniz'i İngilizlere açarsan bana da açacaksın. Mısır'da İngilizlere kapitülasyon veriyorsan, bana da vereceksin" diyor. Daha avantajlısı dururken niye 1740'ı geri istesin ki? Hani hep ona gönderme yapılıyor ya, Ethem Hoca da onu çok fazla vurguluyor; asla "1798'de iptal edildi" diye söylenmiyor. 3-4 yıl sonra geri verildiği için kapitülasyonlar, bu bilgi önemsenmiyor. Aynı sistemle devam edildiği sanılıyor. Hayır, öyle değil. Kapitülasyonlardaki parametreler de değişiyor. Adamın derdi Karadeniz ticareti değil ki. "Bizden gitse gitse 3 tane gemi gider ama mesele bu değil" diyor; "İngiltere girecekse ben de gireceğim. Rusya varsa ben de olmalıyım. Ruslar madem Boğaz'dan savaş gemisi geçirebiliyor, o zaman biz de tüccar gemisi demeyeceğiz kapitülasyonda, Fransız gemisi diyeceğiz ki gerektiğinde biz de savaş gemisi sokabilelim" meselesi. Tabi bunu açık açık demiyor. Osmanlı murahhası

Galip Efendi'ye Paris'te Osmanlıca öğretir gibi Osmanlıca tabirleri tartışmaya açarak diyor. Çok komik tartışmalar. Yani istilâhat sözlüğü yazsak oradan çıkacak. Fransızlar diyor ki "teklif ettiğimiz madde iddia ettiğiniz gibi müphem ifadeler içermez. Savaş gemisi kastiyla olsa 'Karadeniz'e sefinenin geçtüğüzar etmesi' derdik. Biz 'sefinenin amed-şüdü' dedik. Bu zaten Osmanlı diplomatikasında bu tüccar gemisi ile kullanılan bir tabirdir." Tabii, Osmanlı tarafı bu yorum karşısında dumura uğrayarak şiddetle reddediyor. Oradaki mesele artık kapitülasyonların geri verilmesi falan değil. Belli parametreler varsa, 1856'daki argümanlar eğer doğru ise o zaman bunu 1802'ye çekmek gerekir. Tezde global meselesini tartışırken buna vurgu yapmışım.

Mesela 1600'lerle senin çalıştığın dönem aynı değildir. Ama devletler açısından bakıldığında ortaya çok önemli bir şey koymak lazım, yani "1600'lerdeki bu ittifaklarla 1790'lardaki ittifakların şu açıdan ciddi farkı var" demek lazım ki 1856'ya alternatif olsun. Mesela tüccarlar açısından bu globalleşme diyeceğimiz şey var. Devletler sadece yolların güvenliğini sağlıyorlar, çok da müdahil olmuyorlar. Yani bunları daha müdahil ve bu globalleşme dediğimiz şeyin içerisinde aktör olarak kabul ediyorsak net bir şekilde ortaya koymak lazım. Bence onun için bu dönemde Osmanlı-Rus ittifakını daha ayrıntılarıyla ortaya koymakta fayda var. Mesela 1774'de Rusya'yla bu kadar arası açılmış bir devletin 20 yıl sonra bu kadar yakın ilişkiye girmesi hakikaten şaşılacak bir durum. Ama bu ittifak da bana ittifak olarak adlandırılacak bir olay gibi gelmiyor. Mesela karşılıklı askeri etkileşimleri, zihniyet birleşimleri, kurumsal etkileşimleri ortaya koyabilirsek bu ittifakı daha sağlam temellendirmiş oluruz. Sen mesela bu askeri etkileşimlerden, kurumsal etkileşimlerden hiç bahsetmedin; bence bu tür şeyleri vurgulayıp, globalleşmeyi bu temellere çekmek lazım. Yani devletlerarası ilişkiden biraz daha farklı, gerçekten farklı, ama bu farkı ortaya koymak lazım; yoksa Kanuni'den itibaren devletler zaten ittifak kuruyor birbirleriyle.

O dönemde de mesela Fransız donanmasını falan işe edebiliyorlar. Tabii çok fazla giremiyorsun.

1798'de yapılan ittifakı bir yakınlaşma dönemi olarak görebiliriz. Hünkâr İskeleyi Anlaşması da öyle. Ben Rus-Osmanlı ilişkileri bağlamında düşündüğümde bu tezi çok faydalı buluyorum. Bu olayı Rus tarihçiliğinde nasıl ele aldıklarını merak ettim. Buna bakabildiniz mi? Rus arşivlerine veya Rus ders kitaplarına bakabildiniz mi? Çünkü Sovyetler zamanında, 90 öncesi okuduğum ders kitaplarında bunları çok fazla görüyoruz. Rus silahının gücü diye. Diğer taraftan mesela aynı dönemde yine bir başka generalin Alplere kadar çıkışı falan var. Ama ben orada hiçbir zaman Osmanlı lafının geçtiğini

görmedim. Bu çok fazla bilinen bir şey de değil yani. Geçen sene bir çalıştay vardı; orada Petersburg'dan bir profesör konuşuyordu. "İlk yakınlaşma Hünkâr İskeleyiyle başlıyor" diyordu. Bunun Rus tarihçiliğinde yeri nedir, buna bakabildiniz mi?

Ukraynalı bir arkadaşımız var Bilkent Üniversitesi'nde. Hemen hemen aynı konuyu çalışıyor. Rus arşivine o bakacaktı. O aynı dönemde benzer bir konuya baktığı için beni büyük bir dertten kurtardı. Benim Rusçam çok zayıf, gitsem de çalışamazdım zaten. Rusya tarihçiliğinde ne yazılmış filan diye ikinci kaynaklar üzerinden baktım tabi. Jürimde de zaten bir Rusya tarihçisi vardı. O da yardımcı oldu. Rusya açısından bütün bu dönem 19. asır tarihçiliğinde bir felaket olarak algılanıyor. Çünkü Osmanlılar 1806 yılında bir kere Boğazı kapatınca donanma kapanıyordu. Aynı zamanda Rusya, savaşlarda yenildiğinden dolayı Fransa'yla da ittifak kurmak zorunda kaldığı için, İngiltere de Cebelitarık'ı kapatıyor. Ne oldu? Bütün Karadeniz filosu Akdeniz'de çürüdü kaldı. İspanya'dan, kara yolundan falan kalan denizciler geri gidebildiler. Dolayısıyla Rusya tarihinde tamamen unutulmuş, hoyratça bulunan bir Akdeniz macerası bu. Onlar 1770 Çeşme'yi bu yüzden bizden başka türlü algılıyorlar. 1770'den 1812'ye kadarki süreç onlara göre boşa harcanmış bir Rus enerjisi ve boşa dökülen Rus kanı idi. "Ne işimiz vardı, İtalya'yı biz niye koruyoruz?" diyorlardı. Öncelikler farklı tabi. "İçeride bu kadar ıslahat ihtiyacı varken, bu adamlar dünya siyasetinde önemli olacağız diye kaynaklarımızı hoyratça boşa harcadılar" bakış açısı söz konusuydu. Sovyetler döneminde Nazi işgaline tepki olarak Osmanlılarla Korfu'ya gönderilen Amiral Uşakof adına madalyalar falan çıkartılıyor. Komünizmin böyle bir milliyetçilik kazandığı bir dönem. Konuyla ilgili film de çekiliyor Stalin döneminde. Çok hoş bir film. Ben Osmanlıları nasıl yansıtıyorlar diye baktım. Dekorlar vs. çok güzeldi. Adamlar filmi 1940'larda çekmiş; inanılacak gibi değil. Savaş gemilerine varıncaya kadar bütün her şey var. 1789'dan başlıyor; Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın Hocabey (Odessa) çıkartmasının geri püskürtülmesinden Korfu'nun alınmasına kadar geliyor. Tabi ancak II. Dünya Savaşı'ndan sonra romanları yazılıyor, aziz ilan ediliyor Uşakof. Sovyetler Birliği'nde böyle bir rehabilitasyon var. Ama ondan önce 19. yüzyılda Rusların bu Akdeniz macerası hiç iyi anılan bir şey değil. Dolayısıyla çok az çalışma yapılmış. Bu seferle ilgili belgeler, gelen, giden emirler falan, bayağı geç bir tarihte, 1895'te, ilk defa Mordvinov tarafından basılıyor.

Belki hatıratları falan bulabilirsiniz, çünkü başarılı seferlerde Ruslar hep hatırat bırakır.

Rum kökenli bir Rus subayın hatıratı var, Metaxas. Hatıratları 1800'lerde yılda bir sayı çıkan Rus arşivi dergisinde basılmış. Onun bir sayısı tamamen adamın hatıratına ayrılmış. O hatırat çok detaylı mesela. Adam Grek olduğu için Türk-

çe de biliyor. Uşakof'un gemisinden işaret flamalarını kullanmak üzere Başbuğ Abdülkadir Bey'in gemisine gidiyor. Subay olarak geldiği için işlerin çok içinde. Tepedelenli Ali Paşa'yla falan da görüşüyor. O hatırat çok önemli bir hatırat ama Rusça. Mesela siz okuyup Türkçeye çevirebilirsiniz. Çok güzel hatıratlar var.

Uzun süredir bu kadar tartışılan bir tez olmamıştı. Yani her bir kelimesi tartışıldı.

Ama zaten tartışma çıksın diye o başlık kullanılıyor. Onu baştan söylemek lazım.

Şimdi şöyle temel bir sorun var; zaman devamlı akıyor ve aslında bir gelişme var. Bu gelişme dönem dönem hızlanıyor, dönem dönem yavaşlıyor. Hızlandığı bir ana denk geldiğinde araştırmacı tarifini yapınca orada bir tanım çıkıyor. Geriye dönüp baktığında aynı şeyleri daha önce de görüyorsun. Dolayısıyla kafalar karışmaya başlıyor. Mesela 17. yüzyıl Osmanlı siyasetini çalıştığınızda, bana sorarsınız o da yeterince küresel.

İşte parametreleri belirleyeceksin, onu demeye çalışıyorum. İdeolojik mesele kaynadı arada. Mesela niye bu dönemde yeniçeriler ilk defa kötü asker oldukları için değil de, aynı zamanda çok kötü bir tebaa oldukları için eleştiriyorlar? Her tarafta ulusal ordular kurulurken bütün layihalar aynı şeyi diyor: "Bunlar vatanları için ölüyor, bizimkiler para almadan Mısır'a bile gitmiyor" Bunun gibi rahatsızlıklar niye bu dönemde oluyor? Bunlar siperde Ruslarla omuz omuza çarpışıyorlar.

Bence güzel bir örnek oldu, elimizde şimdi tarif var. Yani millî ordular var; özellikle Napolyon orduları öyle bir mefhumu aşlamaya yaramış; en azından kulak aşinalığı olmaya başlamış. 17. yüzyılda da yine yeniçeriliği kaldırmaya niyetlendiklerinde yerlerine koyulacak insanlar kimler? Sosyal statü olarak daha mütevazı, uzun süredir dağda haydutluk yapan ya da 5 çocuklu ailenin beşinci çocuğu, ama bir şekilde artık hayatını bu işten kazanan, yani silahla gezen insanlar düşünülüyor. II. Osman döneminde bunlardan bir ordu kurmaya çalışıyorlar. Böyle bir teori var. Bunlar sekbanlar, sarıcılar olacak. O da aslında 17. yüzyıl Avrupa ordularına çok benziyor. Hani orada da böyle bir kırılma yaşanıyor. Fransız mutlak monarşisinin ya da Alman prensliklerinin beslediği asker tipi Osmanlılarda da doğuyor. Çünkü bu sosyal bir değişim.

Her yüzyılın çalışanlarını toplayıp, Karpat'ın 1970'deki o kitap çalışması gibi, her dönemin parametrelerini belirlesek. 30 yıl Savaşları mı diyeceğiz, ne diyeceğiz? Mesela 16. yüzyıl için ne diyeceğiz? Osmanlı'yı nasıl konumlandıracağız?

O yüzden ben başlığı çok yerinde buldum.

Kışkırtıcı, provokatif bir başlık. Bu tip soruları almak için onu özellikle koydum. Bu, dipnota koyduğum alıntıyı çok seviyorum. Tepedelenli'ye giden emirin müsveddesi. Osmanlı diplomatikasını çok güzel gösteriyor. Giden resmi belgede 5 satır yazılmış, müsveddede sadece "sen şöylesin, sen böylesin" yazılmış. Serhat yönetiminin bir yönü de işte bu. Çok karışmasın diye girmedim Tepedelenli - Bâb-ı Âli ilişkilerine. Burada giremedim ama tezin bu yönleri de var. Sen mesela kompozit imparatorluk dedin, ben akdî imparatorluk dedim. Yani pazarlığa dayalı, akide dayalı. "Şu kadar asker yolla, karşılığında şunu al" falan. Her şey böyle. "Şu vergiyi topla, şu kadarı senin olacak, şu kadarı benim olacak" gibi bir sistem var, adı konulmamış birtakım kurallar silsilesi var. Bu kurallar çok zor dengeler üzerinden yürüyor; özellikle Adriyatik serhatti açılınca. Tepedelenli'yi nasıl ele avuca sığdıracaksın? Adam "Dalmaçya kıyılarını ben fethettim, bana verin." deyince adama böyle bir emir gitmesi gündeme geliyor. Müsveddeden Bâb-ı Âlidekilerin adam hakkında gerçekte ne düşündüğünü anlıyorsunuz. Ama yazmaya gelince ne yazıyor. O açıdan da ilginçti.

Burada bitirelim isterseniz. Çok teşekkür ederiz sunumunuz için.

Ben teşekkür ederim. Dinlediğiniz ve katkı sağladığınız için.

Nizam-ı Cedid'den Vaka-yı Hayriye'ye Osmanlı Askeri Dönüşümü

Fatih YEŞİL

Araş. Gör. Dr., Hacettepe Üniversitesi
Tarih Bölümü

Serhat Aslaner'in şahsında çalışmalarımı paylaşma fırsatı veren Bilim ve Sanat Vakfı'na ve beni dinlemeye gelen, buraya kadar yorulan sizlere çok teşekkür ederek başlamak isterim. Öncelikle ordu ve askerlikle nasıl ilgilenmeye başladığım hakkında bir şeyler söyleyeyim. Ben yüksek lisansta III. Selim döneminde Osmanlı elçisi olarak Viyana'ya gönderilen Ebu Bekir Ratip Efendi'nin biyografisi üzerine çalışmışım. Tezi tamamladıktan sonra dikkatimi daha çok Ratip Efendi'nin layihası üzerinde yoğunlaştırdım. Ratip Efendi, layihasında devrin Avrupa devletlerini her yönüyle tasvir etmekteydi ve bu tasvirler ister istemez benim çalışmalarımı da etkiledi ve ben giderek devlet, iktidar ve aydınlanmanın bunlar üzerindeki etkileri üzerine yoğunlaşmaya başladım. Özel olarak ilgilendiğim Alman tarih yazımında, tıpkı Ratip Efendi'nin tasvir ettiği gibi, devlet organizasyonunun aslında ordu organizasyonundan neşet eden bir kurum olduğunu ve siyasetin sahibinin aslında savaşa ve barışa kimin karar verdiği noktasında belirlediğini fark ettim ve buradan itibaren de Osmanlı ordusu üzerinde çalışmaya başladım.

Tezimde çözmeye çalıştığım esas problem; 1793-1826 yılları arasında Osmanlı ordusunda meydana gelen değişimin ne şekilde tezahür ettiği ve bu tezahürün devlet, toplum ve ekonomi arasındaki ilişkileri nasıl etkilediğiydi. Bu bağlamda ordunun yeniden yapılandırılmasıyla "modernizasyon" arasında bir eşitlik kurmak yerine döneme damgasını vuran söylemle; siyasî, fizikî ve malî metotlarla idarenin merkezîleşmesi arasında bir ilişki kurmaya çalıştım. Seferberlik ruhunun ortodoks İslam vurgusuyla popülerleştirilmesi ve bu süreçte yenicilerin ve âyânın marjinalleştirilmesini ordunun yeniden yapılandırılmasıyla bağlantılı olarak ele almaya çalıştım.

Konunun genişliği göz önünde bulundurulduğunda, bir araştırmacının böyle bir konuyla arşive gittiğinde çok büyük bir belge yığını ile karşılaşacağı kesin. Ancak amacım dönemin genel eğilimlerini ortaya koymak olduğundan incelenen arşiv vesikalarından devrin ruhunu en açık şekilde yansıtanları seçmeye çalıştım ve toplanan belgelerin, zamanın sağladığı bir sübjektiflikle malul olduğunu da unutmadım. Zira tıpkı bu konuda kalem oynatmış modern araştırmacılar gibi o belgeleri kaleme alan kâtipler, askerler veyahut ulema da, şöyle ya da böyle, bir tarafın sesiydi. Öyle ki hegemonyal siyasetin ideolojik saflaşmayı keskinleştirdiği bu dönemde, yani 1793- 1826 arası, yazılan belgeler üzerinde yapılacak küçük bir inceleme bunun böyle olduğunu çok net bir şekilde ortaya koyacaktır.

Arşiv kaynaklarının yanı sıra İstanbul'daki yazma kütüphanelerinde bulunan mecmualar da bu çalışma açısından önemli bir yere sahipti. Zira arşiv vesikalarından dolayı olarak izlenebilen devrin düşünce hayatı, bir başka ifadeyle askerlerin, ulemanın ya da kâtiplerin iktidara nereden baktıkları bu mecmualar aracılığıyla doğrudan gözlemlenebiliyordu. Ayrıca muharebeler ve taktik organizasyon konusunda genellikle suskun kalan Osmanlı arşiv vesikalarının bıraktığı boşluklar da bu yazma mecmualardaki bilgilerle doldurulabilir. Yine tezin önemli kaynakları arasında yer alan nizamnameler de bir diğer önemli belge grubunu oluşturuyordu. Ama bunlar kendilerini kaleme alan iktidarın nasıl bir ordu, devlet ya da toplum hayali kurduklarını yansıtan belgelerdir. Dolayısıyla nizamnamelerde yazılanların aslında gerçeğin birer yansıması olarak sunulması yapılan araştırmalarda çok ciddi problemlere yol açıyor. Bu hatalara da düşmemeye çalıştım. Orduya, devlete ve ekonomiye Osmanlı kaynaklarına nazaran daha dışarıdan bakan seyahatnameler veya yabancı arşivlerdeki vesikalar da -tabi ki Osmanlı belgeleriyle karşılaştırmalı olarak kullanıldıkları sürece- bu belgelerin bıraktıkları boşlukları doldurmaktadır. Bilhassa 1798 Mısır Harbi örneğinde gözlemlendiği gibi bunlar muharebe düzeyinde çok ciddi bilgiler vermektedir.

Genel hatlarıyla bu kaynaklar üzerinden yaptığım araştırmayı iki kısımda ele almaya çalıştım. Bunu aslında konunun bizzat kendisi dayattı. Yani ilk bölüm ordunun yeniden yapılandırılması, ikinci bölüm ise bunun siyasete ve ekonomiye nasıl yansıdığı üzerine yoğunlaşıyordu. Orduların süvariden piyadeye doğru evrildiği süreçte, Osmanlı ordusunun bu gelişmeye nasıl cevap verdiği ise tezin yanıt aradığı ilk sorulardan birisiydi.

Osmanlı ordusu aslında süvari ağırlıklı bir orduydü ve dolayısıyla Avrupa ordularında meydana gelen taktik organizasyondaki gelişmeye ya da değişmeye bir anda cevap verebilmesi oldukça zordu. Nitekim Osmanlı ordusunun yapı taşı olan sipahiler tımar tasarruf etmekteydi ve tımar sadece bir askerî birim değil aynı zamanda idarî ve ekonomik bir üniteydi. Dolayısıyla burada yapılacak herhangi bir değişiklik bütün yapıyı etkileyecek unsurları beraberinde getirmektedir-

di. Saray hâkimiyetinde, onun emirlerine mûti ve siyasetin aracı olabilecek bir ordu kurmayı amaçlayan Osmanlı siyasî eliti, ele alınan devirde zaten pratikte devre dışı kalmış olan tımarlı sipahileri merkeze veyahut da bizzat Saray'ın kapı halkına entegre etmeye çalışıyordu ki burada Humbaracı ve Lağımçı ocakları birer araç olarak kullanıldı. Nitekim 1792'de sonuçlanan savaşı takiben Saray açısından yeterli performansı gösteremeyen veyahut da savaşa hiç gelmeyen Anadolu tımarlı sipahilerinin tımarlarının önemli bir kısmına el konmaya başlanacaktı ve Humbaracı ve Lağımçı ocaklarının artan asker ihtiyacı bu tımarlarla karşılanmaya çalışılacaktı. 19. yüzyıl başlarında Nizam-ı Cedid ocağının Anadolu'da yayılmasıyla birlikte ise ilk etapta Bolu ve Hüdâvendigâr sancaklarının tımarları ocağa nakledilecek ve daha sonra bütün Anadolu'daki Tımarlı Sipahiler bu ocağa entegre edilecekti. Yine benzer bir şekilde tımar mutasarrıflarının önceki devirlere göre çok daha sık defterler üzerinden kontrol edilmesiyle beraber bilhassa yaşananların, yaralananların, savaşamayacak olanların tımarlarına da, gün geçtikçe artan bir şekilde, merkez tarafından el konulmaktaydı. Daha fazla piyadeye duyulan ihtiyaç ve buna mukabil artan nakit sıkıntısı Osmanlı ordusunun zamanla en önemli aktörleri haline gelecek olan âyânların yükselişinde de önemli bir yere sahiptir. Zira savaşların daimileşmesiyle taşrada güvenliğin sağlanması işinin âyânlara bırakılması, hanedanların palazlanmasına uygun bir ortam sağlamaktaydı. Ekonomik ve askerî açıdan güçlenen âyânlar ordu organizasyonlarında oynadıkları role mukabil aldıkları unvanlarla Saray karşısında siyasî açıdan gün geçtikçe meşrulaşmaktaydı. Fakat bunların devlet görevlileri haline gelmesi de bunlara karşı koyan Saray'a önemli mücadele imkânları vermekteydi ki bunlardan ilk akla gelenler; terekelerine el konulması veyahut siyasetten men edilmesi ve bir şekilde yok edilmeleri idi.

Bu noktada paralı askerlerden bahsetmek yerinde olur. Bir âyânın kapısında veya âyânlardan bağımsız olarak çalışan Delilbaşı, Binbaşı ve Bölükbaşılar aracılığıyla devlet ya da paşalar tarafından kiralanen paralı askerler savaş zamanı ordunun asker ihtiyacına bağlı olarak belirlenen fiyatlarla orduya katılmakta, barış zamanında ise genel olarak âyânlar arasındaki çatışmalarda görev almaktaydı. İşsiz kaldıklarında ise malum, eşkiyaya dönüşmekteydiler. Şunu da söylemek lazım herhalde, bu dönemde paralı askerle eşkiya arasındaki sınır ya da çizgi çok belirgin değildi. Yani birkaç ay önce paralı asker olarak görev yapan birisi, birkaç ay sonra eşkiya olarak tanımlanabilmekteydi. Örnek olarak Ali Paşanın ordusunda savaşan, Armatolia olarak bilinen Rum martalozlar işsiz kaldıklarında eşkiyaya dönüşüyordu. Kuzey Bulgaristan'daki Kırca Ali eşkiyası olarak bilinen paralı askerler de buna verilebilecek bir başka örnektir. Saray'ın, paralı askerlerin ahaliye yaptığı zulmü önlemeye yönelik olarak aldığı ilk önlem bunların daimi olarak devlet ya da paşalar tarafından istihdam edilmesi, istih-

dam edilmeyenlerin de toprak verilerek belirli bölgelerde iskân edilmeleriydi. Ancak yeterli para hiçbir zaman bulunamadığı için hiç şüphesiz bu iş başarısız olacaktı. İkinci önlem ise itaatkâr, modern bir ordunun inşasıydı.

Avrupa'da gelişen yeni ordu organizasyonunda nefer ordu makinesinin bir dişlisi haline gelmekteydi. Bu modern örgütsel yapıda kişisel inisiyatif yerini hiyerarşiye, emir-komuta zincirine bırakıyordu. Savaş alanındaki insiyakî hareketler ise önceden defalarca prova edilmiş taktik organizasyonla yer değiştiriyordu. Dolayısıyla askerlik artık çıraklık misali bir iş eğitimi, yani usta çırak ilişkisi şeklinde öğrenilen bir iş eğitimi olmaktan ziyade pedagojik bir öğrenme şekline dönüşüyordu. Bu bağlamda neferlerin itaatkâr bedenler olarak, verilen emirlere doğru zamanda ve doğru şekilde tepkiler vermesini sağlamak en önemli amaçtı. Bedenin ehlileştirilmesi için bir araca dönüştürülen İslam ise; aynı zamanda bir indoktrinasyon ideolojisi olarak neferlerin, ilkokul yıllarında kullandığımız bir ifade ile söyleyecek olursak, varlıklarını kendilerinden daha yüce bir varlığa armağan etmelerini kolaylaştırmaktaydı. Dolayısıyla ordunun yeniden yapılandırılması sürecine damgasını vuran İslami öğeler bir taraftan da modern neferin yetiştirilmesi için psikolojik destek sağlayarak zaman ve mekân disiplinizasyonu ile ilgili problemlerin çözülmesine yardımcı oluyordu. Çünkü bu bahsettiğimiz neferler genellikle köylü çocuklarıydı ve hayatlarında hiç okul veyahut da kapalı mekân görmemiş insanlardı ve bu insanlar bir anda kendilerini kışlaya kapatılmış olarak bulmuşlardı. Bu çok büyük bir sorundu, onlar için. İşte bu problemi çözebilmek amacıyla devlet, beş vakit namaz vb. İslamî akideleri yardıma çağırmişti. Diğer taraftan da böyle bir söylem, Halife'yle veyahut da Sultan'la problemlen olan heterodoks kulları, yani yeniçerileri, dönemin terminolojisiyle Ebu Cehl-i Sânilere dönüştürüyordu. Düzenli ve daimi talim ve ast üst arasındaki bürokratik ilişki, modern ordunun en önemli unsurlarıydı. 1790'ların başlarında yeniçerilerin yeniden, fakat kadimden beri yapageldikleri şekilde talime başlamaları bu bağlamda dikkat çekiciydi. Avrupa ordularında uygulanan talimin yeniçeri ocağında uygulanmaya çalışıldığı Eşkinci Layihası son yeniçeri isyanıyla sonuçlanacaktı. Nitekim modern talimle amaçlanan sadece neferlerin daha iyi savaşılabileceğini sağlamak değil, aynı zamanda ocak üzerindeki bürokratik kontrolü artırarak yeniçeriler arasındaki yoldaşlık bağını kırmak ve bu şekilde ocağı saray siyasetinin bir aracı haline getirmekti. Ancak bütün bunların ötesinde; düzenli talim sebebiyle askerlik dışında işlere vakit ayıramamaları, yeniçerilerin düşük maaş ve yüksek enflasyon arasında sıkışmalarına sebep olacak ve sık sık isyan etmelerine zemin hazırlayacaktı. Talimin yanı sıra kitâbî, modern bürokratik yapının ocaklarda hayata geçirilmesi kişileri ve makamları birbirinden ayırarak, yeni bir merâtib-i silsilenin oluşmasına zemin hazırlamaktaydı. Nitekim bir zincirin halkalarına benzetilebilecek kadim

organizasyon formunda orduda bir üst makama yapılacak atamalarda kıdem en önemli unsurken modern, piramitvâri bürokratik yapıda birbirinin rakibi haline gelen neferlerin liyakati, en azından teorik olarak, ön plana çıkacaktı.

Avrupa'da gelişen bu yeni örgütsel yapının öncelikli olarak uygulanmaya çalışıldığı ocaklar, rasyonel bilginin diğerlerine göre daha ön planda olduğu Humbaracı ve Lağımçı ocaklarıydı. Bu ocaklardaki neferler, kâtipler arasından seçilerek ocaklara atanan Nazırlar aracılığıyla yavaş yavaş bürokratik kontrolün nesnesi haline gelmekteydi ki bunların talim sırasında hedefe kaç atış yaptıkları, hedefi vurup vuramadıkları gibi hususlar, sicil defterlerine kaydediliyordu ve bir üst makama yapılacak atamalarda bunlara bakılıyordu. II. Mahmut'un tam manasıyla Humbaracı ve Lağımçı ocaklarında uyguladığı bu sistemi ilk defa III. Selim Nizam-ı Cedid ordusunda tatbik etti. Zira Padişah'a itaat etmeyen bir askerî gruba rakip olarak kurulan Nizam-i Cedid ordusuyla Padişah yeniden ipleri ele geçirmeyi amaçlamaktaydı. Nitekim ordu organizasyonunun düşmanların seviyesine çıkartılmasının ötesinde Nizam-ı Cedid vasıtasıyla İrad-ı Cedid hazinesine bağlanan kazaların doğrudan Saraydan atanan mütesellimler eliyle yönetilmesiyle (Saray diyemesek bile Nizam-ı Cedid'deki birinin onayıyla atanan mütesellimler eliyle yönetiliyordu) Saray bir şekilde idarî ve iktisadî açıdan merkezleşmeyi sağlamaya çalışıyordu. Bu bağlamda bilhassa Anadolu'da Saraya mütî âyânların İrad-ı Cedid hazinesi aracılığıyla nüfuz alanlarını genişletmesi komşu âyânlar ile çatışmalara zemin hazırlayacaktı. Bunun en bilinen örneği malum Çapanoğlu'yla Caniklizâdelerden Tayyar Paşa arasındaki olaydır ki bu, Tayyar Paşa'nın Rusya'ya firarına yol açacak ve daha sonra geri dönmesine kadar sürecek olaylar zincirini başlatacaktı. Çıkarlar ekseninde tebellür eden bu türden bir çatışmayı sadece Anadolu'da değil, Pazvantoğlu mücadelesinde görüldüğü gibi geniş vakıf mülklerinin bulunduğu ve Nizam-ı Cedid ekibinin gözü-nü diktiği Rumeli'de de gözlemlemek mümkündür. İstanbul'da da aynı şekilde çıkar merkezli çatışmaların yaşandığını söyleyebiliriz.

Osmanlı İmparatorluğu'nda modern ordunun inşasında bir diğer önemli unsur da yabancı uzmanlardı. Ancak hemen belirtmek lazım ki yabancı uzmanlar sadece Saray tarafından ve onun onayıyla değil köklü ve güçlü âyân aileleri tarafından da istihdam edilmekteydi. Teknoloji transferinde en önemli rollerden birisini oynayan yabancı uzmanlar daha çok mimar, mühendis, talim subayı ve teknik personel olarak istihdam edilmekteydi. Bu bağlamda Avrupa ile kurulan temasta silah ve mühimmat üretiminin modernize edilmesi, sınır kalelerinin tahkimi, modern talim manüellerinin Türkçeye tercümesi en önemli unsurlardı. Yabancı uzmanlar arasındaki çekişmelerin önlenememesi -III. Selim döneminde bilhassa o sıralar Avrupa'da savaşmakta olan İngiltere ve Fransa'dan uzmanlar aynı anda istihdam edilmekteydi ve ayrıca Cumhuriyet

tarafarı ve Kral tarafarı Fransız uzmanları arasında ciddi bir bölünme vardı- ve hammadde tedariki ile ilgili sorunların çözülememesi bu alandaki girişimleri olumsuz yönde etkilemekteydi. Bunun yanında süreç içerisinde devletleştirilen Batılılaşma söylemiyle kâtipler; ordu ve devlet organizasyonlarında nüfuz kazanmaktaydı. Çünkü kâtipler Avrupa'yla Osmanlı Devleti'nin temas ettiği noktada durmaktaydı. Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'ya yetişmesi gerektiği düşüncesinden hareketle, "Batı'yı en iyi şekilde biz biliriz, dolayısıyla devleti oluşturan diğer kurumların üst düzey görevlilerinin herhangi bir problemde ne söyledikleri önemli değildir" şeklinde özetlenecek bir görüşe sahiptiler. Hatta bu düşüncelerini yani devrin terminolojisinde ağır hakaretlere varan (bızan ve eşek gibi) ifadelerle ortaya koymaktaydılar. Söz konusu Avrupa'yla temas sürecinin belirleyici özelliği ise sadece çağdaş teknolojinin transfer edilmesiydi. Zira bu sırada en açık şekilde gözlemlenmeye başlanan Avrupa'daki vatandaş orduları, tebaanın emansipasyonu ya da Şinasi'nin söylediği gibi ıtlakıyla birlikte filizlenen milli cemaat bilincinin bir sonucuydu. Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu'nda modern ordunun inşasında Avrupa'daki gibi milliyetçilik üzerinden şekillenen bir vatan bilinci değil İslamî öğelerle süslü Halife'ye bağlılığı vaz' eden bir popülizm hâkimdi.

1790'ların başından itibaren kesintisiz bir şekilde yeniden yapılandırılmaya çalışılan Osmanlı ordusunun savaş performansında büyük bir değişiklik göze çarpmaz. Nitekim Bâb-ı Âli'nin elinde her zaman savaşa hazır bir ordunun bulunmaması, var olan ordunun yapılan "reformlara" rağmen gittikçe artan oranla paralı askerlere dayanması, sefer mevsiminin kısalığı ve lojistik imkânların darlığı, savaşı Osmanlı ordusu açısından içinden çıkılmaz bir kaos haline dönüştürmekteydi. Talimli askerlerden ziyade mevsimlik paralı askerlerden oluşan bir ordunun muharebe alanında modern taktik formasyona uygun manevralar yapması da imkânsızdı. Zaten İstanbul'da yeni yeni kurulmaya başlanan harp okullarından herhangi bir şekilde mütefennin subay çıkmamış olması da bu problemi çok daha derinleştirmekteydi. Paralı askerlerin itaatle ilgili sorunları da bir diğer önemli problemi işaret etmekteydi. Çünkü bunlar modern neferin aksine haklarını alamadıklarını düşündükleri durumlarda isyan etmekte, Sadrazam çadırını basmakta veyahut da en basitinden firar etmekte hiçbir beis görmüyorlardı.

Başta da belirtmeye çalıştığım üzere ordu, devlet, toplum ve ekonominin kesiştiği noktada duran bir kurum ve burada yapılacak bir değişiklik devletin iktisadî faaliyetlerini de içine alan bir değişimi gündeme getirmekteydi. Bu bağlamda doğrudan merkezî hükümet tarafından finanse edilen merkezî ve daimî bir ordunun kurulması devletin likit zenginliğinin, maddî zenginliğinin de artırılmasını icbar etmekteydi. Avrupa'da nüfusun arttırılması, can, mal, ırz güvenliğinin sağlanması ve çeşitli sübvansiyonlarla üretimin arttırılarak üretim üze-

rinden alınan vergilerin çoğaltılması zemininde tezahür eden bu süreç Osmanlı İmparatorluğu'nda çok daha farklı işlemekteydi. Tabi bu arada şunu belirtmek gerekir ki; bazı büyük âyân ailelerinin mesela Pazvantoğlu'nun ya da Tepedenli Ali Paşa'nın İstanbul'un uyguladığı ekonomi politikasından çok daha farklı, daha Avrupalı bir ekonomi politikası uyguladığı yapılan araştırmalarla ortaya konmuş bir gerçektir. Bu sıralar Bab-ı Ali'nin uygulamaya geçirdiği ıslahat projelerinde ordu ve devlet diğer sosyo-ekonomik faktörlerden bağımsız tek başına bir amaç olarak ele alınmaktaydı. Bu bağlamda 1790'lardan itibaren yürürlüğe konulan projeler, mevcut üretimi artırmaya ya da İstanbul'a daimi ve düzenli bir şekilde nakit akışını sağlamaya yönelik tedbirleri ön görmüyordu. Dolayısıyla çiftlik arazilerinin merkezden idare edilen mukataalara dönüştürülmesi, mevcut vergilere zam yapılması zaten hassas dengeler üzerinde duran Osmanlı ekonomisinin durumunu daha da kötüleştirmektedir. Savaş harcamalarının finansmanı olarak önemli bir yere sahip olan vakıf gelirlerinin arttırılması için dükkân kiralarının yükseltilmesi ise yeniçerilerle organik bağı bulunan esnafın durumunu daha da bozmaktaydı. Enflasyonist piyasa koşullarında hammadde bulmakta bile zorlanan esnafa, bilhassa savaş zamanlarında ortaya çıkan zahire kıtlığı nedeniyle İstanbul ahalisinin de eklenmesi başkentte ciddi bir gayrimemnunlar kitesinin oluşmasına sebep oluyordu ki bilhassa Kabakçı isyanı sırasında ahalinin yeniçerilere verdiği desteğin nedeni tam da buydu aslında. 1808 isyanında da benzer ekonomik kaygıları gözlemlemek mümkündür. Çünkü bu dönemde İrad-ı Cedid hazinesi yerine ikame edilen Cihadiye hazinesi gözünü İstanbul'da elden ele dolaşan esamelere dikmişti.

Devlet gelirlerinin bilhassa savaş zamanlarında yükseltilmesine dönük bir başka uygulama da yine İslami popülizm zemininde düzenlenen bağış kampanyalarıdır. Tabi buna ne kadar bağış denebilir bilmiyorum, en azından III. Selim devrinde olanlar için böyle diyemeyiz. Çünkü III. Selim devrinde daha çok Devlet ve Saray erkânından zorla toplanan bu bağışlar II Mahmut devrinde artık Beytül Mal-i Müslimin'e yapılan yardımlara dönüşecektir ki meşhur Fatih meşveretinde, bu konu ilk defa gündeme geliyor. Osmanlı ekonomisinin savaşı finanse edemediği oranda devletin cebre dayalı uygulamalara yöneldiği bir devirde terekelere artan oranlarda el konulması da bir diğer savaş finansmanı ya da ordu finansmanı kaynağıydı. Bu öyle bir kaynaktı ki aynı zamanda da âyân ailelerinin iktisaden ve siyaseten saf dışı bırakılmasına hizmet etmekteydi. Nitekim 19. yüzyıl başlarına gelindiğinde saray artık güçlü âyânların nüfuz bölgelerine vezir atayamaz hatta savaş durumunda asker gönderemez bir hâle gelmişti. Âyânların ahaliyle güvenlik ve düşük vergi oranları üzerinden kurduğu ilişki ve bu sayede kazandıkları prestije karşı saray sadece âyânlar arasındaki rekabeti kullanarak cevap vermeye çalışmaktaydı. İşte Nizam-ı

Cedid ordusu tam da bu noktada saray siyasetini taşrada uygulayabilecek bir güç olarak karşımıza çıkıyor. Zira Anadolu'da kurulan kışlalar sadece asker yetiştirilmesini değil aynı zamanda bölgede güvenliği sağlayarak Saray'ın varlığını hissettirmeyi de amaçlıyordu. Zaten Rumeli'ye kışla kurmak için gönderilen Nizam-ı Cedid ordusuna âyânlar tarafından yeniçerilerle beraber ittifaken karşı çıkılmasının en büyük nedeni buydu. Devrin vekayinamelerinde âyânlar, Nizam-ı Cedid ordusunun kendilerini hacir ve şecer mertebesine düşüreceklerinden korktuklarından bahsetmekte. Modern ordunun inşası sadece İstanbul ve taşra arasındaki ilişkileri değil başkentteki güç odakları arasındaki ilişkileri de gerginleştirmekteydi. Nitekim Nizam-ı Cedid ekibi olarak bilinen hegemonyal grubun ordunun yeniden yapılandırılması üzerinden sağladığı nüfuz İstanbul'daki diğer iktidar merkezlerini tehdit etmekteydi. Buradaki iktidar merkezi olarak kastettiğim kesim ulema ve kâtipler ama şunu da söylemek lazım, bizim bugün bir kelimeyle tekipleştirdiğimiz ulemanın içinde ya da kâtiplerin içinde veyahut da yeniçerilerin içinde de pek çok fraksiyon mevcuttu ve sarayın iktidarı da aslında bu farklı fraksiyonlarla ne kadar ittifak kurabildiğine bağlıydı. Bunları III. Selim ve bilhassa II. Mahmut birbirlerine karşı kullanacaklardı. Bu bağlamda Kabakçı isyanının siyasî bir grubun tasfiyesine dönüşmesi gayet doğal bir hadise. İsyân sonrası yani Kabakçı isyanı sonrası yeniçerilerin İstanbul'da kurdukları üstünlük ise Alemdar Mustafa Paşa dönemi dışında 1826'ya kadar devam edecekti. Bu süreçte kaynakların ihtilal-i daimi içinde bulunduğunu söylediği yeniçeriler, İstanbul'daki mülksüzlerle -kaynakların "pırpır" olarak nitelendirdiği göçmenlerle- kurdukları ilişkiler sayesinde Saray'la her alanda rekabete girebilecek kadar güçlenmişlerdi. Hatta Saray'la anlaşma bile imzalayabiliyorlardı. III. Selim döneminde yapılan meşhur anlaşmayı Kemal Beydilli Hoca yayınladı. Şanizâde tarihinde II. Mahmut döneminde Alemdar Mustafa Paşa'nın intihar ettiği isyandan sonra, saray ve yeniçeriler arasında bir anlaşmanın daha yapıldığına dair bilgiler mevcut. Fakat metne henüz ulaşabilmiş değilim açıkçası.

II. Mahmut bir taraftan ortodoks İslam'ı öne çıkartarak diğer taraftan da göçmen pırpırları orduda istihdam ederek ve ocağın üst düzey idarecilerini sık sık değiştirerek yeniçerilere karşı üstünlük sağlamaya çalışmaktaydı. Aynı dönemde Yeniçeri ortalarının İstanbul'un güvenliğini tehdit etmesi ise güvenlik arayışında olan ahalinin Saray tarafına meyletmesine yol açtı. Yeniçerilerin sadece Padişah'ı değil Hanedanı dahi değiştirmeyi göze aldıkları bir dönemde II. Mahmut'un softalar ve yeniçeriler arasındaki çatışmalardan da faydalanarak meşruiyetin belirleyicisi ulemayı da yanına alması bütün dengeleri Saray tarafına çevirecekti. Nitekim 1826'da II. Mahmut ulemanın maaşlarına çok ciddi bir zam yapmış ve İstanbul'daki bütün müderrislerin derecelerini birer ya da iki-

şer kademe artırmıştır. Bu sırada yeniçerileri Saray siyasetinin bir enstrumanı hâline getirmeyi amaçlayan Eşkinici Layihasını yürürlüğe koyan II. Mahmut son defa itaatten huruç eden yeniçerileri İstanbulluların ve tahta çıktığı günden itibaren özel bir önem atfettiği Lağımçı, Humbaracı ve Topçu ocaklarının desteğiyle ortadan kaldıracaktır. Bu bağlamda kısa sürede Saray'a karşı muhalefetin tamamen susturulacağı genel bir tasfiye hareketine dönüştürülecek olan yeniçerilerin ilgasıyla Osmanlı askerî reformu asıl hedefine ulaşıyordu. Teşekkürler.

Biz teşekkür ederiz. Sorulara geçelim isterseniz.

Hüccet-i Garibe'den bahsettiniz herhalde Kemal Bey'in yayınladığı. III. Selim döneminden mi bahsediyoruz?

Hüccet-i Şeriyeye dedim. Kemal Hoca'nın yayınladığı IV. Mustafa'yla imzalanan. Yani III. Selim'den sonra IV. Mustafa'yla Kabakçı isyanı sonrasında yeniçerilerin imzaladıkları belge. Ondan sonra bir de II. Mahmut'un döneminde 1808 isyanından hemen sonra, kaleme alınan bir metin var gibi görünüyor. Buna dair bilgiler, Şânizade tarihinde ve İngiliz arşiv vesikalarında mevcut.

Garibe değil miydi o?

Kemal Hoca'nın makalesinde Hüccet-i Şeriyeye diye geçiyordu.

Cevdet Paşa'nın Hüccet-i Garibe dediği şey, bu Hüccet-i Şeriyeye ile aynı şey mi onu anlamaya çalışıyorum.

Aynı şey. Bunun haricinde bir tane daha var olduğu söyleniyor ama ben henüz bulamadım.

Muhtevasına dair bir şeyler söyleniyor mu?

Muhtevasında gene ilkinde olduğu gibi bundan sonra artık yeniçerilere dokunulmayacağı, buna karşılık da yeniçerilerin üzerlerine vazife olmayan işlere karışmayacakları ve II. Mahmut'la ahaliye zulmetmeyeceklerine dair bir anlaşma yaptıkları söyleniyor.

Hüccet-i Şeriyeye'nin Sened-i İttifak'a göre daha önemsenmesi gereken bir metin olduğunu söyleyenler var.

Bence bu ikisi de aslında önem açısından aynı şey: iki taraf açısından da hiçbir anlam ifade etmiyor, çünkü nasıl ki Sened-i İttifak 3-5 ay sonra yırtılıp atıldı. Aynısı IV. Mustafa'nın Hüccet-i Şeriyeye'yi imzalaması için de geçerli, mesela Topkapı'daki bir belgede şöyle yazar: "Yahu biz bu yeniçerilerle anlaşma imzaladık ama bunlar hâlâ devlet işlerine müdahale ediyorlar". Savaş ve barışa karar vermeye çalışıyorlar, en büyük problem de oradan çıkıyor zaten, yani yeniçeriler savaşmayı reddediyorlar.

Câbî tarihinde Alemdar vakasından sonra Yeniçerilerin özellikle meşveret meclisine daimi olarak katılmaya çalıştıklarından, yani Yeniçeri Ağası katılıyor zaten ama Odabaşların ya da daha alt seviyedeki zabıtların daimi olarak katılmaya çalıştıklarından, bunun için baskı yaptıklarından bahsedilir. Şânizade'de özellikle Yunan isyanından sonra II. Mahmut'un bu izni yeniçerilere verdiği, yani hem esnafın hem yeniçerilerin alt seviyedeki zabıtlarının bu meşveret meclislerine katılmaya başladıkları yazar. Bilmiyorum bu Hücet-i Şeriyeye ile bunun bir alakası var mı? Ya da Yeniçerilerin o talebiyle bir alakası var mı?

Açıkçası bilmiyorum. Yani o konuda bir şey söyleyemem, o kayıtlar muhtemelen gözümden kaçtı, ilk defa duyuyorum. Yalnız Eşkinci layihası öncesinde toplanan meşverette yeniçeri temsilcileri var. Ancak Eşkinci Layihasına sonradan isyan edecekleri belli yeniçerilerin. Bunun yanında II. Mahmut'un "gayet gizlidir" ibaresiyle yazdığı birkaç tane Hatt-ı Hümayun var ki bu da önlem aldıklarını gösterir. Zaten o ilga hareketinin ilk günü kimin ne yapacağı o kadar belli ki. Öbür taraftan anlaşmış olmaları lazım ki oradan çıkacak. Saray'a intikal edecek... Kabakçı isyanı ise birazcık daha kendiliğinden gelişen bir hareket bence.

Orada bir sürü tartışma var. Yani "biz Saray'dan bu işi yaptırdık, karşı çıkmayın" diye. Topçu kışlasına haber gitmesi ordunun güçlü olduğunu gösteriyor. III. Selim rejimi o kadar güçlü ki, tek çare İstanbul dışından birilerini tahrik etmek, onları şehre getirmekmiş gibi duruyor. Saray içinden bir takım kişiler bu işi tezgâhlanmış olabilir.

Ama şu var, ne kadar güçlü? Kabakçı isyanı sırasında III. Selim Kazaskerleri ve Şeyhü'l-İslam'ı üç kere Saray'a davet ediyor. Üçünde de reddediyorlar. Saray'a gitmek yerine yeniçeri kışlasına, Beyazıt'a gidiyorlar.

II. Mahmut ne yapıyor, alıyor Saray'a hapsediyor.

Onu diyorum ben de. Demin söylemiştim, 1826 isyanında kimin Şeyhü'l-İslam'ı, Kazaskerleri evinden toplayıp Saray'a getireceği belli önceden. Komplote teorisi gibi görünüyör lakin isyanın yazın olması çok enteresan ve herkesin, bütün ricalin o sırada yalılarda olması... Tabi hiçbir zarar gelmeyecek onlara, yalılarda oldukları için. Belgesi yok ama çok açık görülüyor bu. II. Mahmut'un kendisi bile başlatmış olabilir bunu. Ama bunu söylemek çok güç şu an için. Yapmış olabilir, belki el altından Hüseyin Ağa Paşa yoluyla kıvılcım da çakmış olabilir.

Öyle şeylerin belgesi yok maalesef, olsa çok güzel olacak

Orada 2-3 kişiden bahsedilir. Hep öyledir ya; Kabakçı isyanında da öyle bir kişi çıkıyor ve ahali onun peşine düşüyor. 1826 isyanında da sarhoş Mustafa ve

Nakılcı isimli yeniçeriler birer lider, onlar da aslında örgütlü gibi. Bir grup Yeniçeri Ağasını, Ağa kapısını basarken öbür grup Bâb-ı Âli'ye gidiyor...

Biz İstanbul'u iyi bilmiyoruz, o dönemin İstanbul topografyasını düşünmüyoruz fazla, bunların hepsi de aslında problem. "O dönemin İstanbul'unda isyan çıkartırsan yeniçeri kıışlasından en rahat nereye ulaşırsın?" gibi soruların cevaplarını çok bilemiyoruz.

Aslında ben II. Mahmut'un bu işi hesapladığını oradan çıkartıyorum. Ordu iki koldan birden; biri Divan yolundan diğeri Eminönü tarafından yürüyor. Yeniçerileri Beyazıt'ta iki taraftan sıkıştırıyorlar. Bu planlanan bir şey. Dediğin gibi topografyayı bizden çok daha iyi biliyorlardı hiç şüphesiz, yolların durumunu da iyi biliyorlardı.

İslami popülizmden bahsettiniz, III. Selim'in ve II. Mahmut'un bunu araçsal bir şey olarak kullandıklarını düşünüyorsunuz sanırım...

Evet. Özellikle II. Mahmut'ta kesinlikle araçsal. Yani III. Selim'de de ciddi bir araçsallık var, bunu talimnamelerden, talim manüellerinden veyahut da en basitinden Esat Efendi'den görebilmek mümkün. Okuduğunuz zaman Esat Efendi'yi, örneğin Hz. Muhammed'in nasıl modern taktik organizasyonları uyguladığına ya da askerlerine modern talim yaptırdığına dair kayıtlar görüyorsunuz ki bu akılla izah edilemeyecek bir şeydir. Mesela talim için Nizam-ı Cedid ordusunun Nizamnamelerinde "yapmanız gereken tek şey" diyor, "Nasıl ki camide cemaatle namaz kılarken imama uyup aynı anda aynı hareketi yapıyorsunuz; savaş meydanında da imamın yerine çavuşu koyacağız, o ne emir verirse tüfeği aynı anda dolduracaksın ve aynı anda ateşleyeceksin."

Bu çok yeni bir tavır mı sizce?

Yani daha önce böyle bir şeye denk gelmedim açıkçası.

Yeni olması bir şeyi değiştirmez, bu bir iletişim stratejisi gibi bir şey de olabilir mi? Yani çavuş diye bir statü üretiliyor ve ona itaat edilmesi gerekiyor.

Tabi mutlaka. III. Selim devri için bu kesin ve fakat burada şunu da açıklamak gerekir; o zaman neden askerlere ilmiyal okutuluyor? Mühendishane matbaası askerî bir matbaa malum, en fazla bastığı kitap *Birgivi Risalesi*. Talimle ilgili o dönemde Avrupa dillerinden yapılan bir sürü tercüme var. Bunların basılması gerekirken *Birgivi Risalesi* niye? Hatta o kadar ileriye götürüyorlar ki işi, yabancı arşiv belgelerinde talim subaylarının beş vakit namaz zorunlu olduğu için talim yaptıramadıklarından şikâyet ettikleri ortaya çıkıyor. "Asker üç öğün yemek yiyor, beş vakit de namaz kılıyor, gün bitiyor. Hangi arada talim yapacağız?" diye yakınıyor, yabancı uzman.

O zaman İslami popülizm aksine engel oluyor.

Evet, engel oluyor ama bunu yapmazsanız askeri orduda tutmanız pek mümkün değil. Yani bugün de öyle aslında; askerlik malum, Peygamber ocağı diye bilinir.

Buradan söylemek istediğim, bugün belki kullanılsa araçsal olduğu belli, yani başka bir dünyada yaşıyoruz şimdi. Ama o dönemde meşruiyet mekanizmaları böyle işliyor, sistemin kendisi kendini yeniden bu sayede üretiyor. Onun dışında bir şey olması yeni bir şey olurdu. Alman ya da Fransız dilinden çevirip onların yaptığı gibi yapmış olmaları yeni bir şey olurdu. Araçsal değil, aslında mevcut sistem sürdürülüyor.

Kışlaya özellikle Nakşibendî tekkesi yapması, onların dini inancını manipüle etmek amacıyla değil. Bunlar zaten din bilmiyor, bunların bir şekilde İslam'ı öğrenmesi için böyle yapılıyor. Adamlar çok şaşırıyorlar, Anadolu köylüsü nasıl İslam'ı bilmez diye. Soruyorlar II. Mahmut döneminde Peygamber kimdir? Kimi diyor Hz. Ali, kimi diyor bilmiyorum... 5 vakit namaz falan öğretiliyor. "Devletin bir din yorumu var, bunu öğretilim" deniyor.

Bir yandan da dindarlaştırma oluyor. Dini milliyetçilik gibi bir şey var orada. Asker ocağının bu şekilde kullanılması, yeni bir bilinçle sahip ümmetin yaratılmasının çok başarılı olduğu görülüyor o zaman.

Daha önceki dönemde İslam adına yeniçerileri sefere götürebilirsiniz ama bunların gündelik hayatında İslam bir disiplin aracı ya da disiplin söylemi değil. İslam'ı burada çok daha sistematik, yani artık kişilerin gündelik hayatına müdahale eder şekilde kullanıyor. 1826 ve 1826'dan sonraki dönem Türkiye'deki İslam açısından kırılma dönemi. 19. yüzyılın başında bizim tahayyül ettiğimizden çok farklı bir Anadolu portresi var aslında. Yani kişilerin İslami bilgi ve şuuru açısından... Bugün bu süreç üzerinden 1 asır geçmiş bir Anadolu ile karşı karşıyayız. İyi kötü artık her yerde televizyon var, kitap var vs. var ve çok daha "ortodoks" diyebileceğimiz bir hayat tarzı var. Orada sadece yeniçeriler değil, genel olarak ahalinin de öyle bir kitâbî İslam bilgisi yok. Ayrıca Kemal Karpat'ın daha geç dönemde, Abdülhamit döneminde tartıştığı gibi devletin İslam üzerindeki siyasi ihtiyacı arttıkça İslam üzerindeki araçsallaştırma da artıyor. Ama mesela bunun yoğunlaştığı yerde Cumhuriyet geliyor ve sekülerleşme macerası başlıyor. Aslında o sekülerleşmeyi Avrupa, Fatih Bey'in mas-tır tezinde tartıştığı Avusturya mesela, 18. yüzyılda yapıyor. Sekülerizasyon lafının karşılığı ordu finansmanı için manastır mülklerine el koymak. Neden öyle oluyor diye onu ayrıca düşünebiliriz, ama Osmanlı'yı Cumhuriyet'in zıddı gibi gördüğümüz sürece bunu anlamamız zorlaşıyor. Cumhuriyet sekülerdir;

fakat Osmanlı onun zıddı olarak dincidir, yani bu Cumhuriyet'in Batılılaşması nasıl bir retorikse veya böyle okumak gerekiyorsa esas olarak bir aydınlanma vesaire yoksa; Osmanlı'nın da bu dönemde evrakına yazdığı her İslam ibaresini o şekilde kabul etmemek gerek.

Burada belki şunu da hesaba katmak lazım: Belki bize gayri dini gibi gelen tavirlara biz bugün için araçsal diyoruz, yani o formasyonlardan geçtikten sonra, dinin ve dindarların geçirdiği dönüşüm sonrasında biz bunu araçsal olarak görüyoruz. Aslında çok normal, belki olması gereken bir şey olarak yaşanan bir hadiseyi biz bugün araçsallaşma olarak görüyoruz ve bunu da menfi anlamda kullanıyoruz. Biraz bizim geçirdiğimiz dönüşümle de alakalı dine yüklediğimiz bu anlam.

Bu bakış açısı ilk bakışta biraz selefi gibi gözükebilir ama Osmanlı tecrübesi olmadan direkt Peygamber dönemiyle mukayese yapılamaz, en azından tarihçinin bunu yapması abestir. İtikâdi açıdan baktığınız zaman da Peygamber döneminde dinin medenileştirici bir özelliği var. Yani bir bedeviyi alıp bir medeni insan haline getiriyor. Eğer medenileşen insan, üzerindeki medeni olmadan önceki tahakkümlerden kurtulduysa o zaman biz bunun neticesine bakıp deriz ki; buradaki İslam'ın araç olarak kullanılması, İslam'ın kendisine ya da misyonuna hizmet etmiştir. Ama 19. yüzyıl örneğinde karşımıza çıkan şey bu adamların neferleşmesi ve daha sonra da fıkhi açıdan problemlili olan bir kısım savaşlarda kullanılmasıysa (araçsallaştırma lafını daha çok orası için kullanıyoruz), sonuç olarak biz ne ürettik? Ne için mücadele ettini, savaştığını bilen mümin askerler mi ürettik? Yoksa ne için ve nerede çarpıştığını bilmeyen fertler, daha doğrusu bir grup mu ürettik? Şu da denebilir tabii, eğer kişi Çanakkale'de veya x yerde hakikaten rıza-yı ilâhî için ölüyorsa o zaten tüm problemi çözmüştür. Tarihçi olarak baktığımız zaman ben de Fatih Bey de birbirini takip eden dönemlerde bunu bir problem olarak tespit ediyoruz. Bu biraz Osmanlı'nın Cumhuriyet'e karşı bir ziddiyet olarak algılanmasına tepki odaklı. Yani tepkisel bir tarafı var.

O araçsal diye ifade ettiğimiz kelimenin yorumları pek çok değer yüklü ve biz de kullanırken çok değer yüklüyoruz ona, onun da biraz ihtiyatlı kullanılması ya da sorgulanması icap eder diye düşünüyorum.

Aslında tezi burada açmadım. Bir Hatt-ı Hümayun vardı, II. Mahmut askerinin nasıl yetiştirilmesi gerektiğini tasvir ediyor. Ve orada tezkiye-i nefis kavramına önemli bir vurgu yapıyor. Neferin betaletten, başıboşluktan arındırılıp mutla-ka çalıştırılıp nefis-i emmâresinin törpülenmesi gerektiğini ve bunun da ancak İslami yollar kullanılarak, yani İslam kullanılarak yapılabileceğini söylüyor ve Hatt-ı Hümayun şöyle bitiyor: Bu dünyaya gelmekten garaz nefis-i emmâreye mutâbaat değil, rıza-i Barî'ye itaattir. Peki, burada rıza-i Barî ne?

Ya da II. Mahmut nefsi-i emmaresini yeniyor mu?

Mesela Fatih Camii'ndeki meşhur meşverette, siz gitmezseniz savaşa ben gideceğim diyor, defalarca söylüyor bunu, 1810'a kadar söylüyor ve 1810'da son noktayı koyuyor. Artık, para yok, bir şekilde para bulun, diyor. Meşveret önemli, çünkü ilk defa bütün Müslümanlara/ahaliye açık bir meşveret yapılıyor. Bu aslında yüksek siyasetin, savaş siyasetinin tabana yayılması. Hiçbir zaman iktidar kendi iktidarını paylaşmaz. Hani Atatürk diyor ya, devleti ancak milletin iradesi kurtaracaktır. Devlet falan bitti; biz/bildiğiniz devlet/Osmanlı dükkânı kapatıp gidiyoruz, artık iş size kaldı. Fatih'teki meşverette yapılan tam da bu. Fakat savaşa gitmiyor. III. Selim de defalarca savaşa gitmek istiyor, istediğini söylüyor, fakat bunlardan hiç biri savaşa gitmiyor. Bir şekilde vazgeçiriliyorlar veyahut da vazgeçiyorlar.

Şimdi aynı konunun bir devamı olarak, belki bir katkısı olur diye, yüzyıl öncesi, 1692'de malikânenin uygulamaya sokulduğu o meşhur fermanı bahsetmek istiyorum; orada da benzer ifadeler var. Fermanın altında hem Şeyhül-İslam'ın hem Rumeli hem de Anadolu Kazaskerlerinin imzaları var. Din orada yine meşruiyetin kaynağı olarak vaz' ediliyor. Dolayısıyla II. Mahmut'un kullandığı bu argümanlar bana sanki aynı sürecin, yani sistemde var olan şeyin devam ettirilmesi gibi geldi.

Ordu için öyle mi acaba? Yani dinin bir meşruiyet aracı olarak kullanılması. Evet, bu Osmanlılar İmparatorluğa dönüştükten, kurumsallaşmaya başladıktan sonra olan bir şey. Ama bu, orduda da böyle miydi? Yani ben o açıdan yaklaşıyorum açıkçası. Ve o dönemde insanların orduda namaz kılınmaları vs. zaten olağan bir şey. 1826'ya kadar olan süreçte bütün savaşlarda, Orduğahta beş vakit namaz kılınıyor. Tabi neferlerin ne kadar katıldığı konusunda bir bilgimiz yok. Ama en azından kılındığını biliyoruz.

Tabur imamlığı o dönemlerde miydi?

Nizam-ı Cedid ordusunda başlıyor.

III. Selim'den itibaren...

Yani o da enteresan bir şey. Daha önce baktığınız zaman, Osmanlı ordusunda askerleri cesaretlendiren tahta kılıçlı dervişler var, heterodoks dervişler. Bunları Kaynarca Harbi'ne kadar izlemek mümkün, en azından ben o savaşa kadar takip ettim. Avusturya Harbi'nde var mı yok mu bilmiyorum. Ama Nizam-ı Cedid ordusunda bunların yerine artık ortodoks İslam'ı öğreten imamlar atanmaya başlandı. Daha sonra Eşkinçi Layihasıyla ulemanın Saray tarafına geçişinde önemli bir unsur olarak imamlar ön plana çıkartıldı. Hakeza Mansure

ordusunda ciddi anlamda bir imam istihdamı var ve aynı dönemde ilköğretimin zorunlu kılındığı fermana da gene imamlara ciddi anlamda iş verilmiş.

Belki o zaman için ortodoks demek yerine kurumsal din demek daha doğru olur, çünkü ortodoks deyince doğru itikattaki anlaşılırken heterodoks Müslümanlıktan tecrit edilmiş gibi oluyor. Neyin ortodoks neyin heterodoks olduğunu siyasi merkez tanımlıyor. Mesela Ebu's Suud Efendi'nin katline ferman verdiği kişilerin çoğunluğu Bayrami Melamileri gibi, ama ne derece mürit oldukları tartışmalı. Bugün Cumhuriyet ordusunda da birçok yerde namaz kılınmasında çok fazla problem yok. Ama bizim gördüğümüz, kurmay heyetinin en azından düşüncede dinle problemi var. Nasıl oluyor da iş buraya gelince olmuyor. Yani araçsallaşma dediğimiz şey işte burada; bu adamları ordu için başka türlü sefere sevk etmeniz mümkün değil. Fatih Bey onu zikretmedi ama Nizam-ı Cedid'in de Âsâkir-i Mansure'nin de omurgası daha çok Orta Anadolu, Batı Anadolu yani Anadolu; bugün için Sünni, Türk ya da Türkçe konuşan ahalî. Rusya ya da Avusturya gibi başka dinlerden insanları da aldığınız bir ordu kurmuyorsunuz. Dolayısıyla, elbette birleştirici güç İslam. Bu gayet tabii ama siyasi ihtiyaçlar arttıkça bu araçsallaşmanın oranı da dinin itikadi yapısını bozacak düzeylere ulaşır netice itibarıyla. Yani şahıslara namaz kıldırmak gayri dini değil ama o şahısları hangi siyasi maksat için kullanıyorsunuz?

Din ve siyaset ayrı iki şey mi, belki ona da bakmak lazım.

Ayrı iki şey değil ama eğer siyasi otoritenin kendisi bir yerden sonra tamamen Makyevalist davranmaya başlarsa oradaki nefertleri çok rahat bir şekilde etkileyebilirsiniz. I. Dünya Savaşı'nda gördüğümüz budur.

Bu aslında bugün vatanın araçsallaştırılmasına benziyor. Onun sonucunda da, mesela kötüye kullanıldığında Ergenekon'a kadar uzanan bir olay ortaya çıkabiliyor.

Aynen öyle.

Şimdi anladım, ordu bağlamında özel bir durum olduğunu düşünmedim söylerken.

Pardon, ben bunun aynı olduğunu düşünmüyorum, bilakis tam tersi olduğunu düşünüyorum. Bizde bugün bütün derdi laiklik olan komutanlar var, Osmanlı'da da öyle bir şey varmış gibi mi düşüneceğiz yani? Yani oradaki komutan geçip namaz kıldırıyor, orduda neden farklı olsun? Komutan hatta Padişah'ın kendisi orda Allah için cihat yaptığını düşünüyorsa, ki bunu düşünmediğine dair somut delillerimiz yok, burada nasıl bir araçsallaştırma arayacağız? Yani bugün biz hep seküler bir bakış açısıyla bakıyoruz. Din, siyaset veya devlet diye bakıyoruz. Hâlbuki adam devamlı din u devlet diyor. Onun zihni için buradan bakarak bir kategorileştirme mi yapıyoruz acaba?

Zorunlu askerlik uygulaması Osmanlı için 19. yüzyıl, bütün dünya için de 18.-19. yüzyılın fenomeni. Osmanlı'nın bu yüzyıldan önceki 400 senelik hayatında tımarlı sipahiler var. Sonuçta bunlar bir tür profesyonel asker, karşılığında bir şey aldığı için hizmet ediyor. Yeniçeri zaten bütünüyle profesyonel asker. Sonradan siz ahaliyi askere almaya başlıyorsunuz. Fark burada, ahaliyi askere almaya başlayınca ona demelisiniz ki "sen bu vatan için savaşıyorsun". Orada ya itikat diyeceksiniz, çünkü daha henüz vatan, millet diyemiyorsunuz veyahut da halife, sultan ya da din adına diyeceksiniz. Yani araçsallaştırma lafını veya kavramını sokmamızın sebebi bu. Burada yeni olan şey paralı ve umumi bir askerlik. Ve zorunlu bir namazdan bahsediyoruz burada. Nizam-ı Cedid ordusunda beş vakit namaz kılınması zorunlu örneğin. İşte demek ki orada araçsallaştırmanın tersine bir örnek gözüküyor. İslami bir pratiği yaygınlaştırıyor devlet.

Ama zor kullanıyor. İslam'a ne kadar uygun bu?

İslam'a ne kadar uyuyoruz ki... Namaz kılmak zorunludur. Yani müminim diyorsa kılacak, mümin değilim diyorsa problem yok. İslam'ın hükmü budur. Hz. Peygamber'in sünneti budur, Hanefi mezhebi de budur. Şöyle bir delilimiz varsa elimizde; daha önce yeniçeri ocağında ya da farklı ocaklarda isteyen kılmayabiliyordu ve buna dair herkes namaz kılacak diye de herhangisi bir şey yoktu diyorsanız...

Ben yeniçerilerde öyle bir durum olduğunu pek zannetmiyorum.

Bir tarafta Avrupa'dan bazı metotlar ya da zorunlu askerlik getiriyorsunuz, diğer tarafta halktan büyük eleştiri var. Yani III. Selim olsun II. Mahmut olsun hepsinin kendilerinin güçlü olduğunu ispatlaması lazım. Ne kadar dindar, ne kadar iyi Padişahlar olduklarını ispatlamaları lazım. Mesela III. Selim zamanında hatunlar açık saçık geziyor, bunları önleyin diye durmadan Hatt-ı Hümayun çıkıyor. Ya da II. Mahmut bizzat ne kadar mütedeyyin ne kadar Müslüman olduğunu iddia ediyor, ama bir taraftan da yeniçeri ocağını kaldırıyor ve 5-6 bin kişiyi bir anda öldürüyor. Bunlar halkın nazarında acaba ne anlama geliyor? Gâvur Padişah lafı niye ortaya çıkıyor? Ahali bunu nasıl algılıyor? Ahali gerçekten Sultan Mahmut beş vakit namazı zorunlu bir şekilde uyguluyor mu diyor yoksa onun altındaki şeyi görüyor mu? Modern devletin kurulması, zorunlu askerliğin ortaya atılması meseleleri halk için ne ifade ediyor? Mesela çok basit bir şey var, belki bunu söylemediğimiz için kafa karıştırdık. Bu dönemde askere gidildiği zaman ölünüyor orada. Giden pek fazla geri gelemiyor. Askere gitmeden kız vermeme geleneği de oradan geliyor. Bu sadece Osmanlı ordusu için geçerli değil. Fransız ordusunda da bu böyledir. İstatistikleri var. Bizde çok fazla askeri tarih çalışması olmadığı için bile-

miyoruz. Bir rapor var 1842 tarihli. Orada da gösteriyor 13 yılda, 1826'dan 1839'a kadar 160 bin asker alınmış. Onların 80 bini ölü, sadece 5-10 bini savaşta ölüyor. Böyle bir kırılma var. Zaten vatandaşlık görevi olarak zorunlu askerlik yeni bir kavram, dolayısıyla adam askere gittiği zaman ben suç işlemedim niye ben öldürülüyorum diyor? "Niye ben?" psikolojisi var. İslam'ın araçsallaştırılması orada başlıyor, İslam'ın araçsallaştırıldığını söylemek, 'siyasetçiler ikiyüzlüydüler, inanmıyorlardı ama milleti öldürtmek için böyle yaptılar' demek değil. Hani adam inanabilir, Müslüman'dır ki II. Mahmut da 6 ay, 7 ay, 8 ay askerlerle kışlada yatıp kalkan bir adam. Hayatı boyunca vatandaşlık görevi olarak belli bir süre askere gitmenin zorunlu olduğunu bilmeyen bir insan nasıl ikna edilecek?

O zaman araçsallaştırma dememek lazım, kötü niyet var.

Hayır kötü niyet değil işte...

Meşruiyet demek lazım.

Tam tersi, siz seküler mantıkla diyorsunuz şimdi bunu. Niye kötülük olsun ki? Adam kötü niyetli olsa gitmez Saray'ında oturur. Adam aylarca yatıyor kalkıyor kışlada. "Bunlar aslında kötü niyetliydi, fırsatçılık yapıyorlardı" demek doğru değil. Adam samimi bir Müslümanken o dönemin bir gereği olarak her Müslüman erkeğin savaşması gerektiğini düşünüyor, bu çok doğal. Batı'da da farklı değil ki; Batı'da da adam Hıristiyanlık kisvesiyle bunu tartışıyor zaten. O dönemin ruhu içerisinde zaten herkes kendi dini içerisinde ben insanları nasıl savaşmaya ikna edebilirim diye düşünüyor, burada da araçsallaştırma var. Yani o zaman bu araçsallaştırma değilse Batı'daki Hıristiyanlık ne olacak? Onlar da onu araçsallaştırıyor. Araçsallaştıran insanın dindar olmadığı manasına gelmiyor, onu demeye çalışıyorum.

Benim de başka bir konuda bir sorum olacak Fatih Bey. Saray içinde, ulema içinde, Yeniçeri içinde farklı hizipler, gruplar olduğunu söylediniz. Bu benim gerçekten ilgimi çekiyor, çünkü bizatihi Osmanlı'nın merkez siyasetinde yekpare bir anlayış hâkim. Geleneksel tarih yazımında, sizin daha iyi bildiğiniz gibi, yeniçeri ocağı kaldırılınca iyi kötü bir tek gruptan bahsedilir. Benim kafama takılan; gündelik siyasetin içerisinde ne kadar görünür bu hizipler? Yani şimdi Sultan var, ana figürler var. Yeniçeri ocağının, Lağımcıların, Humbaracıların vs. başları var. Biraz daha erken dönemden itibaren ayrışma noktaları neler olabilir? Bunu şundan soruyorum, 1600'lerin hemen başında, III. Mehmet döneminde İtalyan elçisi sipahilerle sultan arasındaki soruna dair çok ilginç bir gözlemde bulunuyor. Sipahiler ulemayı yanına aldı fakat yeniçerileri yanına alamadığı sürece hiçbir şey yapamazlar diyor. Ne zaman ki yeniçerileri de yanlarına alırlar Saray'a, iç ve dominant hiziplere

karşı o zaman başarırlar, nitekim 1603'te tam da bu oluyor. Şimdi kontratlar imzalanıyor, yani hizip savaşları. Bir haritaya döküldüğünde gündelik siyasette bunların hangi noktalara nasıl nüfuz ettiğini merak ediyorum. Mesela âyânların Topkapı Sarayı'nda kapıda hep Kethûdaları var. Bunların birbirleriyle olan ilişkilerine dair kaynağımız var mı? Veya gerilim noktaları nedir? Bunlara dair bir gözleminiz var mı? Bu ikinci bir soruyu daha doğuracak, tam bu anlattığın şeyler bunlara nasıl eklenmelidir? Ben de yarım bir soru ekleyeyim, talim için getirilen Fransız ve İngiliz subaylar ve onların arasındaki çatışmadan bahsettiniz. Hiziplerin onlarla ilişkisi veyahut da Saray'la doğrudan ilişkisi nasıldır?

Şimdi ikinciden başlayayım, İngiliz kaynaklarında ve Avusturya kaynaklarında bilhassa üst düzey bürokrasinin ciddi anlamda rüşvet yediği söyleniyor. Ama ben Osmanlı arşivinde böyle bir şeye henüz rastlamadım.

Verenler mi yazıyor?

Tabi tabi, yani verdiğini söylüyor. Mesela İngiliz elçi ya da Avusturya elçisi rüşvet verdiğini ve işlerin onların istediği şekilde yapılmaya çalışıldığını söylüyor. Fakat dış ilişkiler bağlamında konuşacak olursak, Osmanlı genellikle Avrupa'daki dış siyaseti dikkate alarak tavır alıyor, yani Avrupa'da hangi devlet ağırlık kazanıyorsa ondan yana bir politika izliyor. İş çıkılmaz sokan şey de o oluyor zaten.

Çatışıklarını bilmesine rağmen Fransız ve İngiliz asker istihdam etmeleri bilinçli bir siyaset mi?

Yok, hayır. Sadece o anda ihtiyaç duyuyorlar ve milletine bakmıyorlar. Osmanlıların öyle bir sorunu yok zaten. İngiliz olmuş, Avusturyalı olmuş, Fransız olmuş hiç önemli değil. Yabancı uzman istihdamında dikkat ettikleri tek şey işi bilmesi. Yani iddia ettiği şeyi bilmesi. Şunu yapmayı biliyorum diyorsa bunu Nizam-ı Cedid ekibinin başı Mustafa Reşit Efendi'nin başkanlığındaki birçok heyet muayene ediyor. Yani belgelerde geçen tabir bu. Sınava çekiyorlar adamı. Yani en azından yap diyorlar veyahut da talim subayına talim yaptırıp izledikten sonra istihdam ediyorlar. Onun İngiliz olması, Fransız olması, aristokrat olması hiç önemli değil, onların gözünde. Zaten o dönemde Avrupa'da da böyle bir durum söz konusu. Bir İngiliz subay çok rahat bir şekilde Avusturya ya da Rus ordusunda istihdam edilebiliyor. Milliyetine hiç kimse bakmıyor, özellikle İmparatorluklar hiç bakmıyor. İstihdam eden açısından bir problem yok, fakat istihdam edildikten sonra bunlar arasında çatışma çıkıyor.

Napolyon Savaşları'yla birlikte bir değişim var herhalde. Bir değişim var ise ve bir Fransız ve bir İngiliz'den bugünkü bahsettiğimiz anlama yakın olarak

bahsediyorsak, bu ikisi arasındaki çatışma ve bunun doğurduğu olumsuz sonuçlar görülmüyor mu?

Görülüyor, fakat zaten bunların görülmesi 1798 sonrası, 1800'lerin başı. II. Mahmut dönemine gelindiğinde ise 1826'ya kadar çok fazla yabancı uzman istihdamı yok. Gâvur Padişah denilmesinden korkuyor bir, yeniçerilerin isyan etmesinden korkuyor iki. Çünkü yabancı uzman demek talim demek İstanbul'da.

Hizipler konusunda bir kere Bâb-ı Âli'de ciddi bir problem var. Bir üst makama çıkabilmek için ciddi bir yarış var. Ocaklar konusuna gelince, yeniçeriler ya da diğer sınıfların en azından 1826'ya kadar gündelik siyasete çok da dâhil olduklarını düşünmüyorum. Yeniçerilerin dayatma girişimleri var, fakat doğrudan bir olay yok, biraz önce bir arkadaşımız bahsetti, ben o tür bir şeye denk gelmedim açıkçası. II. Mahmut Yeniçeri Ağalarını çok sık değiştirerek sürekli aşağıda kendisine yakın duran hizbin liderini Ağa yapmaya çalışıyor. Ve meşveretlere katıldıklarına dair bir kayıt yok açıkçası, ben denk gelmedim. Ama mesela talim konusunda tabii ki Ağalarla yeniçeriler arasında ciddi çatışmalar çıkıyor. II. Mahmut'la meşhur İran Savaşı sırasındaki derviş olayında bir meşveret yapılıyor örneğin, Yeniçeri ocağında duran, tutulan bir derviş var, adını hatırlayamıyorum şu anda. Adam İranlı ve İran'la savaşıyor. Yeniçeriler bu adamın İstanbul'dan gönderilmesine karşı çıkıyorlar. II. Mahmut da "bu adam düşman ajanıdır veyahut da düşmandır; biz şu anda İran'la muharebe halindeyiz, dolayısıyla gönderilmesi gerekir." diyor. Yeniçerilerin buna tepkisi şu: "Biz aynı zamanda Mora'da isyanla uğraşıyoruz, dolayısıyla siz bu adamı gönderirseniz, biz de İstanbul'daki Rum ahaliye saldırırız." İşte orada ustalarla bir meşveret yapılıyor. Sadrazam ve üst düzey diğer bürokratlar, ustaları Şeyhül-İslam'ın vereceği fetvaya uymaları konusunda uyarıyorlar ve bunu kabul ettiriyorlar. Şeyhül-İslam Padişah'a bağlı olduğu için Padişah'ın istediği karar çıkıyor, adamcağız İran'a gönderiliyor. Fakat İran'a gitmeden, her nedense Bolu'da füceten ölüyor ya da en azından kaynaklar öyle söylüyor. Dolayısıyla ben bu adamların gündelik siyasete dâhil olduğuna, en azından ocakların çok içinde olduklarına dair pek bir şey bilmiyorum. Ama özellikle III. Selim devrinde Nizam-ı Cedid ekibi şöyle: Farklı işlere Nizam-ı Cedid'deki farklı kişiler bakıyor. İbrahim Nesim Efendi veyahut da Mustafa Reşit Efendi genellikle orduyla ilgileniyor, Hacı İbrahim Efendi genelde iktisadi işlerle; İrad-ı Cedid hazinesi, zahire hazinesi vs. ile ilgileniyor ve bu adamlar, kendi gruplarına dışarıdan adam da sokmuyorlar zaten. Bırakın ocakları vs.yi ya da ulemayı. İlmiye sınıfından gelen bir ulema temsilcisi zaten aralarında var ki o dış ilişkilere bakıyor. Baktığımız zaman mükâleme mazbatalarında, yabancı elçiliklerle yapılan mükâlemelerde istisnasız hepsinde İlmiye mensubu var.

Ufak bir şey, mesela evlilik ilişkileri falan var mı? Mesela 16. ve 17. yüzyılda ulema içerisinde bir Kazaskerin evlilikle bağlandığı noktalar çıkabiliyor ya

da Saray'daki bir Ağa ile Yeniçeri Ağasının kızı evlenebiliyor. Ekonomik iş birliği de var. Aynı ticari faaliyetin bir parçası olabilirler, aynı sarraftan para alıyor olabilirler.

Küçük Hüseyin Paşa var mesela.

Küçük Hüseyin Paşa'nın III. Selim'in kız kardeşiyle evliliği var bir tek. Küçük Hüseyin Paşa'nın dışında örnek var mı?

Bu da önemli benim gözümde, nihayetinde askerî tarih deyince sadece top, tüfek veya organizasyon tartışmaları değil insani boyuttaki bölünmüşlük de çok önemli.

Âyânlar Valide Sultan'ın çiftliklerini işletiyor mesela...

Nizam-ı Cedid'deki grubun siyaseti domine etmesi ulemanın ciddi tepkisini doğuruyor. Hemen ekleyeyim Ağa Hüseyin Paşa'nın sanıyorum II. Mahmut'la bir akrabalık ilişkisi var. Ondan sonra diğer koldan yeniçerileri kuşatan Pabuççu Ahmet Paşa'nın gene Ağa Hüseyin Paşa ile bir evlilik ilişkisi var. Kızıyla ya da kardeşi ileydi, hatırlamıyorum. Ama Esat Efendi'de geçiyordu. Para ilişkisi konusuna gelince. Yeniçeri isyanı sırasında idam edilen Rum sarraflar mesela, aynı zamanda Ağa Hüseyin Paşa'nın finansörüydü ve adamların damıyla Ağa Hüseyin Paşa ciddi bir borçtan kurtuldu. Basit gündelik siyaset böyle geliyor açıkçası.

Mirasçılarına intikal ettirmemişler mi?

Yok.

Genelde öyle bir uygulama var maalesef. 18. yüzyıldan itibaren.

1798 Savaşı'nın önemli bir bölümünün finansmanı meşhur Mourouzi ailesinin mallarıdır. Savaş bütçesinin %15'inden fazlası bu ailenin terekesi üzerinden sağlanıyor, idamdan sonra. Yani ölmese, öldürülme büyük bir açık veriyor Osmanlı ordusu. Toplanan bütün para 13 ay falan yetiyor orduya. 13 ay sonra esham satışına falan başlıyorlar. Ama IV. Mustafa dönemine gelindiğinde ahalide, insanlarda esham alabilecek kadar para yok artık. 1806-1812 savaşında da esham çıkartıyorlar, fakat yine alan yok. Dış borç almaya çalışıyorlar, fakat bütçe o kadar sıkışmış vaziyette ki, Fransa'dan, Paris'ten paranın İstanbul'a gelmesine kadar bekleyecek zamanları yok. 1806-1812 savaşı Osmanlı ordusu açısından tamamen bir faciaya dönüşüyor. İktisadi açıdan da...

İstanbul bitmiş zaten iç savaş çıkmış neredeyse.

Tabi, Alemdar Mustafa Paşa'nın intihar ettiği 1808 isyanında tamamen bir iç savaş var.

Ordu artık Ayasofya Camii'ni falan bombalıyor

Kaptan-ı Derya Ramiz Paşa denizden, Saray'ın üzerinden, Sarayburnu'ndan Ağa Kapısı'nı bombalıyor. Devrin rûznâmesinde "güllelerin tepemizden geçtiğini görürdük" diye kayıtlar var.

Nizam-ı Cedid ordusuyla ilgili bir şey soracağım. Ordunun ne kadar Anadolu'dan gelenler tarafından, ne kadar İstanbul'dan toplanan insanlardan oluşuyor? Böyle bir kayıt var mı?

Şöyle söyleyeyim 1798'e kadar Nizam-ı Cedid ordusu kâğıt üzerinde 1602 kişi. Yani bütün o kıyameti koparan şey 1798'e kadar 1602 kişiden ibaret en fazla. Bunların çok çok büyük bir kısmı İstanbul'dan toplanıyor. İstanbul'daki mülksüzlerden, işsizlerden, hatta III. Selim'e sunulan layihalarda bunların nasıl toplanacağına dair kayıtlar var. 1798 sonrası ikinci orta kurulurken Nizam-ı Cedid askerleri yine İstanbul'dan toplanıyor. Fakat özellikle bu dönemde, 1798 sonrasında bilhassa Çapanoğlu ve sonrasında Kadı Abdurrahman Paşa ciddi anlamda Anadolu'dan nefer topluyor, belki beşte biri benim takip edebildiğim kadarıyla, fakat maalesef ne kadar nefer toplandığına dair defterler seri takip etmiyor, dolayısıyla kesin bir tahmin yapamıyorsunuz.

Çünkü Edirne vakasında geri dönüşün sebeplerinden biri de Nizam-ı Cedid ordusuna güvenmemeleridir. Ya da Kabakçı isyanı sonrasında mesela. Niye bu Nizam-ı Cedid ordusu kullanılmadı sorusuna Alemdar'ın oradaki ricalden birisi diyor ki, "Bunların çoğu yeniçeriydi, yemek ye yeniçeri derdik, yemek yerlerdi. Kalk yeniçeri derdik kalkarlardı. O yüzden de..."

Buyurun Yeniçeriler demeden sofraya oturmazlardı falan... Levent çiftliğinde de duvarlarda yeniçeri nişanları olduğu söyleniyor.

Ne kadar yanlış bir şey demek ki İstanbul'da oturup da yeniçeri özentiliği yaratmak. Demek ki dışarıda kurmak gerekiyormuş. Dağ başında bir yerde. Devletin askeri biziz, o zaman biz de yeniçeriler gibi milleti haraca kesmek hakkına sahibiz gibi bir ruh hali doğmuş.

Ama yeniçeri Saray'ın askeri. Bunlar da palazlanınca bu çatışma olacaktı yani. Birbirlerine yoldaş dediklerine göre hala.

Hepinize teşekkür ederiz arkadaşlar. Başka soru ya da katkı yoksa Fatih beye teşekkür ederek programı kapatalım isterseniz.

Ben teşekkür ederim, sağ olun.

Muhalefetin Kaynağı Olarak Yeniçeriler

Mert SUNAR

Yard. Doç. İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Tarih Bölümü

Hoş geldiniz arkadaşlar. Bugün Tez sunumlarının 54.'sünde Mehmet Mert Sunar'ı dinleyeceğiz. Bu tez 2006 yılında New York Devlet Üniversitesi bünyesinde Binghamton'da Donald Quataert danışmanlığında hazırlanıp sunuldu. Malum olduğu üzere önce yazardan tezle ilgili bir sunum dinliyoruz, daha sonra da soru ve katkılarla tartışmaya devam ediyoruz. Tekrar hoş geldiniz diyor ve sözü Mehmet Mert Sunar'a bırakıyoruz.

Merhabalar. Hoş bulduk. İsterseniz ilk olarak tezin temel çerçevesini açıklamakla başlayayım. Temelde tezde yapmaya çalıştığım şey, yeniçeriliğin kaldırılmasını yani Vaka-i Hayriyye'yi tekrar tartışmaya açmaktı. Gerek popüler kültürde olsun gerek akademik yazımda olsun herkesin kafasında hâkim bir yeniçeri imajı var ve özellikle Osmanlı'nın son dönemi için bu yeniçeri imajı çok da pozitif, parlak bir imaj değil. Genelde; yoktan sebepler icat ederek isyan eden, padişah deviren, işleri olmadığı halde siyasete karışan bir grup aklımıza geliyor. Benim de bu noktada yapmak istediğim şey, "18. yüzyılın sonunda ve 19. yüzyılın başında yeniçeri olarak adlandırdığımız insanlar kimlerdi? Yeniçeri olarak adlandırılan kesimlerin sosyoekonomik kimliği, siyasi duruşlarında ya da politik hareketlerinde nasıl etkili oluyordu?" sorularının cevabını bulmaktı. Tezin ilk bölümünde bu sorulara bir anlamda cevap aramaya çalıştım. Dediğim gibi bunu yapmak için de öncelikle "Yeniçeri kimdir?" sorusunu sordum. 18. yüzyılın sonunda ve 19. yüzyılın başında yeniçeri dediğimizde kimi, neyi anlıyoruz?

Eldeki kaynaklar aslında belli şeyler söylüyor bize. Ahmet Cevdet Paşa olsun, Esad Efendi olsun ya da *Cabiri Tarihi* olsun yeniçerilerin kim olduğunu bize

söylüyor. Bu kaynaklar yeniçerilerin daha çok esnaf ya da zanaatkâr olduğunu, öteki esnafla olan ilişkisini, esnaf ya da zanaatkâr oldukları için de 18. yüzyıldan itibaren artık yavaş yavaş askeri özelliklerinin kaybettiklerini anlatıyor. Ben işe ilk olarak Başbakanlık Arşivleri'ndeki yeniçeri esame defterlerini kaynak olarak yeniçerilerin kim olduğunu çıkarmaya çalışarak başladım. İsterseniz biraz bu Bâb-ı Defterî'deki, yeniçeri kaleminde bulunan esame defterlerinden bahsedeyim size.

Esame defterleri, ya da belgelerdeki orijinal terminolojiyi kullanırsak mevacib defterleri, bildiğiniz gibi yeniçerilerin maaşlarının ve isimlerinin kaydedildiği defterler. Arşivde temelde üç çeşit esame defteriyle karşılaştım. Bunlardan birincisi icmal defterleri ki bunlar her üç aylık ulufe çıkışında devletin kaç tane kapıkulu askeri olduğunu ve devletin bunlara ne kadar maaş ödediğini içeren iki üç sayfalık belgeler. İkinci çeşit esame defterleri ise daha çok Uzunçarşılı'nın da Kapıkulu Ocakları isimli çalışmasında da üzerinde durduğu, daha çok 15.-18. yüzyıllar arasında karşımıza çıkan esame defterleri. Bu esame defterlerinde her şeyden önce maaş alan yeniçerinin ismi, onun altında günlük kaç akçe para aldığı yazmakta. Özellikle 17. ve 18. yüzyıllardaki temel esame defteri tarzı böyle. Ama özellikle 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyılın başlarında üçüncü bir çeşit esame defteri ortaya çıkıyor ki bunun özellikleri birazdan açıklayacağım üzere gayet ilgi çekici. Bu defterlerde de klasik esame defterleri gibi yeniçerilerin ismi ve yevmiyesi yazıyor. Ama önemli bir fark olarak esame sahibi yeniçerinin üzerinde bir ikinci isim daha yazılıyor. Bu aslında önemli bir sürece işaret ediyor. Biz biliyoruz ki 18. yüzyılda bu esame çarşısı pazarda bir bono ya da senet gibi alınıp satılmaktaydı. Büyük ihtimalle bu üçüncü tip esame defterleri devletin esamelerin el değiştirmelerinin kaydını tutmak üzere yapılmış defterler ve yazılan ikinci isimler o sırada esameyi elinde tutan kişilerin isimleri.

Aslında esame defterlerinden çıkarılabilecek verilerin biraz kısıtlı ve problemli olduğunu söylemek gerekiyor. Esame defterlerine bakarken benim kafamda; 'Yeniçeriler kimdi?', 'Özellikle 19. yüzyılın başlarında kaç para kazanıyorlardı? Aylıkları neydi?' soruları vardı. Bunu yaparken de esame defterlerinde temel aldığım şey yeniçerilerin unvanları ve adlarıydı. Bu defterlerde özellikle yeniçerilerin nereden geldiklerine dair ya da hangi meslekleri yaptıklarına dair bazı veriler var. Mesela ben bir esame defterinde Kahveci Mehmet Ağa girdisini gördüğümde temel olarak bu yeniçerinin kahvecilik mesleği ile uğraştığı sonucuna varabilirim. Ancak burada da aslında bazı eksiklikler ya da sorunlar var. Bu yeniçerinin kahveci olduğunu ben onun unvanından çıkarıyorum ama o an belki o yeniçeri kahvecilik yapmıyor olabilir. Ya da mesela defterlerde sadece Mehmet ağa, Ahmet beşe gibi isimlerle geçen yeniçeriler belki bir meslekte çalışıyor olabilirler ama bunların meslekleri esame defterinde yazılan unvanla-

rında yer almıyor olabilir. Yani sonuçta yapmaya çalıştığım, bu unvanlardan yola çıkarak belli cemaatlerdeki esnaf yüzdesini ortaya çıkarmaktı. Arşivde Yeniçeri Kalemî Defterleri tasnifinde 1550-1826 yılları arasına ait 1400'den fazla esame defteri var. Ve bunlar çok farklı ortaların, farklı cemaatlerin defterleri. Ve ben tez çalışmamda bunlardan sadece kendi ilgilendiğim döneme ait olan dördünü seçtim. Bu dört defter yaklaşık 3 bin ismi içermekte ve bu 3 bin kadar isim üzerinde yaptığım çalışmaya göre esnaf unvanına sahip yeniçeri oranı yüzde 30-35 arasında değişmekteydi. Seçtiğim dört esame defterinden ikisi aynı ortaya 96. cemaate ait esame defterleri iken, diğer ikisi de 97. cemaat ve 12. sekban bölüğüne ait esame defterleriydi.

Bu defterlerden çıkan diğer bir sonuç da yeniçeri ortalarının sayısının standart olmadığı, farklı sayılara sahip olduğuydu. Bu arada ortadaki yeniçeri sayısı derken aslında esame sayısı demek istiyorum burada, çünkü bildiğimiz gibi bu dönemde yeniçeriler ya da dışardan esame sahibi olan kişilerin bir kısmı birden fazla esameye sahip olabiliyordu. Ve bu sebeple hiçbir ortanın tam sayısını vermek mümkün değil. Mesela 96. cemaatin 1200 tane tedavülde esamesi varken, 97. cemaatte 300 kadar esame tedavüldeydi ya da 12. sekban bölümünün sadece 50 kadar esamesi vardı. Ancak yine de ortaya çıkan noktalardan biri bu ortalar da birbirinden çok farklı sayılarda yeniçeri olduğu idi.

Diğer bir nokta da yeniçeri esnafının ya da esnaf unvanı taşıyan yeniçerilerin mesleklerindeki çeşitlilikte karşımıza çıkıyor. Ekmekçiler, inşaat işlerinde çalışanlar, deri işlerinde çalışanlar, ev eşyaları üretenler vesaire. Biraz önce dediğim gibi bu unvanlardan yola çıkarak fazla bilgi almak zor, hakezâ bunların çalıştığı işletmelerin büyüklüğü hakkında bir sayı vermek mümkün değil ama en azından bunların unvanlarından, yaptığı meslekler hakkında üç aşığı beş yukarı bir fikir edinebilmek mümkün. Tabi yeniçeriler içindeki bu yüzde 30-35'lik esnaf oranı, gerçek oranı ne kadar yansıtıyor, ne kadar yansıtıyor o da tartışılabilir. Sonuçta ben sadece unvanlardan yola çıktım, ancak bu oran çok daha yüksek olabilir. Defterlerde Ahmet ağa ya da Mehmet beşe şeklinde kaydedilmiş yeniçerilerin ne iş yaptığını, ya da gerçekten askerlik dışında bir iş yapıp yapmadığını bilemiyoruz. Bunun dışında bu defterlerle çalışırken karşımıza çıkan başka bir zorluk da soyadlarının kullanılmadığı bir dönemde kişilerin birbirinden ayırt edilmesi meselesi; mesela bir defterde on-on beş defa Mehmet ağa ismi geçiyorsa bu kişilerin hepsinin ayrı kişiler olup olmadığını bilmemize imkân yok. Eğer bazı yeniçerilerin birden fazla esamesi olduğunu düşünürsek, bu on-on beş esame de aynı yeniçeriye ait olabilir veya bu on beş esame farklı kişilere ait olabilir. Bu yüzden bunu bilebilmemiz pek mümkün değil. Yani kendi dönemlerinde bile yeniçerilerin sayısını tahmin edebilmek kolay bir iş değildi. Devlet için bile kolay bir iş değildi bu.

Bunun dışında mesela 96. cemaatin üzerine yaptığım çalışmada özellikle sepetçilerin bu ortada fazlasıyla temsil edildiğini gördüm. Yani 96. cemaat içindeki esnaf arasında sepetçiler önemli bir ağırlık gösteriyor. Buradan yola çıkarak şu iddia edilir mi bilmiyorum: Bazı cemaatler ya da bazı ortalar bazı mesleklerle yoğunlaşmıştı ya da bazı meslekler bazı cemaatlerin elindeydi. Böyle bir iddiayı genele yaymak zor olabilir ama büyük ihtimalle böyle özelliklere sahip ortalar vardı. Aslında bazı birincil kaynaklarda benzer iddialar mevcut.

Ayrıca yeniçerilerin kimliğini bulabilmek için baktığım diğer belgeler arasında Cevdet Zaptiye, Cevdet Belediye gibi tasnifler vardı. Ve burada özellikle narh uygulamalarıyla ilgili bilgiler vardı. Bildiğiniz gibi yeniçeriler kendi yeniçerilik vasıfları sayesinde narh uygulamasına direnebilmekteydiler. Özellikle devlet için narh uygulamasını yeniçerilere dayatmak biraz zordu. Her şeyden önce yeniçerilerin askeri sıfatları dolayısıyla cezalandırılması, normal bir insanın cezalandırılmasından çok daha zordu. Yani cezalandırılma işlemi de bir anlamda yeniçerilerin kendi elinde olduğu için diğer yeniçeriler yoldaşlarına bazen çok daha yumuşak davranabiliyorlardı. Ya da diğer esnaftan farklı olarak yeniçeriler ceza almadan kurtulabiliyorlardı.

Bunun dışında ikinci bölümde sorduğum soru, bu yeniçerilerin esnaf oluşlarından yola çıkarak bu esnaflığın onların siyasi duruşlarına nasıl etki yaptığıydı. Biz özellikle XVI. yüzyıldan başlayarak ve ağırlıkla XVII. yüzyılda artık yeniçerilerin askerlik dışı mesleklerle meşgul olmaya başladıklarını biliyoruz. Yeniçerilerin özellikle esnaflık ve tüccarlık yapmaları olağan karşılanan bir gerçeklik haline gelmişti. Yeniçerilerin çeşitli kentsel gruplarla organik bir bağ kurması ve aynı menfaatleri paylaşması bunların siyasi duruşlarına ne gibi bir etki yapmış olabilirdi? Yani bir yeniçeri aynı zamanda berber ya da kahveci olarak çalışıyorsa, bu berber ya da kahveci kimliğiyle aslında diğer berberler ya da kahvecilerle benzer menfaatlere ya da benzer kaygılara sahip olabilir. Yine biz özellikle XVII. yüzyıldan itibaren yeniçerilerin loncalara girdiğini ve loncalarda giderek daha yüksek oranlarda yeniçerinin temsil edildiğini görüyoruz. Loncaların kendi yönetimlerini yeniçerilerden oluşturmaya çalıştığını da görüyoruz. Mesela yine bu maaş defterlerinde ortaya çıkan şeylerden biri, bazı lonca kethüdalarının, örneğin bir sepetçiler kethüdasının yeniçeri olduğuydı. Sonraki defterlere, mesela Edirne'yle ilgili bir kalebent defterine baktığımızda, Vaka-i Hayriyye'den sonra sürülen ya da idam edilen yeniçerilerin pek çoğunun kethüda ya da yiğitbaşı gibi mevkilerde bulunduğunu görüyoruz. Yeniçeriler bu loncalara girdikçe ya da loncalarda daha fazla temsil edildikçe, yeniçerilerin loncalara bazı katkıları olduğu da düşünülebilir. Özellikle bu loncaların diğer loncalarla olan mücadelesinde, sözgelimi hammadde elde etme mücadelelerinde ya da devletle olan pazarlıklarında yeniçerilerin loncalara bazı avantajlar sağladığı düşünülebilir.

Yine yeniçerilerin siyasi duruşlarına bakmak için özellikle 1807, 1808 ve 1826'daki isyanları inceledim. 1807'deki Kabakçı Mustafa isyanı, 1808'deki Alemdar Vakası ve 1826'da yeniçeriliğin kaldırılmasına yol açan isyana yoğunlaşarak yeniçerilerin burada ne istediği ya da neyi başarmaya çalıştıklarını cevaplamaya çalıştım. Bildiğiniz gibi, Osmanlı vakanüvisleri ya da Osmanlı seçkinleri yeniçerilerin siyasete karışmasına ya da devlete karşı gelmesine son derece olumsuz biçimde bakıyorlardı. Bu yüzden vakayinamelerinde yeniçerilerin isyanlarını bize devamlı negatif bir biçimde anlatmış ve yorumlamışlardır. Bu bir anlamda Osmanlı Devleti'nin kendi resmi anlatısıdır ve Türkiye Cumhuriyeti resmi tarih yazımında da devam ettirilmiştir.

Resmi tarih söyleminde, burada hem Osmanlı hem de Cumhuriyet Türkiye'sinin resmi tarih söylemini kastediyorum, yeniçeriler ile ilgili tekrarlana gelen bazı kalıplar vardır. Bunlar nelerdir? Yeniçeriler özellikle XVIII. yüzyılın başlarından başlayarak modernleşme hareketlerine karşı çıkmışlardır. Türk ya da Osmanlı modernleşmesi üzerine yazılan çoğu metinde yeniçeriler kötü adamlar arasındadır. Bir diğer grup ulema'dır. Bu gruplar devamlı iyi niyetli devlet adamlarının ya da aydınların çabalarına karşı çıkmışlardır. Ya kendi menfaatleri ya da kendi fanatiklikleri yüzünden yenileşmeye ve değişime karşı çıkmışlardır. Ahmet Cevdet Paşa'da da bu böyledir, Esat Efendi'de de. Daha sonraya gittiğimizde Bernard Lewis'te de değişmez, Niyazi Berkes'te de. Yeniçeriler bir şekilde Osmanlı Devleti'nin ilerlemesini ya da modernleşmesini engelleyen insanlardır. Dedğim gibi bu anlatının kökeninde aslında elitist ya da seçkin bir bakış açısı yatmaktadır. Osmanlı devlet adamlarına baktığımızda bunlar kendi tabirleriyle "ayak takımının" ya da aslında halkın siyasete karışmasından hiç memnun olmazlar. Özellikle Esat Efendi'ye ya da yine Ahmet Cevdet Paşa'ya ya da ondan önce kısmen daha liberal olduğunu düşündüğümüz Şanizade'ye baktığımızda bile bu "ayak takımının" siyasete karışmasına belli bir tepki vardır. İsyancıların aslında bu "ayak takımının" siyasete müdahalesinin doruk noktalarıdır. Ve bu yüzden gerek Osmanlı vakanüvisleri, gerek Uzunçarşılı ya da Karal gibi Türkiye Cumhuriyeti vakanüvisleri olsun hep bu isyanları negatif bir biçimde bize anlatmışlardır. Ve bir yandan da bize kabul etmemiz çok da sorgulamamız gereken bir anlatı sunmuşlardır. İşte burada demin de bahsettiğim gibi fanatik, irrasyonel halk kitlenin, kötü niyetli devlet adamlarının da kışkırtmasıyla bir şekilde (Kabakçı Mustafa ve Alemdar vakalarında olduğu gibi) devlete karşı ayaklanır ve bu insanlar devleti ellerinde tuttukları müddetçe bir şekilde kaos ve anarşi hüküm sürer. En sonunda da bunlar Patrona'da ya da Kabakçı'da olduğu gibi tasfiye edildikten sonra siyasi düzen olması gerektiği hale, yani seçkinlerin kontrolüne girer.

Ben bu isyanlara baktığımda isyancıların ya da onları yöneten yeniçerilerin, resmi anlatıdaki aksine, fanatik ya da irrasyonel biçimde hareket etmediğini,

aslında çok belirli ve kesin amaçları olduğunu gördüm. Yani bu insanlar bu resmi anlatıda olduğu gibi irrasyonel, fanatik falan değildi. Çok bilinçli bir şekilde kendi menfaatlerini koruyan insanlardı. Mesela Kabakçı isyanında ya da Alemdar isyanında bu insanların hedefleri çok belirliydi. Ve şiddet kullanımları belli hedeflere yönelikti. Belli bir irrasyonel şiddet olayı yoktu ortada. Alemdar'da ya da Kabakçı isyanında öldürülecek ya da hedefte bulunan devlet adamları kesin olarak belliydi. İsyanlılar ancak bunlara yönelik şiddet uyguladılar. Onun dışında hiçbir şekilde halkın mallarına, evlerine vesaireye zarar vermediler. Belli bir politik amaç çerçevesinde hareket ettiler. İsyanlıları ve isyanların çıkışını ve gelişimini incelediğimde ortaya çıkan şey yeniçerilerin belli politik amaçlar doğrultusunda gayet bilinçli bir şekilde hareket ettiğiydi. Tezde özellikle isyanlar ile ilgili bölümde bunu vurgulamaya çalıştım. Ve daha çok, resmi tarih dışında yazılmış bazı küçük tarihçelerin -mesela Tüfenkçibaşı Arif Tarihçesi, Yayla İmamı Risalesi gibi kaynakların- satır aralarını okuyarak isyancıların gerçek amaçlarını ya da davranışlarını incelemeye çalıştım.

Tezimin ikinci kısmı aslında daha çok 1808 sonrası kapsıyor. Yani Alemdar Vakası sonrası yeniçerilerle devlet arasındaki mücadeleye yoğunlaşıyor. Temelde 1808 sonrası Alemdar hükümeti tasfiye edildikten sonra yeniçeriler devlete karşı üstün bir duruma geçtiler. Ve bilindiği, resmi anlatının da bize söylediği gibi II. Mahmut ilk başta yeniçeri hâkimiyetine boyun eğmiş gibi gözüktü. Ve bu yeniçeri hâkimiyetinin altını oymaya çalışarak bir şekilde yeniçerilerin sonunu hazırladı. Gerçekten de 1808 sonrası bir yeniçeri hâkimiyeti vardı ve yeniçerilerin yapmak istediği şey devlet yönetiminde söz sahibi olmaktı. Örneğin 1808 sonrasında yeniçeriler devletin karar alma organı olan meşveret meclislerine kendi adamlarını sokmaya çalıştılar. Merkezi yönetim bunu şiddetli bir biçimde reddetti. Kendi adamları derken aslında daha orta seviyedeki yeniçeri zabıtları, yani odabaşlıları, ustalar, mütevelliler, aşçılar gibi orta seviyedeki yeniçeri zabıtlarını kastediyorum. Ama II. Mahmut yönetimi buna uzun süre direndi. Ancak 1821'de Yunan isyanı çıkınca devlet İstanbul'daki Rumlara karşı kendini güvensiz hissetti. 1821'de devletin İstanbul'daki Rumların bir ayaklanma kalkışacağından son derece korktuğunu görüyoruz. Bu yüzden devletin o sıralar her şeyden önce yapmaya çalıştığı yeniçerilerin desteğini kazanabilmektir. Bu yüzden II. Mahmut ilk defa olarak orta seviyedeki yeniçeri zabıtlarına devletin meşveret meclislerine katılma hakkı tanıdı. Bunun temel amacı da dediğim gibi yeniçerilerin devlete desteğini sağlayabilmektir. Tabi burada şunu da parantez açıp söylemek lazım: Özellikle Nizam-ı Cedid hareketi başladıktan sonra devlet ve yeniçeriler arasındaki köprüler tamamen atılıyor. Nizam-ı Cedid devrine baktığımızda devletle yeniçeriler arasında büyük bir politik mücadele gözlemliyoruz ki bu tamamen bir propaganda savaşı şeklinde devam ediyor. Yeniçeriler Nizam-ı Cedid aleyhinde

propaganda yapıyorlar, devlet de yeniçeriler aleyhine son derece ağır bir şekilde propaganda yapıyor. Nizam-ı Cedid'den sonra yeniçerilerle devlet arasında açık bir düşmanlıktan ya da mücadeleden bahsedebiliriz. 1821'de devletin yeniçerilere verdiği bu ödün aslında sadece Rumlara karşı yeniçerilerin desteğini kazanmak içindi. Zaten İstanbul'daki Rumlar bir şekilde kontrol altına alınınca, ellerindeki silahlar toplanınca, ya da devlet İstanbul'daki Rumların çok büyük bir tehdit olmadığı kanaatine varınca, II. Mahmut yeniçerilere verdiği bu hakkı hemen geri aldı. Aslında bu meşveret meclislerine yeniçerilerin ve ayrıca esnaf kethüdalarının katılması Osmanlı tarihinde bir ilkti ve çok anormal bir durumdu. Yani bu 1821'deki olayla ilk defa kentli grupların temsilcileri, devletin karar alma mekanizmalarında bir şekilde söz sahibi duruma geldiler. Ve dediğim gibi bu olay aslında Şanizade gibi dönemine göre liberal düşüncede bir adam için bile çok fazlaydı. Bunlar bir şekilde ayak takımıydı ve politikayla ya da devletin işlerine katılmakla hiçbir işleri olamazdı, Avrupa da bile böyle bir şey görülmemişti, çok korkulan ve nefret edilen Fransız Devrimi hariç tabii.

II. Mahmut 1821 sonrası yeniçerilere verdiği bu hakkı geri almasının ardından son derece bilinçli bir şekilde yeniçerilerin özellikle üst kademesini zayıflatmaya çalıştı. Kendine veya devlete yakın olduğunu düşündüğü adamlarını Yeniçeri Ocağı'nın üst kademelerine getirebilmek için yeniçerilerin ileri gelenlerini, özellikle de isyanlarda liderlik rolü oynamış yeniçerileri ya sürdü ya idam etti ya da bir şekilde emekli etmeye çalıştı. Ve bu şekilde 1826'daki Vaka-i Hayriyye'yi hazırlamaya başladı.

Burada tabii ortaya çıkan soru şuydu: 1807'de, 1808'de görünüş olarak son derece kuvvetli bir yeniçeri varlığı var. Ve yeniçeriler devletin izlemeye çalıştığı bu politikalara ya da değişime karşı iki kere başarılı oldular. Niye 1826'da II. Mahmut'u durduramadılar? Burada II. Mahmut'un yavaş ve iyi bir şekilde hazırlanmış olduğunu görüyoruz. Ayrıca yeniçerilerin aslında hem 1807'de hem de 1808'deki mücadelede iyice yıprandığını da görüyoruz. Aslında bu isyanlar belki bir anlamda yeniçerilerin son can çekişmesiydi. Devletin 1807 ve 1808'de bu kadar cesur olması, yani yeniçerilere karşı harekete geçmesi, devlet adamlarının yeniçerileri kolay bir şekilde alt edebileceklerini düşünmesiyle alakalıydı. Ama hem 1807 hem 1808'de devletin çok sert ve çok da akıllıca davranmaması yüzünden özellikle İstanbul'daki pek çok kesim ki bunlar arasında esnaf ve alt sınıflar da vardı, devlete karşı yeniçerileri desteklediler. Özellikle 1808 Alemdar Vakası son derece kanlı geçti ve İstanbul'da neredeyse çok kısa süreli bir iç savaş halini aldı. 1808'de Alemdar'ın Sekban-ı Cedid kuvvetleriyle yeniçeriler ve halk arasında adeta bir iç savaşı andıran olaylar yaşandı. Dediğim gibi 1826'da II. Mahmut'un bu kadar başarılı olmasının ardındaki sebeplerden ilki gerçekten iyi hazırlanmasıydı. Diğer yandan II. Mahmut yeniçerilere karşı iyi bir propaganda hareketine gi-

rişmişti. Ve bunun yanında, mesela Vaka-i Hayriyye'den önce esame sahibi olan halka bazı sözler verdi. Bildiğimiz gibi özellikle İstanbul'da esame sahibi olan ama yeniçeri olmayan çok fazla insan vardı. Bunlar çoğunlukla küçük esnaftı, bir kısmı ricalin hizmetindeki kimselerdi vesaire. Bu insanların elinde yeniçeri esameleri, yani bir anlamda maaş defterleri vardı ve bu insanlar gidip üç ayda bir yeniçeri maaşı alıyorlardı. II. Mahmut'un verdiği sözlerden biri bu insanların hayat boyunca bu maaşlarını almaya devam edecekleriydi. Yeniçerilik kaldırılrsa bile II. Mahmut bu insanlara maaşlarını alacakları yolunda bir söz verdi

Ve belki bu yüzden yeniçeriler 1826'daki isyanda çok fazla halk desteği bulamadı. Aynı şekilde, mesela Esat Efendi 1826'daki olayı anlatırken, devlete çok büyük bir halk desteği olduğundan bahseder. Ama bunu da şüpheli karıştıramamız lazım. Büyük ihtimalle İstanbul halkı 1826 olayında tarafsız kalmayı yeğledi. Özellikle ilk başta olayın nereye varacağından çok emin olmadığı için tarafsız kaldı. Ve zaten 1826'daki isyan beş-altı saat gibi çok kısa bir süre içinde bastırılınca kimsenin yapacak bir şeyi de kalmadı. Dört-beş saat içinde devlet kuvvetleri -bunlar içinde topçular, humbaracılar, kalyoncular vardı- yeniçeri isyancılarını kendi kışalarında sıkıştırdı ve top ateşiyle yok etti.

Tezimin son kısmı ise Vaka-i Hayriyye sonrası Osmanlı İmparatorluğu'nun neye benzediği ya da Vaka-yı Hayriye sonrası olan olaylarla ilgili. Burada da özellikle birkaç soru üzerine yoğunlaştım. Bunlardan biri yeniçerilerin emlaklarına ne olduğuydu. Bildiğiniz gibi yeniçeriler hem İstanbul'da hem İmparatorluğun diğer bölgelerinde belli bir emlak ve mal varlığına sahiptiler. Bildiğiniz üzere her yeniçeri ortasının bir sandığı vardı. Bu sandık bir nevi o yeniçeri ortasının bütçesi gibiydi ve yeniçeri ortasının hem savaşta hem normal hayatta harcamalarını bu sandıktan yapıyorlardı. Peki bu sandıktaki para nereden geliyordu? Her şeyden önce üç aylık ulufeden bir kısım para devlet tarafından bu sandığa aktarılıyordu. Yeniçeri arasından varisi olmadan ölenlerin emlakları ve paraları da bu sandığa geçiyordu. 18. yüzyılın sonuna ya da 19. yüzyıla baktığımızda yeniçerileri ortalarının bütün harcamaları bu yeniçeri sandığından yapılıyordu. Artı bu yeniçeri sandıkları yeniçeri mütevellileri tarafından bir şekilde para vakfı olarak işletilmekteydi. Özellikle bu Vaka-i Hayriyye sonrası devlet tarafından hazırlanan muhalefat defterlerine baktığımızda, yeniçerilerin bu sandıklardan esnafa ve sivil halka borç verdiğini görüyoruz. Para vakfı gibi isteyenlere ve de bir şekilde rehin gösterenlere bu sandıklardan para verilmekteydi. Ama bu rakamlar sarrafların kredi ilişkileri ile karşılaştırıldığında son derece mütevazı rakamlardı. Bu yeniçeri ortalarından borç alan insanlar içinde küçük esnaf, dul kadınlar, gayrimüslimler vardı ve bunlara verilen krediler 100 kuruş, 200 kuruş, 300 kuruş, ya da en fazlası 5000-6000 kuruşa ulaşan miktarlardı. Bu meblağları aynı dönemin Yahudi ya da Ermeni sarraflarının devlet adamlarına vermiş olduğu 8,5 milyon kuruş-

luk krediler ile karşılaştırdığımızda son derece az meblağlar oldukları anlaşılır. Buradan ortaya çıkan şu: Yeniçeriler kendi sandıklarından küçük esnafa ve dar gelirlili ya da alt sınıf insanlara borç vermekteydi. Bu borçları %10'luk bir faizle vermekteydiler ve buradan gelen gelirler de ortanın masrafları için harcanmaktaydı. Tabi bütün bu kredi ağının ve ilişkilerinin sonuçlarından biri yeniçerilerin bu halk kitleleriyle çok yakın temas halinde olmasıydı. Yani yeniçerilerin hem küçük esnafa hem bu alt sınıflarla çok yakın ilişkileri vardı. Tabi bu ilişkiler sadece kredi ya da borç verme şeklinde değildi. Yeniçeriler çok farklı şekillerde değişik kentli gruplarla, alt ya da orta sınıflarla yakın ilişkilere sahiptiler.

Yeniçeriler ortadan kaldırıldıktan sonra ne oldu peki? En basitinden devlete ve yönetici elite muhalefet edecek kimse kalmadı artık. Halet Efendi'nin söylediği ünlü bir söz devamlı tekrarlanır. Halet Efendi'ye yeniçerilerin kaldırılmasının mümkün olup olmadığı sorulur. Halet Efendi "Tabi, çok kolay, yeniçeriler kaldırılabilir" der ve "ama o zaman aslanımı kim zapt edecek" diye de ekler. Aslanım dediği de aslında II. Mahmut'tur. Vaka-i Hayriyye'den sonra gerçekten ortada merkezi otoritenin politikalarını kontrol edecek veya dengeleyecek çok fazla kimse kalmadı. Alt sınıfların ya da orta sınıfların politikaya müdahalesi açısından Vaka-i Hayriyye aslında ilerleme değil, bir anlamda gerilemeydi. Bu açıdan belki biz çok alıştığımız bu modernleşme anlatısını farklı açıdan yorumlayabiliriz. Yani aslında devlet belki de halkın kendi yapabileceği ya da kendi kendine zaten oluşan bir süreci tamamen kendi tekeline aldı. Hem yeniçerileri, hem ulemayı susturdu ve devletin yaptığı şeylere muhalefet edecek kimse kalmadı. Devlet istediği gibi bu modernleşme sürecini manipüle edebildi ve tekeline aldı. Sonuç olarak Vaka-i Hayriyye bir ilerleme miydi yoksa tam tersi miydi benim açımdan çok tartışmalıdır.

Bunun dışında diğer önemli bir nokta şudur; yine resmi anlatıda Vaka-i Hayriyye'ye halktan çok fazla tepki olmadığı söylenir. Yani yeniçeriler kaldırıldıktan sonra halk bu olayı gayet memnuniyetle ve minnetle karşılamıştır. Esat Efendi'ye ya da diğer kaynaklara bakarsak böyledir. Ama yine bu vakanüvisleri ya da diğer kaynakları dikkatli okuduğumuzda ya da devlet belgelerini dikkatli biçimde okuduğumuzda görüyoruz ki aslında Vaka-i Hayriyye'ye karşı önemli bir tepki var. Erzurum, Sivas gibi bazı şehirler belki tepkisiz kolay kabul ediyorlar yeniçeriliğin kaldırılmasını, ama mesela Bosna'da Vaka-i Hayriyye'ye karşı yaklaşık yedi sekiz ay süren ve yansımaları daha sonraya giden bir isyan oluyor. Ya da aynı şekilde Tokat'ta, Antep'te ya da diğer bazı şehirlerde yeniçeriler devlete karşı ayaklanıyorlar. Edirne'de devlet ancak şiddet ve baskı kullanarak Vaka-i Hayriyye'yi kabul ettirebiliyor. Baktığımızda hem İstanbul'daki bu olaylarda hem de Edirne, Bosna ya da Antep gibi olaylarda idam edilen ya da yok edilen, öldürülen yeniçeri sayısının 5000-6000 kadar olduğu

tahmin ediliyor. Belki bundan daha fazla bir rakam da ülkenin değişik yerlerine sürülüyor. Vaka-i Hayriyye'den sonra bütün yeniçeri unvanları ve tabirleri yasaklanıyor. Mesela kimse birbirine ağa, beşe, alemdar filan diyemiyor. Yeniçeri nişanları ortadan kaldırılıyor, yeniçerilerle ilgili belgelerin bir kısmı Ayasofya Hamamı'nda yakılıyor, hepsi olmasa da sembolik olarak bazı yeniçeri mezar taşları tahrip ediliyor.

Devlet yeniçerilerden niye bu kadar çok korkuyor? Bana göre asıl sebep, yeniçerilerin yaptığı muhalefet, yani devletin yaptıklarını sorgulamaları. Devletin uygulamalarına direniş ile bağdaştırıldıkları için devlet bunlardan bu kadar korkuyor. Bu yüzden de II. Mahmut yeniçeri adının yeryüzünden silinmesi için gereken bütün tedbirleri alıyor. Uzun vadede bu çok fazla da başarılı olamıyor. Yeniçeri tehlikesi geçtikten sonra mesela bir askeri müzeye yeniçeri modelleri getiriliyor, ya da yine mehter takımı kurularak yeniçerilik bir şekilde tekrar hatırlanıyor. Ama ilk başta dediğim gibi devletin temel amacı yeniçerilerin temsil ettiği devlete karşı muhalefetten kurtulmak. Aslında ne askeri modernleşme ne de teknolojik modernleşme yeniçerilerin kaldırılmasının asıl sebebi değil. Asıl sebep yeniçerilerin siyasi olarak devlete muhalif duruş sergileyebilmesi ve Osmanlı elitinin ya da Osmanlı seçkinlerinin hem halkın siyasete karışmalarını, hem de kendilerine karşı muhalefeti istememeleridir. Peki, niye Osmanlı eliti tarafından ortaya atılan bu anlatı Cumhuriyet eliti tarafından çok fazla sorgulanmadan hâlihazırda büyük bir isteklilikle kabul ediliyor? Çünkü aynı şekilde Cumhuriyet eliti de aslında halkın çok fazla siyasete karışmasını istemiyor. Ve bu yüzden belki Osmanlı elitiyle Cumhuriyet eliti arasında bir devamlılık var.

Teşekkür ederiz. Bu sunum etrafında soru ve katkılarınızı bekliyoruz. Ben önce Fatma Sel Turhan hanıma söz vereceğim. Kendisinin daha önce bu konuyla ilgili bir master çalışması vardı. Şimdi devam ediyor doktora sanırım.

Doktorada devam ediyorum, evet. Ben öncelikle sizin masterda neyi çalıştığınızı merak ediyorum.

Master tezim Doğu Anadolu ve Kuzey Irak'taki aşiretler üzerine. Yani master tezimin doktora tezime alakası yok.

Ben şu anda Bosna'daki isyanı çalışıyorum. Yüksek lisans tezimden sonra o alana yöneldim. Yeniçeriliğin kaldırılması sürecinde Bosna'da niçin bu kadar ciddi bir isyan olduğu çok ciddi kafama takıldı. İlk bakışta yedi ay gibi görünüyor. Ancak biraz daha yakından bakınca gördümki bu isyan yedi yıl fiili olarak devam ediyor ve ondan sonra da üç yıl kadar da bir sakinleştirme dönemi var. Yani Bosna'da sakinliğin yakalanması yaklaşık on yıllık bir zaman alıyor. Ki ondan sonra da, Tanzimat döneminde yeniden Bosna isyanı başlıyor.

Peki yeniçerilik olarak mı geçiyor? O yedi yıl boyunca devamlı yeniçeri isyanı olarak mı devam ediyor?

Evet. En son 1831-1832'de mesela, hâlâ yeniçerilik olarak geçiyor. Tabi sadece yeniçerilik değil buradan kasıt. Bütün Bosna'daki sistemin değiştirilmesi söz konusu. Ama onların asıl argümanlarından birisi de o eski sisteme, yeniçerilik sistemine dönme istekleri. Yani yeniçeri isyanlarının kısa bir dönemi değil, çok daha uzun bir dönemi kapsayan bir süreci var. Ben şundan bahsetmek istiyordum. Reha Çamuroğlu'nun Son Yeniçeri romanını muhtemelen görmüşsünüzdür okumuşsunuzdur... Sizin de söylediğinize benzer bir süreçten, aslında benzer noktalara dayanarak bahsediyor Çamuroğlu.

Aslında o iddia daha eskiye, Namık Kemal'e kadar gidiyor. İlk defa Namık Kemal ilk olarak yeniçerilerin muhalefetinin öneminden bahsediyor. Ondan önce Çamuroğlu'ndan önce Şerif Mardin, Tamer Timur da benzer şeyler söylüyor.

Son dönemde olması açısından söylüyorum. Bu konuyla alakalı en son yazılan romanlardan birisiydi. Orada da yeniçerilerin cumhuriyetin oluşturacağı ve kaldırılmamış olsaydı Cumhuriyet'i ilan edecek grubun yeniçeriler olacağı şeklinde bir düşünce var. Tabi bu bana çok uç görünüyor. Bunlar muhalif kaynak tabi ama bunları tamamen muhalefetin ana merkezi gibi göstermek ne derece doğrudur, o tartışmalı. Bir de tezinizi okudum, esnaf ilişkilerinden bahsediyorsunuz. Kafadar'ın bunları 'lumpen' esnaf olarak adlandırması söz konusu ve siz de bunların orta sınıf esnaf ilişkilerine katıldığını söylediniz. Daha ileri düzeyde yeniçeri yok mudur? Ya da bu konuda kesin bir bilginiz var mı?

Kafadar'ın yeniçerilerin çoğunlukla lumpen esnaf olduğu iddiası master tezinde yazdığı bir şey. Ama sanırım Kafadar da büyük ihtimalle o lumpen esnaf tezini artık savunmuyor. Eldeki bilgiler yeniçerilerin büyük bir kısmının küçük esnaf olduğunu gösteriyor, sokakta seyyar satıcılık yapan, daha az vasıflı işlerde çalışan yeniçeriler kadar, kendi dükkanı olan küçük ve orta büyüklükte işletmelere sahip yeniçeriler de var. Daha ileri seviyelerde gayet zengin esnaf ya da tüccar yeniçerilere ben çok rastlamadım ama olmaları mümkün. Mesela İstanbul ile Eflak ve Boğdan arasında önemli bir buğday ticareti var. Ve bu buğday ticaretini yürüten tüccarların ve kaptanların önemli bir kısmı yeniçeriydi. Burada ufak bir ticaretten değil, gayet büyük bir ticaretten bahsediyoruz. Ama benim incelediğim defterlerde ortaya çıkan şey, yeniçerilerin çoğunlukla küçük ya da orta sınıf esnaf olduğuydu. Aynı şekilde mesela yine bu esame defterleriyle ilgili şu söylenebilir: Burada maaş alan insanların bir kısmı ekâbirin yani Osmanlı ricalinin hizmetkârları. Bunlar esasında yeniçeri bile değil. Yeni yeniçeri

ulufelerinin önemli bir kısmı Osmanlı ricali ve onların hizmetkârları tarafından alınıyordu. Ben bir de kalebent defterlerine, Vaka-i Hayriyye'den sonra sürülen yeniçerilere baktım. En önemli görülebilecek esnaf arasında sadece lonca ket-hüdaları ya da yiğitbaşları var. Onun dışındakiler daha çok küçük esnaf.

Ben bir kaç soru soracağım. Değindiniz bir iki isyan olayı var. Bu olayların sürecine baktığımızda yeniçeri-ulema ilişkisi nasıldır? Bu ilişkinin sistemin işleyişindeki yeri nedir? Bu isyanlar sırasında veya sonrasında ulemanın tavrı nasıldır?

Özellikle 1807'de ulemanın tavrı çok belirleyici oluyor. Yani 1807'de ulema yeniçerilere destek veriyor. Gerçi ulemayla yeniçeri ilişkisi zaten biraz sorunlu bir ilişkidir. Yani hiçbir zaman tam bir birtiklilik olmamıştır. Ama 1807'de ulemadan tam bir destek var. 1808'de Alemdar vakasında ulemanın üst kesimi desteklemiyor ama daha altlardan yeniçerilere destek geliyor. Özellikle Şeyhülislam yeniçerilere karşı çıkıyor. Ama bu sefer Rumeli ve Anadolu Kazaskerleri destekliyor. Yine 1826'ya baktığımızda ulemanın bir kısmı yeniçeriliğin kaldırılmasını destekliyor ama mesela yeniçeriliğin kaldırılması ya da isyancıların üzerine yürünmesi kararını alan meşveret meclisinde hâlâ buna karşı çıkan ulema da var. Mesela ulemadan biri "yeniçeri demek halk demektir bunların üzerine gitmek caiz değildir" diyor. Bu anlamda tahmin ediyorum ki nasıl 1826'da yeniçerilerin üst tabakası devlet tarafındaysa yine ulemanın üst kademesinin de büyük bir kısmı devlet tarafında. Ama bu bir mahalle imamı seviyesinde ya da alt ulema seviyesinde ne kadar gerçekleşiyor, o biraz şüpheli. Mesela yine esame defterlerinden yeniçeri maaşı alan imamların ve müezzinlerin olduğu görülüyor. Ama dediğim gibi ulemanın yekpare bir duruşu yok. Mesela Nizam-ı Cedid akla gelince Kuşmani diye bir isim akla geliyor. Kuşmani tam bir yeniçeri düşmanı ve alt sınıf ulemadan geliyor. Ve Nizam-ı Cedid boyunca bu adam camilerde devamlı yeniçerilere hakaret dolu vaazlar veriyor. Yani ulemanın yekpare bir duruşu olduğunu söyleyemeyiz. Dediğim gibi 1807'de neredeyse bütün hepsi destekliyor. O da büyük ihtimalle Nizam-ı Cedidi çok fazla desteklemedikleri için. 1808'de de biraz şüpheli ama 1826'da giderek devlet tarafına kayan bir tavırları var. Ama 1826'da bütün ulema devleti destekliyor demek biraz yanlış. Büyük ihtimalle hâlâ karşı çıkan ulema da var. Devletin de bu 1826 isyanında yeniçerilerin bütün başı kavukluları keseceğiz, ailelerini esir edeceğiz vesaire şeklinde bağırdıkları yönünde bir propagandası var. Büyük bir ihtimalle bu sadece bir devlet propagandası, ancak yine de ulemayla yeniçeri ilişkilerinin iyice gerildiğine delil olabilir. Tabi bunlara dikkatli yaklaşmak lazım...

Bir argüman söylediniz, ulemanın karşı çıkma sebebi olarak 'yeniçeri halktır' diye. Buna benzer başka argümanlar da var mı rastladığınız?

Bir tek Lütfi'de rastladım buna. O da biraz müphem bir argümandı ama Ahmet Cevdet Paşa'ya göre en azından Lütfi biraz daha tarafsızdır. Lütfi bir esnaf ailesinden gelir ve çok enteresan bilgiler verir. Mesela 1826'da ordu ya da devlet tarafları yeniçeri kışlalarını bombardıman ederken bir kısım halk da ölüyor orada. Aynı şekilde bu yeniçeri kışlaları yandıktan sonra enkaz arasından bazı kadınlar çocuklar falan bile çıkıyor Bundan sadece Lütfi bahsediyor, başkaları bahsetmiyor. Lütfi de kazaen bu insanlara ateş edildi diyor, ama büyük ihtimalle bunlar bir şekilde yeniçeri destekçileriydi ve bilinçli bir şekilde öldürüldüler...

Bu açıdan belki II. Mahmut'un ulemayı yanına çekebilmek için daha önce yapmaya çalıştığı şeylerden biraz bahsetmek lazım. II. Mahmut'un Nakşibendilik ve Mevlevilik gibi tarikatlarla çok yakın diyalog kurması ve Bektaşiliği daha alt sınıfların bir tarikatı gibi göstermesi, ulemayı etkilemek açısından önemli. Bence ulema bundan ciddi manada etkileniyor. Ve ulemayı yanına çekmeye çalışırken kullandığı şeyler de sürekli yeni iş alanları, sektörleri açmak ve ulemanın maaşlarında ciddi düzeltmeler yapmak. İlk defa yeniçerilerin, mesela İmam Muhammed'in bir kitabı dağıtılıyor. "İslam ve Cihad" diye. II. Mahmut'un Nakşibendî, Sünni duruşunu destekleyecek manevraları olduğunu görüyoruz.

Evet. Ancak bütün yeniçeriler Bektaşî'ydi demek çok doğru bir şey değil ve aynı şekilde yeniçerileri destekleyenler sadece Bektaşîlerdi demek de aslında yanlış. Yeniçeri dediğimiz kesim çok geniş bir kesim. Mesela bugün bazıları yeniçerileri Bektaşî diye destekliyor, olayı Vaka-i Şer'iyye falan ilan ediyor. Bütün yeniçeriler Bektaşî'ydi diye bir şey yok. Mesela baktığım maaş defterlerinde yeniçeri maaşlarından bir Bayramî tekkesine bağış yapıldığını gördüm. Belki daha başka maaş defterleri incelendiğinde başka tekkelere bağış yapıldığı vs. de çıkabilir ortaya. Doğru yeniçerilerde belli bir Bektaşî tınısı var ama hepsi öyledir demek biraz yanlış. Kesin karşı çıkamıyorum ama hepsinin Bektaşî olduğu biraz şüpheli bence.

Ben bir şeyler söylemek istiyorum. Yeniçerilerin daha orta ve alt tabakanın bir nevi sözcülüğünü yaptığı, bu yüzden de incelediğimiz şeyin bir toplumsal hareketi bastırma hareketi olduğunu göstermesi önemli. Ve benim aklıma şu geliyor. Acaba algıda yanılıyor olabilir miyiz? Mesela bugünün kavramlarıyla konuşurken genelde öyle bir tereddüd oluyor insanın. Çünkü halk tabakalarının karar alma mekanizmasına katılması tarihsel süreçte bir ilerleme gibi görülür. Çünkü biz Batı normlarını esas alıyoruz ve Batı'da bu iş böyle olduysa bizde de bunun iyi kabul edilmesi lazım gibi bir algımız var. Bütün üçüncü dünya ülkelerinin, doğulu ülkelerin temel sorunu şu; Batı'ya benzemediğiniz ölçüde az gelişmiş, totaliter, despot görülürsünüz. Şayet

toplumsal anlamda yeniçeriler bir muhalefeti temsil ediyorlardıysa ve devlet kendi işleyişine onları katmak istemediyse buradan bugünkü Cumhuriyet'le bağlantı kurarak çeşitli kanaatlere varmak istiyoruz. bu gerçekte neyi ifade eder? Bu orta ve alt sınıfların veya bizzatıhi yeniçerilerin kendisinin özgürlükçü, daha modernlik taraftarı, daha katılımcı olduklarının kanıtı nerededir? Yani iktidara muhalefetlerinin kanıtı ortada. Ama onların savunduğu değerler nedir? Bugün birçok ülkede, sadece Türkiye için demiyorum, birçok az gelişmiş ülkede toplumsal hareketler ilerlemeci olmak zorunda değildir. Çünkü devlet aygıtı Batı eğitilmiş, Batı düşünelü adamların elindedir. Kendi ülkesinin iyiliğini düşündüğünü düşünen adamların elindedir ve ciddiye ya totaliter ya yarı totaliterdir. Ama buna karşı olan toplumsal muhalefetin ilerlemeci olduğuna dair herhangi bir kanıt yoktur. Ama Cumhuriyet'le siz bunu bağladığınız vakit sanki böyle bir bulgunuz varmış da siz bunu bizden gizliyormuşsunuz gibi oldu. Nereden varyorsunuz bu sonuca?

1821'de yeniçeri temsilcilerinin ya da esnaf kethüdalarının meşveret meclislerine katılmalarından. Bu bence kendi başına son derece önemli bir şey. 1820'lerde belki İngiltere'de veya Almanya'daki bir politikacıya da bunu söylemeniz, o bile büyük ihtimalle Osmanlı elitininkine benzer bir tepki verecekti. Yani bu ayak takımı nasıl olur da devlet karar verme mekanizmasına katılır ya da bunu etkilemeye çalışır diye. Tabii orada belli bir nokta var. Orada haklısın. Batı normuyla bakıyoruz. Ama bunlar aslında bir şekilde evrensel de. Halkın bir şekilde siyasete katılması ya da halkın kendini ilgilendiren kararlara etki etmesi dolaylı olsun dolaysız olsun önemli şeyler, batıda ortaya çıktı, ya da batılı kavramlar diye yanlış ya da burada uygulanamaz şeyler değil. Bu açıdan belki yeniçeri muhalefetini 1800'lerle kısıtlamamak lazım. Belki daha geriye götürebilmek de mümkün. Bu açıdan bu topraklarda ya da bu ülkede böyle bir geleneğin olduğunu söyleyebiliriz. Bunun tersi anlatımda, yine Cumhuriyet'in anlatımında; Osmanlı'da hiçbir şekilde halk siyasete katılmamaktaydı, başta bu biraz karikatürize tabii, başta sultan ya da bir elit vardır ve hiçbir zaman bu halkın böyle bir geleneği yoktur demek. O yüzden çok partili rejime geçilirken bu halk buna alışkın değil, alışana kadar biraz bekleyelim falan gibi bir argümanlar da ileri sürüldü. Aslında benim göstermek istediğim burada böyle bir gelenek var. Başlı başına bir meşveret geleneği var. Ve bir şekilde artık iyice karikatürize olmuş ve doğu ile ilişkilendirilen oryantal despotizm kavramı çok tartışmalı bir kavram. Aslında kavramlaştırıldığı şekli ile bu topraklarda belki asla olmamış bir şey. Bu yüzden, belli bir muhalefet geleneğini göstermek açısından bile yeniçerilerin bu rolünü vurgulamak önemli. Bu ülkede orta sınıflar, alt sınıflar ya da vesaireler devamlı siyasetle ilgilenip siyasete katılmaya çalışıyorlar. Bunu bazıları belki "ayak sınıfının siyasete karışması" olarak tanımlayabilir ama benim açımdan

bu bir şekilde olumlu bir şey. Yeniçeriler adına söylenmesi gereken olumlu bir özellik. O yüzden tezde biraz daha açık bir şekilde telaffuz ettim.

Ben de kabaca sizin gibi düşünüyorum. Aslında farklı düşünmüyoruz. Ben bilerek öyle bir soru sordum. Ama eğer kâğıda dökülmüşse belki şunu duymak isteriz. Mesela meşveret meclisine girmiş olan yeniçeri orada neyi savunur, devleti mi? Neyi savunuyor ve neyin temsilcisi oluyor? Mesela II. Mahmut modern bir ordudan yanayken, yeniçeri buna karşı çıkıyor mu? Ya da biz de öyle bir yapılanma taraftarıyız ama şöyle olmalı mı diyor?

Bu kadar ayrıntılı girmediğim için çok açık telaffuz etmiyorum. Tezde de bunu çok açık telaffuz etmedim. Bunun üzerinde daha fazla çalışılması lazım. Bütün bunlara aslında biraz da vakanüvis tarihlerden ya da belgelerden çıkan bilgiyle ulaşıyorum ama bunun biraz daha üzerine gidilmesi lazım. Bu 1821'deki olay neydi? Gerçekten bu insanlar ne istiyordu? O meşveret meclislerinin de tutanakları bilmiyorum bulunabilir mi, bulunamaz mı, bulunursa nerede bulunur? Ama dediğim gibi şu anlatım çok basit kalıyor: Bu insanlar modern ordu istemiyordu, modernleşme istemiyordu. Devlet geldi, bunların hepsini yaptı... Mesela belli bir noktadan sonra yeniçerilerin artık askerlikle de alakaları pek kalmıyor. Aslında en azından 19. yüzyılın başında artık savaşlara pek gitmiyorlar. Bu açıdan şunu da sorgulamamız lazım: Yeniçeriler modernleşmeye ne kadar karşıydı ya da orduda modernleşmeye karşı mıydı? Bunu iddia ederken resmi kaynaklara dayanıyoruz. Esat Efendi de, Ahmet Cevdet Paşa da yeniçeriler "biz keçeğe pala sallayıp testiye kurşun atarız. Biz talim bilmeyiz" vesaire gibi argümanlara sahip. Ama aslında yeniçerilerin hepsinin bu gibi bir mantığa ve düşünceye sahip olup olmadığının kanıtı nedir, belki bunlar fazla kanıt olmayan ve vakanüvisler tarafından yeniçerileri kötülemek için kullanılan karikatürize argümanlar.

Belki buradaki temel problem II. Mahmut'un yeniçeriye ait bütün malzemeyi toplattırıp Ayasofya külhanında yaktırmış olması. Bizim yeniçeriler hakkında öğrenmiş olduğumuz şeyler de dolayısıyla hep devlet merkezli arşivlerde yer alıyor. Yeniçerilerin kendilerinden hiç malzeme kalmamış. En temel sebep bu.

Orada hepsini yakmıyorlar gerçi, arşivlerde birçok şey kalmış. Büyük ihtimalle esameler falan külhanda yakılıyor. Yakılan belgelerin ne olduklarını çok da iyi bilmiyoruz. Bir kısmı yeniçeri kışlalarında yanıyor zaten. O açıdan belge var aslında da...

Ama benim şu ana kadar gördüğüm kadarıyla yeniçerilerin kendisinden kalan ciddi bir belge yok. Oysa devlet merkezli çok sayıda belge var ve çalışmaya çok da açık bir alan.

Hiç arz, ruz, tevcih yok mu o dönemde?

Onlar var. Hatta yeniçerilerin kendi aralarındaki mektupları da var. Ama onlar daha çok maaş talepleri vs. ile ilgili. Şu anda elimizde yok ama yazmalar arasında belki bir yeniçeri tarafından yazılmış, yeniçerilerin bakış açısını yansıtan bir yazma çıkabilir.

O zamanki yeniçeri-devlet ilişkileriyle günümüzdeki ordu- siyaset ilişkileri arasında bir takım benzerlikler dikkatimi çekti. Reformlara muhalefet o zaman da vardı. Bugün de Avrupa Birliği yolundaki reformlara ordunun muhalefet ettiğini görmekteyiz. O zamanki yeniçerilerle günümüzdeki ordu ne kadar benziyor?

Aslında her şeyden önce, o zamanki yeniçeriler bugünkü ordudan çok daha sivil, onu söyleyebilirim. Yani o açıdan karşılaştırmak biraz sakıncalı. Yani yeniçeri dediğimizde ordu-devlet ilişkisi falan aklımıza geliyor ama...

Benzerlikler de var. Mesela ordunun da ekonomik teşebbüsleri var OYAK gibi.

O benzerlikleri yapmak gerçekten günümüz siyaseti için çok çekici, ama bence yeniçeriler daha farklı bir şeyi temsil ediyor. Bir noktadan sonra askerlikle çok fazla ilişkileri de yok aslında. Belli bir ayrıcalıklı sınıf açısından konuşuyorsak, tamam. Bir ayrıcalıklı sınıftan bahsediyoruz. Ama düşünüş tarzı açısından çok daha sivil bir gruptan bahsediyoruz. O yüzden şimdiki ordu ne kadar toplumla alakalı alakasız, tartışılabilir, ama o açıdan benzerlik kurmak aslında biraz zor.

Ne kadar sivil? Kışlalarda mı yaşıyorlar yoksa ara sıra mı kışlalara geliyorlar? Aileleri var mı?

Çok azı kışlalarda yaşıyor. Zaten kışlalar çok kötü durumda. Özellikle 17. yüzyıldan itibaren öyle. Resmen dökülüyor. Ve içinde kalmak ve yaşamak çok kimsenin isteyebileceği bir şey değil. O yüzden ancak bekârlar ya da çok kötü durumda olanlar kışlada kalıyor. Onun dışındakiler zaten evli vesaire, hepsi şehrin değişik bölgelerinde oturuyor. Çok az bir kısmı disiplinli askeri bir hayat yaşıyor, diğerleri tamamen kentle iç içe vaziyette.

Bunlar savaş zamanlarında mı toplanıp savaşa gidiyorlar?

Savaş zamanlarında toplanıp gitmeleri gerekiyor. Ama vâki olan devamlı bir pazarlık. Padişah ya da sadrazam ne kadar asker istiyorsa onun yarı sayısında ya da daha az yeniçeri sefere gidiyor. Ya da yeniçeriler kendi yerlerine adam buluyorlar ve bir şekilde taslakçıları yolluyorlar. Belli bir noktadan sonra kendileri

gitmek istemiyorlar ve şehirde ne kadar hamal, dilenci vesaire varsa bir şekilde onları gönderiyorlar. Ya da Anadolu'dan gelen gönüllüler yeniçeri bayrağı altında toplanıp yeniçeri gibi gönderiliyor. Ve gerçekten yeniçerilerin belli bir noktadan sonra, artık askeri özellikleri çok fazla kalmıyor gerçekten.

Tam bu bağlamda şunu sormak lazım. Biraz önce siz de bir cümleyle değindiniz. Bu muhalefeti ne kadar geriye götürebiliriz? Bu dönem için, 16. yüzyılın sonu 17. yüzyılın başından itibaren, temel argüman esnafların yeniçeri içindeki ağırlığının artmış olması ve "yeniçeri ocağının bozulması". Burada yeniçerilerin muhalif bir kanat haline gelmesiyle yeniçerilerin bozulması diye anlatılan süreç paralel midir? Acaba bozulmayı orada mı aramak gerekir?

Aslında bozulmayla söylenmek istenen o, belki bir şekilde yeniçerilerin merkezden çevreye kayması, devletin bir kurumu, bir organiyken giderek devlete ya da seçkinlere muhalefet etmesi. Aslında devletin gözünde bozulma belki o. Tabi şu da inkâr edilemez bir gerçek aslında, savaşlarda alınan mağlubiyetler de sadece yeniçerilere mal edilemez, bu çok dar bir bakış açısı olur. Pek çok sebebi var bunun. Lojistik sebebi var, stratejik süreçte yönetimle ilgili sebepleri var, pek çok farklı sebebi var. Bir şekilde XVIII. yüzyılın sonu ve XIX. yüzyılın başında yeniçeriler günah keçisi haline geliyorlar aslında. Nasıl mesela *Cevdet Tarihi'*nde Halet Efendi kötü adam karakterini oynayanlardan biriyse, döneminde olmuş her kötü şey Ahmet Cevdet Paşa'ya göre Halet Efendi'den bilinirse, bütün yenilgiler de yeniçerilerden biliniyor. Çünkü yeniçeriler sonuçta bir şekilde kaybetmiş ve ortadan kaldırılmış bir grup. Özellikle Vaka-i Hayriyye'den sonra onları suçlamakta pek bir beis yok bu açıdan.

II. Mahmut'un 1826'ya çok iyi hazırlandığını söylediniz. Bunu biraz daha açmanızı isteyeceğim. İkincisi de acaba bu süreç sadece II. Mahmut'un başarısı değil de, bu müessesenin halk nezdinde biraz daha yıpranmış olduğu bir zaman mıydı? Bu yıpranmadan neyi kastediyorum? Artık yeniçerilerin askerlikle ilgili olmayışı, maaşlarının ulufe gibi dağıtılıyor oluşu, bu kurumun da yıpranmış olması, halkın tepkisinin kolay propaganda edilebilir bir duruma gelmesi vs. Tabi bu tezin temel argümanından ayrı bir durum, ama onu merak ediyorum. Belki bu kurum gerçekten tarihsel sürecini bitirmiş olabilir.

II. Mahmut hazırlık olarak yeniçerilerin liderlerini yok ediyor. Özellikle yeniçeriler isyana katılırken orta seviyedeki zabıtlar yani odabaşları, mütevelliler, ustabaşları vs. yeniçerileri organize etmekte ya da isyana sevk etmekte son derece büyük bir rol oynuyor. Özellikle II. Mahmut bu konuda ünlü olan yeniçeri odabaşlarını vesaireyi ya sürüyor ya bazı bahanelerle idam ediyor ve bu kademeyi tamamen yok ediyor. Bunların çok azı II. Mahmut'un tenkilinden kurtulabi-

liyor. Bunun dışında ben de bahsettim, arkadaş da bahsetti. II. Mahmut ulemayı bir şekilde yanına çekmeyi başarıyor. Bu maaş meselesinde halka bir şekilde vaat veriyor. Esameleri alanlara paralarını almaya devam edeceklerini vaat ediyor ki bunu sonra tutmuyor. Yeniçerilik kaldırıldıktan sonra insanların çoğu ya korkuyor esameyle gidip maaş almaya ya da gidince senin halin vaktin yerinde bunun üçte birini, dörtte birini verelim sana deyip kalanını devlete alıyorlar. Ya da bir şekilde parayı vermiyorlar. Onun dışında dediğim gibi belli şeyleri, özellikle topçuları, humbaracıları askeri açıdan güçlendiriyor. Onları yanına çekmek için iltifatlarda bulunuyor, maaşlarını artırıyor. Onları tamamen devletin yanına çekiyor. Bunun dışında belki diğer bir nokta yeniçerilerin miadlarını doldurmuş olması... Burada şunu kastediyorum; yeniçeriler dediğimizde daha çok küçük esnaftan ve loncalardan bahsediyoruz sonuçta ve bu loncalar XVIII. ve XIX. yüzyılın başlarında, özellikle yurtdışıyla olan ticaret sonrasında, ekonomik güçlerini kaybettikleri bir süreç içerisine giriyorlar. Ekonomik olarak güçsüz durumdaylar. Yani belki de devletin bunları 1826'da kolayca ortadan kaldırmasının sebebi aslında bu. Devlet gözünden bakarsanız, devlet hem bunlardan çok fazla vergi alamıyor, hem de bunlar devletin gücünü kullanarak hammaddeleri vs. serbest ticarete aykırı şekilde kendilerine toparlamaya çalışıyorlar. Hem devlete muhalefet ediyorlar ve askeri açıdan bir faydaları yok hem de devletin vergi gelirlerinin büyük kısmını yeniçeri maaşlarını ödemek için harcanıyor.

Çıkar dengesi...

Ve devlet gelirinin büyük bir kısmını dış ticaretten kazanmaya başlıyor artık. Bir bakıma dış ticaret ve gayrimüslim tüccarlar daha önemli hale geliyor. Bu açıdan yeniçeriler artık ekonomik açıdan da kuvvet kaybetmiş kesimler. Devlet açısından gözden çıkarılabilir kesimler. Çünkü devlet açısından en kolay vergilendirilebilir kaynaklar dış ticaret kaynakları. Bu anlamda; Baltalimanı Antlaşması'nda devletin dış ticaretten belli oranda bir gümrük vergisi almaya razı olup, iç gümrük ve transit vergileri ile yed-i vahit sistemini kaldırmayı kabul etmesi tesadüf değildir. Devlet kendi gelirlerini arttırmaya çalışıyordu. O açıdan da yeniçeriler artık gözden çıkarılabilir, kurtulunması gereken bir grup haline geliyor. Ekonomik açıdan da artık giderek daha fakirleştikleri için ortadan kaldırılmaları 1826'da daha kolay oluyor.

1826'daki hadiseye tepki gösterilen yerler olduğunu söylediniz. Sivas'ta yok dediniz mesela. Ama Tokat'ta var dediniz. Bunun sebeplerine dair bir bilginiz var mı?

Bunlara çok ayrıntılı girmedim. Ama özellikle Tokat'ta bir ulema-yeniçeri işbirliği var. Ve Tokat'ta bu yeniçeriliğin kaldırılmasıyla ilgili ferman geldiğinde

oradaki müftü bunu kabul etmiyor ve orada hem yeniçeriler hem ulema buna karşı çıkıyor. Ancak Sivas valisi emrindeki askerlerle gelip burayı kontrol altına alınca Tokat'taki olaylar bir şekilde yatışıyor. Aynı şekilde yine çok ayrıntısı ile inceleme fırsatım olmadı ama Antep'te de belli bir yeniçeri varlığı var. Ama mesela Arap kentlerine baktığımızda, mesela Şam'da Halep'te yeniçeri esnaflıyla oranın yerel eşrafi arasında devamlı bir mücadele vardı. Mesela Halep'in eşrafi devamlı valiyle, devlet adamlarıyla birlikte şehirden yeniçerileri kovmaya çalışıyorlar, yeniçeriler tekrar geliyor, tekrar kovuluyor. Yani bu eyaletlerde de o sıralar daha farklı bir süreç işliyor. Devlet bir anlamda oranın eşrafiyla birlikte, yeniçerileri bazı yerlerde elimine ediyor. Dediğim gibi Şam'da, Halep'te vs. bunlardan kurtulabiliyor. Ama diğer bölgelerde bunu başaramıyor. Belki Tokat'ta böyle. Edirne'de mesela belli bir yeniçeri varlığı var. Ama buna nazaran Erzurum örneği var ki Anadolu'da en fazla yeniçeri Erzurum'da olduğu halde bunlar devlete çok fazla direnmiyorlar. Bu spesifik şeyleri özel bir şekilde, derinlemesine araştırmak lazım. Niye burada böyle oldu, orada öyle oldu. Ben ona çok fazla giremedim.

Tepki verilmeyen eyaletlerdeki eski yeniçeri birlikleri ne oluyor? Âsâkir-i Muhammediye Birliği haline mi dönüyor? Sadece isim mi değişiyor?

Özellikle Erzurum'da öyle oluyor. Erzurum'dakiler Âsâkir-i Muhammediye birliklerine katılıyor. Mesela 1829'da Rus ordusuyla gelen Puşkin'e göre Erzurum'da hâlâ bu insanlar, yani Âsâkir-i Muhammediye, eski kıyafetlerini giyiyor. Ya da Erzurum'da hâlâ bazı yeniçeri ozanları İstanbul'u eleştiren şiirler yazıyorlar. Görünüşte kabul ediyorlar ama alttan alta devam ediyor muhalefet. 1831'de

Bağdat'ta da aynı şeyi görüyoruz. Sadece isim değişiyor aslında. Değişen çok da fazla bir şey olmuyor.

Evet. Belki olay çıkmayan yerlerde karşı çıkılmadığı müddetçe kabul ediliyor. İstanbul'da da öyle. İstanbul'daki bütün yeniçeriler öldürülüyor, sürülüyor diye bir şey yok. Yeniçeriler çok fazla ses çıkarmadıkları müddetçe dokunulmuyor, hatta bir kısmı Âsâkir-i Muhammediye'ye katılıyor. Benzer bir süreç yani.

Başka soru, katkı yoksa Mert Sunar'a çok teşekkür ederiz. Bundan sonraki süreçte herhalde daha detaylı bir şekilde o dediklerinizi çalışma imkânı bulursunuz.

Umarım. Vakit ve imkan olursa... Ben çok teşekkür ederim imkân verdiğiniz için.

Yeniçeriliğin Kaldırılışı Yansımaları

Fatma SEL TURHAN

Dr., Yunus Emre Enstitüsü

Tezimle ilgili konuşmaya kullandığım kaynaklardan başlamam isabetli olacaktır. Konuya dair birincil kaynak olarak çok büyük miktarda eser kaybolduğu ve bilhassa yeniçerilere ait dokümanlar zamanında toplatılıp Ayasofya hamamının külhanında yakıldığı için, çalışmam resmi kaynaklarla sınırlandırılmış oldu. Doğrusu konuya başlarken daha fazla ikincil kaynak ile karşı karşıya kalacağımı düşünmüştüm, hatta bunun çok araştırılmış bir konu olabileceği endişesini taşımıştım. Ancak çok ciddi manada çalışılmış bir konu olmadığını gördüm. Bu konuyla alakalı sadece bir iki çalışma vardı. Onlardan birisi tamamen yeniçeriliğin kaldırılması üzerine yapılmış bir çalışma olan Ride'in çalışması; ikincisi ise Levine'in çalışmasıydı. Ride'in çalışmasında birincil kaynak hemen hemen hiç yok denilecek kadar azdı. Levine'in çalışmasında ise bu konuyla alakalı bölüm son derece kısıtlıydı, 20-30 sayfalık bölümde çok sıkıştırma bilgileri mevcuttu. Dolayısıyla kaynak kullanımı kısıtlı olduğu için belli problemler zihnimde çok aydınlanmadı. Ancak kaynaklar arasında karşılaştırma yaparak, yabancı kaynaklara müracaat ederek, kritik yaparak belli problemleri çözmeye çalıştım. İlk başta da yeniçeriliğin niçin kaldırıldığı, daha doğrusu modernite üzerinden başlamıştım.

Yani Osmanlı modernizmin kökeni nereye dayanıyor ve kesin bir tarih sözü konusu mudur? Bir modernizm, bir değişim için belirli bir tarihten bahsetmek mümkün müdür? Çok net bir tarih olmamakla birlikte yeniçeriliğin kaldırılmasının önemli bir tarih olduğunu gördüm. Ve özellikle II. Mahmut'un reform hareketleri de yeniçeriliğin kaldırılmasına bağlı olduğu için bu konuyu çalışmaya karar verdim. Ve başladığımda, kaynakları okurken rastladığım en büyük mesele

yeniceriliğin kaldırılması sürecinin hep bozulma edebiyatıyla açıklanmasıydı. Yeniçeriler bozuldular, bozulma reformu, reform da onların lağvını getirdi gibi kaba şekilde formüle edebileceğim birçok yaklaşım bütün resmî kaynaklarda mevcuttu. Bu bozulma edebiyatının temelinde “yenicerilerin arasına yeniçeri dışında olan yabancı insanlar girdiler ve zaman içerisinde yeniçeri esas saf alanını kaybetti ve bozulmaya başladı” gibi bir yaklaşım söz konusuydu. Bunların iddiası da yeniçerilerin evlenmeye başladığını, asker-reaya ayrımının artık, özellikle 17 ve 18. yüzyıllarda zaman içerisinde ortadan kalktığını, yeniçerilerin esnaflaş-tığını, iş edindiklerini, evlendiklerini belirten iddialardı. Fakat bu iddiaları incelediğimizde aslında bunların hepsinin ta en başından, yeniçerilerin kurulduğu safhadan itibaren mevcut sorunlar olduğunu görüyoruz. Yani asker-reaya arasında kesin bir çizgi çizmek hiçbir zaman mümkün olmamış. Her iki sınıf arasında geçişler aslında bir hayli yoğunmuş. Asker insanların ticaretle uğraştığı, kendilerine mal mülk edindikleri bilinen şeyler. Hatta bu, çok eski tarihlere kadar gidebiliyor. 1490 yılında Ayasofya Vakfıyesi'nin defterlerinden anladığımız kadarıyla 1490'larda yeniçerilerin dükkân sahibi oldukları, mal mülk sahibi oldukları açık. Evlenmeleri konusunda izin hep III. Murat döneminden sonra verildiği söyleniyor ama bunun için de çok eski tarihlere gidilebiliyor. Esnaflaşmaları da sürekli mevcut bir süreçmiş. Hatta Kafadar bunu “yenicerilerin esnafizasyonu” olarak nitelendiriyor ve bu alanda çok dinamik bir hareketlilik söz konusu olduğunu söylüyor. Kısaca iki yollu, yeniçeriler ve sivil hayat arasında bir trafik söz konusu. Şöyle ki; yeniçeriler iş hayatına atılırken, bir taraftan da sivil insanların yeniçeri unvanı almaya çalıştıklarını görüyoruz. Bu da yeniçerilerin sahip olduğu bir takım imtiyazlara halkın sahip olma arzusundan kaynaklanıyor. Bu tür yeniçeri unvanını alan insanların maaş almadıklarını, yani profesyonel olarak savaşa gidenler dışındaki yeniçerilerin maaş almadığını; ancak vergi muafiyeti gibi imtiyazlardan yararlandıklarını görüyoruz. Tabi bu birçok insanın bu alana girmesi için önemli bir sebep. Ama baktığımızda sonuç itibarıyla bunların hepsinin devletin kendi izinleri dâhilinde, hatta III. Murat'ın kendisinin bizzat teşvikiyile verildiğini, aslında devletin bilgisinin dışında gerçekleşmediğini görüyoruz. Bunlar bana bozulma edebiyatının çok da sağlam temellere dayanmadığını ve yapılmış olan bir hareketi daha sonra makul, yasal gösterebilmek için başvurulan bir metot olduğunu düşündürmüştü. Bizi bu şekilde düşünmeye teşvik edecek bir sürü ilave bilgi de mevcut.

Baktığımızda daha önceki dönemlerde de, yeniçerilik kaldırılmadan önce de bir takım reform teşebbüsleri olmuş. Bunlardan en çok bilineni III. Selim'in ve daha sonra da Alemdar Mustafa Paşa'nın reformu. Fakat ondan önce de, yani III. Selim ve Alemdar'dan önce de belli reform girişimleri olduğunu, bunların küçük çaplı revizyonların ötesine geçemediğini görüyoruz. Yani her zaman için,

özellikle savaşlarda yenilgiler alınmaya başlandıktan sonra “yeniçerilerin artık düzeltilmesi gereklidir” diye sürekli bir edebiyat söz konusu. II. Mahmut’a gelinceye kadar hep zikredilmiş. Ama ilk ciddi teşebbüs III. Selim tarafından yapılmış. III. Selim tarafından yapılması da bence çok önemli, çok kritik. Muhakkak ki durup dururken böyle bir tarih ortaya çıkmamıştır. Fransız ihtilalini, iç etkenlerin dışında dışarıdaki etkenleri de düşünmek lazım. Fransız ihtilali sonrası XIV. Lui’yle etkileşimler, XIV. Lui’yle III. Selim’in yazışmaları ve XIV. Lui’nin mektuplarında yeni düzenden bahsetmesi Selim’i böyle bir şeye teşvik etmiş olabilir. Sonuçta Selim’in böyle bir dönüşümde başarısız olduğunu görüyoruz. Başarısızlığın altında yatan birçok sebep var. En önemlisi de ulemayı kendi tarafına çekememiş olması. Bir taraftan yeniçerilerin kaldırılmayıp, ortada bırakılıp onun yerine Nizam-ı Cedid askerinin, iki yollu bir askeri sürecin yerleştirilmeye çalışıldığını görüyoruz. Alemdar ise zaten Selim’in hareketinin zayıf bir imitasyonunun ötesine geçemiyor. Selim’in öldürülmesi, daha sonra Mustafa’nın tahta geçmesi ve daha sonra Alemdar’ın gelmesi -bu süreci hepimiz az çok biliyorsunuzdur- ve daha sonra II. Mahmut’un tahta geçmesini görüyoruz. II. Mahmut 1808’de tahta geçiyor. Biz 1808’den 1822’ye kadar olan süreçte II. Mahmut’un değiştirme-dönüştürme yönünde herhangi bir hareketini görmüyoruz. 14 yıllık zaman dilimi içerisinde son derece sessiz kaldığını, olayları pasifize etmeye çalıştığını görüyoruz. II. Mahmut’un izlediği bu politika, toplumsal bilincin yok edilmesi açısından, yani belli şeylerin unutturulması açısından aslında özel ve önemli bir politika gibi görünüyor. Ve hatta 1822’ye kadar olan bu dönemde yeniçerilerin belli ölçüde korunduklarını, destek bulduklarını, arada bir kayırdıklarını görüyoruz. Bu açıdan 1822’de Halet Efendi’nin alaşağı edilmesi bir dönüm noktası oluyor. Halet Efendi o dönemde nişancı; fakat kendi görevinin dışında çok önemli pozisyonlara sahip, imparatorlukta el altından birçok olayı idare eden kişi. Yeniçerilerle çok yakın ilişkiler içerisinde. Çok zengin, çok büyük bir servete sahip. Bunu da daha ziyade Yunan ailelerinden temin ettiği rüşvetlerle geliştirmiş. Halet Efendi bir sürü yasal olmayan harekete katılmış birisi olarak karşımıza çıkıyor. Halet Efendi’nin bu kadar önemli pozisyona gelmesi de sanki III. Selim’in o hareketini unutturmak gibi algılanabilir. Bu zaman içerisinde Halet Efendi gibi yeniçeri yanlısı, onunla çok iyi ilişkiler içerisinde bulunan birisi olayları yatıştırmak için kullanılmış olabilir. Ancak 1822’ye gelindiğinde artık sanıyorum ki II. Mahmut zihnindeki birçok şeyi halletmiş durumda. Zamanın geldiğini düşünüyor. Ama birden bire de büyük bir dönüşümün içerisine giriyor. 1822’den 1826’ya kadar geçen o dört yıllık süreç içerisinde yavaş ve planlı bir şekilde hareketini tamamladığını görüyoruz. 1822’de ilk olarak Halet Efendi alaşağı ediliyor. Daha sonraki dönemde, özellikle yeniçeriliğin kaldırılmasında çok önemli rol üstlenecek Hüseyin Ağa diye bir şahıs, henüz bir yeniçeri iken

terfi zinciriyle önemli yerlere getirilmeye çalışılıyor. Ve Hüseyin Ağa'nın belli bir pozisyona ulaşip ondan sonra yeniçeriler arasında kendi gücünü kabul ettirmesiyle birlikte biz artık belli şeylerin değişmeye başladığını görüyoruz.

Bu dönemde ulemanın da hazırlık dönemine çok önemli katkılarının olduğunu görüyoruz. Anahtar konumda bütün ulema pozisyonlarının II. Mahmut'u destekleyecek insanlara verildiğini görüyoruz. Ulema ile saltanat arasında çok yakın hatta akrabalığa varacak ilişkilerin oluşturulduğunu görüyoruz. II. Mahmut normalde kaynaklarda gâvur padişah olarak geçen bir insandır; ama II. Mahmut dönemine baktığımızda İslami motiflerin çok ön plana çıktığı, İslami alt yapının oluşturulmaya çalışıldığı, kendisini sürekli camilerde gösteren bir padişah olma özelliğinin vurgulandığı bir dönem. İstanbul'da iki büyük caminin yine bu dönemde inşa edildiğini görüyoruz. Hidayet ve Nusretiye Camileri, ki bu da önemli bir şey. II. Mahmut çocukların dini eğitimlerinin gerekliliği üzerinde duruyor, hatta bunu mecburi hale getiriyor. Ve bunun takip görevini cami imamlarına devrediyor. Bu şekilde düzenlediği toplantılar vesaire yoluyla yüksek ulema ile zaten yakın ilişkiler içerisindeyken, daha alt kademedeki ulemayı da kendi safalarına çekmeye çalışıyor. Ulema için yeni alanlar, yeni işler açtığını görüyoruz. Yine yeniçeriler için İmam Muhammed'in *İslam ve Cihad* kitabı hazırlanarak o dönemde basılıp yeniçeriler arasında dağıtılıyor, ki bu da yeniçeriler tarihinde ilk defa yapılan bir şey. Yani bu kadar yoğun bir İslam vurgusu söz konusu. Bu oldukça şaşırtıcı aslında. Bunu bütün II. Mahmut reformlarında görebiliyoruz. Ne kadar fazla Batı kaynaklı reform yaparsa o kadar fazla İslami motifin, İslami vurgunun yükseldiğini görüyoruz. Bu da önemli bir nokta. 1825'e kadar olan süreç bu şekilde devam ediyor. II. Mahmut yavaş yavaş, seçmiş olduğu belli insanları önemli noktalara getirmeye çalışıyor. Ve genellikle dikkat çekmemek için de bir pozisyonda bir kişiyi sabitlemeyip değiştirme yoluna gidiyor. Bir kişiyi elde ettikten sonra başka bir göreve atayarak dikkatleri dağıtıyor. Bu bize çok planlı, çok programlı bir hareketin varlığını gösteriyor.

Bununla birlikte 1825'lere kadar gelen bir süreç yaşanıyor. 1825'ten sonra, Sadrazamın evinde; II. Mahmut'un, bürokrat ve ulemanın katıldığı ciddi gizli toplantıların yapılmaya başlandığını görüyoruz. Ve bu toplantıların altı ay kadar uzun bir müddet devam eden düzenli toplantılar olduğunu görüyoruz. Burada sürekli "yeniçerilerin kaldırılması mı gerekiyor, yoksa başka bir formül mü bulmak gerekir?" gibi konular tartışılıyor. Toplantıların ana konusu bu. Sonuçta ortaya kaldırılmasından yana bir tablo çıkıyor. Ve yeni bir ordunun kurulması gerekliliği sürekli vurgulanıyor. Bu yeni ordu için model olarak da Kavalalı Mehmet Ali'nin Mısır'da kurduğu ordu tercih ediliyor. Resmi manada ilk toplantı Eşkinici layihasının, eşkinici askerinin oluşmasından kısa bir süre önce 25 Mayıs 1826'da gerçekleştiriliyor. Çok dar katılımlı, 12 kişinin katıldığı bu toplantı-

tıda ilk defa Eşkinci askeri tanımı kullanılıyor. Ve bundan üç gün sonra da daha formülize edilmiş bir şekilde, yine yüksek ulema, bürokrat ve bazı şeyhlerden -meşayihden de kişilerden – mürekkebe 66 kişinin katıldığı yeni bir toplantı yapılıyor.

II. Mahmut'un yaptığı önemli faaliyetlerden birisi de Bektaşî dışında, Nakşibendî, Mevlevî ve tüm diğer tarikatlarla yakın ilişkiler içerisine girmek. Onların dergâhlarına sürekli devam eden bir kişi. Onları kayıracak şekilde belli atiyelerin, ihsanların verildiğini görüyoruz. Burada da yine bu toplantılarda bütün şeyhlerden, bütün tarikatlardan temsilcilerin bulunduğunu görüyoruz. Ve bu 66 kişilik toplantıda Eşkinci layihası ve Eşkinci askeri ilk defa formülize edilmiş şekliyle layiha okunuyor ve buna dair ferman okunduktan sonra layihanın altını bütün herkesin imzalaması isteniyor. Altına imzalar atılıyor. Bundan kısa bir süre sonra, 12 Haziran'da ilk talimin başladığını görüyoruz. İlk talim sorunsuz geçiyor. İlk talimde belli olaylar çıkabileceği düşünüldüğü için, Mahmut'un kendisini destekleyeceğini düşündüğü birçok askerin hazır bekletildiğini görüyoruz. Fakat herhangi bir problem çıkmıyor. Onu da şuna bağlıyorlar: İlk zamanlarda yeniçeriler kendi aralarında anlaşamıyorlar. Hemen ayaklanmaya mı gitsek, yoksa daha sonra mı ayaklansak, diye bir uzlaşmaya varamıyorlar. Hemen ayaklanalım diyenlerin savunduğu şey hemen ayaklanmazsak bir süre sonra Eşkinci olarak seçilen yeniçeriler -ki bu eşkinci askerleri, her yeniçeri arasından 150 kişi alınarak seçiliyor-devlete bağlı hale gelecek. Bunların tabii şöyle bir özelliği var, araştırılıp destek olacak insanlar tespit ediliyor. Bazı yeniçerilerde, bu askerler seçildikten sonra ayaklanıldığı takdirde bu askerlerin devletin yanında olacakları endişesi var. O yüzden hemen ayaklanması gerektiğini söylüyorlar. Daha sonra ayaklanmayı savunanlar ise zaman içerisinde bu askerlerin ellerine silah verileceği için o silahları kullanmak mümkün olabilir görüşümler. Fakat aralarında bir uzlaşmaya varamadıkları için olayın zamana bırakıldığını görüyoruz. Ve ilk yeniçeri isyan işaretlerini 14 Haziran'da görüyoruz. "Et Meydanı" denilen kendilerine ait meydana toplanıyorlar. Bu Et Meydanı'nda eski ve yeni iki lokal, büyük merkez mevcut. Et Meydanı, yeni odalar denilen daha büyük kompleksin ortasında yer alan bir alan ve yeniçerilerin her türlü faaliyetleri için toplandıkları, seremonilerini gerçekleştirdikleri bir yer. Bu alana yeniçeriler 14 Haziran'da toplanmaya başlıyorlar. Ve 15 Haziran'da artık o kazan kaldırmak denilen olay gerçekleşiyor. Bu da çok eski bir yeniçeri ananesi. İsyana karar verdikten sonra kazan onlar için çok kutsal. Bütün kazanlar toplanıyor ve o orta meydana diziliyor. Bu şekilde devlete bir işaret gönderilmiş oluyor. Yeniçeriler bu şekilde Et Meydanı'nda toplanırken padişah yanlıları ve padişahın emrinde olan insanların da Sultanahmet'te At Meydanı'nda toplandığını görüyoruz.

Et Meydanı nerede?

Vatan Caddesi Yusuf Paşa'dan yukarı doğru Sofular denilen bölgede. Siz belki biliyorsunuzdur.

Şu anda da var.

Evet. Ahmediye Cami'nin olduğu o bölgeye daha sonra "Ahmediye" ismi veriliyor. Yani yeniçerilerin bütün isimleri ortadan kaldırılmaya çalışılırken o alan Ahmediye'ye dönüştürülüyor. İşte o bölge, o alan Et Meydanı. Yeniçerilerin toplandığı yer orası. Diğer devlet yanlısı insanların ve padişahı destekleyen insanların toplandığı alan ise At Meydanı.

Bilmeyenler için İskenderpaşa Halk Pazarı olduğunu belirtelim.

Sadrazamın evinde bu olaylar üzerine çok büyük bir toplantının gerçekleştirildiğini görüyoruz. Ve sancak-ı şerif çıkarılıp bütün insanlar tek bir bayrak etrafında toplanmaya çağırılıyor. Bir anda devletin çok geniş bir propagandaya başladığını görüyoruz burada da. Bütün mahallelere tellallar gönderilip yeniçeri karşıtı herkes At Meydanı'na toplansın diye çağrılarda bulunuluyor ve bütün İstanbul'un, özellikle yeniçerilerden yana rahatsızlığı olan birçok insanın, kaynaklarda ne derece doğru o tabi tartışılır, koşarak At Meydanı'na gittiği söyleniyor. Ve çok kısa bir süre içerisinde yeniçerilerin iki koldan sarılarak kuşatılıp katledildikleri kaynaklarda geçiyor. Bu katliam oldukça büyük boyutlarda. İlk günde altı bin kişinin öldüğü, yirmi binden fazla insanın tutuklandığı ve zaman içerisinde bunların sürüldükleri söyleniyor. Bu altı bini, yüz yirmi bine kadar çıkaran kaynaklar mevcut. Öyle ki *Tarih-i Cevdet*'te şöyle bir benzetme var: Bütün kesilen kafalar eski şecere-i vakvakın altında toplanıyor At Meydanı'nda. Bu olay üzerine Ahmet Cevdet Paşa "şimdi şecere-i vakvak meyve verdi" diyor. Çok kısa bir sürede gerçekleşmiş olması da aslında olayın ne kadar planlı, teşkilatlı ve alt yapısının ne kadar uzun sürelerde hazırlanmış olduğunu gösteriyor. Yani klasik tarih kitaplarına baktığımızda sanki durup dururken yeniçeriler ayaklandı ve bunun üzerine devlet yapacak hiçbir şey bulamadığı için onları kaldırma yoluna gitti, şeklinde bir yorum vardır. Aslında bunun ne kadar geçersiz olduğu bütün bu süreç içerisinde anlaşılıyor. Bundan çok kısa bir süre sonra, olayın hemen akabindeki günlerde artık ödül ve cezaların gelmeye başladığını görüyoruz. Devlet yanında yer alan insanların, özellikle ulemanın, hem yüksek ulema, hem de alt rütbedeki ulemanın atiyelerle, ihsanlarla, bazen özel mücevher ve hediyelerle ödüllendirildiğini görüyoruz. Verdiği destek üzerine oldukça büyük bir para ulemaya dağıtılmak üzere Şeyhülislam'a gönderiliyor. Çünkü III. Selim'in olayından farklı olarak ilmiye sınıfı da burada padişahın yanında yer alıyor. 17 Haziran'da -bir iki gün sonra- yeniden toplanılıyor ve padişah tebrikleri kabul

ediyor. Ve bu olayın bir “Vaka-yi Hayriye” olduğunu ilan ediyor. Bütün tarih kitaplarında geçtiği üzere de Vaka-yi Hayriye bu şekilde oluşuyor. Tamamen devletin kullandığı, koymuş olduğu bir isim ve aslında ismin bile insanların zihninde ne kadar etkili olduğu görünüyor. Sonuçta hepimiz bunu kritiğini yapmadan hayırlı bir vaka diye düşünüyoruz.

Bundan çok kısa bir süre sonra, yine bir iki gün içerisinde yeni ordunun Âsâkir-i Mansûre-i Muhammediye'nin tamamen Mehmet Ali Paşa'nın ordusundan örnek alınarak oluşturulduğunu görüyoruz. Zaten Mehmet Ali'nin birçok üst düzey yetkilisi de o dönemde İstanbul'a davet ediliyor. Ve görevli olarak bizzat işleri yürüten insanlar oluyorlar. II. Mahmut üzerinde, Mehmet Ali'nin etkisi de tartışılmaz. Birçok modelde zaten onun yolunu, metodunu denediğini görüyoruz. Buna benzer bir olayı Mehmet Ali de aslında Mısır'da gerçekleştiriyor. Mısır akropolünde topladığı bütün eski askeri üst düzey rütbeli insanları bir yemeğe davet ediyor ve yemekten sonra hepsini öldürterek katlettiriyor. Benzer ama daha geniş çaplı bir operasyonun II. Mahmut tarafından da yürütüldüğünü görüyoruz. Bundan sonra bu olay sadece yeniçerilerin kaldırılmasıyla kalmıyor. Bütün ordu üzerinde belli üniterlerin kaldırılıp bazılarının ise revizyondan geçirilerek yeni organizasyonların kurulduğunu görüyoruz. En azından hiçbir şey yapılmasa bile isimleri değiştiriliyor. Mesela hiçbir şey yapılmasa dahi cebeci askeri, cebehanece askerine dönüştürülüyor. Daha önce söylediğim gibi yeniçerilere ait hemen bütün dokümanlar toplanılıp Ayasofya hamamının külhanında yakıtılıyor. Buna yeniçerilerin kendilerinin tuttuğu defterler de dâhil. Onun dışında Eski ve Yeni Odalar yakılıyor. Ve birine Ahmediye, diğerine de Fevziye adı veriliyor. Eski Odalar, Şehzade Cami'nin yanında, orası Fevziye olarak nitelendiriliyor. Diğer bölümler de Ahmediye olarak nitelendiriliyor. Bu dönemde insanların bu bölümleri Eski ve Yeni Odalar olarak isimlendirmesi bile yasaklanıyor.

Daha sonraki süreçte, yani bundan yine kısa bir süre sonra, daha bir ay bile geçmeden, on beş gün sonra Bektaşiliğin yasaklandığını görüyoruz. Bektaşiliğin yeniçerilerle çok yakın ilişkileri, tarihi bir birlikteliği söz konusu. Hangisinin hangisinden etkilendiği bile tartışma mevzuu. Yeniçerilerin nasıl Bektaşî olduğu tartışmalı bir konu ama bazı kaynaklarda Hacı Bektaş'ın bizzat yeniçerilere gelerek onlara kendi borkünü giydirdiği söyleniyor. Hacı Bektaş'ın daha erken bir dönemde ölmüş olmasından dolayı Âşık Paşazade, bunun olamayacağını iddia ediyor. Fakat başka kaynaklar bunu destekler nitelikte. Yeniçeri, I. Murat Hüdavendigâr döneminde kuruluyor sistematik olarak. Ancak devlet daha öncesinde, Orhan döneminde de Pençik oğlanı vesaire adı altında Bektaşilerle yakın ilişkiler içerisinde. Özellikle Ahilik ile askerin çok yakın ilişki içerisinde olduğunu, askeri grubun dini yönünü bu ahilik organizasyonlarının tamamladığını söylemek mümkün. Bektaşilerin bu kadar yakın ilişki içerisinde olması ve

her yeniçerinin aynı zamanda Bektaşî olması, daha sonra hükümdarın kininin Bektaşîlere dönmesine sebep olmuş. Bektaşîler devlet tarafından heretik, yani sapkın olmakla suçlanıyor. Ve daha sonra çok geniş katımlı, bütün şeyhlerin, ulemanın, bürokratin ve padişahın toplandığı bir toplantıyla Bektaşîliğin yasaklanmasına karar veriliyor. Ve bu süreden sonra Bektaşî avının aynı Ortaçağ Avrupa'sındaki cadı avına dönüştürüldüğünü görüyoruz. Bektaşîler sürekli takip ediliyor, uzak yerlere sürülüyor. Bir müddet sonra yeniden düzenlenen toplantıyla da Bektaşîlere ait malların müsaderesine karar veriliyor. Ve bundan sonra yine idam ve sürgünler başlıyor. Gerçi Bektaşî olmasından dolayı idam edilen çok fazla insan yok, zira zaten birçok kişi yeniçeri olma hasebiyle idam edilmiş. Bektaşî olmasından dolayı sadece üç kişi idam ediliyor. Ancak daha ziyade Nakşî, daha doğrusu Sünnî İslam'ın yerleşik olduğu, bilhassa Tire, Birgi, Aydın, Amasya, Kayseri bölgelerine yoğun sürgünler yaşanıyor. Tekke ve türbeleri hakkında da şöyle bir karar çıkıyor: Son altmış yıl içerisinde inşa edilenlerin hepsinin yıkılmasına, altmış yıldan önce kurulmuş tekkelerin ise, Sünnî bir tarikat ve şeyhin öncülüğünde devam etmesi koşuluyla kalmasına karar veriliyor, yani bütün kalabilecek olan Bektaşî tekkeleri Sünnîlere devrediliyor. Yıkıntıların molozları da yine özellikle Nakşî ve Sünnî tekkelerin onarımı için, cami, medrese yapımı için kullanılıyor. Bu şekilde Bektaşîliğin bastırıldığını, yok edildiğini görüyoruz.

Eyaletlere gelince, devletin ikinci hedefi -Yeniçerileri ve Bektaşîleri bastırarak ilk hedefiydi- tüm imparatorluk sahasında yeni düzeni yerleştirmek, diğer eyaletlere de bunu kabul ettirebilmektir. Bu noktada da çok ciddi bir politikanın işlediğini görüyoruz. Yeniçeriliğin kaldırılmasının hemen akabinde bütün eyaletlere tek tek fermanlar yazılarak yeniçeriliğin kaldırıldığı, bundan sonra yeniçerilik davasını güdenlerin idam ya da sürgün edilmesi gerektiği, onlara ait olan bütün eşyaların toplanması gerektiği bildiriliyor. Ve bütün eyaletlerde, simgesel olduğu düşünülenleri öncelikli olmak üzere, yeniçerilere ait ne kadar eşya varsa toplatılıyor. Toplanan kazanlar, kalpaklar, külahlar, kalkantar İstanbul'a gönderilmek üzere her eyaletin kalesine konuluyor ve daha sonra bunların miktarlarının vs. tutulduğu defterlerle birlikte İstanbul'a gönderiliyor. Bu süre içerisinde eyaletlerde yavaş hareket ettiği düşünülen valilerin ağır uyarılara maruz kaldığı ve hatta bazılarının görevinden azledildiği, sürüldüğü dahi görülüyor. Özellikle yeniçerilerin yoğun olduğu, Edirne, İzmit, Trabzon, Kayseri gibi kritik bölgelerde çok daha yoğun bir şekilde takibat yapılıyor.

Yeniçerilerin yoğun olduğu bu eyaletler arasında en problemlisi eyaletin ise Bosna olduğunu görüyoruz. Bunun da birçok sebebi var. Çok fazla değinmeyeceğim ama özellikle Bosna'nın sınır bölgesi olması, devşirme sisteminin Bosna'da bir hayli yerleşmiş olması önemli sebepler. Bunun dışında Bosna er-

keklerinin çoğu yeniçeri unvanına sahip. Sınır bölgesi olması hasebiyle savaşlara sık katıldıkları için halk tarafından nerdeyse bütün erkeklere yeniçeri unvanı verildiğini ve onların da bu şekilde devlete vergi ödemekten muaf tutulduklarını görüyoruz. Bunun değişmesi Bosna'da bütün sistemin değişmesi demek olduğundan, desantralizasyona alışmış bölge halkına, böyle bir sentralizasyon politikası çok ters geliyor. Ve Bosna'da 1826'dan 1833'e kadar devam eden ciddi isyanların, kargaşanın yaşandığını, belli dönemlerde olaylara müdahalede başarılı olan devletin birçok dönemde başarısızlık göstererek bir şekilde hala yeniçeriliği kaldıramadığını görüyoruz. Yani 1828'de Bosna'da yeniçerilik kaldırılıyor, fakat bir sene sonra yeniden ortaya çıkıyor. Yeniden yeniçerilik davası güdenler ortaya çıkıyor. Halk yeniden ayaklanıyor. Olay bir halk ayaklanması haline dönüşüyor. 1833'e kadar bu şekilde sürüp gidiyor. En sonunda da çok kanlı bir şekilde orada da bastırılıyor.

Yeniçerilerin eyaletlere kaçışını önlemek için de bir sürü sistem geliştiriliyor. Her insana izin verilmiyor. Şehir dışına seyahatler belli izinlere ve bugünkü tabiriyle pasaportlara bağlanıyor. İnsanların elinde ancak o izin kâğıdı var ise seyahatlerine izin veriliyor. Eğer yoksa kişi anında yakalanarak hapsediliyor ya da sürgün ediliyor. Bu şekilde çok sıkı kontrollerin yapıldığını görüyoruz.

Bir müddet sonra yeniçeriler yeniden dirilme çabası içine giriyorlar. Hatta serasker kapısında bir ayaklanma çıkarıyorlar. Âsâkir-i Mansûre-i Muhammediye'nin içerisine bir şekilde sızmış olan bir grup yeniçeri var. Devlet çok sıkı kontrol ediyor aslında ama yine de sızmayı başaranlar oluyor. Böyle bir ayaklanmanın çıkması üzerine, devlet daha sık kontrollerle onları da yok ediyor.

Bu dönemdeki devlet politikasını tamamen "anti yeniçeri ideolojisi" olarak niteleyebiliriz. Tamamen bu şekle dönüşüyor olay. Hatta bana çok mânidar gelmişti, 1833'de Takvimi Vekayi'de çıkan bir haberde "Tırhala'da Cadı Türedi" diye bir başlık var. Haber Tırhala'da iki cadının türediğinden, bunların halka musallat olduğundan, kadınlara zarar verdiğinden, kan emdiğinden bahsediyor. Düşünün, devletin resmi gazetesinde, Nicola adlı bir cadıcının gelerek bunları, bu iki cadıyı mezarında tespit ettiği, bunların iki yeniçeri olduğu, bu yeniçerilerin mezarları açıldığında bunların boylarının, sakallarının, tırnaklarının uzamış olduğu, adeta kan emmekten vücutları şişmiş olarak bulunduğu, yıllar sonra yazılabiliyor. Bu da aslında olayın ne boyuta vardığını gösteren önemli bir delil.

Sonuç olarak söyleyebileceğim; bütün bu yeniçeriliğin kaldırılması sürecinin tek yönlü olmadığı, sadece askeri bir alana dâhil olmadığı, en azından etkilerinin çok geniş boyutlara ulaştığı ve sebepleri açısından baktığımızda da sadece iç dinamiklerle şekillenmediği, aslında dış etkilerin de iç dinamikler kadar önemli olduğudur.

Fatma Hanım'a sunumundan dolayı teşekkür ediyoruz. Sorulara isterseniz Faruk'tan sonra başlayalım. Faruk'unki özellikle tamamlayıcı bir şey. Yani bu noktadan sonra yeni ordunun kurulmasıyla ilgili bir risalenin tanıtımı. İsterse-niz onu dinleyelim, Fatma Hanım da dinlensin. Sonra hep beraber konuşuruz.

Kemal Faruk Molla: Anlatacağım *Risale-i Adliye Fî Âsâkir-i Mansûre-i Muhammediye* isimli risale, Mimar Sinan Üniversitesinde yaptığım lisans bitirme tezim. Abdulkadir Özcan hocanın tavsiyesi üzerine risaleye başlarken ortaya nasıl bir şey çıkacağını bilmeden başlamıştım. Ancak İhsan Fazlıoğlu ve İsmail Kara beyler, risalenin modernleşmenin dini meşruiyetinin sağlanmasına yönelik bir eser olması bakımından önemli olduğunu belirttiler.

Risale, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmut Efendi bölümünde kayıtlı. 49 sayfa ve her sayfasında 13 satır var. Eserin müellifi Ali Şükrü bin Muhammed el-Birgivi. Kendisi hakkında Ömer Vasfi adlı bir kişinin talebesi olduğundan başka bir bilgiye ulaşmak mümkün olmadı. Biraz önce Fatma Hanım'ın da bahsetmiş olduğu üzere, II. Mahmut yaptığı yenilikler sebebiyle halk arasında gâvur padişah diye anılan birisi. Bu sebeple onun yaptığı yeniliklerin dini meşruiyetinin sağlanması, Osmanlı gibi gayet dindar bir toplumda elbette zaruridir. Hatta bu sebeple yazılmış birkaç eser daha var. Bunlardan birincisi İhsan Fazlıoğlu'nun *Divan Dergisi*'nin birinci sayısında tanıtımını yapmış olduğu İbnu'l Annabi'nin eseri.* Diğerleri de yine Şirvanlı Fatih Efendi'nin *Gülizar-ı Fütûhat* adlı eseri. Bu eserlerin her ikisinde de Osmanlı Hilafetine dair bilgiler veriliyor, yapılan yeniliklerin dini açıdan Kuran ve sünnete dayanarak meşru olduğu anlatılıyor. Hatta benim eserimde olduğu gibi Şirvanlı Fatih Efendi'nin eserinde de II. Mahmut yaptığı yenilikler sebebiyle müceddid-i din ilan ediliyor. Müellif eserini yazarken yirmi beş tane Arapça eserden faydalandığını ve insanların faydalanması, kolayca anlayabilmesi için eserini gayet kolay bir Türkçe ile yazdığını belirtiyor.

Eser dibaceden sonra Mukaddime, Matlab ve Hatime olmak üzere üç bölümden oluşuyor. Dibaceden sonraki eserin bu kısmında Halifelik makamının Osmanlı hilafetine, Osmanlı hanedanına, Allah'ın ve Peygamberin getirdiği emirlere gayet mükemmel bir şekilde uygun oldukları, bu nedenle de Allah tarafından lütfedildiği ve düşmanlar üzerine galip kılındığı anlatılıyor. Daha sonra, zamanla savaşa hazırlık yapmak gibi bazı şeylerin unutulduğu, II. Mahmut'un tahta geçmesiyle ulema, devlet adamı ve vezirlerle yaptığı görüşmeler sonucunda 1826 yılında Âsâkir-i Mansûre-i Muhammediye diye bir ordunun kurulmasına karar verildiği anlatılıyor.

* İhsan Fazlıoğlu, "İbnu'l-Annabi ve es-Sayu'l-Mahmûd fî Nizâmu'l-Cunûd Adlı Eseri", *Divan*, sy.1, İstanbul-1996, ss. 165-174

Müellif yine mukaddimede atmak demek olan “rem” kelimesini hem taş, toprak gibi zahiri ve hem de sövmek, güzel sözler gibi batını manalarıyla aktarıyor. Yine iktiza etmeden evvel bir şeyi hazırlamak demek olan “radat” kelimesinden yola çıkarak savaştan önce savaş için gerekli hazırlıkları yapmanın savaşı kazanmak için önemli bir şart olduğunu anlatıyor. Yine savaşın kazanılmasında at beslemek, infakta bulunmak, ok taliminde bulunmak gibi maddi şartlardan bahsediyor. Bunun yanında savaşın kazanılması için Bâtını şartlar da bulunduğunu, bunlardan birincisinin de emre itaat etmek ve takva üzere bulunmak olduğunu belirtiyor. Âsâkir-i İslam, yani İslam askerlerini beş vakit namazı cemaatle kılmaları, aralarındaki kin ve buğzun önlenmesi ve ayrıca ticaretten men edilmeleri gibi şartları ardı ardına sıralıyor. Yine padişahların önemli görevlerinden birisinin emri bil maruf nehyi ani'l münker olduğunu, padişahların her beldeye bu işi yapacak ihlâs sahibi insanları, âlimleri tayinle görevli olduklarını belirtiyor. Peygamberimizin hadisi şeriflerinden yola çıkarak O'nun kıyamete kadar olacak olaylardan haber verdiğini ve hatta 1240 sene sonra gelen insanların ne tür harp aletlerine muhtaç olacaklarını bildirdiğini ifade ediyor. Peygamberimizin zamanında ok, mızrak, kılıç gibi savaş aletlerinin kullanıldığını, ancak zamanın aletleri o sıralarda bulunsaydı Peygamberimizin elbette onları da kullanacağını anlatıyor. Dolayısıyla insanları bu aletleri kullanan insanlara hiçbir şekilde saldırıda bulunmamaları konusunda uyarıyor.

Âsâkir-i Mansûre ordusu için Rami, Hasköy, Davutpaşa ve Üsküdar gibi mahallerde yerler açmak ve harp aletlerini toplayıp bunları öğretecek vazifeliler tayin etmek gibi getirilen yenilikler sebebiyle II. Mahmut'un müceddid-i din olduğunu, ancak müceddid-i dinin birden fazla olabileceğini iddia ediyor. İnsanlara Kur'an-ı Kerim öğreten kurrallar, muhaddisler, fıkıhçılar, bunların da her birinin dini yenileyici müceddid olduğunu, ancak bunların içinde bir reis olması gerektiğini savunuyor. Ona göre II. Mahmut, yapmış olduğu şey devleti ve bir mânâda dini savunmak olduğu için müceddittir ve müceddid bir reistir. Müceddid zanla tayin edilir, bu zan doğru; bazen de yanlış olabilir. Ve ayrıca II. Mahmut'un hicri 1223 tarihinde tahta geçmesi sebebiyle Peygamber Efendimizin “her yüz senede bir müceddid-i din gelir” hadisi şerifinden yola çıkarak kendisine göre bir tevilde bulunuyor; bu 100 sene uzayabilir, 110 sene olabilir, bazen 120 sene olabilir. Yine devlette herkesin bir vazifesi olduğunu, padişahın vazifesinin de asker toplayıp hazine hazır etmek ve askere gerekli silahları sağlamak olduğunu anlatıyor. Fakirlerin vazifesinin İslam askerlerine ve padişaha dua etmek, zenginlerin vazifesinin fakirleri gözetip onlara ihsanda bulunmak ve âlimlerin vazifesinin de insanlara din konusunda nasihatte bulunmak olduğunu belirtiyor. Peygamberimizin “kıyamete kadar bir kavim fırka-yı naciye - kurtulmuş bir yol üzere devam edecektir.” hadisini hatırlatıyor ve bunun Osmanlılar olacağını

söylüyor. Şöyle ki Peygamberimiz bu hadisi şerifi, bu sözü zikrettiğinde orada bulunan ashop “Bunlar nerede olacaklar?” diye soruyor. Peygamber Efendimiz de Kudüs-ü Şerif’te bulunacak diyor. Hicaz’a nispetle İstanbul’un Kudüs hizasında batıda olmasından bahsederek burada çeşitli teviller yapıyor. Ve bunun İstanbul’da Osmanlı hanedanı olduğunu ve kıyamete kadar daim olacağını söylüyor. Kısaca söylemek gerekirse eser bu şekilde. Yeniliklerin dini meşruiyetini sağlamaya çalışıyor.

Özellikle Âsâkir-i Mansûre-i Muhammediye’nin kuruluşuyla ilgili...

Kuruluşuyla ilgili sadece Rami çiftliği, Hasköy gibi çeşitli çiftliklerin hazırlanmış olması var. Bunun dışında kuruluş aşamasında herhangi bir şeyden bahsetmiyor.

Yazılış tarihi?

Yazılış tarihi 1827, bu da hicri 1243’e rast geliyor.

Hemen bir sene sonra...

Yaşam tarzından biraz bahsediyor galiba değil mi?

Fermanlarda askerlerin 15 ila 30 yaş arasında, nesebi belli olan erkeklerden ve tercihen de Türk olması gerektiği söyleniyor. Bu da özellikle Berkes tarafından modern ordunun kurulmasının ilk aşaması olarak nitelendiriliyor. Avrupa’da milliyetçilik akımının yavaş yavaş meyvelerini verdiği bir ortamda yeni orduda Türk ırkının özellikle tercih edilmesi önemli bir nokta.

Burada “Tatar, Akdeniz Türkleri gibi ayırım yapmak doğru değildir”, gibi yeni ordu için eleştirel bir bakış açısı da var.

Faruk’a da teşekkür ediyoruz. Soracaklarınızı özellikle konu tartışması değilse isim de belirterek sorabilirsiniz ya da katkı ve konu tartışması olabilir. O zaman herkes cevap verebilir.

Fatma Hanım’a sormak istiyorum. Pek de hayırlı olmadığını düşünüyorsunuz herhalde Vaka-yı Hayriye’nin?

Hayır. Hayırlı olmadığını düşünmüyorum. Ben bir tarihçi olarak böyle bir şey söyleme noktasında da değilim. Ama benim söylemeye çalıştığım, resmi tarihte hayırlı bir olay şeklinde bize lanse edildiğidir. Aslında amacım olayın farklı yönlerinin de olabileceğini vurgulamak.

Ulema ilişkisini özellikle vurguladınız. III. Selim’in başarısızlığını da ulemayı arkasına alamamasına bağladınız. II. Mahmut’un bu noktada başarılı olduğunu söylediniz. Bu noktada ayanlara hiç değinmediniz. III. Selim’in Nizam-ı

Cedit'i kuramamasının asıl nedeni, ayanın karşı çıkması. Böyle ciddi bir şey var. II. Mahmut'un ise ilk önce ayanı ortadan kaldırdığını biliyoruz. Daha sonra yeniçerileri kaldırıyor. Bir de bozulma edebiyatı çerçevesinde ortaya sürülen şeylerin devletin bilgisi dâhilinde olduğunu söylediniz. Aslında bunların ciddi birer bozulma, yani devletin bilgisi dışında olmadığını düşünüyorsunuz gibi. Hâlbuki yeniçerilerin ciddi anlamda devletin kontrolünden çıkması söz konusu değil miydi? Yani bir bakıma devletin bilgisi dâhilinde olsa bile devlet müdahale edemiyor. O zaman devlet gerçekten bu iddiaları...

Bakış açınızla haklısınız, fakat devlette bozulan o kadar çok sistem var ki... Mesela ulemeda, bürokraside bir sürü problem mevcut. Yani yeniçerilikte yaşanan problemler de oradaki problemler de azımsanmayacak boyutta aslında. Veya ayanda, vesairede tüm birimlerde o kadar çok problem mevcut ki. Ben devletin yeniçeriliği asıl kaldırma sebebinin daha farklı bir noktada yattığı kanaatindeyim; batıda yaşanan ateşli silahların icadından sonra yeniçerilerin bu sisteme ayak uyduramaması, geleneksel kalması, belli ölçülerde organizasyon bozukluğu, yeni bir sistemin, tüm dünya için gerekli olan yeni bir düzenin, yeni bir ordunun, yeni bir sistemin yerleşmeye başladığı, bu sistemin tamamen merkezileşmeye dayandığı ama yeniçerilerin tamamen merkezileşmekten uzak bir grup haline geldiği... gibi. Bu noktada tabii ki yeniçerilerde de belli bozulmalar mevcut. Yani bahsettiklerimiz, devletin bilgisi dışında, küçümsenecek bir olay değil. Yeniçeriler artık merkezi sistemin içinde yer alamayacağı için kaldırılıyor aslında. Artık modern silahlar kullanabilecek, modern kıyafetler giyebilecek yeni bir orduya ihtiyaç duyuluyor. Dünya değişiyor çünkü. II. Mahmut'un da buna ayak uydurma çabası var.

Eğer sorun silahlar, enstrümanlar kullanma zorluğundan kaynaklanıyorsa acaba yeni silahlar getirilse, yeni bir takım vesaire ile yeniçeri donatılsa sorun çözülmez miydi? Yani sorun sadece onların yeni askeri teknolojiye uyum sağlaması noktasındaki problemlerinden mi kaynaklanıyordu?

Yok. Sadece bu değil.

Benim kanaatimce, otorite paylaşımından kaynaklanan temel bir sorun var. Yeniçerileri biraz bugünkü YÖK'e benzetiyorum. YÖK giderek yeniçerileşen bir kurum Türkiye'de. Yetkisini kimseyle paylaşmak istemiyor. Sadece sivil bürokrasiden bir takım temsilciler vasıtasıyla görüşen, dediğim dedik öttürdüğüm düdüğü türünden bir durumda. Padişahlar da yetki kullanırken üst bürokrasiyi bayağı zorladıkları için sanki yetkiden, otoriteden kaynaklanan temel bir problem var. Yoksa silahlar bir şekilde alınabilir, uyum sağlanabilir, kullanılabilir. Otorite paylaşımı önemli bir faktör olarak duruyor mu?

Kesinlikle öyle. Zaten merkezileşme derken kastettiğim şey bu. Belli şeyler bürokrasiye yerleştiriliyor, ulema kendi tarafına çekiliyor mesela, ama yeniceriler buna cevap verebilecek bir kitle olmaktan artık çok uzak. Kendi başlarına bir otorite, bir idare oluşturmuşlar ve belli yerlerde tamamen bunu ele geçirmişler. Özellikle imparatorluğun uzak bölümlerine baktığımızda, örneğin Bosna'da, Şam'da, Musul'da, Bağdat'ta çok etkin olduklarını ve kontrolü tamamen ele geçirdiklerini görüyoruz.

Ayanlarla birlikte.

Tabi. Zaten şöyle: ayan, yeniceri olmuş bir müddet sonra. Yani birbirine geçmiş artık ilişkiler. Devlet bunun dışında bir şey yapamazdı. Değiştirmeden yeni bir şeye o kitleyle, o grupla başlayabilmesi mümkün görünmüyor.

Vaka-yı Şer'iyye diyenler de var. Reha Çamuroğlu Vaka-yı Şer'iyye diyor.

Evet. Mesela Reha Çamuroğlu'nun *Son Yeniceri*'de savunduğu şey de aslında yenicerilerin bu ülkenin işçi sınıfını oluşturacak olmalarıydı. Ona göre bir müddet sonra devrimi onlar yapacaklardı. Bunu engellemek için padişah onları ortadan kaldırdı. Aslında onlar tamamen suçsuzdu. Hayır, böyle de değil olay. Ama benim söylemek istediğim şu: Devletin hiçbir kurumunda hiçbir bozulma yokmuş gibi ve bir şeyler sanki daha sonradan, bir anda değişmiş gibi bir bakış açısı tarihi yorumlama açısından problemlidir.

Otoriteyi paylaşma, pay alma iddiasında olanların başında da ayanlar var, yeniceriler var en temel olarak. Önce ayanları kaldırıyor, sonra yenicerileri.

Ama devlet bunu bu şekliyle ifade etmiyor. "Onlar bir otoriteydi ve ben onlarla bunu paylaşmıyorum" gibi bir bakış açısıyla olayı lanse etmiyor: "Onlar çapulcu sürüsü, artık kontrolden çıktılar, yok edilmesi gerekiyordu. Zaten kendi kendilerine isyan ettiler. Bizim bir dahlimiz, müdahalemiz olmadı". Ve sanki bir gün içerisinde isyan ettiler gibi "biz de mecbur kaldık, onları öldürdük". Yani resmi tarihe baktığımızda bunu görüyorsunuz. Bu noktada tarih yazıcılığı açısından belli problemler mevcut.

Belki şunu eklemek lazım. Hepimizin de çok iyi bildiği gibi Tanzimat, Mahmut'un kendi döneminde ilan edilecekken bir takım olaylar nedeniyle Abdülmecit'e nasip olmuş bir şeydir. Kuşkusuz hazırlanması, nizamname olarak, kutsal zemin olarak hepsi tamamen II. Mahmut döneminde olmuştur ama ilanı Abdülmecit'e kalmıştır. Bu anlamda 19. yüzyılın başında merkezileşme, protokolleşme anlamında önemli bir güç devreye giriyor. Fakat diğer kurumlarla nezaretler, meclisler gibi sivil bir bürokrasi de öne

çıkıyor artık. Eğer yeniçeriler bir şekilde bürokrasinin içinde telakki edilebilir, değertendirilebilir bir husussa sivil bürokrasi buna karşı artık güç kullanmak istiyor. Yani "kalemiye" bürokrat olarak 19. yüzyıla damgasını vuruyor. Ve çatışmanın çıktığı yer de orası. Yani Vaka-yı Hayriyye yaklaşımının en azından kendi prosedürü içerisinde bir resmi tarih söylemi olduğunu düşünüyorum. Bugünden bakıp geriye hayır mıdır şer midir demek çok kolay değil ama son zamanlarda yeniçeriler de çok hayırhah bir grup değil.

Onları tek, monolitik bir grup olarak düşünmek yanlış. Yeniçeriler dediğimiz kitle İstanbul'da nüfusları en son 50-60 bine varmış, çok büyük sayılara ulaşmış ve en üst rütbelisinden en alt kayıkçısına, hamamcısına kadar aynı unvanı kullanan çok dinamik bir kitle. Kendi aralarında bile alt üst noktasında üst yeniçeri grubuyla alt grup arasında bir sürü çatışmanın, problemlerin mevcut olduğu vâki. Onları tek, monolitik bir grup olarak düşünmektense çok daha heterojen, çatışmalı, dinamik bir grup olarak düşünmek daha doğru. "Yeniçerilerin hepsi çapulcuymuş, o yüzden kaldırılması gerekiyordu" söylemi bence bu noktada yanlış.

Yeniçerinin otoriteyi paylaşan bir güç olduğundan bahsedildi. Ben şunu merak ettim: Yeniçeri ocağının kaldırılmasına yönelik alt yapı hareketleri devam ederken bu süre zarfında "II. Mahmut'u da indirelim" gibi bir düşünce var mı?

Hayır, böyle bir hareket olmamış.

Ve neden olmamış? Bosna'nın biraz daha sorunlu olduğundan bahsettiniz, madem otoriteyi paylaşabilecek kadar güçlü, yeniçeriyi kaldırmak çok mu kolay oldu? En azından İstanbul için söylüyorum. Hani ayanlık da yeniçeriden önce kaldırılmış.

Burada Bektaşilik çok ön plana çıkıyor. Bunlar, diğer bölgelerde Nakşibendî gibi tarikatlar kullanılarak mı bertaraf edildi, yoksa kendi güçlerini artırmak için Bektaşiliği bir nevi tasfiye mi ettiler?

Böyle bir şey var tabi ki. Yani bu durum, uzun bir zamana yayılmış, fakat bu süreç içerisinde bir tepkinin olduğunu görmüyoruz. Belki somut bir eyleme dönüşmesini bekledikleri için olabilir. Bu durum yeniçerinin, tabiri caizse kollarının kanatlarının zaman içerisinde aşamalı olarak kırılmasıyla açıklanabilir. Yeniçerilik kaldırıldıktan sonra sürgünlerden, idamlardan bahsettik. Bu dört yıllık süre içinde bir sürü idam ve sürgün oluyor. Ufak, lokal düzeyde başkaldırıların olduğunu görüyoruz. Ama devlet bu konuda çok sistematik davranıyor, anında müdahale ederek başka alanlara sıçramasına engel oluyor. Tabi sizin dediğiniz gibi Bosna çok daha farklı. Aynı zamanda o süre içerisinde Sünniliğin çok ön plana çıkarılması, tarikatlarla çok yakın ilişki içerisine girilmesi,

halkın güveninin ve onayının alınması bir problemin daha çıkmasını engelliyor. Ama Bosna, çoğu Bektaşî olmuş insanlardan oluşuyor. Bosna'da yeniçerilik ve Bektaşîlik birlikte yaşıyor ve bu toplumda yerleşmiş bir durum. Yani Bosna çok farklı bir alan, çok teferruatlı çalışılması gerekiyor.

Ben çapulcuya takıldım. Siz diyorsunuz ki, çapulcu yığını gibi görünüyolar. Bu arşiv belgelerinde mi geçiyor, yoksa sizin ifadeniz mi? Çünkü II. Mahmut daha önceki dönemleri iyi kurcalayan bir adam. 1808-1822 yılları arasında, o on dört yıllık dönemde, yeniçeriliğin kaldırılması için bir aşama sağlaması için ayanı metotlu bir şekilde tasfiye ediyor. Yani kafasında yeniçeriliği kaldırmak var, ama bunları hissettirmeden yapıyor. Onları çapulcu gibi gördüğünü zannetmiyorum. Yani bir şekilde bu gücün var olduğunu biliyor ve o gücü tasfiye ederek bir şekilde yok etmeye çalışıyor. Ve 1834'de evkafıla ilgili yaptığı nizamnameyle de ulemayı disipline ediyor ve merkezi bir otorite sağlıyor.

Çapulcu bana ait bir ifade değil. Kaynaklarda aynen bu şekilde geçiyor: "Kendini bilmez, çapulcu sürüsü". Çok kötü tabirler kullanılıyor. Aslında, sadece kullanılan tabirleri incelemek bile ayrı bir mevzu olabilir. Çok tahkir edici, çok aşağılayıcı tabirler kullanılıyor yeniçeriler ve Bektaşîler hakkında. Aynı zamanda Bektaşîler hakkında da çok ağır ithamlar mevcut: Bunlar kâfirdir; oruç bilmez, namaz bilmez, başları secde görmez, devamlı içki içen insanlardır vs. gibi. Bu doğru veya yanlış, ama devletin amacı yeniçerilerin çok kötü bir imaj olarak akıllarda yer etmesini sağlamak. Bütün arşiv belgelerinde, keza o dönemi destekler mahiyette yazılan bütün kitaplarda bunu görüyoruz.

Yeniçerilerin önceki dönemlerde isyan ederken sürekli halkı, esnafı bir şekilde teşkilatlandırarak isyan ettiğini görüyoruz. 1703 isyanı bunun en açık örneği.

Bu isyanda, yani yeniçeriliğin kaldırılmasına sebep olan isyanda bunu ihmal mi ediyorlar? Yani esnaf ve halkla bir temasları yok mu? Yoksa temas kuruyorlar da bir netice mi alamıyorlar?

Hayır, zannetmiyorum. Esnafı çok yakınlar, esnafı yanlarına çektikleri doğru. Kafadar master tezinde yeniçeri-esnaf ilişkilerini çalışmış. Ve onun tespiti şöyle: "Hiçbir zaman yeniçeri esnaf bütünleşmesi olmamıştır. Yapılan koalisyonlar da çok kısa süreli koalisyonlardır. Esnaf yeniçerileri her zaman kendine alternatif bir grup olarak görmüştür. Dönem içerisinde belli politikalar sonucunda yakınlaşmalar olmuştur ama bir birliktelik, bir bütünleşme söz konusu değildir". Bence bu noktada II. Mahmut, birlikteliği sağlamama yönünde bütün tedbirleri aldığı için bir bütünleşme gerçekleşmiyor. Zaten bunlar gerçekten birbirleriyle bütünleşmiş gruplar değiller. Aralarında belli problemler mevcut.

Sadece devlet aynı zamanda esnafıya yönelik bir harekette bulunuyorsa, o takdirde bir birtikellik söz konusu oluyor. II. Mahmut'un bence en önemli yönü geçmişten çok iyi ders alması. İyi tahlil ediyor ve o noktada yenicherilere destek olacak bütün grupları saf dışı bırakmayı ve hatta kendi tarafına çekmeyi başarabiliyor. Mesela ulema. Özellikle III. Selim tahttan indirildiğinde yenicheriler, ilmiye sınıfını, özellikle ilmiye öğrencilerini yanlarına çekmeyi başarabiliyorlar. Ama bu dönemde tam tersi oluyor, çünkü daha önceki süreç içerisinde onların devlet tarafına çekilmesi sağlanmış durumda.

Yenicheriler yanlış bir strateji mi uygulamış? Bu isyanın sonucunu görmüyorlar mı? Halk yok, esnaf yok. Yani kendileri, sadece isyan edenler var. Yenileceklerini veya bu sonucu göremiyorlar mı?

Aslında onu aktarıırken söylemeyi unuttum. Bazı kaynaklarda bu isyanın da aslında provakatif bir isyan olduğu ve devlet tarafından çıkarıldığı söyleniyor. İsyân etmeleri için aslında devlet adeta ne gerekiyorsa yapıyor. Mesela bazı kaynaklarda eşkinci askerine çok ağır bir talimin yapıldığı ve artık askerin isyan edecek noktaya getirildiği söyleniyor. Yani isyan etme dışında bir yol bırakılmıyor artık.

Şunu da görmüş olamazlar mı: "Ne kadar geç kalırsak o kadar iş kötüye gidiyor, eşkinci daha da güçleniyor"?

Benim anladığım kadarıyla izlenen iyi bir politika sonucunda bir strateji uygulayabilecek noktaya dahi gelemiyorlar.

Az önce Yunus'un söylediğine ek olarak, devletin esnafı ve halkı kendi arkasına alması, yenicherileri uzaklaştırmasında sanırım Bektaşilerin İslam'dan uzaklaşmaları ve buna paralel Bektaşî-Sünnî ayrımının iyi vurgulanması halk üzerinde oldukça etkili olmuş, en azından ulemayı mutlaka etkilemiştir.

Bana öyle geliyor ki burada en kritik nokta, II. Mahmut'un yaptığı en önemli iş, ulemayı yanına almaktı. Çünkü ulema, hem kendisi çok önemli bir güç, hem de halkı kendi tarafına, padişah tarafına çekebilecek tek güç. Bu noktada II. Mahmut, sadece üst rütbeli ulemayı yanına almakla kalmadı, alt düzeydeki cami imamlarına varıncaya kadar herkesle yakın ilişkiler içerisinde bulunup onları belli düzeyde onore edecek hareketlerde bulundu. Bu tabii halkı çok etkileyen bir durum. Kendisinin her cuma belli bir yerde namaza gitmesi, halka namaz kılmayı ve oruç tutmayı belli fermanlarla hatırlatması, emretmesi, fermanlarda toplu ibadetlerin öneminden bahsetmesi... Mesela bazı lokal bölgelere gönderdiği fermanlarda sürekli "camilere gidin" gibi ifadeler var. Halkı bu şekilde sistemin içerisine dâhil etti.

Faruk'un anlattığı gibi ulema da meşrulaştırıcı gerekçelerle böyle risaleler kaleme almış. O bahsettiğin diğerleri, daha önce yazılmış risaleler mi yine?

Evet, aynı dönemde yazılmışlar, örneğin İbn-i Annabi'nin risalesi 1827'de yazılmış. Bu dönemde küçük küçük birçok risale yayınlanıyor zaten.

II. Mahmut'un gâvurluğunu örtmek için.

Hem legalleştirmek, hem de halkın onayını almak için. Bir diğer enteresan nokta, yeni ordu Âsâkir-i Mansûre-i Muhammediye kurulduktan sonra her yere sünni bir imam atanması. Daha önce böyle bir şey yok. Bu durum ilmiye öğrencilerini çok sevindiriyor, çünkü sayı olarak çok büyük kitlelere ulaşmış durumdadılar. Bu şekilde ilmiye sınıfı için yeni iş imkânları yaratılıyor, ki bu da önemli bir şey.

Yeniçeriliğin kaldırılma nedenleri arasında otorite paylaşımı önemli bir nokta. Yalnız şu da var: 16. yüzyılın sonlarından itibaren, batıyla rekabette yavaş yavaş geriye düşülmesine karşılık askerini düzenleyerek savaşlarla bu açığı kapama düşüncesi geliyor. Aynı zamanda geri kalmışlığın, çözülmenin, bozulmanın faturası yeniçerilere kesiliyor. Siz buna katılıyor musunuz?

Katılıyorum tabi. Zaten resmi olarak kaynaklarda hep bu var. Devletin, başarisızlığı yeniçerilere yüklediğini görüyoruz. Ve o yüzden zaten Âsâkir-i Mansûre-i Muhammediye kurulduktan bir süre sonra ulema sınıfında ve halkta yeniçeriye karşı bir tepki ve hoşnutsuzluk oluşuyor. Çünkü insanlar her şeyin değişeceğini düşünmeye başlıyorlar. O dönemde yeniçerilik kaldırılıp yeni bir ordu kurulduktan sonra, problemler alan ortadan kalkmış olacak ve birçok şey değişecek, yenisinden başarı kazanacağız, yeni yerler, yeni fetihler olacak gibi bir anlayış mevcut. Resmi kaynaklarda, arşiv belgelerinde de sürekli "yeniçeri artık savaş kazanamayacak noktaya geldiğinden kaldırıyoruz" gibi bir söylem mevcut.

Şunu da unutmamak lazım; yeniçeriliğin kaldırıldığı dönem, yeniçeriliğin en zayıf olduğu, temel fonksiyonlarını yitirdiği, başka şeyler yaptığı, mafyalaştığı, düzenden koptuğu bir dönem. Belki de yeniçeriliği daha evvel kaldırma teşebbüsünde bulunulsaydı çok kolay başarılamayabilirdi. Mesela iktisat tarihçileri bilirler, esnaf-yeniçeri ilişkisine bakıldığında esnaf, yeniçerileri pek sevmez. Çünkü yeniçerilerin esnafla, tüccarla ilişkisi biraz mafya tipi. Yani esnaflar, yeniçerileri dükkân açmaya kapamaya karıştıkları, külhanbeyliği ettikleri için çok sevmez. Bu bakımdan esnaf doğal olarak devletin yanındadır. Söylemeye çalıştığım yeniçerilik zaten savaşmak dışında, asker olmak dışında başka şeylerle; ticaretle, esnaflıkla, mafya tipi ilişkilerle vesaire uğraştığı için giderek esasını, güvenini kaybetmiş. Yeniçeriler içerisinde bir de

gruplar, belli bir hiyerarşi var ama bu mafya tipi hiyerarşi bundan daha etkin bir hiyerarşi. Kanaatimce, Ahmet Cevdet Paşa'nın Maruzat'taki yeniçeri dü-şüncesini okumak lazım. Buradaki yaklaşımda yeniçeriliğin bir nokta değil bir süreç olduğu, bir zaman devletin kurulmasında çok ciddi bir fonksiyon gören yeniçerilerin zaman içerisinde gelişen olaylarla fonksiyonunun azal-dığı, sonra da bozulduğu, en sonunda da hakikaten kaldırılmasının gerekli olduğu uzun uzun tahlillerle anlatılır.

Tezahir'de de değişme faslında, değişime uyum sağlayamadıkları bağla-mında geçer bu mesele. O bakımdan Cevdet Paşa'nın yeniçerilikle ilgili yak-laşımının çok hakkaniyetli bir yaklaşım olduğunu düşünüyorum. Bu bakımdan Vaka-yı Hayriye ve Vaka-yı Şerriyye, Reha Çamuroğlu'nun dediği bağlamda biraz daha objektif gibi geliyor bana. Fakat bir meseleyi merak ediyorum. Zaten bo-zulmuş bir teşkilattı, kaldırılacaktı. Devlet, bu ortamı çok iyi hazırlamış, plan-lanmış, onların isyan etmesini adeta temin etmiş. Ama o kıyım meselesi beni düşündüren bir husus. Abartılı olabilir, bir görüşe göre Yenikapı'da günlerce kan akıtılmış. Acaba daha suhuletli giderilemez miydi bu sorun? Bu konu hak-kında ne düşünüyorsunuz?

Belki. Mehmet Ali de aynı şeyi -demin söylediğim gibi- Mısır'da yapmış so-nuçta. O dönemin şartlarını, iç dinamiklerini çok iyi bilmiyoruz. Ama çok büyük bir katliamın yapıldığı noktada en az sayı veren Cevdet'tir. O bile altı bin kişi der. Yani onun dışında söylenenler çok büyük miktarlardadır. Ki ailesi parçala-nanlar, çok uzak yerlere sürülenler, iki-üç hatta beş yıl boyunca takip edilenler var. Yani yeniçeri bir yere sürüldü mü, orada bırakılmıyor, takip ediliyor. Yeni-çerilik iddiasını devam ettirdiği düşünülen kişiler katledilip başı İstanbul'a gön-deriliyor. Yeniçerilerin katledilip başının İstanbul'a gönderildiğine dair o kadar çok belge var ki!

Kendileri rahat bırakılmadığı gibi günümüzde ve yakın geçmişte de yeniçe-rilerin mezar taşlarına zarar verildi.

Evet. Mezar taşları bile sökülüyor. Yani yeniçerilerin kendilerine ait olan tek bir belge dahi bırakılmıyor. Bu çok manidar. Ancak bu doğru muydu, yanlış mıydı, bunun tahlilini yapmak biz tarihçilere düşmez, biz olayı tespit etmekle yükümlüüz. Çok geniş çaplı bir temizlik harekâtının yapıldığı muhakkak.

Size bir cümleyle II. Mahmut'un gâvur padişah olmasıyla ilgili bir tahlil daha arz etmek istiyorum. Tanzimat çalıştığım için bir ara Reşit Paşa ile yatıp kalktım. Reşit Paşa'nın hayat hikâyesini derinlemesine incelediğimde ola-ğanüstü dindar olduğunu, tarikat-ı seyr-i süluk içerisinde yaşadığını, bırakın namazının kaçmasını, nafile namazlarını bile çok ciddiyetle kıldığını gördüm.

Gençlik yıllarımızda bizim için Reşit Paşa tamamen negatif bir insandı. Bu tez süreci içerisinde, zamanla Reşit Paşa'ya ciddi bir muhabbet beslemeye başladım. Ya ne mübarek bir insanmış, evliya falan, diye düşündüm. Fakat daha sonra gördüm ki bu dönemde insanlar zaten -İsmail Kara'nın deyi-miyle- ortalama bir insanın bütün dini yükümlülüklerini yerine getiriyordu. O dönemde namaz kılmak ve bir tarikata mensup olmak gibi şeyler o kadar rutin ki! Biz onları günümüz perspektifiyle yorumladığımızda bize çok pozitif görünüyor. Elbette II. Mahmut namazını kılıyordu ve belki bir şeyhi de vardı. II. Mahmut'un Yenikapı Mevlevihanesi'ne çok ciddi ziyaretleri var. Mevlevi tarikatına mensup olduğuna dair de bayağı bir ipucu mevcut.

Özellikle Nakşî ve Mevlevilerle ilişkisi çok pozitif.

Zaten olağan olarak böyle bir durum var. Bu, bizi yanıltmamalı. Özel hayatlarında, dinle ilişkilerinde çok pozitif durabilirler ama onların son tahlilde batılılaşıma, modernleşme bağlamındaki yerlerini çok iyi değerlendirmek lazım. Sadece bir şey söylemek istiyorum: Reşit Paşa'yla ilgili daha sonra bir yanılısama yaşadım. Allah nezdinde, ibadetleri bağlamında çok dindar bir hayat sürmüş olabilir, ama biz siyaset anlamında, uluslararası ilişkiler anlamında Reşit Paşa'nın öyle çok hayırlı bir noktada olduğunu görmüyoruz. Bu anlamda II. Mahmut, bana göre Osmanlı padişahları içerisinde en önemli padişaktır.

Yaşadığı hayatı ve dünya görüşü aynı olmayabiliyor. Gâvurluğu da belki namaz kılmamasından değil.

Evet. Gâvurluğu da kendi hayatında uyguladığı şeylerden değil; ama dönemi bir dönüm noktası. Modernizasyonun bugüne kadar uzanan etkilerini, olayın modernleşme adına yapılmış olduğunu düşünürsek II. Mahmut'un dönüm noktasında olduğunu görüyoruz.

Bu dönemde olsa gâvur olmazdı, müttaki olurdu, ama o dönemde...

Evet, Fatma Hanım'a sunumundan ötürü teşekkür ederiz.

Ben de size ve dinleyicilere çok teşekkür ediyorum.

Türkiye Araştırmaları Merkezi
Tarafından Hazırlanan
Diğer NOTLAR

Kendi Metinleriyle Osmanlı Tarihi	2005, 71 s.
Osmanlı Kuruluş Tartışmaları	2005, 79 s.
Tanzimat Çağında Osmanlı Hukuku	2007, 48 s.
İstanbul Kütüphaneleri Üzerine Söyleşiler	2007, 72 s.
Göğe Bakan Adam: 420. Ölüm Yıldönümünde Takiyüddin Rasıd	2007, 56 s.
Babasının Kızı: 70. Ölüm Yıldönümünde Fatma Aliye Hanım	2008, 56 s.
Kurtuluşun İki yüzü: Hakikat ve Siyaset 350. Ölüm Yıldönümünde Kâtip Çelebi	2008, 64 s.
Osmanlı İlmîyesi	2008, 79 s.
Osmanlı Siyaset Geleneği ve Avrupa'da Doğu Sorunu	2008, 72 s.
Son Dönem Bizans Tarihleri ve Osmanlı Anlatımları	2009, 103 s.
Osmanlı'da Nüfus ve İskan Politikaları	2009, 112 s.

